

ALINA MUNGIU. Născută la 12.03.1964 la Iași. Studii de medicină la Institutul de Medicină și Farmacie din Iași (1982-1988), doctorat în psihologie socială la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași (1993-1995). Practică psihiatrică între 1988 și 1990.

Debut cu proză în *Cronica* în 1982. Din 1984, cronicar de carte străină la *Opinia studentescă*. În 1988, premiul „Amfiteatru” pentru critică literară. Din 1990, comentator politic pentru revista 22. În 1992-1993, colaborator permanent al publicațiilor *Europa domani* și *Le Monde*. Editorialist și redactor șef la *Opinia studentescă* (decembrie 1989-iulie 1992), apoi la *Expres* (începând cu martie 1993). Președintele Societății „Timișoara” pentru cel mai bun comentator politic în 1994. Debut în volum cu teatru în 1992, în volumul colectiv *Avanscena*, editat de Teatrul azi. Premiul UNITER pentru cea mai bună piesă a anului 1992 cu *Evangelistii*, publicată de editura Unitext în 1993. Antologie de eseuri de psihologie politică și literară publicată la editura Staff în 1994 sub titlul *România, mod de folosire*.

Membre în Comitetul Director al Asociației Jurnaliștilor Români și al Asociației de Științe Politice. În anul universitar 1994-1995, grație Fundației Fulbright, cercetător la Departamentul de Științe Politice al Universității Harvard.

ALINA MUNGIU

ROMÂNII DUPĂ '89

Istoria unei neînțelegeri

HUMANITAS

Coperta seriei

IOANA DRAGOMIRESCU MARDARE

Cuvînt înainte

Pentru realizarea lucrării de față autorul a contractat un mare număr de datorii morale. Astfel, trebuie să mulțumesc tuturor celor care m-au sprijinit și și-au adus contribuția într-un fel sau altul la acest proiect, în primul rând fundației Soros din România, care a sponsorizat realizarea grupurilor focus. Mulțumesc apoi prietenilor mei de la Institutul de Marketing și Sondaje București, lui Alin Teodorescu în special, lui Mircea Kivu și Marel Galat, de asemenea tuturor operatorilor IMAS care au realizat convocări pentru grupurile mele. Mulțumiri speciale lui Horațiu Hulea pentru convocarea realizată la Petroșani, precum și conducerii Spitalului de Recuperare din Iași pentru facilitarea organizării de grupuri focus în interiorul spitalului în 1992. Un sprijin inestimabil în documentare l-au constituit documentaristele Roxana Pavel și Ioana Mototanu. Diferitele versiuni ale lucrării au fost machetate pe calculator de către Sandu Burtea. Sfaturile și sugestiile Aurelei Liiceanu, ca și ale profesorului Adrian Neculau, mi-au fost de mare folos. Diverși prieteni de peste hotare au contribuit prin cărți indispensabile bibliografiei mele. Comisia Fulbright și Universitatea Harvard mi-au oferit ocazia unei ultime treceri în revistă cu aportul inestimabil al bibliotecii Widener. Mulțumesc de asemenea familiei mele pentru ajutorul fără de care nu aș fi reușit să închei lucrarea la termenul propus, în special sotului meu, Andrei Pippidi, primul cititor și critic al acestei cărți, care a tolerat invazia unui computer în casa istorică de la Sinaia a bunicului său, Nicolae Iorga. Îi știu de asemenea recunoscătoare lui Gabriel Liiceanu și editurii Humanitas pentru promptitudinea acestei apariții.

Și, mai ales, trebuie să mulțumesc tuturor celor care au acceptat să stea de vorbă cu mine. Fără sinceritatea lor, toate aceste adevăruri nu ar fi putut fi auzite. Le-am fost recunoscătoare pentru ea chiar atunci când conținutul contribuției lor era departe de răspunsurile „bune” pe care le-ar aștepta un sociolog dintr-o țară

© Humanitas, 1995

ISBN 973-28-0566-8

mai puțin traumatizată. Le-am spus însă că nu există răspunsuri bune și răspunsuri rele, și astfel ei mi-au crezut și mi-au spus ce gândesc. Rezultatul poate că nu este prea prezentabil, dar e adevărat. Nici unul dintre cei peste o sută și cincizeci de interlocutori ai mei, din toate categoriile sociale, nu mi s-a părut ceea ce se numește „un deviant”. Toți mi-au vorbit cu speranța că se va schimba ceva, și nu am înțeles la nimeni manifestări de ură verificabilă la adresa altor categorii sociale. Pe marea majoritate, chiar atunci când spuneau enormități, i-am simpatizat sincer și i-am compătimit pentru singurătatea și ignoranța în care se află și în care îmi cereau mie ajutorul. Nu numai că nu respingeam comunicarea, dar cereau un sfat și un model comportamental chiar acolo unde deontologia profesională cerea autorului să fie doar un simplu consemnator al discuțiilor.

Lucrarea aceasta speră să arunce o punte peste distanța dintre noi și ei, ea poate reprezenta începutul sfârșitului acestei singurătăți a poporului român. Ar fi o mare greșeală a intelectualilor și a clasei politice dacă nu ar accepta imaginea sa reală, nu cea din speculațiile lor, și nu ar încerca să comunice în termenii adecvați, fără paternalism, ci cu înțelegere și simpatie. Primul pas într-un act de iubire este acceptarea celuiălalt așa cum este, nu așa cum credem noi că ar trebui să fie. Fără aceasta nu există nimic, și orice tentativă de comunicare devine o mare neînțelegere, din care se poate naște orice, de la indiferență și agresivitate la abdicarea de la mădejea că mai există încă o posibilitate de evoluție în mai bine a românilor, că nu știtem un popor condannat.

O IPOTEZĂ DE CERCETARE

INTRODUCERE

În ultimii ani, de îndată ce s-a văzut că relansarea României ca națiune și recuperarea demnității poporului român, precum și a locului său între celelalte națiuni europene, nu este un proces atât de lesnicios pe cât se iluzionaseră atât românii, cât și occidentali în decembrie 1989, a început să se vorbească tot mai apăsător despre o excepție românească în noul context est-european. După câștigarea alegerilor în Albania de către o coaliție de centru dreapta și alegerile din septembrie 1992 din România, s-a vorbit chiar mai mult decât de o excepție, și anume despre misterul românesc. Schimbările survenite de atunci și întoarcerea la putere a partidelor foste comuniste în Bulgaria, Lituania, Polonia și Ungaria, precum și rezultatul primelor alegeri libere din Federația Rusă au arătat totuși că România nu este un caz chiar atât de izolat, fără a înceta să fie totuși, prin profunzimea și consecvența atașamentului majorității populației față de sistemul de valori al regimului răsturnat, o excepție și un mister. Opțiunea de centru-stînga în Lituania a avut drept cauză blocarea economică la care Rusia supusese regimul naționalist, cea din Polonia valorile înalte ale cifrei șomajului. Pe scurt, fiecare dintre aceste reveniri avea explicații mai curînd conjuncturale decât psihologice, ceea ce le diferința net de România, și nu au făcut încercarea de a reveni asupra desprinderii fundamentale a acestor societăți de cea comunistă. Situația românească se apropie cel mai mult de cea a fostelor republici sovietice, și nu ne îndoiim că va veni ziua în care un studiu comparativ la nivelul Europei de Est va evidenția mai profund cauzele acestor asemănări și deosebiri.

Subiectul lucrării de față este tocmai încercarea de a da un răspuns, fie și parțial sau incomplet, la această întrebare de bază: există într-adevăr ceva misterios și irațional în comportamentul românilor după Decembrie 1989? Dacă da, ce anume, și care sînt cauzele acestui fenomen?

Explicațiile unor fenomene atât de complexe nu țin, în mod evident, de resorturile unei singure discipline. Pentru un adevărat studiu multidisciplinar al stării ei, societatea românească nu pare însă a prezenta la această oră nici interesul, și nici resursele necesare. Pentru a aborda chestiunea dintr-un singur unghi, sacrificiul ar fi iarăși prea mare pentru cercetător și pentru subiect. Este practic imposibil să izolezi fenomenele pur psihologice din societatea românească în tranziție de suportul lor economic și social și de consecințele lor politice. Din această cauză lucrarea de față va face apel la aceste domenii ori de câte ori va fi necesar, în limita informațiilor existente și a competenței autorului, păstrând totuși ca unghi de bază pe cel al psihologiei sociale.

Despre electoratul românesc s-au spus din campania electorală din 1990 și pînă astăzi destule lucruri. Unii au exaltat maturitatea politică a acestui electorat din care circa șazeci la sută nu poate preciza în sondaje dacă este de stînga sau de dreapta, iar o treime crede că un regim autoritar este preferabil democrației. Alții au afirmat că acest public dezinformat a căzut și cade constant în plasa unor abili manipulatori de opinie, dîndu-și votul împotriva intereselor sale. Că au existat intenții și chiar proiecte concrete de manipulare nimeni nu poate nega (vezi de exemplu serialul publicat în 1992 de *Curierul național* privind serviciul de informații al Ministerului de Interne). Dar oare succesul lor explică totul, și la drept vorbind ce anume explică acest succes? Cercetarea noastră caută să răspundă la cele de mai sus. Oare persuasiunea și manipularea aferentă ei sînt singurele care au dus la formarea opțiunilor electorale? A fost alt de importantă comunicare în acești ani postrevoluționari? A zămislit ea integral atitudinea noi sau oameni noi din publicul moștenit de la societatea precedentă? Sau atitudinile preexistente, avînd la bază motivații sau interese, au prevalat? Ar fi reușit persuasiunea aproape plebisicitatului președinte Iliescu, oricîte tehnici și organe propagandistice ar fi avut de partea sa, dacă mesajul său nu s-ar fi bazat pe o bună cunoaștere a publicului și nu ar fi mers în direcția aspirațiilor acestuia? Ar fi dat persuasiunea opoziției mereu greș doar datorită accesului insuficient la organele mass media (care de altfel s-a apropiat mult de normal din 1990 pînă în prezent) dacă mesajul transmis de aceasta nu ar fi fost în contra aspirațiilor și naturii celor cărora li se adresa? Oare înfrîmător a aderat publicul la calomniile pe seama liderilor opoziției și a

foștilor deținuți politici, crampionîndu-se de ele după mediatizarea unor dezmințiri oficiale?

Ipoteza noastră, pe care investigațiile și analiza care urmează vor căuta să o probeze, este aceea că solicitarea opoziției politice, a intelectualilor și organismelor europene din acești ani post-revoluționari nu a corespuns imaginii pe care electoratul român și-o făcuse despre propriile sale interese. Fiind însă înfrîșată ca unica alternativă morală, singura cale de a o respinge fără o autocalpabilizare și o punere la îndoială a valorilor achiziționate în epoca precedentă era „imoralizarea” ei. Freud (dar și alți psihanaliziști) citează multe exemple de credințe ideologice pe care oamenii le acceptă și de care se agață, în ciuda dovezilor contrarii, deoarece acestea au efectul de a le reduce anxietatea sau culpabilitatea.¹ Acesta a fost un proces conștient stimulat de propagandiști, inconștient realizat de către public, în orice caz permanent și continuu de la începutul lunii ianuarie 1990 și pînă în prezent. Cîtă vreme acest lucru a fost înțeles doar de către unii dintre receptori, istoria acestor ani postrevoluționari s-a scris ca o competiție a comunicațiilor care căutau să atingă publicul, unele pentru a-l încuraja să rămînă la atitudinile pe care i le crease experiența de viață a regimului precedent, altele pentru a-l cere o radicală schimbare a sistemului de valori achiziționat în perioada comunistă și a atitudinilor bazate pe aceasta. Este normal că reușita a revenit acelei comunicații mai puțin solicitante. Care a fost însă mecanismul intim al acestei competiții este ceea ce vom încerca să descriem.

Subiectul nostru fiind această istorie a competiției persuasive, analiza va studia pe rînd elementele clasice ale comunicației: emițătorul, distingînd două surse concurente principale, la rîndul lor formate din mai multe categorii distincte, receptorul, mesajele și căile de comunicare utilizate de acesta. Vom face de asemenea o evaluare a eficienței acestor mesaje și canale de comunicare. Cîteva categorii fundamentale precum comunicarea, persuasiunea și propaganda vor fi definite pe baza datelor existente în literatură, pentru a ne permite să operăm cu ele în cîmpul nostru de referință.

¹ Sigmund Freud, *The Future of an Illusion*, Hogarth Press, London, 1928.

PREMISE TEORETICE

1. Psihologia românească

Majoritatea observatorilor străini sau a studiilor privind perspectivele democrației românești afirmă cu categorică certitudine că experiența democratică a României este nulă. Nici măcar cei douăzeci de ani interbelici nu par a fi cunoscuți sau recunoscuți de autori ca Huntington sau chiar Stephen Fischer-Galați, perioada fiind considerată, dimpotrivă, una a violenței politice și a naționalismului Gârzi de Fier. Despre suportul psihologic găsit în atitudinile autoritare ale publicului de către regimul de orientare fascistă din România vorbesc, deși nu la fel de bine informați, Trond Gilberg, Stephen Fischer-Galați, Lucien Radel, Vladimir Tismăneanu. (În plus, astăzi acest regim traversează o perioadă de reabilitare.) Toate aceste estimări privesc natura culturii politice românești și gradul de participare politică. Conform acestor două criterii, în România interbelică participarea politică era limitată la o categorie extrem de restrânsă, cultura politică includea valori mai apropiate de un regim autoritar sau chiar despotice de tip oriental decât de o democrație liberală, astfel încât, deși exista o Constituție care garanta votul universal și aveau loc perioade alegeri aproximativ libere — cu multe nereguli —, este foarte greu să se vorbească de niște veritabile antecedente democratice ale României, de o veritabilă cultură politică de tip democratic a românilor. Nu altfel reiese din cele două psihologii ale românilor citate, care, cu toate că se bazează doar pe observație, sînt totuși, în partea lor descriptivă, suficient de evocatoare. Nici una nu evidențiază calități psihologice favorizînd o democrație liberală. Tăranii descriși de observatorii străini citați de Drăghicescu și de Drăghicescu însuși par deopotrivă resemnați să poarte pasiv jugul pînă la sfîrșitul zilelor lor. Lipsa de consecvență descrisă de Drăghicescu și superficialitatea remarcată de Rădulescu-Motru sînt iarăși atribute psihologice puțin încurajatoare. Rădulescu-Motru atrage atenția că nici măcar regimul economic nu era unul veritabil capitalist, bazat pe piața liberă și pe calitățile cerute de competiția economică, ci viciat de intervenții autoritare și favoriziste. Chiar evoluția autorilor este de natură să ne pună pe gînduri. Rădulescu-Motru a salutat public desființarea partidelor politice de către Carol al II-lea, a fost printre aderenții entuziaști la „partidul unic” — Frontul Renașterii Naționale, ca

ulterior să-i regăsim numele într-un volum omagial dedicat dictatorului Ion Antonescu. Așa cum pentru Roberto Michels studiul îndelungat al socialismului pare să fi contribuit la apropierea sa de fascism, la fel pentru cei care studiază psihologia românească riscul de a crede că doar o dictatură luminată e potrivită românilor pare să fie considerabil. Mircea Vulcănescu și Traian Herseni au făcut parte dintr-un guvern Antonescu, Mihai Ralea a sprijinit instalarea comunismului. Și Cioran face o descriere a psihologiei românești în *Schimbară la față a României* și concluziile par a fi similare. Ce să mai spunem de studiul lui Mihai Botez din 1987, care, deși nu utilizează un procedeu științific valabil, rămîne nu mai puțin o carte de referință, în care se conchide existența unui contract social între regimul totalitar și populație, cu alte cuvinte, o consimțire care trece dincolo de obișnuitul pretext al represiei nemiiloase?

Dacă propria noastră literatură psihologică ne conduce la ideea că democrația nu este în fond potrivită pentru români, cel puțin nu în actualul stadiu de dezvoltare (și niciodată nu e acel stadiu de dezvoltare potrivit), nu avem de ce să ne mirăm de perspectivele pe care ni le atribuie străinii. În studiul său asupra celui de al treilea val de democratizare, care include cîteva zeci de țări, Samuel Huntington ajunge în final la concluzia că perspectivele sînt cele mai proaste „pentru Sudan și pentru România”. Apropierea riscă să trezească rasismul românesc, dar tocmai de aceea este extrem de evocatoare. Unele explicații tin de contextul internațional, și ca atare nu fac obiectul lucrării noastre. Altele însă, ca explicația oferită de Huntington în studiul asupra ciocnirii civilizațiilor², ca religia, ne interesează în cel mai înalt grad. Țările ortodoxe nu au fost democratice și devin cu dificultate, astfel, spune Huntington. Aceasta e, la drept vorbind, o constatare descriptivă, și nu oferă vreo explicație. Aparține aceluiași tip de observație care duce la alcătuirea zodiacelor: observarea mai multor nativi în zodia Leului a dus la concluzia că cei născuți în această zodie sînt naturi autoritare, dar aceasta nu înseamnă cîtuși de puțin că toți cei născuți în Zodia Leului sînt naturi autoritare — e o falsă relație de cauzalitate.

La fel, a spune că țările ortodoxe nu au vocație democratică este deja o exagerare, și nimeni nu oferă nici un fel de explicație

² Samuel Huntington, „The Clash of Civilisations”, în *Foreign Affairs*, vara 1993.

pentru aceasta. Corelația dintre religie și un sistem economic și politic nu a fost probată decât de Weber pentru protestantism. În rest, destule țări catolice mai erau încă autoritare în urmă cu douăzeci de ani. Se poate spune că ortodoxia încurajează mai puțin atitudinile pasive decât pe cele active, cum fac catolicismul sau protestantismul, dar de nicăieri nu reiese că atitudinile active sînt neapărat active în favoarea democratizării. Se poate spune mai curînd că această banală laudă de sine a românilor (nu sînt la sută adevărați) — „Românii nu sînt un popor extremist: niciodată nu au dat în majoritate cîștig de cauză unui curent extremist” — se datorează acestei lipse a atitudinilor active, de care nu profită nici democrația, dar nici extremismul politic.

2. Mentalitate democratică, totalitară și autoritară

Vaclav Havel a fost primul care a spus, cînd euforia anului 1990 era încă mare, că totalitarismul comunist a constat în participarea fiecăruia și că trecerea la o nouă societate va fi desăvîșită numai prin acest progres individual al mentalităților.³ Confuzia este însă mult mai veche, pornește de la varile definiții ale democrației în care psihologia nu își găsește nici un fel de loc, și de aceea susținem punctul de vedere al lui Lucien Radel care afirmă că „democrația este o atitudine care se observă în activitatea sau în relațiile de grup” și că „tipul democratic de atitudine are la bază o mentalitate care, cu unele diferențe culturale, recunoaște anumite valori și norme de comportament”. O definiție care include latura psihologică și de mentalitate este și cea foarte cunoscută a lui Almond și Verba, de „contribuție-participare”. Iar Laswell avertiza în *Psychopathology and Politics* că „Noțiuni ca libertatea sau autoritatea necesită nașterea unui nou înțeles”, deoarece „Cînd viața tumultuoasă a societății e aliniată pe precedente și încrămențată în principii, abstracțiile rezultate suferă o soartă stranie. Sînt grupate și regrupate pînă cînd mozaicul rezultat poate constitui un întreg logic și estetic care a încetat de mult să mai aibă vreo relație adevărată cu realitatea originală. Conceptele sînt constanți în pericolul de a-și pierde referința la anumite evenimente”.⁴ În acest sens lucrarea de față nu caută să

³ Ciat de Moran, „The Communist Torturers of Eastern Europe”.

⁴ Laswell, pp. 1-2.

stabilească norme abstracte ale mentalității autoritare, de exemplu. Acest lucru a fost făcut, contestat și refăcut de către autori iluștri, și rezultatul au fost o serie de criterii valabile de care ne-am servit pentru a înțelege fenomenele post-totalitare românești. Înțelegerea acestora a fost scopul nostru primordial, și de aceea lucrarea de față necesită totodată o prezentare a lor, o topire a acestei istorii cotidiene post-totalitare în descrierea mentalităților protagoștilor ei, de care este de altfel intrinsec legată.

Acestea fiind stabilite, să vedem în ce constă atitudinea democratică? Radel o sintetizează în cartea sa *Roots of Totalitarianism* într-o formulă :

Atitudinea democratică = $F[C(r, e), (l, m)], N(r, e), (l, m)]$, în care C și U înseamnă calități cunoscute și necunoscute ale democrației, în vreme ce r, e, l și m semnifică factorii de raționalitate, emoție, aspecte legal-constituționale și moral-spirituale. Între cele două paranteze pătrate virgula poate fi înlocuită cu semnul plus pentru a face relația și mai definită. O singură privire este suficientă pentru a vedea că starea post-totalitară nu corespunde acestei definiții decât în privința aspectului legal-constituțional (și acesta în curs de evoluție). Dificultatea specifică de a explora perioada post-totalitară provine tocmai din această anomie și vagă definiție a ei : era limpede ce este comunismul, știm de asemenea ce este democrația, dar, cum remarca foarte just Jakub Karpinski⁵, nu știm ce este postcomunismul, pentru că postcomunismul nu e definit, el e un amestec care evoluează tot timpul în toate direcțiile și care poate ajunge la drept vorbind oriunde, fie la democrație, fie la un regim autoritar.

De aici importanța pe care o au mentalitățile în perioada post-comunistă, și care, oricît de mult a fost accentuată, nu va fi niciodată accentuată îndeajuns. Perioada postcomunistă românească a purtat amprenta acestor mentalități, dar riscă totodată să le prelungească și să legitimeze politic pentru o durată mai lungă o mentalitate foarte puțin democratică. Violența schimbării este în genere considerată un factor negativ al evoluției democratice ulterioare a unei societăți de către autori ca Robert Dahl. În plus, mișcarea populară care a contribuit decisiv la răsturnarea lui Ceaușescu a fost strict limitată urban, la cîteva orașe mari, ceea

⁵ Jakub Karpinski, „Roads from Communism”, în *Post Soviet and East European Studies*, 4/1994.

ce, conform studiului clasic al lui Huntington despre ordinea socială în societățile în schimbare, are puține șanse de succes. Dacă revoluțiile au doar o bază urbană, regimul face apel la regiunea rurală pentru a supraviețui și reușește. Nu sînt încununare de succes decât revoluțiile care se extind și în mediul rural. Revoluția franceză a fost și ea o revoluție a orașenilor, și așa cum scrie Huntington în *The Third Wave*: „Românii le place să compare revoluția lor cu cea franceză. Ar face bine să-și amintească faptul că Revoluția franceză s-a încheiat printr-o dictatură militară.”⁶

În ce privește mentalitatea autoritară și dogmatică, studiile remarcabile ale lui Adorno, Rokeach, Fromm, Reich constituie bune repere pe baza cărora se poate judeca, ceea ce vom încerca să facem în capitolul consacrat receptorului. Mentalitatea autoritară nu se găsește doar în statele autoritare, firește. Într-o combinație oarecare ea se găsește și se regăsește în comportamentul electoral al oricărei populații, și îndrăznim să spunem că raportul dintre aceste două mentalități arată realitatea unei democrații. Republica de la Weimar a încetat să mai existe cînd mentalitatea autoritară a triumfat și electoratul, vorînd pe național socialisti în cursul unor alegeri libere și firești în procesul democratic, a pus de fapt capăt democrației. Autori ca Wilhelm Reich sau Erich Fromm au considerat că această mentalitate autoritară este specifică clasei mijlocii (*low middle class*) central-europene. Mai tîrziu, autori ca Martin Seymour Lipset aveau să considere situația de după război și să afirme, dimpotrivă, că autoritarismul este specific clasei muncitoare și, în general, claselor inferioare din punct de vedere al educației.⁷ În genere însă, este acceptat de către toți autorii faptul că unitatea de măsură este separată pentru Europa față de Statele Unite.

Există o mentalitate „totalitară”? Cu excepția lui Zinoviev, nimeni nu pare să creadă în ea. Și cu toate acestea contribuția lui Zinoviev este importantă, deoarece evidențiază un aspect care lipsește total teoriei mentalității autoritare : cel de adaptare. Mentalitatea autoritară descrisă de psihanalisti și de școala de la Frankfurt este una genuină : cea descrisă de Zinoviev este rezultatul unui proces de adaptare, în care a survenit o oarecare docilitate, ba

⁶ Huntington, *The Third Wave*, p. 149.

⁷ Lipset, *Democracy and Working Class Authoritarianism*.

chiar, în destule cazuri, o internalizare. *Homo sovieticus* este mai puțin produsul culturii politice autoritare a Rusiei țariste, cît al adaptării la societatea comunistă. Ca și omul autoritar, *homo sovieticus* contribuie la menținerea sistemului, dar dacă complexul de valori religioase și tradiționale care fac o personalitate autoritară lasă puține posibilități de schimbare acesteia, *homo sovieticus* se poate la rigoare readapta, dacă va fi din nou obligat să o facă.

DEFINIREA PROPAGANDEI ȘI PERSUASIUNII

Propaganda și persuasiunea se delimitează cu greutate. Propaganda se servește indiscutabil de tehnicile persuasiunii de masă, dar nu orice persuasiune de masă este neapărat propagandă. Există autori care văd roluri pozitive ale propagandei (vehicul al informației), și autori care neagă demersul etic aflat la originea chiar a ceea ce am considera persuasiune benignă, considerînd că individul trebuie creditat că-și poate forma singur un punct de vedere.

Termenul de propagandă își are originea în limba latină, *congregatio de propaganda fide* însemnînd congregația pentru propagarea credinței bisericii romano-catolice. Astăzi termenul pare să aibă o nuanță mai mult peiorativă. Propaganda este „încercarea deliberată și sistematică de a forma percepții, a manipula cogniții și a direcționa comportamentul pentru obținerea unui răspuns care corespunde intereselor propagandistului” (Jowett și O'Donnell, 1986). În ce privește persuasiunea, aceasta a primit în decursul anilor numeroase definiții, din care reproducem pe cele mai semnificative⁸:

- a. un proces de comunicare prin care emițătorul caută să obțină un anumit răspuns dorit de la receptor (Andersen, 1971, p. 6);
- b. activitatea în care vorbitorul și ascultătorul sînt legați și în care vorbitorul încearcă în mod conștient să influențeze comportamentul ascultătorului prin transmiterea de chei simbolice vizuale și auditive (Schneidel, 1967);
- c. tentativă conștientă a unui individ de a schimba atitudinile, credințele sau comportamentul unui alt individ sau grup de

⁸ Vezi Jowett și O'Donnell.

indivizi prin transmiterea unui mesaj (Bettinghaus și Cody, 1987);

- d. activitatea simbolică al cărei scop este realizarea internalizării sau acceptării voluntare de noi stări cognitive sau modele de comportament printr-un schimb de mesaje (Smith, 1982);
- e. efortul voluntar încununat de succes de a influența starea mentală a altuia pe calea comunicării în circumstanța în care receptorul are un oarecare grad de libertate;
- f. comportamentul comunicativ care are drept scop schimbarea, modificarea sau dăltuirea răspunsurilor (atitudini sau comportament) ale receptorilor (Bostrom, 1983).

Chiar și din această trecere în revistă se vede că cei doi termeni sînt greu de delimitat. Totuși se consideră că persuasiunea, față de propagandă, este tranzacțională, cu alte cuvinte ambele părți își satisfac interesele în cadrul procesului, în vreme ce demersul propagandistic urmărește doar interesul uneia dintre părți și manipulară celeilalte.

Există trei feluri de răspunsuri posibile ⁹ la demersul persuasiv (Rolloff și Miller, 1980):

- a. crearea răspunsului. Similar cu procesul învățării obișnuite, în care emițătorul este profesorul și publicul elevul. Persuasiunea se realizează arătîndu-i publicului cum trebuie să se comporte și prin oferta de întărire pozitivă pentru învățare. Dacă răspunsurile pozitive sînt întărite printr-o recompensă se vor dezvolta atitudini pozitive față de ceea ce este învățat; b. întărirea răspunsului. Dacă oamenii din public au deja atitudini pozitive față de subiect, emițătorul le reamintește de existența lor și îi stimulează să le trăiască chiar mai puternic prin manifestarea lor printr-o formă specifică de comportament;
- c. schimbarea răspunsului. Acesta este tipul cel mai dificil de persuasiune deoarece implică a cere oamenilor să se deplaseze de la o atitudine la alta, să evolueze de la o poziție neutră la o atitudine pozitivă sau negativă, să-și schimbe comportamentul sau să adopte un comportament nou. Întrucît oamenii se schimbă cu dificultate, emițătorul trebuie să lege schimbarea cerută de ceva deja existent, în care receptorul

⁹ M.E. Rolloff și G.R. Miller (eds.), *Persuasion: New Directions in Theory and Research*, Sage, Beverly Hills, CA, 1980.

crede deja. Aceasta se numește „o ancoră”, deoarece este deja acceptată de către receptor și va servi pentru a lega noile atitudini sau comportamente. „Ancora” este un punct de plecare pentru schimbare, deoarece reprezintă ceva deja acceptat de către receptor. „Ancorele” pot fi credințe, valori, atitudini, comportamente și norme de grup.

• Credințele

Credințele sînt cogniții. O credință este o legătură percepută între oricare două aspecte ale lumii unei persoane, probabilitatea subiectivă ca un obiect sau o acțiune cu un atribut particular să ducă la o anumită desfășurare (Fishbein și Azjen)¹⁰. O credință exprimă relația între două lucruri sau un lucru și o caracteristică a sa. Pentru a persuadea receptorul și a-l face să aibă noi credințe sau să și le schimbe pe cele vechi, persuasiunea trebuie construită pe credințele deja existente. Încercarea de a solicita o schimbare globală de comportament, atitudini și credințe este sortită eșecului.

• Valorile

Valoarea este o specie aparte de credință, care durează și nu este susceptibilă de schimbări facile, fiind o credință prescriptivă și totodată un ghid pentru comportamentul cuiva. Valoarea poate fi un scop al comportamentului (succes, prestigiu) sau un mijloc al său (cinste, sensibilitate). Valorile reprezintă ancore extrem de importante, deoarece oamenii sînt foarte atașați de concepția lor despre bine sau rău, just sau injust.

Kluckhohn¹¹ definea valorile ca și „concepții asupra mijloacelor și scopurilor dezirabile de acțiune”. Rokeach¹² diferențiază între valorile terminale (ex. libertate, egalitate sau înțelepciune) și valorile instrumentale (importanța de a fi onest, responsabil etc). Astfel, o valoare terminală ca egalitatea poate subordona un număr de atitudini specifice (de exemplu, privind emanciparea femeilor, egalitatea rasială etc.).

• Atitudinile

Mare parte din literatura asupra persuasiunii este legată de noțiunea de atitudine (unii cercetători o denumesc opinie, deși

¹⁰ M. Fishbein și I. Azjen, *Beliefs, Attitudes, Intentions and Behavior*, Addison-Wesley, 1975.

¹¹ Citat de Jowett și O'Donnell.

¹² Rokeach, *The Open and Close Mind*.

între cele două noțiuni există totuși o diferență, după cum vom vedea) și de schimbarea de atitudine. Deși într-un proces de persuasiune de amploare celui studiat de noi nu poate fi vorba de atitudini izolate, ca într-un experiment de laborator (și chiar și acolo e dificil să existe atitudini izolate), ci numai de atitudini în contextul mai general al credințelor și sistemelor de valori, o trecere rapidă în revistă a tentativelor contemporane de definire a atitudinii ni se pare utilă.

Definiția clasică aparține lui Gordon Allport (1935) și se referă la atitudini ca la „o stare mentală și neuronală de pregătire, organizată prin experiență, exercitând o influență directoare sau dinamică asupra răspunsului individului vizavi de toate obiectele și situațiile de care e legată”. Daniel Katz¹³ definește atitudinea ca predispoziția unui individ de a evalua un simbol, obiect sau aspect al lumii sale, într-o manieră favorabilă sau nefavorabilă, și se referă la opinii ca la expresia verbală a atitudinilor. Atitudinile, după Katz, ca și după alți cercetători, se deosebesc de opinii prin faptul că includ și o latură afectivă pe lângă cea cognitivă pe care o găsim în opinii. Mai precisă este definiția dată de Krech, Crutchfield and Ballachey în cartea lor, *The Individual in Society*.¹⁴ Ei definesc atitudinea ca „un sistem durabil de evaluări pozitive sau negative, reacții emoționale și tendințe pro sau contra acțiunii, vizavi de un obiect social”. Ei diferențiază trei componente, cognitivă (credințele și evaluările despre un obiect), afectivă (simpatie/antipatie) și comportamentală (tendența spre o acțiune). Rosenberg și Hovland¹⁵ au sistematizat cele trei laturi ale atitudinii astfel: afect (constând în răspunsul sistemului nervos simpatic, declarații verbale ale afectului), cogniție (răspuns perceptual, declarații verbale privind credințele) și comportament (acțiune manifestă, declarații verbale privind comportamentul). Separațiile între latura cognitivă și cea afectivă sunt însă negate de Rokeach și Sherif.¹⁶ Iar cercetătorii de dată mai recentă definesc atitudinea accentuând termenii ei cognitivi, „evaluarea unui obiect conservată în memorie” (Judd, Drake, Dronning & Krosnick, 1991). Unii cercetători consideră că atitudinile sunt câștigate ca urmare a

¹³ Cf. Secord și Backman.

¹⁴ Citați de Perloff.

¹⁵ *Idem*.

¹⁶ Citați de Jowett și O'Donnell.

procesului de învățare, alții, ca McGuire (1985), au încercat să dovedească faptul că există o componentă genetică a atitudinilor.

Cheia persuasiunii de succes, după McGuire, stă în identifierea corectă a funcției pe care o anumită atitudine o are la un anumit receptor, ca mesajele să speculeze întocmai acest lucru. O dată această condiție realizată, McGuire, ca și Snyder și DeBono¹⁷, își manifestă îndoiala că diferențele între receptori se traduc în diferențe semnificative de persuasibilitate.

• Obșnuințele

Ca și atitudinile, obșnuințele¹⁸ sînt de durată și învățate, dar se deosebesc de atitudini prin aceea că sînt modele comportamentale rutinizate (Oskamp, 1977), pot fi mai puțin conștiente sau inconștiente, și nu pot fi neapărat verbalizate (Scott, 1969).

• Comportamentul

Comportamentul poate fi utilizat ca o ancoră, nu doar pentru că e expresia deschisă a unui fel de a fi, ci pentru că modelele de comportament fac ușor predictibile comportamentele viitoare. Receptorul poate fi apropiat fie pe calea referințelor motivaționale la un comportament curent, fie arătînd receptorului noi modele de comportament (Bandura, 1977).

• Normele de grup

Acestea sînt credințe, valori, atitudini și comportamente derivate din apartenența la un grup. Ele pot fi utilizate ca ancore, deoarece oamenii tind să se conformeze normelor grupurilor de care aparțin. Grupurile au un rol extrem de important în procesul de comunicare de care emițătorul/propagandistul trebuie să țină seama.

STRATEGIILE PROPAGANDEI

Controlul informației

Acesta constă în :

- reținerea informației;
- eliberarea de informație în momente prestabilite;
- eliberarea informației suprapusă cu alte informații care pot influența percepția ei publică;
- manufacturizarea de informație;

¹⁷ Citați de Perloff.

¹⁸ Vezi Halloran.

— comunicarea de informație unui public selectat;
— distorsionarea informației.

Există două căi principale prin care propagandistul încearcă să controleze fluxul de informație :

- 1) controlând media ca sursă de distribuție a informației;
- 2) prezentând informație eronată din ceea ce e considerat îndeobște o sursă credibilă.

O altă cale este coruperea sau infiltrarea de ziariști care vor servi interesele propagandistului în surse media independente. Managementul opiniei publice

Lippman remarcase deja corect că suveranitatea opiniei publice este fondată pe o cunoaștere a obiectelor în discuție extrem de relativă, și că opinia publică nu înseamnă opinia tuturor, ci zează patru forme pe care opinia publică le poate lua :

1. ca suport pentru o instituție, regim sau sistem politic (ca opus apatiei, retragerii sau alienării);
2. modele de loialitate sau identificare de grup;
3. preferința publicului pentru anumiți lideri;
4. opinii intense și prevalente la nivelul unui mare public

privind subiectele de interes general și chestiunile curente. Propagandistul încearcă să-și prezinte mesajul ca venind din interiorul opiniei publice, negând orice distanță între sursă și public. Propagandistul forțează identificarea, și propaganda poate fi considerată reușită atunci când receptorul nu mai realizează că este supus unei tentative persuasive și consideră că organul propagandistic este o reprezentare a sa, a dorințelor și intențiilor sale. Înșelăciunea și manipularea

Emitătorul poate, firește, să-și înșele audiența privind intențiile sale. Uneori publicul poate accepta acest lucru în mod conștient, deoarece pe această cale își realizează totuși interesele și își acoperă necesitățile. Necesitățile publicului — întărirea atitudinilor prejudiciale sau autocomplezente — pot fi astfel realizate. La fel sînt realizate și cele ale propagandistului, doar că acest lucru rămîne nemenționat, deoarece nici un public, oricît de pervers se i-ar fi nevoile, nu poate să se împace cu ideea că e manipulat pentru a satisface interesele cuiva. Această

¹⁹ Citat de Jowett și O'Donnell.

exploatare de către propagandist a intereselor sau prejudecăților publicului este mai frecventă decît manipularea propriu-zisă, în care publicul nu realizează intențiile propagandistului.

În funcție de gradul în care se realizează aceste intenții, propaganda poate fi clasificată în

1. propagandă albă (sursa e identificată corect, informațiile sînt corecte, dar maniera de prezentare e tendențioasă). Această tactică e preferată în perioadele neconflictuale pentru a capitaliza credibilitatea care poate fi folosită mai frîziu;
2. propaganda gri este considerată atunci cînd sursa poate să nu fie corect identificată, iar acuratețea informației e nesigură. E utilizată pentru justificarea unor acțiuni impopulare (radio Moscova a folosit un asemenea tip de propagandă pentru justificarea invaziei din Afganistan);
3. propaganda neagră apare atunci cînd sursa atribuită e falsă, iar conținutul cuprinde minciuni, invenții, fabricații de cele mai variate tipuri. Propaganda neagră mai este numită și dezinformare. Mulți dintre cei care o practică, de exemplu ziariștii, lucrează în realitate pentru un serviciu de informații.

MATERIAL ȘI METODĂ

Pentru redactarea acestei lucrări, autorul a recurs la mai multe metode de cercetare: interviul calitativ de grup (grupul focus), analiza de conținut a unor documente, precum și analizarea rezultatelor obținute prin anchetele de opinie ale unor institute de sondare a opiniei publice.

1. Interviul calitativ

Interviul este forma cea mai răspîndită de cercetare în domeniul științelor sociale. În interviul standardizat sau structurat întrebările, precum și ordinea lor, este aceeași de la un interviu la altul. Numele acestei construcții globale este de structură a interviului, *interview schedule*. Al doilea tip de interviu este cel semistandardizat. Și aici întrebările de bază sînt în mare cam aceleași, doar interviuatorul poate să le schimbe ordinea sau să solicite informații în plus. În acest fel instrumentul de cercetare se poate adapta la nivelul de înțelegere și exprimare a repondentului, evitînd repetițiile inutile,

deoarece de multe ori, răspunzând unei întrebări, oamenii răspund și la una care ar fi urmat mai târziu.

În sfârșit, ultimul tip al acestei tipologii îl reprezintă interviul nestructurat sau focus. Aici interviuatorii au o listă de întrebări și probleme asupra cărora ar vrea să repondeții să se pronunțe, dar sînt liberi să frazeze întrebările după cum cred, să le pună în ordinea pe care o cred adecvată, și chiar să intervină în conversație, să-și spună părerea pentru a primi replica interlocutorului. În acest caz structura de care dispune interviuatorul se numește „ghid de interviu”, iar această discuție este de fapt „o conversație ghidată” (Lofland, 1971).

Utilizarea interviurilor nonstandardizate este importantă ca o strategie de descoperire. Interviurile standardizate sînt potrivite atunci cînd există deja o pre-știință a ceea ce se petrece la nivelul lotului de cercetare în legătură cu problema de studiat, și unde nu există riscul de a se pierde semnificații ca urmare a impunerii unei desfășurări standard a conversației. Lofland a sintetizat rolul interviului nestandardizat ca fiind acela de „a strînge materiale bogate și detaliate care pot fi utilizate în analiza calitativă. Scopul său este să aplece pe fel de lucruri se petrec și nu să determine frecvența categoriilor predefinite de lucru despre care cercetătorul crede deja că se pot înfrîmpla” (Lofland, 1971). Acest tip de interviu se poate desfășura cu un singur interlocutor sau cu un grup. Interviurile nestandardizate cu grupuri se numesc „grupuri focus” (Merton și Kendall, 1964). Avantajul discuțiilor de grup este că oferă o imagine asupra efectelor dinamice ale interacțiunii cu opinia exprimată. Ele sînt utilizate mai ales în marketing, dar și în studiile de comportament electoral. Multe studii încep cu asemenea interviuri, denumite „interviuri pilot”, care au rolul de a strînge informații de bază asupra domeniului frănit de a trece la metode cît mai precise și inflexibile.

Autorul a mai utilizat, pentru studiul emițătorilor, un chestionar prin metoda frazelor incomplete, la care au răspuns 20 de parlamentari.

2. Utilizarea de documente

Documentele utilizate în această lucrare sînt de trei categorii: 1. oficiale (statistici, documente Rompres); 2. provenind din mass media; 3. vizuale (clipuri electorale).

3. Analizarea rezultatelor altor cercetători

Cu excepția rezultatelor IMAS — institutul cu care a colaborat direct autorul — toate celelalte anchete de opinie citate au provenit din așa-numitele „rapoarte pentru presă” alcătuite de diverse instituții de sondaje. În ce privește cercetările academice, au fost considerate studiile lui Ioan Mihăilescu, Cătălin Zamfir și ale echipei sale de la Institutul de Cercetare pentru Calitatea Vieții, precum și cele ale lui Pavel Câmpeanu din cele două lucrări citate în bibliografie. Realitatea este însă că în acest domeniu terenul rămîne, dacă nu virgîn, în orice caz aproape descoperit.

Autorul a simțit nevoia utilizării acestor sondaje pentru a da o estimare cantitativă rezultatelor obținute prin interviurile sale calitative de grup — care rămîn totuși principalul nostru instrument de cercetare. Nu ne-am încumetat să facem corelații pe un material care provine din surse atât de diferite, dar cîteva precizări credem că sînt totuși necesare aici.

În 1990 funcționau în România două instituții de sondare a opiniei publice: unul, cel oficial, al IRSOP (Institutul Român pentru Sondarea Opiniei Publice, mai tîrziu IRSOP SRL), deși dispunea de cercetători calificați, era totuși institutul care falsificase în mod sistematic anchetele pentru uzul puterii totalitare. Al doilea, Oficiul de Sondaje al Televiziunii Române, condus în primele luni de după Revoluție de reputatul sociolog Pavel Câmpeanu, a renunțat ulterior să mai facă publice anchetele sale, care puneau instituția într-o lumină destul de proastă. Sondajele IRSOP și cele ale GDS realizate de Pavel Câmpeanu în primele luni din 1990 au fost realizate prin metoda interviului *face to face* — deci o metodă cu o validitate considerabilă. IRSOP a fost deseori acuzat că e partizan al guvernului și că modifică rezultatele sondajelor în acest sens, deși la cele două rînduri de alegeri a colaborat cu o instituție germană de prestigiu — INFAS. Ulterior au fost constituite Centrul Independent de Sondaje CIS, condus de Pavel Câmpeanu, și IMAS, condus de sociologul Alin Teodorescu. CIS a realizat sondaje doar prin metoda poștală și toate rezultatele lor citate de noi trebuie privite sub această rezervă, fiind deci mai puțin valide decît ale instituțiilor care au acționat prin operatori pe teren. IMAS a folosit de asemenea metoda chestionarului prin poștă imediat după apariția sa (1991), dar în 1992 a antrenat operatorii și sondajele realizate ulterior au avut un coeficient de

validitate mai bun. Cercetarea la care a contribuit și autorul în 1992 a fost realizată în colaborare cu Sawyer Miller Group din Statele Unite și a constat în 23 de grupuri focus, dintre care șapte realizate de autor, și o anchetă națională realizată prin metoda *face to face*. Autorul nu a citat niciărei dimensiuni eșantioanelor din anchetele citate: destul să precizăm că toate erau de scară națională, semnificative statistic pentru întreaga populație, și cu obișnuita marjă de eroare de circa 3%. De altfel, noi am utilizat aceste anchete doar în măsura în care se refereau la studiul nostru de mentalitate: chestiunile direct politice, la care posibilitatea de tendențiozitate este mai mare și încrederea în rezultate destul de scăzută (un amплу serial în *Cronica Română* acuză sondajele la comanda fundației Soros din 1994 intitulat *Barometrul de opinie publică* și realizate de IRSOP și IMAS), au fost evitate. În ultimii doi ani, instituții noi, ca CSOP Gallup UK, filială a aceleiași firme din Marea Britanie, și Data Media, au realizat alte anchete, tot naționale și pe eșantioane reprezentative. Toate rezultatele din aceste sondaje au fost date publicității prin Rompres și agenția Mediatax, și autorul nu a dat amănunte despre ele deoarece cei interesați le pot studia integral în arhiva acestor două agenții de presă. Mai trebuie adăugat că, deși nu ne asociem criticilor instituțiilor foarte vehemente ale lui Henry Carey (1994) la adresa tuturor instituțiilor de sondaje românești, delimitarea mentalităților pe categorii de populație a fost realizată în studii de față doar pe baza cercetărilor noastre directe și a sondajelor cu eșantion limitat la o singură categorie.

MESAJUL

CAMPANIA ELECTORALĂ PERMANENTĂ

Păcatul originar al vieții postrevoluționare românești este că a început la televiziune, prin faimoasa apariție Dinescu-Caramitru, în ziua de 22 decembrie 1989. Contactul majorității populației cu noua realitate a fost astfel dintru început intermediat. În acel moment populația s-a transformat în spectatoare, „public” care avea să asiste fără nici o participare la desfășurarea ulterioară. Nici măcar prima intermediere nu a fost sută la sută inocentă (televiziunea a rebusat mai tirziu preînregistrarea în care unul dintre protagoniști îi spunea celuilalt — „Fă-te că lucrezi”). Nu a fost inocentă nu pentru că cele două personalități răfăcite în studioul patru în ziua de 22 decembrie nu aveau suficiență credibilitate pentru opoziția împotriva tiranului răsturnat, ci pentru că nu există intermediere inocentă. Singura soluție — cu totul teoretică — ar fi fost ca fiecare în parte, oricât ar fi durat, să trăiască acele zile și schimbările lor ca pe o experiență personală, să bijbăie și să rătăcească întrebându-se ce alege să facă mai avântuoasă. În loc de aceasta, majorității i s-a spus de la început ce să facă — de unii emițători mai credibili sau de alții mai puțin credibili, nu are importanță. Principalul este că majoritatea nu a mai ajuns să trăiască acele zile decât asistată și chiar — după indicarea formării de Consilii de Salvare națională la toate nivelele — dirijată, condusă pas cu pas pe drumul cel nou. Desigur, pentru această populație a manifestat un mare grad de docilitate, desigur, firesc, dacă ne gândim că astfel era obișnuită de câteva zeci de ani.

Competiția celui mai credibil emițător și celui mai de succes mesaj a început astfel foarte devreme, încă din zilele așa-numitei telerevoluții, când devenise limpede pentru toată lumea condiționarea perfectă a telespectatorilor de emisia Televiziunii Naționale, devenită dintr-o dată, grație zilei de 22 și următoarelor, mijlocul cel mai credibil de comunicare. Receptorul era acum

deschis, emițătorii nu au înfriziat să apară. Termenul de „campanie electorală” a fost pentru prima dată însă utilizat de către Silviu Brucan în polemica sa cu Octavian Paler, din primele zile ale lui ianuarie 1990, cu prilejul „transformării” în partid a Frontului Salvării Naționale.

„Uitați-vă cum a început campania electorală!”, se lamenta dl Brucan în *România Liberă* din 27 ianuarie, „nici un fel de discuții programatice, nici un schimb serios de idei (...) Întreg accentul este pus pe persoane, pe trecutul sau prezentul lor, se caută febril în dosare, în arhive, pentru a se găsi ceva compromițător la adresa unuia sau altuia”. La vremea aceea nu era în realitate nici vorba de o campanie electorală (prima confruntare, de altfel televizată, între partide avea să aibă loc pe 28 ianuarie) și nu se puica pune problema unui schimb de idei despre viitor între foștii șefi abuzivi din timpul lui Ceaușescu și foștii lor subordonați care nu mai voiau să-i accepte, nu mai mult decât se pusese problema unui dialog despre viitor cu Ceaușescu însuși.

E totuși semnificativ că dl Brucan a fost primul care a anunțat că ceea ce urma să se petreacă nu avea să fie nicicum o înfruntare corectă urmînd îndocrinării sau restituirea adevărului urmînd universului imaginar construit de propaganda comunistă. Nu: ci campanie electorală, permițînd adevărului să iasă pe piață printre adevărurile măsluite de atunci și eventual printre altele noi. De altfel, noțiunea de adevăr nu se poate aplica în termeni categorici decât restituiții istorice, în rest desigur că orice idee care își găsește susținătorii nu poate fi împiedicată să iasă și să concureze pentru persuasiunea cît mai întinsă a receptorului. Ce este interesant în polemica jurnalistică Brucan-Paler este faptul că ea sintetizează perfect și de la început diferența între cei doi emițători. Silviu Brucan a fost un factor activ al campaniei electorale din 1946 (a se vedea colecția *Științei* din acea perioadă) și eminența cenzurii a evoluției din primele luni ale FSN, ale cărui mutații le anunța periodic cu vreo lună înainte de a se produce în presa internațională (vezi toate interviurile acordate presei străine în decembrie 1989 în care afirma că Frontul va candida în alegeri, deși ulterior s-a afirmat că această hotărîre s-a luat mai tîrziu). Silviu Brucan, vechiul stalinist evoluat pînă la rafinament într-o ulterioară carieră diplomatică internațională, nu era poate unicul inițiat în acel moment, dar era singurul îndeajuns de clinic să afirme că nu începea o dezbatere cu menire purificatoare și decomunizatoare (după modelul Germaniei post-

naziste sau chiar al condamnării stalinismului din perioada glasnost), ci o simplă, pragmatică, banală campanie electorală. Octavian Paler, pe de altă parte, în răspunsul său din 28 ianuarie, nu afectează deloc arătînd că nu știe despre ce campanie electorală este vorba: ba chiar își exprimă dezgustul și teama de înfruntare politică. Acest cuplu antagonic reprezintă perfect pe acei emițători — principali concurenți care se vor înfrunta conținut în anii următori. Unul lucid și pragmatic, celălalt nerealist și vulnerabil, nedămișînd că adevărul o dată enunțat nu se impune de la sine și că adevărul care se va impune este cel mai abil intermediat.

Acesta nu este decât începutul. Lucrurile vor continua toată perioada pînă la alegeri, culminînd cu perioada manifestăției maraton de 40 de zile din Piața Universității. Manifestanții cereau cu disperare acces la TV pentru a proteja celebra peliculă filmată în CC pe 22 decembrie, unde generalul Militaru afirma că „Frontul Salvării Naționale exista de șase luni...”, crezînd că aceasta este un simplu act de informare. Dușmanii lor îi acuzau pe de altă parte că fac campanie electorală opoziției. Și, într-un sens, era adevărat: transformarea precoce a țării într-un câmp de bătălie electorală, partizanatul statului din momentul în care FSN a anunțat că nu pregătește alegerile, ci participă efectiv la ele, nu au mai lăsat nimic în afara campaniei electorale. Acest lucru a fost unic în revoluțiile est-europene și rolul său jucat în evoluția sau lipsa de evoluție a mentalităților a fost determinant, deoarece nu a mai rămas nici un arbitru credibil și neimplicat care să patroneze valorile sau adevărurile morale independente, indiferent de rezultatele luptei politice. Rolul statului postceaușist ar fi fost în mod natural cel de restituire a adevărilor compromise în perioada anterioară. Statul, identificîndu-se însă aberant cu un singur partid politic, nu a mai paronat decât adevărurile care i-au servit împotriva opoziției sale politice, uneori mergînd pînă la absurd. (Un înalt funcționar într-un guvern postrevoluționar, Ion Gheorghe, declara, de exemplu, că momentul 22 decembrie a fost o crimă împotriva poporului român, cînd, în realitate, în acel moment s-a născut puterea reprezentată și de guvernul său.)

Al doilea fenomen grav petrecut prin transformarea precoce a FSN în partid și declanșarea imediată a campaniei electorale a fost faptul că majoritatea oamenilor au aderat înfi la niște interese înainte de a adera la un sistem de valori. Îndealungata ambiguitate a FSN, amînarea indefinită a problemelor spinoase (securi-

tatea, teroniștii etc.) a determinat o aderare necondiționată la niște acte de guvernare populiste (săptămâna de lucru de cinci zile, ieșirea energiei electrice etc.) și a creat o platformă considerabilă liderilor populiști care promovaseră aceste măsuri. Condiționările survenite ulterior aveau să fie viciate tocmai din acest motiv.

După consumarea campaniei electorale propriu-zise evenimentele din 13-15 iunie aveau să repună din nou tonul în discuție. Practic, campania a fost reluată, asupra tuturor adevărilor reapărând două versiuni complete opuse. Televiziunea Națională a transmis numai versiunea unui emițător, aceea a puterii, evident (primele scene de violență „minerească” au putut fi văzute la o oră de vârf de abia mult mai târziu), iar mass media internațională a transmis o versiune foarte asemănătoare cu a opoziției. Acest fapt a contribuit și mai mult la scindarea receptorului în două fracțiuni: o fracțiune „avizată”, care utiliza și alte surse de informare în afara televiziunii naționale (presa românească și străină, posturi de radio și televiziune din alte țări), și o fracțiune „neavizată”, recepționând și colportând zvonuri provenite fie din presa propagandistică postcomunistă, fie din surse orale. În 1990 cele două tabere încă mai căutau să se convingă reciproc, încercările persuasive funcționând în dublu sens și pe o scară incredibilă. Istoria aceasta va dura până la alegerile din septembrie 1992, după care interesul pentru istoria controversată postrevoluționară va scădea brusc și cele două părți ale receptorului se vor izola foarte mult una de alta, încercările persuasive încheindu-se la scară interpersonală aproape complet. Practic, este în sfințit acceptat faptul firesc că separația dintre cele două părți nu este datorată numai recepțiilor diferite a unor adevăruri, purtând deci rezolvată printr-un act de persuasiune, ci unor interese de grup deosebite. Paralel însă se produce un alt fenomen extrem de interesant, fragmentul din masa receptoare deziluzionată de alegerile din 1990 și 1992 și de evoluția ulterioară a aleșilor lor își astupă practic urechile, furnizând un enorm procent de neinteres în politică și potențiali neparticipanți la viitoarele alegeri. (68% și 27+13% conform CSOP Gallup România din 21.02.1994, transmis de Rompres, și respectiv Centrului de Sociologie Urbană București, transmis de Mediafax, pe 8.04.1994.) Patru ani de seducție au epuizat masa care refuză să o mai ia de la capăt cu orice seducător potențial. Operația persuasivă a fost un succes pentru emițător, dar a amihilat receptorul. Rămâne de asemenea

de văzut dacă compromiterca mesajelor care s-au bucurat de cea mai mare credibilitate nu înseamnă de fapt în mare măsură discreditarea oricărei mesaj persuasiv cu implicații de natură politică.

CE POATE FI CONSIDERAT MESAJ

Prin transformarea dezbaterii de idei și a confruntării de opinii, care este temelgia societății liberale¹, într-o campanie electorală nu numai prematură, ci și cu adfnci implicații în viitorul apropiat (cu totul altul este riscul pentru un elector american dacă va căștiga partidul alternativ față de românul care credea în 1990 fie că se întoarce la comunism dacă câștigă FSN, fie că rămâne șomer dacă vine la putere opoziția), aproape totul a devenit deci un mesaj persuasiv. Chiar informația pură (de exemplu raportul ministrului Apărării, generalul Stănculescu, despre numărul de ofițeri ai fostei Securități) a devenit o mică unitate subordonată unui întreg considerat tendențios. Un lucru cu adevărat notabil este însă sărăcia absolută a informațiilor pure, care să nu poată fi bănuite de partizanat. Toate instanțele care ar fi putut oferi această informație pură despre regimul Ceaușescu, constând în principal în documente, au fost mute în 1990. Arhivele Statului au fost puse sub controlul Ministerului de Interne, director cu titlu provizoriu fiind numit chiar un general, cu toată opoziția ministrului Culturii de atunci, Andrei Pleșu, și a strădaniei sale de a numi în această poziție un istoric care nu colaborase cu regimul comunist. Arhivele Securității, pe de altă parte, au fost provizoriu încredințate armatei, apoi s-au împărțit între SRI, Armată și Ministerul de Justiție, ca finalmente o lege promulgată printre primele, cea a Siguranței Naționale, să le închiadă definitiv (sau pe cincizeci de ani, ceea ce este același lucru). Eliminarea acestui tip de informații, care ar fi dovedit neîndoiebnic adevărul măcar în unele chestiuni istorice, a fost un prim pas foarte important pentru reluarea vechii practici a propagandei totalitare: ștergere completă a oricărei evidențe privind realitatea.² O dată ce datele dispar, orice creație artificială poate fi substituită realității. Rămân martorii, care în regimul totalitar nu se pot exprima, iar

¹ Wright Mills, *The Power Elite*.

² Hannah Arendt, *Le Système Totalitaire*, cap. „La propagande totalitaire”.

în regimul post-totalitar românesc s-au văzut puși în situația cu totul inedită de a comunica ceea ce deveniseră păreri subiective. Accesul lor la televiziunea națională a fost de altfel foarte redus, și pînă în zilele noastre televiziunea nu a produs decît accidental mărunți directe privind momentele istorice controversate ca alegerile din 1946, abdicarea regelui Mihai, instalarea comunismului.

Prin aceste foarte eficiente procedee s-a putut astfel realiza un prim pas important: subiectivizarea totală a cîmpului de discuție. Deținții politici nu au putut de la început împărtăși ceva din experiența lor fără a fi acuzați că servesc opoziția. În etapa următoare, acești oameni care de abia fuseseră reabilitați au fost acuzați că au ajuns în închisoare tocmai pentru că făcuseră politică. Regimul care pornise prin a-i elibera și reabilita a fost la fel de grăbit să anihileze uniașul potențial de martor al istoriei recente pe care îl avea această categorie, a cărei experiență a devenit o medie cu aceea a torționarilor lor. Pentru că subiectivizării i-a urmat o așa-zisă „obiectivizare”. Conform acestei obiectivizări recomandate de la cel mai înalt nivel în 1990³, nimic nu este adevărat, deoarece nici un emițător nu este sută la sută dezinteresat: ca atare, avem întotdeauna cel puțin două adevăruri între care se face „o medie”. În realitate nu se face nici un fel de medie, aici intervine „piața” persuasiunii, care acreditează adevărul cel mai convenabil receptorului din diferite puncte de vedere (emițător mai credibil sau mai atrăgător, mesaj mai puțin solicitant sau mai simplu etc.). Astfel că bătația pentru convinșere nu este doar o bătaie a mesajelor, ci și — mai ales — una între emițători.

Iar șansele cele mai mari pentru cîștigarea acestei bătaii nu le are adevărul, ci emițătorul mai specializat, mai dispus la com-promisuri pentru a convinge cu orice preț, și care beneficiază de avantaje materiale superioare: afit mijloacele mass media sau accesul la ele, cît și posibilitatea folosirii mai eficiente a mecanismului pedeapsă-recompensă.

Așa se face că în lunga campanie electorală din 1990 totul a devenit mesaj: pledoariile pentru apoliticism erau considerate un îndemn pentru a demobiliza în lupta împotriva regimului post-comunist; apelurile de a se întoarce la istorie pentru învîșăminte deveneau pledoarie interesată, pentru că istoria dădea dreptate doar

³ Vezi interviul acordat de președintele Iliescu cotidianului *Corriere della Sera*, reprodus în *Azi* din 25 iulie.

unea dintre părți. Și, în perspectiva alegerilor, faptul era adevărat: chiar și istoria și apoliticismul nu mai puteau furniza discursuri pure, ci doar discursuri cu potențial de formare sau schimbare de opinii a unor electori.

Acești electori erau însă avizați asupra faptului că e în toi o campanie electorală și că mesajele pe care le primesc au intenția — de multe ori chiar declarată — de a le forma sau modifica opiniile. Ca atare, valoarea persuasivă a mesajului, ca întotdeauna cînd intenția este declarată, a fost foarte redusă (Petty și Cacciopo, 1961).⁴ Majoritatea și-a păstrat deci opiniile de dinaintea debutului declarat al acestei competiții persuasive, care era însă departe de a fi și debutul încercării conștiente și voluntare de a-i cîștiga, cu alte cuvinte perioada 22 decembrie - 28 ianuarie.

CALITĂȚILE MESAJELOR - INTELIGIBILITATEA

După cum am mai spus, primul pas pentru convingere este să te faci înțeles. Reușita persuasiunii depinde în mare măsură de inteligibilitatea mesajului.⁵ Firește, un mesaj este cu afit mai inteligibil cu cît este mai simplu. Este cu totul contrar științei persuasiunii să încerci să transmiți o imagine sau o realitate complexă.

Mesajele celor doi emițători s-au deosebit fundamental din acest punct de vedere. Astfel, mesajul că foștii moșteri vor să-și recupereze moșiile și casele este un mesaj simplu și pe interesul tuturor, utilizat în diferite variante și cu un enorm succes de către FSN în campania electorală din 1990. Un alt mesaj afit de simplu încît aderarea s-a făcut de la sine a fost acela cu românii veniți din străinătate. Asaltat de o bandă violentă de contramanifestanți pe 29 ianuarie 1990, Corneliu Coposu era „invitat să se ducă înapoi de unde a venit”, adică în străinătate, unde el nu fusese niciodată, din 1938 petrecînd în schimb paisprezece ani în temniță. În orice caz, el era un necunoscut pentru mulțime, neapărînd la televizor la începutul revoluției, apariție care „a legîtmat” pe toți cei care au contat în topul popularității în ultimele luni din 1990. Ca atare, faptul că toți cei care se deosebeau de Front, de partidul-stat cu care publicul fusese obișnuit practic toată viața conștientă, erau altfel pentru că proveneau din

⁴ Petty și Cacciopo, *Communication and Persuasion*, cap. VI.

⁵ Cf. Hollander, Gergen.

altă parte, ținea de o logică primitivă și ca atare foarte populară. Toți cei care gândeau altfel au fost identificați ca elemente alogene multimi. Acest lucru nu s-a produs de altfel în mod spontan, ci a fost un clar exemplu de persuasiune reușită. „Atunci (asediul sediului PNT din 29 ianuarie, n.n.) a intervenit dl. prim-ministru ca «să ne salveze». Înfrământător, fiind aproape de dînsul, l-am somat să spună că eu n-am fost în străinătate (...). lucru pe care dînsul a refuzat să-l spună, adăugînd doar cu o jumătate de gură că nu toți fruntașii noștri au fost în străinătate”, povestește Corneliu Coposu.⁶

Dacă acesta era un mesaj simplu și care se baza pe naivitatea unui receptor complet lipsit de facultatea critică și de analiză a unor mesaje contradictorii, fiind deprins cu o singură sursă, mesajul opoziției a fost de la început complicat și inteligibil. Primul mesaj important pe care l-au emis aft societății civile, cum ar fi mai ales — instituțiile născînde ale societății civile, cum ar fi spre exemplu Liga Studenților, a fost acela că FSN nu poate fi în același timp stat și partid. (Frontul Salvării Naționale, constituit de un grup la vîr în zilele revoluției, dăduse dispoziții ca în toată țara, mergînd pe aceeași structură ca fostul partid comunist, să se constituie organe ale sale.) A fost un mesaj din care doar cei foarte educați au priceput ceva. Să recunoaștem că la nici o lună după prăbușirea dictaturii totalitare a cere unui public larg să înțeleagă ce este separația puterilor în stat nu este tocmai simplu. Ar fi fost complicat și dacă ar fi fost vorba de un mesaj educativ pur, dar ca unul contrazis violent de altele și pîrînd deja doar argument de „campanie electorală” s-a dovedit un mesaj dificil. Mai simplu era, de o mie de ori, mesajul celor din FSN; că este absurd că tocmai ei, care s-au născut din Revoluție, să fie îndepărtați din alegeri. În realitate nu era vorba de o îndepărtare, ci de o separare a ceea ce pînă atunci solicitase toate resursele și consumămintele ca și succesul al statului de un partid politic care ar fi trebuit să-și precizeze o doctrină, o orientare etc. „Impresia că avem mandat limitat și că sîntem doar o putere provizorie a fost acreditată de adversarii noștri”, declara cu cinism același Silviu Brucan. Iar la observația că astfel Frontul devine și judecător și arbitru, dl Brucan răspunde: „Consider acuzația ca fiind justă (...) Dar principiul separării puterilor în stat va putea fi pus în aplicare abia după alegeri, cînd va lua

⁶ Corneliu Coposu, *Convorbiri cu Vartan Arachelian*, Fundația Anastasia, București, 1991, p. 12.

naștere o putere legislativă.”⁷ Iar Ion Iliescu, președinte al CFSN și președinte *de facto* al României fără să fi fost ales de nimeni, vine chiar în înfrîmarea prejudecăților firești ale unor oameni care au trăit toată viața într-un regim totalitar, arătînd: „Se afirmă că la alegeri nu pot participa decît partidele politice. Dacă Frontul vrea să participe, se spune, ar trebui să se transforme în partid politic și să-și declare deci coloratura. Am arătat că aceasta e o prejudecată și o confuzie întruînă artificial; lipsa unei structuri rigide de partid și existența unei platforme-program cu o asemenea deschidere urmîrind unirea celor mai largi interese ale tuturor categoriilor de cetățeni constituie chiar o virtute a acestei mișcări. În viața politică și în alte țări au apărut, în zilele noastre, tendințe noi. Vechile noțiuni privind structura de partid sînt depășite, existînd chiar o reținere față de denumirea de partid.”⁸ Aici îndemnul la „simplitate” este chiar și mai mare. Ce separație a puterilor în stat, chiar și partidele sînt o complicație inutilă! Editorialul semnat în ziarul *Adevărul* (doar cu o lună înainte încă *Scînzia*, organ al Partidului Comunist Român) traduce acest discurs mai pe înțelesul tuturor: „este vorba, așa cum au subliniat unii membri ai conducerii Frontului, despre o mișcare sau formațiune nouă, de reprezentare politică al cărei model este inutil, inefficient și periculos să-l căutăm în altă parte. Căci este modelul vieții noastre însăși în acest nemăitrit ceas istoric (...) Legea lui (a FSN, n.n.) este viața noastră, sîngele nostru, sudoarea noastră, trebuințele noastre (...) «Platforma FSN» este scrisă cu sîngele Revoluției. (...) Contra lor (a fesenșiștilor, n.n.) s-a tras în plin în orășele și piețele maritajului românesc” („Revoluția și consensul” în *Adevărul* din 25 ianuarie). Aici se renunță complet la raționalitatea mesajului. Ce separare a puterilor în stat? „Sudoarea și sîngele” aparțin limbajului găunos al unei propagande național-comuniste cu care publicul este mult mai obișnuit și care nu cere un efort de receptare. Culmea rudimentarismului este însă continuă în mesajul care străbate ca un fir director prima lună postrevoluționară, reînnoind exact discursul care putea fi încă auzit în noiembrie anul precedent, la ultimul congres al partidului comunist: „Revoluția înseamnă acum muncă!”, afirmă la televiziune în seara zilei de 7 ianuarie, la cîteva zile după

⁷ „Separarea activității politice de puterea de stat va avea loc în viitorul apropiat”, interviu acordat *României Libere* în 13 ianuarie 1990.

⁸ Discurs la Radioteleviziunea română liberă din 16 ianuarie.

dispariția fără urme a misterioșilor teroriști care au înșingurat revoluția română, moștenitorul de drept al președintelui Ceaușescu, Ion Iliescu. Moștenitorul de fapt al organului care prezenta gândirea lui Ceaușescu, *Adevărul*, trece la datorie traducând poporul în noul mesaj „de sus” în grupajul de marți, 30 ianuarie: „Oamenii de bine se gândesc acum la muncă.” Cu alte cuvinte, nu vă bateți capul cu politica, nu cereți să participați la conducere, vedeți-vă de treabă, că are cine să aibă grijă de voi! Nimic mai simplu și mai familiar. E calea de legitimare paternalistă a puterii, utilizată pe scară largă de regimurile staliniste.⁹

Cum suna în această perioadă mesajul emițătorului concurrent, al foștilor disidenți care începeau să se revolte, al partidelor renăscute, al opoziției în general? Cităm dintr-un interviu acordat de Doina Cornea *României Libere* din 17 ianuarie: „Democrația a atins la noi, pînă în prezent, doar suprastructura, iar infrastructura continuăm să o modelăm tot pe vechile scheme. Ceea ce cred că reprezintă un pericol pentru suprastructură și pentru valorile democrației cucerite.” Oare ce înțelege din acest text muncitorul a cărui unică educație politică a fost asigurată o viață întreagă de discursurile mobilizator-patriotice ale lui Ceaușescu și de filmele istorice produse cu aprobarea Secției Istorice a Comitetului Central al PCR (cei care promovau un limbaj de tipul „Sînge și sudoare”)? La drept vorbind, nimic. Un asemenea tip de discurs este chiar frustrant pentru receptor, fiind în același timp ininteligibil și solicitant (Eagly, 1974).¹⁰

Receptorul simte că trebuie să ia o atitudine, dar nu pricepe de ce, și este frustrat. Această frustrare nu înfîrzie să se manifeste pe marginea interviului dnei Doina Cornea printr-o scrisoare adresată de un cititor și publicată în *R. L.* din 20 ianuarie: „Precizînd că expune opiniile unei gospodine, încep pe un teoretiza (dna Cornea, n.n.) relația necesară între suprastructură și infrastructură (...) Cu alte cuvinte, folosind o terminologie cu care sîntem ceva mai obișnuiți de la lecțiile de marxism (iritare, n.n.). Așadar, pînă aici, nimic nou, în afara formei generale de exprimare (...) Recunosc că uneori pricep mai greu”, mai spune dl Gonța, încheind cu neechivocul „Holărit lucru, prea multă diplomație pentru o gospodină!”

⁹ Rigby și Fehér, *Political Legitimation in Communist States*, cap. IV.

¹⁰ Cf. Geergen.

O clarificare a discursului opoziției survine doar o dată cu apariția *Proclamației de la Timișoara*, ceea ce duce la o rapidă lărgire a numărului celor care se îndoiesc de esența democratică a noii puteri și inspiră manifestația-maraton din Piața Universității. Dar între prima tipărire a proclamației la scară mare (*R.L.* din 20 martie 1990) și alegeri nu mai sînt decît două luni. Proclamația va atinge limitele publicului său de abia la alegerile locale din 1992. Ea nu era în nici un caz, nici măcar ea, desținată să cucerească majoritatea, deși a avut rolul să clarifice discursul opoziției. Căci cîntă popularitatea poate atrage un mesaj de tipul: „Timișoara nu a făcut revoluția pentru salarii mai mari și avantaje materiale. Pentru acestea ar fi fost suficientă o grevă.” Să recunoaștem că e clar. Dar, totodată, că există și mesaje mai populare decît cele care pun adevărurile abstracte înaintea avantajelor materiale.

TIPURI DE MESAJE

1. Mesaje ofensive și mesaje defensive

Un lucru important în războiul persuasiunii, ca și în mai toate războaiele, de altfel, este inițiativa. Cel care ia inițiativa are un avantaj decisiv în bătălia informației, deoarece își poate construi nestingherit discursul, în vreme ce adversarul său va fi ocupat să încerce să răspundă, să demonstreze, să dezmințită și nu va mai avea posibilitatea elaborării unui discurs propriu și coerent.

Desigur însă că numai inițiativa nu este suficientă. Mai trebuie găsit și accesul la mijloacele de comunicare adecvate. Din acest punct de vedere statul ca emițător, mai cu seamă într-o țară în care mass media este aproape în întregime de stat (cu un mic canal național de televiziune), este nu numai avantajat, ci și singurul capabil să păstreze inițiativa. Astfel că istoria anilor post-revoluționari în România a fost extrem de elocventă. Opoziția a avut datorită credibilității ei acces mai larg la organe media din străinătate și ca atare a putut convinge acolo, iar puterea a dispus de media internă (mai cu seamă de televiziune, dar și de o bună parte din presa scrisă în 1990) și ca atare a convins în interior. În 1990 președintele Iliescu, de exemplu, s-a adresat direct prin televiziune ori de cîte ori a avut un mesaj important de transmis, uneori extrem de devreme, în situații tensionate unde conflictul

era încă potențial. Astfel s-a întâmplat pe 7, pe 20 și pe 28 ianuarie, ca și pe 13 iunie. Lansarea ideii de „puci legionar” pe această dată, de către sursa cea mai autorizată din stat, președintele însuși, a convins cu toată absurditatea ei o bună parte din populație, deși martori direct implicați ai acelor zile aveau să dezmințimă imediat această teorie aberantă, iar anchetele ulterioare nu aveau să o mai ia în considerare nici măcar ca ipoteză de cercetare. Acest fenomen confirmă o cercetare din 1963 a lui Aronson, Turner și Carlsmith, care afirma că cu cât un emițător credibil transmite un mesaj mai radical, cu atât eficacitatea persuasiunii crește.¹¹ Studentii s-au văzut însă nevoiți să afirme multă vreme că nu sînt legionari, așa cum în ianuarie cei care demonstrau împotriva Frontului-partid aveau ca principală recomandare sloganul „Nu sîntem partide!”, pentru că propaganda oficială atacase deja partidele ca fiind „abiate după putere”. Pe măsură ce intrau în scenă potențialii concurenți sau contestatari notabili ai președintelui și ai puterii nou instalate, fără măcar ca aceștia să apuce să-și prezicizeze vreo poziție, mesajul puterii a fost de o agresivitate considerabilă. Abia întors din exil, Ion Rațiu, președintele Uniunii Mondiale a Românilor Liberi, este înfrîmpinat de același cotidian *Adevărul* cu titlul „Bine ați venit, tovarășe Ion Rațiu”. Folosirea apelativului comunist de către fostul oficios al PCR împotriva unui capitalist de succes, în plus și descendent dintr-o familie românească, este de o agresivitate fără seamăn, deși destul de abilă. Ideea pe care încerca să o acrediteze *Adevărul* și care a avut priză vreme de vreo doi ani a fost aceea că moștenitorii privilegiilor comunisti, ai „tovarășilor”, nu sînt cîtuși de puțin comunistii rămași (deși după alegerile de la 20 mai președintele țării, al Senatului și al Adunării Deputaților aveau să devină trei foști nomenclaturiști marcanți), ci românii reveniți din exil, care dispuneau de valută convertibilă, acest vis de neatins pentru o țară postcomunistă imediat după revoluție.

De același tratament se bucură Corneliu Coposu, căruia prin intermediul acelaiși gazete îi adresează o scrisoare „inginerul Emil Ionescu, director adjunct în Ministerul Metalurgiei”. Deci, un înalt funcționar al statului comunist și postcomunist. Di Ionescu scrie, teoretic, pentru a întreba despre intențiile de viitor ale dlui Coposu, dar de fapt mai mult afirmă, iar afirmațiile sînt tot aștepta atacuri. „Porniți ca partid nou, cu scopuri și mijloace

¹¹ Cf. Perloff, p. 169.

noi, fiindcă partidele istorice s-au autoexclus de pe arena politică din «binele» făcut pînă la desființarea lor abuzivă”, sună îndemnul din sfîrșitul scrisorii.

Pentru a răspunde unor asemenea atacuri, deseori și dintr-o tactică eroantă (mai profitabil ar fi fost să contraatace printr-o inițiativă nouă decît să răspundă mereu), opoziția va risipi mare parte din resursele sale. Corneliu Coposu va răspunde prin *Adevărul* inginerului ministeriabil, dar pe un ton moderat care nu poate face față aroganței, iar studenții maltratați de mineri și arestați de poliție după 14 iunie 1990 organizează o conferință de presă nu pentru a acuza, ci pentru a răspunde acuzațiilor de violență și de legionarism adresate lor de către șeful statului. „Regrețăm cele înfîptate în 13 iunie și nu credem că ele pot fi atribuite studenților sau intelectualilor, ci elementelor de la periferia societății, a căror principală caracteristică este manevrabilitatea” (*Adevărul* din 19 iunie).

Cei prezenți la această conferință de presă din 18 iunie vădesc, chiar după *Adevărul*, „semnele agresivității pe care au suferit-o în ultimele zile”. Sînt o adunare de victime care dau o conferință de presă pentru a convinge că nu ei sînt agresorii.

2. Mesaj principal și mesaj adiacent

Atunci cînd încercarea persuasivă ia amplitudinea unei veritabile campanii propagandistice mesajele se subordonează într-un discurs organizat. Organizarea comunicării este fundamentală și ea presupune astî organizarea fiecărui mesaj în parte, cît și în ansamblul celorlalte. Discuțiile teoretice se referă de obicei la ordinea prezentării argumentelor (ceea ce e mai important se spune la început sau la sfîrșit pentru a fi mai eficace?), la avantajele de a prezenta sau nu o concluzie explicită (McGuire, 1969) sau la prezentarea unui sau bilaterală. Într-o cercetare clasică din 1949, Hovland, Lumsdaine și Sheffield au conceput două mesaje persuasive diferite spre a-i pregăti pe soldații americani pentru o prelungire a războiului în Pacific. Unul dintre acestea prezenta doar în mod unilateral problema, în vreme ce în celălalt se schitau și argumentele contrarii prelungirii războiului, prezenta deci o viziune mai echilibrată. Finalmente s-a constatat că nici unul dintre mesaje nu s-a dovedit mai eficient decît celălalt, totul depinzînd de persoana căruia îi este adresat mesajul, de receptor.

Un factor important se pare că este educația acestuia din urmă. Astfel, s-a constatat că mesajele bilaterale sînt mai eficiente la oamenii cu o educație superioară. În vreme ce acelea unilaterale sînt mai convingătoare pentru cei cu nivele de educație scăzută. Cînd persoanele cu educație superioară recepționează mesaje de tip unilateral, se poate trezi suspiciunea că în mod deliberat cealaltă față a adevărului le este ascunsă, ceea ce duce la dezvoltarea de rezistență în fața persuasiunii și scăderea eficacității acesteia (Jones și Brehm, 1970). Persoanele cu educație mai scăzută pun mai puțin la îndoială ceea ce aud.¹²

Mesajele fiind organizate într-un ansamblu, admiterea ansamblului înseamnă de multe ori acceptarea unor detalii la care operația de persuasiune nici nu a avut loc și cu care subiectul nu ar fi poate de acord dacă ele nu ar face parte dintr-un context. Aderarea la mesajul principal, de exemplu la un partid politic anumit, nu este de cele mai multe ori atinsă prin depășirea fiecărui prag al persuasiunii o dată cu fiecare mesaj din acest ansamblu în parte. De exemplu, mulți dintre cei care au ales FSN și pe președintele Iliescu în 1990 nu au subscris la campania antimaghiară și la violența de limbaj desfășurată împotriva opoziției de către oficialii FSN Azi. Acesta nu a reușit niciodată să devină un ziar popular, partidul fiind nevoit să-i asigure subvenționarea din alte surse, numărul de cititori ca și de abonați fiind foarte redus. În schimb, publicația extremistă *România Mare*, care s-a adresat unui public mult mai restrîns decît cel al votanților FSN, și anume foștilor colaboratori ai regimului comunist pe care îl reabilita violent, a găsit o mult mai mare audiență cu exact aceleași teme pe acest sector de public. Mesajul naționalist și antiminorități a fost în genere secundar la partidele de guvernămînt de sursă unică în România postrevoluționară, deși nu a fost niciodată absent.

În cazul FSN se poate deci spune că mesajul populist (reforma fără costuri) a fost cel principal, iar cel naționalist cel secundar. În cazul partidului România Mare mesajul extremist a fost cel principal (antimaghiar, antisemit, antiopoziția politică, antiocident), iar cel național-comunist — secundar și evident subordonat celui dinînt, destinat atît potențării, cît și „ambalării” sale într-o haină mai largă. În cazul Partidului Unității Naționale a Românilor (partid constituit în Ardeal ca o reacție la partidul pe

¹² Cf. Hollander.

baze etnice al minorităților maghiare Uniunea Democratică a Maghiarilor din România), mesajul naționalist a fost întotdeauna cel principal, cel populist apărînd doar ca reacție la reproșurile aduse că partidul nu are program economic. Ca atare, a fost încropit un program pe baza căruia președintele partidului promitea în 1992 să lichideze total șomajul de 10% din România.

În cazul Partidului Național Țărănesc Creștin Democrat mesajul principal a fost anticomunismul. Naționalismul și creștin-democrația, deși subînțelese în titlu, au fost practic absente din discursul electoral și parlamentar al acestui partid. În cazul liberalilor (Partidul Național Liberal și formațiunile ulterioare scindate din acest partid) principal a fost mesajul economic și secundar cel anticomunist, și așa se explică scopul net mai bun realizat de acest al doilea partid istoric față de cel național-țărănesc din mai 1990, cînd majoritatea publicului era terorizată de perspectiva unui război civil sau o continuare în orice formă a violențelor din decembrie.

3. O clasificare politologică

Mesajul populist

Mesajul populist a fost prezent într-o măsură mai mică sau mai mare în toate adresările politice din campaniile electorale din 1990 și 1992. Dar dacă la unele partide, mai ales din opoziție, el a jucat un rol secundar, manifestîndu-se doar în momente de epuzare a celorlalte mesaje, în cazul FSN în 1990 și a PDSR (Partidul Democrației Sociale din România, aripa conservatoare desprinsă din FSN) și PUNR în 1992 aceasta a fost mesajul principal. În ultima înfățișare televizată dinainte de alegerile de la 20 mai 1990, președintele Iliescu, de exemplu, afirma: „(...)trebuie să ținem seama de condițiile de viață ale oamenilor și de măsuri strict necesare ca în aceste condiții foarte grele să dăm ceva omului, încă de acum, cînd ne lansăm în privatizare, ne lansăm în economia de piață fără să luăm măsurile sociale după ce aceste măsuri vor da rezultate. Așa ceva nu va fi acceptat de către populație” sau „Promovarea democrației în România trebuie făcută pe seama realităților românești, nu prin copierea unor modele străine. Am copiat odată modelul străin și s-a dovedit falimentar”. (Echivalarea adoptării forțate a comunismului impus

acestea mesajul naționalist extrem de influent din campaniile electorale și din alte momente cheie s-a referit întotdeauna nu la Basarabia, ci la Ardeal, fiecare revendicare a minorității maghiare fiind prezentată ca o cale de sabotaj a unității naționale românești. Vom reveni pe larg în capitolul dedicat tehnicilor propagandistice asupra acestui aspect. Deocamdată, să spunem doar că naționalismul postrevoluționar a fost tot unul de sorginte populistă, cele două mesaje fiind foarte frecvent combinate. Raționamentul de bază al acestui tip de discurs ar fi deci următorul:

1. Românii sînt un popor de oameni excepțional de talentați care au supraviețuit unei istorii vitrege fără ajutorul nimănui.
2. Din această cauză ei nu primesc lecții de la nimeni cum să-și facă soarta și să-și construiască democrația.
3. Organismele europene sînt obligate să integreze România, deoarece aceasta este o țară prin excelență europeană („Prin strămoșul nostru Traian noi sîntem strămoșii Europei”, afirma cu umor involuntar dramaturgul comunist și președintele post-revoluționar al televiziunii Române, Paul Everac), fără ca România să depună vreun efort de aliniere a valorilor sale cu civilizația europeană.
4. Toți cei care contestă primele trei puncte sau se consideră marginalizați datorită aplicării acestui „program” sînt vinduți străinătății și șabotează unitatea națională a statului român.

Un limbaj umitor de naiv și pe de altă parte aproape fascist, dar care a fost utilizat pe scară largă, nu doar de către partidele din alianța numită Partida Națională (PUNR și PRM, în primul rînd), ci și de partidul de guvernămînt, ori de cîte ori a fost la reștie. Să reproducem numai acest citat din discursul președintelui Iliescu din 25 ianuarie 1990 la televiziunea română, cu ocazia transformării FSN în partid: „În ultimele zile ni se semnalează multe fenomene îngrijorătoare din unele județe din Transilvania, privind tendința de separatism, care provoacă tensiune și conflict între cetățenii români și cei de naționalitate maghiară (...) probleme mari și grele stau în fața noastră, în fața țării” etc. Iar în officiosul FSN Azi, ca și în săptămînalul *România Mare*, se puteau frecvent înfîmîi titluri de rubrică de genul „Minoritatea terorizează majoritatea” sau „Dictatura minorității”.

Originile acestui tip de naționalism au foarte puțin de a face cu naționalismul tradițional românesc de dinainte de perioada comunistă, situîndu-se în orientarea puternic națională dată comunismului de către Nicolae Ceaușescu o dată cu decizia sa

de sovietici în România cu libera alegere a modelului unei democrații de tip occidental.) Dacă FSN și apoi PDSR au fost tot timpul la putere și au putut acoperi acest mesaj populist cu măsuri economice (satisfaceri de revendicări salariale fără acoperire economică), Partidul Uniunii Naționale a Românilor a descoperit o formulă „privată”: jocul de înfr-ajutorare. Sub egida PUNR s-a desfășurat vreme de mai mult de un an la Cluj un miraculos joc la care sumele depuse se reîntorceau la depunătorii de opt ori mai mari! Jocul a falimentat pînă la urmă, dar președintele PUNR a cîștigat destulă popularitate prin patronarea sa, iar patronului propriu-zis al circuitului, Ion Stoica, i s-au compus versuri omagiale de către depunătorii organizați spontan în rapsozi populari. Chiar după ce „Caritas” (numele jocului de la Cluj) falimentase, lăsînd pe mulți depunători cu buzele umflate, iar alte jocuri similare („Philadelphia”, la Cluj, „Gerald”, la Focșani și București) aveau aceeași soartă, încă se mai găseau mii de deponenți la fiecare joc nou. Această uriașă credință a mulțimii în rezolvarea miraculoasă (înmultirea de opt ori a banilor) prin grija unui tătuc de absolută încredere (ca Ion Stoica) a rămas în acești patru ani la proporții considerabile și explică de ce mesajul populist a fost de departe cel mai de succes în campaniile electorale menționate.

Mesajul naționalist

În 1989 România cuprîdea toate provinciile sale istorice mai puțin Basarabia și Bucovina de Nord, ocupate de Uniunea Sovietică drept urmare a pactului Ribbentrop-Molotov și reocupate la finele războiului după o tranzitorie reluare românească. Ca atare, singura aspirație națională a românilor ar fi putut fi reunirea și cu aceste din urmă provincii. În mod surprinzător, deși perioada coincide cu destrămarea URSS, discursul privind Basarabia a fost mult mai puțin prezent în cel naționalist, care a fost dominat de tematica Ardealului, provincie istorică reunită cu România în 1918 și din care o treime fusese atribuită pentru o scurtă perioadă în al doilea război mondial Ungariei prin așa-zisul Diktat de la Viena. În 1990 două treimi din populația Ardealului era românească și doar o treime maghiară, aceasta concentrată nu la granița cu Ungaria, ci în chiar centrul României. Aceste succinte precizări ni se par necesare pentru a dovedi că situația Ardealului după revoluția din decembrie 1989 era una stabilă. Cu toate

de a adopta o poziție independentă de cea sovietică. Național-comunismul și-a găsit o largă susținere culturală în curentul numit protocronist (Edgar Papu, 1967), care a mobilizat multe personalități și a avut ca organ de exprimare câteva gazete culturale (vom reveni pe larg la capitolul consacrat emițătorilor). Conform acestei teorii, unele evenimente culturale posedă caracteristici culturale noi și anticipatoare. Acestea sînt protocroniile. Conform teoriei lui Edgar Papu, cultura românească este sediul unor protocronii europene. Această teză a sacrificat determinismul doar pentru a demonstra contrariul a ceea ce susținea pe bună dreptate istoriografia românească, și anume că civilizația României moderne s-a făcut copiind modelul occidental. Astfel, afirmația că noi sîntem strămoșii Europei, pe care am citat-o mai sus, este în fond integrată în modul de gândire protocronist, care s-a bucurat de înaltă protecție în timpul celor două regimuri, comunist și chiar postcomunist.

Mesajul conservator

Mesajul conservator a fost mesajul principal al partidelor istorice, aînt al PNTCD, cît și al PNL și al Partidului Social Democrat. Un mesaj conservator a fost promovat și de alte formațiuni din Convenția Democratică din România (CD — alianța partidelor din opoziție), cum ar fi Uniunea Democrat Creștină, Asociația Foștilor Deșinuți Politici, gruparea România Viitoare (monarhistă), precum și din afara CD, ca Partidul Liberal Monarhist, Mișcarea pentru România, fundația Anastasia. Mesajul conservator vizează o restituire a situației dinainte de instalarea comunismului, deci cum se găsea ea la finele celui de al doilea război mondial, acesta însemnînd: 1. reacceptarea Constituției din 1923 și deci a monarhiei constituționale; 2. restituirea integrală a proprietăților naționalizate sau confiscate abuziv de către regimul comunist foștilor proprietari; 3. judecarea celor care au comunist România, „procesul comunistului” printr-un act justițiar purificator pentru societate, de tipul celui de la Nürnberg.

Judecînd după rezultatele obținute în cele trei rînduri de alegeri mesajul conservator a fost cel mai impopular. În realitate, el a fost din ce în ce mai puțin susținut de către opoziție de la primele alegeri la ultimele, deși unele puncte au rămas neschimbate și fundamentale. (Explicația acestui eșec o vom da în altă parte.)

Să spunem aici numai că una dintre pietrele de temelie ale acestui discurs, reînnoirea monarhiei, a fost susținută cu un tip de argumente formal logice, dar frizînd autismul prin ignorarea schimbărilor enorme petrecute în România, chiar dacă forțat, în România ca și în restul Europei de Est: „se poate afirma în mod legitim că, din punct de vedere strict juridic, din 1947 și pînă astăzi România nu a încetat niciodată să fie altceva decît o monarhie constituțională, că proclamarea republicii nu a fost validă și că actul de abdicare a regelui Mihai (pe care l-a denunțat imediat ce a ajuns în lumea liberă ca fiindu-i smuls prin violență) este nul. Ar fi deci absolut drept și natural ca România să se fi întors încă de la 22 decembrie 1989 și *de facto* la situația care era deja *de jure*, adică la monarhia constituțională, cu regele Mihai ca suveran” (cf. Adrian Niculescu, în 22 din 1-7 mai 1992) și de un alt tip de argumente, de natură religioasă și metaforică, la fel de lipsite de realism și care nu aveau deci cum să fie prea populare dincolo de cercul unei elite intelectuale: „Un domn, un rege, un monarh există pentru a garanta că un rege poartă în el ceva sînt. Cînd un popor își pierde suveranul, el întrerupe legătura cu Dumnezeu și pierde ceea ce în chip esențial îl ținea laolaltă. (...) Un popor cărînia i s-a luat regele își pierde fereastra spre cer. (...) Cînd unui popor i se ia suveranul, lui i se ia capul întors către cer. El este decapitat. Poporul Român a fost decapitat astfel la 30 decembrie 1947” (Gabriel Liiceanu, „De ce regi?” în 22 din 8-14 mai 1992).

Discursul conservator a fost de regulă și discursul intelectuelor dim exilul românesc. La aceștia, mai mult chiar decît la cei aflați în țară, s-a manifestat cu putere iluzia că perioada absentei lor, care a fost și perioada degradării României, poate fi pur și simplu ștearsă din istorie, care să fie reluată de la momentul 23 august, act de emancipare a regelui și al unei noi Români democratice, repede anihilat de intrarea ca și cuceritor al Armatei Roșii în București.

Mesajul liberal

Mesajul liberal a caracterizat discursul opoziției democratice românești privitor la minoritățile naționale și la chestiunile economice, și doar foarte rar discursurile partidelor de guvernămînt (excepția notabilă o constituie un editorial al lui Al. Bărlădeanu, comunist din vechea gardă, despre necesitatea opoziției într-un

stat democratic, editorial apărut în primul ziar *Azi* de după zdrobitoarea victorie a FSN de la 20 mai, înconjurat de articole și mesaje de la cîntorii care stătuiau opoziția să se desființeze sau să se înapoieze în Occident de unde a venit). Mesajul liberal, concretizat prin alianța, inițial parlamentară, apoi electorală, a opoziției cu UDMR a fost destul de nepopular. La alegerile locale din februarie 1992 s-a împlinit chiar ca electoratul Convenției, ajuns în situația de a vota în turul doi între candidatul la postul de primar al Convenției — un maghiar și cel român al PUNR, adversar politic al CD, să prefere PUNR. Toleranța față de minoritatea maghiară și de cea țigănească a caracterizat mai cu seamă discursul Grupului pentru Dialog Social (grupare intelectuală informală care a prezentat o listă la alegeri de pe care nu s-a ales nici un candidat). Pe 20 martie 1990 un colocviu al intelectualilor români și maghiari reuniți la Budapesta avea să adopte o atitudine în favoarea concilierii. Repetatele înfîniri comune aveau să acrediteze pe scară destul de largă acuzația ziarului *Azi* la adresa intelectualilor români de la 22 — „care primesc ordine de la Budapesta”.

4. Alte tipuri de mesaje

Mesajul mobilizator

Mesajul mobilizator a apărut foarte precoce, îndată după Revoluție. El a fost emis nu doar de către profesioniștii acestei mobilizări, care ocupa un loc predominant în timpul regimului comunist, ci și de foștii lor receptori, care începuseră să afirme în libertate sloganurile cu care fuseseră îndoctrinați vreme de zeci de ani. În realitate, noi nu vom ști niciodată cît anume a fost spontan și cît organizat în asaltul Institutului de Arhitectură de către muncitorii de la IMGB (unii au fost demascați ulterior ca nefiind cîtuși de puțin muncitori, ci securiști). Ca atare, ne-am hazarda să afirmăm că muncitorimea și-a însușit după revoluție mesajul: „La muncă! Lăsați demonstrațiile și discuțiile!” Vom discuta despre gradul de îndoctrinare al clasei muncitoare la locul potrivit. Deocamdată să spunem doar că mesajul mobilizator a fost utilizat de către moștenitorii avizați ai puterii ceaușiste, cu alte cuvinte, de grupul „comuniștilor liberali”, încă din primul moment. Încă din prima sa adresare la Televiziunea Română

Liberă, Ion Iliescu avea să arate că în fața poporului se vor afla „mari greutăți” datorită „moștenirii foarte grele a regimului comunist”. Mesajul a fost perfect calchiat după cel utilizat de comuniști la sfîrșitul războiului, cînd, după refuzarea planului Marshall și naționalizarea industriei și serviciilor, relansarea economică avea să fie evident mai dificilă decît în țările occidentale. Ca atare, cauza primară acolo era războiul, iar terapia recomandată aceeași: munca. Munca a fost recomandată în regimul comunist și postcomunist cam pentru aceleași avantaje pentru care psihiatrii recomandă ergoterapia: pentru că dacă bolnavul se ocupă cu ceva și după aceea are un somn bun ca urmare a efortului, nu mai are alina timp de gîndire și își ruminează mai puțin problemele. Valoarea ei productivă devenise în realitate din ce în ce mai scăzută, în unele sectoare, ca mineritul de exemplu, complet nulă. (Costul energiei și subvențiilor industriei miniere din Valea Jiului a fost demonstrat ca superior importului de cărbune cu valoare energetică mai bună. Or nu este înfîmplător că minerii au fost principalii susținători ai regimului postcomunist.) Cu toate acestea, în discursul său din 7 ianuarie, președintele Iliescu pleda pentru continuitatea acestei mobilizări: „(...) în condițiile unei munci bine organizate, eficiente, la nivelul fiecărei unități economice (...), există șanse reale de a obține, încă din acest an, unele rezultate net superioare față de ce se putea obține pe vremea lui Ceaușescu. Pentru aceasta însă, este vital necesar să asigurăm condiții normale de muncă în toate întreprinderile, în toate unitățile economice și sociale, în unitățile agricole, să asigurăm un climat de mobilizare a tuturor forțelor în sprijinul producției materiale” (s.n.).

După președintele „provizoriu” Iliescu, mesajul mobilizator a fost propagat pe scară largă de fostul organ al PCR, *Adevărul*. În chiar primele zile de după Revoluție, cînd nu era deloc limpede cine trage pe străzile Bucureștilui, nici cine constituie noua conducere provizorie, *Adevărul*, care dădea tonul tuturor ziarelor județene foste organe PCR și rămase fără editor, a pledat pentru o abordare serioasă și pragmatică a lumii postrevoluționare, pedaliînd pe situația economică grea. Apelul la muncă din 1990 a fost cu aît mai paradoxal și diversionist cu cît în 1989, pentru achitarea datorii externe ale României, Ceaușescu făcuse o mobilizare fără precedent, datorită căreia în multe întreprinderi se lucrase și în unica zi liberă de atunci, duminica. Or, în 1990, exact în timp ce făcea apel la o muncă devenită absurdă în

condițiile în care economia trebuia de fapt regândită, conducerea FSN reducea săptămâna de lucru la cinci zile, măsură care avea să se dovedească a fi catastrofală pentru starea economiei, deși a contribuit — pe o cale antieconomică — la controlul inițial al cifrei șomajului.

Mesajul mobilizator nu s-a mărginit însă la a îndemna oamenii să se întoarcă la muncă și să se lase de revoluție. Propagandiștii de la ziarele comuniste au mers chiar mai departe, desigur nu imediat, ci de îndată ce s-au lămurit că președintele Iliescu vedea anul 1990 fără schimbări în structura economică și socială, dar de o „mobilizare” fără precedent, cu alte cuvinte, că era un adept al continuității regimului precedent în forme mai liberale. Din această clipă ei se dezlănțuie recomandând tuturor reprezentanților vechiului regim, inclusiv celor care participaseră pe scară largă la reprimarea din decembrie și se așteptau să fie judecați, să lase tîmbitătea de o parte, deoarece regimul este al lor, ca și cel precedent. În condițiile în care ofițerii de la conducerea Poliției București erau aceiași care-i arestaseră pe manifestanții de pe 21 decembrie care cereau răsturnarea lui Ceaușescu, închizându-i la închisoarea Jilava, directorul ziarului *Adevărul* scrie pe data de 5 aprilie un editorial mobilizator intitulat „Fluierați, domnilor polițiști!": „Fluierați, domnilor polițiști”, scrie deci dl Novăceanu. „Oricît v-ar acuza huliștii liberaliști și democrații că ați fost „ceaușiști”, încercați să fluierați măcar o dată pe zi.” După cștigarea alegerilor de către FSN și legitimarea regimului post-comunist, îndemmurile adresate poliției de a anihila opoziția devin mult mai hotărâte. Spre exemplu, ziaristii Ion Marin și Gh. Ioniță de la același *Adevărul* surprind o încercare de reluare a manifestației din Piața Universității, moment în care circulația mașinilor este deviată pe o altă stradă, spre indignarea celor doi: „Am trăit s-a vedem și pe asta”, scriu patetic aceștia, „în inima Capitalei afluirea mașinilor pe Batiștei se făcea de Neica-nimeni, spre indignarea oamenilor care treceau la acea oră prin piață. Și asta, în condițiile în care în spatele Hotelului Intercontinental se aflau trei camioane înșesate cu polițiști care așteptau... nu știu ce. Poate un ordin de la vreun civil. (...) În atari condiții, ni se pare îndreptățită întrebarea: «Ce așteptați, domnilor polițiști?»” (*Adevărul* din 19 iunie).

Tot la muncă sînt trimiși și studenții bătuți de mineri la primul congres după mineriada din iunie 1990, cînd unii lideri ai lor erau încă închiși în pușcărie în mod abuziv. „Mă așteptam ca în

rezoluțiile secțiilor congresului să predomine problemele referitoare la restructurarea planurilor și programelor, dotarea laboratoarelor, metode participative, alternanța grupe mari și învățămînt individualizat, condiții care asigură implicarea studenților în propria formare, învățămînt cu ajutorul calculatorului și al informaticii” scrie Corina Crețu în *Azi* din 7 iulie 1990 („Un congres eminamente politic?”). E într-adevăr surprinzător că studenții, la nici o lună după ce, în premieră europeană, bande de infractori mineri devastaseră două instituții de învățămînt superior făcînd parte din elita învățămîntului românesc (Institutul de Arhitectură și Universitatea din București) și cu numeroși colegi în închisoare sau răniți nu făceau conversație despre metodele participative. La sfișitul relatării de la Congres, ziarista menționată propune și un gen în premieră profesională: scrisoarea deschisă adresată interviuevatului: „În întrebarea mea, nu am folosit întîmplător cuvîntul «activitate» în loc de «mișcare studentască». Am vrut să aflu în ce măsură vă vor preocupă în viitor problemele împlinirii profesionale, ale accesului la competență profesională și creație de domeniu a studenților. După răspuns, se pare că vreți să rămîneți pe o poziție eminamente politică. Ar fi bine să mă înșel” (*loc. cit.*).

Mesaje mobilizatoare mult mai violente decît acestea au putut fi ulterior citite în ziarele *Azi* și *România Mare*, care a avut drept colofonitlu luni de zile: „1993 — an internațional de luptă împotriva terorismului unguresc”, sub care se adresa, firească, un îndemn la „mobilizare”. Dar asupra acestui aspect vom mai reveni.

Mesaj autoritar și mesaj fascist

Mesajul autoritar a fost utilizat pe scară la fel de largă din 1990 încoaice și adus chiar la niveluri extremiste de către aliatul puterii de la București, Partidul România Mare. El a avut două componente: una directă, venind în continuarea mesajului mobilizator adresat forțelor regimului represiv, și una indirectă, deși nu cu mult mai subtilă, de cult al dictatorilor defuncți.

• Cultul dictatorilor

Încă de la finele regimului Ceaușescu, unul dintre prietenii și promotorii imaginii lui Ceaușescu în străinătate, fostul legionar Iosif Constantin Drăgan, începuse să gireze și să finanțeze o amplă campanie de reabilitare a marelui Ion Antonescu, dic-

tatorul militar al României în perioada alianței cu Germania hitleristă. În această campanie au participat istorici renumiți prin obediența față de regimul comunist, în general staff-ul lui Ilie Ceaușescu, frațele dictatorului și „istoric militar”. După căderea lui Ceaușescu, Antonescu a rămas principala lor preocupare. Zeci de lucrări consacrate lui au fost editate după Revoluție, cuprinzând ediții ale scrisorilor sale, rezoluțiilor pe documente oficiale etc. Elogii marelui și mai ales stilului său autoritar de conducere au fost aduse de către majoritatea ziarelor guvernamentale, ceea ce reprezintă un paradox, guvernul susținut de aceste ziare fiind, cel puțin teoretic, unul de stînga, în vreme ce un dictator militar care a prezidat un guvern fascist este o figură a dreptei extreme. Acestea erau practicate de altfel de către aceiași autori și într-un limbaj de o frapantă similitudine.

Astfel, generalul-maior Ion Alexandru Munteanu, președintele Fundației „mareșal Ion Antonescu”, scrie într-un serial din 1991 din *România Mare*: „A fost înfiul în toate. A fost primul intrat la școala pregătitoare de ofițeri, și tot înfiul admis la școala de ofițeri. A urcat în timp toate treptele ierarhiei militare la excepțional” etc. Ca și Ceaușescu, Antonescu este „cel dintîi fiu al poporului”. În plus, *România mare*, continuatorul organului de diversivune al Securității, revista *Săptămîna*, publică, acolo unde cu un an înainte apăreau fotografii ale lui Ceaușescu în mijlocul muncitorilor din fabrici, fotografiile ale marelui, la fel de propagandistice, din timpul războiului, care îl înfățișează „gustînd ciorba soldaților, direct de la cazan”. Mareșalul e un erou sacrificat, un mînuitor al neamului: „Condămnat la moarte, eroul a reacționat așa cum a trăit (...) Domnule Mareșal! (...) i-ași tertat pe călăi, vă rugăm să-i tertăți și pe părinții noștri, care, copleșiți și umiliți, n-au știut să vă apere în acele momente hotărîtoare!” (*loc. cit.*). „E sufletul meu acest om!” scrie redactorul-șef al *României Mari*, Corneliu Vadim Tudor. „(...) el este Eroul ce doarme în zale / întreaga sa luptă cei mulți nu o știu / istoria lumii și tainele sale / își capătă bun de tipar mai tîrziu / nu are odîbnă, și epoca-i dură / dar el știe prețul mîndriei de azi / și cît va domni duhul lui în natură / tu, stea a românilor, nu ai să cazi!” În acest magnific poem publicat în volumul *Idealuri*, din 1983, poetul nu precizează cine este Eroul vizat. L-am ales dintre poemele numeroase dedicate de Vadim Tudor atât lui Ceaușescu, cît și lui Antonescu, pentru perfectă similitudine a termenilor care face ca acest poem ambiguu să fie potrivit oncărui

dintre cei doi, dar și, în general, oricărei figuri de „conducător eroid” din „istoria neamului”.

Cultul a atins apogeul în revistele *România Mare* și *Europa*, admiratoare de altfel și ale dictatorului Saddam Hussein, și care continuau pe față și cultul dictatorului Nicolae Ceaușescu. Singurul dintre acestea care a avut aprobarea făișă a puterii a fost cel al lui Antonescu, în cinstea căruia Parlamentul României a ținut la 1 iunie 1991 un moment de reculegere. Mai multe statui ale marelui au fost ridicate în provincie, dar reacția dezaprobatore din strînătate și criticile publice aduse de președintele Iliescu, al cărui tată a fost în lașar ca activist comunist în timpul regimului antonescian, au limitat legitimarea totală a cultului Antonescu, rămas la nivelul majorității parlamentare și al Ministerului Apărării. În ce privește reabilitarea lui Ceaușescu, aceasta a atins doar în treacăt nivelul parlamentar, pușnd fi gășită doar la succesorul declarat al PCR, Partidul Socialist al Muncii (PSM), care a adunat însă la alegerile din 1992 doar sufragiile a 3% din electorat.

• Nostalgia statului polițienesc

Al doilea aspect al mesajului autoritar, încurajarea autoritarismului instituțiilor ca Armata sau Poliția mergînd pînă la proslăvirea regimului autoritar și îndemnuri adresate puterii de a acționa în această direcție s-au manifestat iarăși desul de repede după Revoluție. Ele au primit o încurajare deosebită prin critica de către președintele Iliescu a manifestațiilor din Piața Universității în termeni de „golani” (statisticile au arătat ulterior că majoritatea manifestațiilor erau intelectuali de vîrstă mijlocie, urmași de studenți). După o primă reacție foarte dură, președintele a ales să ignore manifestația, și chiar și-a cerut scuze pentru apelativul „golani”, dar corul profesioniștilor era deja declanșat. „Unii au reușit să inoculeze sistematic forțelor de ordine, armatei și chiar unei părți însemnate din Procuratură și Justiție un sentiment cumpnit de vinovăție, față în față cu noua structură a puterii și mai ales cu resentimentele uneori justificate, alteleori nu, ale populației de cele mai diverse categorii. Mai mult chiar, prin sărmana inducție omenească, care se situează la granița dintre neștiință și credulitate, s-au situat tot mai nuanțat de partea dușmanilor declarați ai autorităților numeroși oameni realmente cinsiși, care niciodată n-au avut ceva de împărțit cu acestea, mărînd astfel iarma celor care au ajuns să ceară epurări, anihilări și desființări care pe alte meridiane n-ar fi fost accep-

tate decât după chibzuințe dintre cele mai severe (...) Așa se face că pentru scoaterea armatei și a fostei miliții din dispozitivul priului edificiu, pentru îngenuncherea și de fapt anihilarea securității, pentru discreditarea Justiției și Procuraturii, fără alegele, (...) o anumită presă atrasă în conspirație a anunțat spre sus-numitele ține tone de noroi și de ură" (Dragomir Horomnea, „Manipularea culpabilității”, în *Adevărul* din 20 iunie 1990).

Am ales un citat atât de lung deoarece acest text reunește perfect atât caracteristicile, cât și circumstanțele nostalgiei autoritare. Este scris la 20 iunie, la nici o zi după ce ultimii mineri părăsiseră capitala în care maltraseră sute de persoane, puseseră capăt manifestației din Piața Universității, devastaseră sediile partidelor de opoziție, predaseră poliției pe toți „suspecții”, în majoritate studenți și intelectuali, și interzisese răpăria ziarelor de opoziție! Momentul era praelnic pentru trecerea la un regim autoritar mai lung de trei zile, ceea ce dl Horomnea chiar recomandă. El apără pe față organele represivii din timpul lui Ceaușescu, considerând Revoluția din decembrie un scurt intermezzo fără semnificație, după care, fără nici o epurare, forțele de ordine se pot întoarce la menirea lor principală care nu este apărarea legii, ci anihilarea opozițiilor politice. Dl Horomnea afirmă propagandistic că nici o altă țară nu ar fi făcut o asemenea epurare, evitând astfel exemplul denazificării din Germania, cât și procesele colaboraționiștilor regimului de la Vichy, care s-au încheiat cu mai multe sentințe la moarte și numeroase alte condamnări.

Autoritarismul nu ar fi înflorit în presa fostă comunistă ca și în nou-născuta presă a FSN dacă nu ar fi corespuns intereselor puterii din acea perioadă și nu ar fi coincis cu așteptările acestuia. Citiăm din transcrierea Rompres a cuvântării președintelui Iliescu la sosirea minierilor în București pe 14 iunie, câteva ore după ce grupările anarhice care bătuseră orașul în ziua precedentă fuseseră, cu prețul a câțiva morți, lichidate de armată. „În continuare, dl Ion Iliescu a prezentat situația în care se află aceste elemente agresoare. Foarte multe au fost arestate, dar «capetele», cei care stau în spatele acestor acțiuni, nu au fost încă depistați. Se va deschide o largă acțiune penală, iar procuratura și organele de poliție încep anchetarea celor arestați și se eliberează mandate de arestare pentru toți aceia care vor fi depistați ca fiind implicați în actele de violență.” Nictodată mai târziu președintele Iliescu nu a admis că zilele de 14-15 iunie au avut la bază un plan deliberat de distrugere a opoziției, ci a pretins că minierii scăpați de

sub control au operat arestări ilegale ale unor oameni nevinovați (Discurs la investitura în funcția de președinte al României, din iulie). Cât privește actele de violență despre care se vorbește, ele nici măcar nu pot fi calificate ca atare. După patru ani, procesul intentat turbulenților de pe 13 iunie mai avea la bază o singură plângere civilă, pentru o daună de 1000 de lei, finalmente retrasă de reclamant. În ce privește pagubele produse televiziunii, directorul de atunci al acesteia, Răzvan Theodorescu, a depus mărturie în favoarea acuzațiilor, susținând teza că elemente diversioniste din Securitate, și nu opoziția, au atacat Televiziunea pe data de 13. Iar președintele Sindicatului liber din Televizaune, Dumitru Iuga, a susținut de la început că aceste pagube aduse Televiziunii au fost mult exagerate, mai mari fiind cele produse de evacuarea manifestațiilor, decât de manifestații propriu-zise. Dar să revenim la discursul președintelui Iliescu: „Trebuie ridicat gradul de combativitate al românilor”, a spus în continuare dl Iliescu, „în special al cetățenilor Capitalei, al muncitorilor Capitalei, al liderilor sindicali care i-au împiedicat ieri pe aceștia să vină în sprijinul organelor de ordine, lideri sindicali care se preocupă numai de bunăstarea proprie și-i împiedică pe muncitori să-și manifeste combativitatea.”

Mesajul de întoarcere la un regim autoritar a avut destul succes. Numeroși cetățeni intervievați de ziarul *Adevărul*, ca și de Televiziunea Română, se arătau profund deranjați de faptul că manifestația din Piața Universității tulbură ordinea și „deranjează circulația în centrul Bucureștiului”. Acest lucru îi irita cu mult mai mult pe acești oameni cu o experiență de viață pur totalitară decât confluența puterilor în stat.

• *Nostalgia dictaturii*

Apariția Partidului România Mare, după vreun an de existență cu succes a publicației cu același nume, a generat însă valul cel mai extrovertit de îndemnuri la autoritarism. Cu ocazia venirii minierilor în București pentru a cere demisia guvernului liberal al lui Petre Roman în septembrie 1991, Partidul România Mare recomandă președintelui Iliescu: „Ceram încetarea imediată a tuturor proceselor politice (ale foștilor demnitari comuniști și capilor represivii la Revoluție, n.n.) și eliberarea tuturor celor deținuți ilegal după evenimentele din decembrie 1989 (...) recomandăm cu căldură domnului președinte Iliescu, ales în mod democratic de națiunea română, să coopereze cu deplină responsabilitate cu reprezentanții Armatei...” (R.M. din 4 octombrie

1991). Aceiași se simt datorți să prevină publicul asupra a „două semnale de alarmă:

1. redeschiderea procesului de culpabilizare a Armatei;
2. distrugerea sistemului din componența Siguranței statului, reducerea acestora la un serviciu teritorial și subordonarea față de organisme similare din străinătate.

Socotim ambele acțiuni drept crime împotriva siguranței statului, deopotrivă ca pe un atentat grav la istoria românilor. Armata și Securitatea apărute aici sînt Armata și Securitatea lui Ceaușescu!

Apogeul este însă atins în primăvara lui 1993, cînd senatorul Vadim Tudor cere în Parlament întoarcerea la un regim autoritar, declarînd că dictatorul necesar salvării neamului „aș putea fi eu, sau un general“ și parafrazîndu-l pe celebrul șef legionar Corneliu Codreanu care afirmase la rîndul său că democrația este o boală.

Că acest mesaj autoritar nu a fost doar reacția necontrolată a unui extremist s-a văzut prin faptul că puterea de la București nu a întreprins nimic împotriva lui Corneliu Vadim Tudor, protejîndu-l chiar de nenumăratele procese în care a fost inculpat, mai ales după ce o primă condamnare cu suspendare făcuse periculoasă o a doua.

Cea mai implicată instituție a statului în propagarea unui mesaj autoritar a fost, fără îndoială, Armata. Armata, prin emisiunile „Pro Patria“ realizate la Televiziunea Română și prin publicațiile sale ca *Armata poporului*, a slăvit pe marelui și a luat partea celor care trăsese la Revoluție. S-a ajuns pînă la a se scrie despre tîndrul actor Călin Nemeș, erou al Revoluției din Cluj, care își dezvelise pieptul în fața gloanțelor pe 21 decembrie rînduri ca acestea : „(...) noi sustinem că, dincolo de intențiile sale și de curajul susținut de o cantitate de coniac, Călin Nemeș reprezintă în fapt un om care a declanșat conștient o tragedie, soldată cu numeroase victime, cu punerea în situații limită a unor militari.“ „Nu este un erou! Să se socotească și el vinovat de moartea a 26 de oameni“ (*Armata poporului*).

Chiar dacă Armata nu a făcut nici o încercare de a acapara puterea singură în acești ani, unica încercare de democratizare a armatei postceaușiste, întruchipată de gruparea de ofițeri CADA, a fost zădărnită fără nici un dialog. Ei au fost trecuți în rezervă, deoarece „acțiunile lor se situează în afara organismului sănătos al oștirii“ (Comunicatul MAPN din 23.1.1990). Astfel că, în loc

să fie trecuți în rezervă cei care au tras în manifestanți, unii cu dosarul înreg completat de Parchet, ca generalul Topliceanu de la Cluj, sînt dimpotrivă eliminați dur cei care cer justiție.

mesajul xenofob

S-a scris mult și s-a argumentat suficient faptul că prăbușirea sistemului comunist a avut drept una dintre cauzele principale imposibilitatea, oricît de îndelung exercată, de a păstra monopolul informației. Posturile de radio alternative create de SUA (Radio „Free Europe“, Radio „Liberty“) dar mai ales cultura rock, pop și mai tîrziu video au creat generații mai tinere în țările blocului comunist foarte asemănătoare ca mentalitate și cultură cu cele din unele țări occidentale, în special cu Statele Unite, modelul recunoscut al tinerilor est-europeni. Generația 1968 care l-a răsturnat pe Ceaușescu a fost prin excelență generația discotecilor și a video-ului, cultură care luase în România cele mai mari proporții din toate țările est-europene (datorită, probabil, faptului că televiziunea românească era cea mai dogmatică politic, iar românii, neavînd graniță directă cu nici o țară occidentală, nici nu puteau recepționa ca polonezii, cehii sau maghiarii vreun post vestic). Ce nu s-a estimat însă niciodată au fost limitele acestei penetrații, rămasă la nivel urban și predominant la generația tîndră și parțial mijlocie, care avea acces la ea datorită introducerii studiului limbii engleze în majoritatea școlilor românești începînd cu anii șaptezeci. Video-ul a rămas inaccesibil în mediul rural din motive tîndră mai ales de subdezvoltarea infrastructurii, și inaccesibil oamenilor peste patruzeci de ani care nu știau englezește. Acesta a fost publicul potențial vizat de mesajele xenofobe.

Mesajul xenofob a caracterizat toată presa fostă comunistă din motive de continuitate a discursului propagandei tradiționale, centrată pe combaterea dușmanului — societatea capitalistă. Deși Revoluția era în fond urmarea unui eșec al propagandei, și populația care ieșise în stradă o făcuse avînd ca model mental societatea *welfare*-ului occidental, populația care nu ieșise și care constituia majoritatea avea să se dovedească în primele luni după Revoluție deosebit de sensibilă la apelurile acestei propagande, după cum vom arăta pe larg în capitolul consacrat receptorului.

În ce privește partidele politice, FSN din 1990 și mai târziu Partidul Democrației Sociale din România (PDSR), mesajul xenofob a fost întotdeauna prezent mai mult sau mai puțin explicit în discursul lor politic. Aceasta nu pentru că aceste partide erau realmente partide cu convingeri naționalist-șovine, ci mai ales din motive de oportunitism politic, dușmanii lor rămânând, după un foarte scurt intermezzo, dușmani tradiționali ai regimului Ceaușescu din ultima perioadă: postul de radio „Europa liberă”, ziarul occidental care „stricău imaginea României” (vezi și cap. „Tehnici propagandistice”), Congresul Statelor Unite care refuza României (implicit regimului Iliescu) clauza națiunii celei mai favorizate, Fondul Monetar Internațional și Banca Mondială care puneau condiții pentru a acorda credite etc. În plus, primii doi contracandidați ai președintelui Iliescu din 1990 erau români stabiliți în străinătate. Pentru anihilarea lor a fost anatemizat întreg exilul românesc care „nu a mâncat salam cu soia”, mișcare care avea să lipsească România de un lobby fie și minimal în Occident în anii grei care urmau să vină. Dacă toate aceste instanțe străine ar fi dovedit mai multă complezență față de regimul de la București, în loc să-i dea extemporale la democrație pe care acesta nu avea cum să le treacă deoarece contraveneau intereselor sale majore, atitudinea regimului față de ele ar fi fost diferită și mult mai amabilă, așa cum a fost față de, să spunem, Consiliul European. Atunci când Consiliul European s-a săturat de promisiunile guvernului de la București și a trecut la critici dure (raportul König-Jansson din mai 1994), criticile la adresa sa au pătruns până și în organul guvernamental *Voccea României*.

Ideea de bază lansată de președintele Iliescu chiar de la început era aceea că România nu intenționa să copieze vreun model occidental și că nici o țară din lume nu avea dreptul să dea lecții de democrație României. Mai mult decât atât, ați președintele, cît și ministrul său de Externe din prima perioadă, Adrian Năstase, au evidențiat constant faptul că și țările occidentale au probleme cu democrația, de exemplu în Irlanda de Nord sau în Țara Bascoilor, și ca atare nu au dreptul moral de a se erija în judecători ai altor țări. În plus, dezaprobarea manifestată de aceste state la adresa unor curenți democratice ale puterii de la București s-ar datoră unui „complex retroactiv”. „Poate pentru că unii se simt culpabili pentru lipsa de atitudine și de fermitate față de regimul lui Ceaușescu”, insinuează președintele Iliescu într-un interviu acordat cotidianului *Corriere della Sera*. „și simt nevoia să se

«reabiliteze» printr-o vehementă moralizatoare față de tot ceea ce are loc în România? Este firească această atitudine? În sfârșit, nu este exclusă nici o opoziție premeditată, programatică (...) Pur și simplu, se pare că unii au avut un alt scenariu pentru România, scotind pe victoria forțelor de dreapta” (Azi din 10 noiembrie 1990). Un discurs de persecuție, care seamănă surprinzător de mult cu ultimul Raport la Congresul al XIV-lea al lui Nicolae Ceaușescu. Dar asemănătoare era și izolarea internațională a celor doi lideri în momentele menționate.

Purtătorii de cuvânt prin excelență ai mesajului xenofob au fost însă Partidul România Mare și organul său de presă, săptămînalul cu același nume, și revista *Europa*, care a făcut campanie electorală pentru FDSN-PDSR în 1992, imediat după desprinderea acestora din FSN, și în care au semnat în cea perioadă membri marcanți ai viitorului partid de guvernămînt. Unele dintre temele dezvoltate în aceste publicații erau aceleași din discursul puterii oficiale, de exemplu acuzațiile aduse Statelor Unite de fiecare dată cînd clauza era refuzată României — „Jan-dannul universal nu joacă cinsti” (C.V.Tudor, în R.M. din 1 mai 1992). Altele erau dezvoltări ale unor teme tradiționale, care s-ar putea rezuma în câteva enunțuri permanente :

1. *Poporul român nu a primit nimic bun de la străini în timpul istoriei sale, ba chiar a suferit în contra acestora.* „Nu străinii au zidit țara aceasta timp de 2000 de ani, ci poporul român! Străinii au plădit-o, au vlăguit-o, au sfințecat-o!” (R.M. din 24 ianuarie 1992 — „România în pragul catastrofei”) sau „Una peste alta, toți au venit, au luat, au pus foc (...) În toată sarabanda asta demențială, un singur eveniment ne-a răcorit: naționalizarea din 1948! Atunci a respirat țara ușurată, toate lipitorile și ventuzele străine au primit un picior în spate și au fost aruncate peste graniță (...)” (R.M. din 10 aprilie 1992 — „Cine dă foc la țară”, ambele semnate de C.V. Tudor).

2. *Răsturnarea lui Ceaușescu a fost mășinația unor puteri din exterior vizînd nenorocirea României.* Conform *României Mari*, agenții maghiari iredențiști au fost la originea revoltei din Timișoara din decembrie 1989. Cu citate mascate din *România Mare și Europa*, în 1994 va fi redactat un „Punct de vedere al Serviciului Român de Informații asupra evenimentelor din decembrie 1989” care, ignorînd cercetările serioase ale Parchetului militar, va oficializa această teză.

3. *Reforma economică este impusă României de mânia iudeomasonică internațională.* „Pentru salvarea poporului român de la moartea prin înfometare este imperios necesară încetarea imediată a așa-zisei Reforme! Această variantă de Reformă economică a fost impusă țării de către băncile evreiești internaționale, cu scopul vizibil de a ruina țara până în temelii” (C. V. Tudor în R.M. din 24.01.1992). Sau „iar dăm bogățiile țării pe mâna străinilor? (...) La mai citiți-l pe Eminescu: «Cine a îndrăgît străinii / Mînca-i-ar inima cîinii»” (C. V. Tudor în R.M. din 7.02.1992).

4. *Prin intermediul acestei mîfi acționează o întreagă conspirație cu caracter antiromânesc, formată mai ales din evrei și maghiari, care urmăresc ca într-o primă etapă să ia Transilvania, apoi să iugoslavizeze România întreagă.* Caracterul antimaghiar al publicației *România Mare* a atins un nivel atât de deșănțat încît pare uneori neverosimil că este vorba de un atac serios, și nu de o parodie. Serialul de ani de zile cu titlul „Anul... an internațional de luptă împotriva terorismului maghiar” a atins limite inacceptabile ale violenței și incitării la violență într-un stat nu neapărat civilizat, ci cît de cît normal, adică nehrăvînd o stare excepțională de război, lovitură de stat etc. Apelurile la Constituție făcute de reprezentanții minorității maghiare nu au avut nici un efect. Justiția a rămas mută. Și astăzi cititorii pot găsi în *România Mare* titluri de tipul: „Ungurii vor să transforme Transilvania într-un arsenal militar”. „Să avem și noi apartheidul nostru”, „Popa Tokes mincinosul” sau afirmații mincinoase de mare gravitate ca: „Ungurii au acum un tratat prin care cer deschis ceea ce cereau pe ascuns: Transilvania” (R.M. din 1 mai 1992). Ce concluzie poate să tragă un observator, dacă nu aceea că mesajul xenofob a fost tolerat de toate puterile statului?

5. *În realitate lumea întreagă vrea să ne cucerească sau să ne prăde sau ambete. Ori de cîte ori a avut ocazia, a făcut-o. Nu numai că nu sîntem neinteresanți pentru restul lumii, ci constituim un interes și o pînă predilectă a tuturor.* „Europa unificată constituie astfel cea mai teribilă înscenare politică, pentru ca oculta stonistă să preia la cheie acest continent, așa cum a făcut-o în urmă cu aproape un veac cu SUA” (R.M. din 7.02.1992) sau: „pentru că SUA vor să înfeudeze România, e clar...” (R.M. din 1.05.1992).

Am descompus în aceste cinci enunțuri mesajul xenofob obișnuit, deoarece el se constituie într-un raționament paralogic și reprezintă în fond un deir de persecuție. Vom discuta la locul

potrivit în ce măsură acest tip de raționament a fost inspirat din gândirea colectivă și în ce măsură a influențat la rîndul său gândirea colectivă.

O componentă distinctă dar mereu prezentă în mesajul xenofob al *României Mari* a fost mesajul antițigănesc. *România Mare* a tratat chestiunea în termeni curat fasciști, vorbind despre „rezolvarea problemei țigănești”. În accepția lor această rezolvare este una de tipul „Antonescu”, expulzarea țiganilor în lagărele din Transnistria, unde numărul victimelor nu a fost stabilit nici pînă astăzi, fiind evocată în termeni de mare nostalgie. Sub semnătura lui Florian Popa Micșan, nume în fond țigănesc, s-a desfășurat în paginile revistei un nesfîrșit serial antițigănesc intitulat „Cine agită problema țiganilor?”

Oricît ar putea părea de ciudat, mesajul antițigănesc a fost cel mai popular mesaj xenofob dintre toate. 41% dintre români, conform unui sondaj IRSOP din vara lui 1991, erau de acord cu atacarea etniei țigănești de către presă, și numai 50% împotriva, față de un raport de 24 pentru la 65 împotriva atacării maghiarilor, și 11 pentru la 78 împotriva atacării prin presă a evreilor.

Faptul că mesajul xenofob s-a bucurat de înaltă protecție a fost dovedit cu brio de emisiunea „Conviețuirii” de pe canalul doi al televiziunii române. Pe tot parcursul anului 1992 (an electoral prin excelență, cu două rînduri de alegeri), emisiunea destinată să predice toleranța etnică a oferit pentru prima dată audiența enormă a televiziunii directorului revistei antisemite *Europa*, Iulian Neacșu. Acesta a „explicat”, fără a fi întrerupt de redactorul emisiunii, de ce evreii au fost și sînt calamitatea României. În paralel, realizatorul făcuse un interviu cu rabinul șef Moses Rosen; acestuia i-se adresa însă o singură întrebare: de ce a fost se apropiat al lui Ceaușescu. Prin această manipulare grosolană se acorda de fapt teza lui Vadim și a lui Neacșu că evreii sînt în fond „cei care ne-au adus comunismul”. Ideea de bază a tuturor episoadelor emisiunii a fost aceea că minoritățile trebuie să se justifice, ba chiar să se scuze, pentru diferența lor față de poporul român. Dacă fac așa, devin deci integrabili, nu mai avem nimic cu ei. Dacă nu, ferească Dumnezeu! Oricît de rudimentar, de simplist și de xenofob pare acest raționament, el a fost practicat de unica Televiziune Națională a României! Redactorul emisiunii, căruia conducerea îi încredințase această tribună a toleranței, a mers chiar pînă la a spune unui deputat PD(FSN) că ar trebui să fie mai tolerant cu punctul de vedere al extremiștilor.

Adevăratul scop al emisiunii a fost, aşadar, acesta: nu să educăm românii să devină mai toleranţi faţă de minorităţi, ci faţă de cei care persecută minorităţile.

Mesajul demascator

„Demascarea” a fost un procedeu original comunist, pe care diferitele regimuri (sovietic, chinez, românesc) le-au dezvoltat în funcţie de condiţiile lor specifice. Descrieri excelente ale procedurii pot fi găsite în Arthur Koestler (pentru sovietici), Jean Pasqualini (pentru maoiști) și memorialiști ai închisorii de la Pitești ca Virgil Ierunca sau Dumitru Bacu (pentru perioada stalinistă românească). În esență, procedeuul se referă la înfierarea publică într-un cerc de colegi (de lucru sau de închisoare) a unei victime pentru pretinse crime împotriva regimului sau a statului. Demascarea este îndusă de către organele de represie, dar ea nu este realizată de acestea direct, ci prin intermediul unei/unor persoane din aceeași categorie cu victima.

Demascarea, procedeu stalinist prin excelență, a fost reluat în 1990. Ideea era aceeași cu cea inițială, scopul demascării fiind dintotdeauna unul persuasiv: demascarea este pedagogică, ea vrea să arate atât victimei, cât și martorilor inocenți (care devin extrem de mulți dacă demascarea se realizează printr-un organ mass media) că dezaprobarea și eventual pedepsirea sînt realizate în mod spontan de către majoritatea cetățenilor, organele de represie neavînd nimic de a face cu aceasta.

Cel mai celebru caz de demascare din 1990, demascare dictată direct de către organele represive, a fost expulzarea lui Doru Constantin Braia, deținător al unui pașaport fără cetățenie eliberat de Republica Federală Germania. Doru Braia, român stabilit în Germania, s-a făcut remarcat de la venirea sa în țară prin energia cu care a sprijinit forțele de opoziție ale noului regim. Personaj mediatic, deși fără anvergură intelectuală sau morală, Braia a devenit repede cunoscut, impunându-se printr-o apariție la televiziune și prin discursuri la numeroase mitinguri de opoziție. El a fost expulzat cu interdicția de a se reîntoarce vreme de cinci ani doar pentru că se alăturase unei opoziții politice devenită teroretic legală în regimul postcomunist. Expulzarea survenită pe data de 2 aprilie a fost precedată și urmată de ample acțiuni de demascare, organizate în special de *Adevărul*. Ele sînt evocate și luate ca pretext chiar în comunicatul organelor de represie:

„Astfel de acțiuni au culminat în ziua de 1 aprilie a.c., cînd Braia Doru Constantin a apărut în cadrul unui miting neautorizat, determinînd transmiterea de către Televiziune a unui interviu cu conținut instigator, care a generat numeroase proteste din partea populației din țară” (Comunicat al Ministerului de Interne). Cu alte cuvinte, întrucît televiziunea, care nu mai era sută la sută aservită regimului post-totalitar și în orice caz era mult mai dezorganizată decît pe timpul lui Ceaușescu, permitea accesul pe post al dlui Braia, Ministerului de Interne nu îi mai rămînea decît să-l expulzeze, pentru a-l împiedica să fie influent și să cîștige adepți.

Campania de demascare condusă de *Adevărul* a fost de un stalinism pur. De exemplu, sub titlul „Documente pentru Doru Braia”, se afirmă că „în cursul zilei de ieri și alăieri au continuat să sosească pe mesele procurorilor de sectoare și ale inspectorilor de poliție numeroase scrisori ale populației bucoareștene, revoltată de comportamentul domnului Doru Braia și al grupului său deosebit de activ în ziua de 1 aprilie, cînd au pus în mișcare amatorii de manifestații spontane, străbătînd cu opririle de rigoare traseul Piața Unirii-Televiziunea Română. Reproducem în pagina a doua unul dintre aceste proteste. Din motive lesne de înțeles (care? - n.n.), nu menționăm numele și adresa semnatarilor, date ce sînt la dispoziția celor în drept”. La Conferința de presă a Ministerului de Interne se spune, fără a preciza sursa exactă sau a produce vreo înregistrare, că dl Braia afirmase că „Instaurarea democrației în România nu se poate face fără exterminarea unui milion de persoane”. Afirmatia a fost reproducută drept citat între ghilimele, deși nu s-a spus niciodată cine a auzit și a înregistrat această afirmație textuală. Pe data de 4 aprilie este publicat în același cotidian un denunț anonim, o demascare a unui cetățean terorizat care cere poliției să ia măsuri. Relatarea în sine este de un comic nespus: „Cetățeanul” anonim povestește cum e acostat în Piața Unirii de niște manifestații antifrontiști. Unul dintre aceștia, fără a-i cere nimic, „a fugit spre microbuz revenind cu o sacoșă strîmă plină de lucruri de îmbrăcăminte, m-am uitat asta, Doru Braia a băgat mîna în buzunar dat înapoi și, văzînd asta, Doru Braia a băgat mîna în buzunar scoțînd un pumn de sute pe care mi le-a băgat în buzunarul pardeşului. I le-am aruncat pe jos și am început să strig după ajutor”. Cum a recunoscut cetățeanul așt pe dl Braia, cît și pe alții? I-a văzut seara la televizor.

Un caz de o gravitate similară îi constituie același grup pentru democratizarea armatei (CADA) de care am mai vorbit. Manifestanții fără o idee precisă de organizare sau foștii deținuți politici nu reprezentau mare pericol pentru regim. Dar un om ca Brata, care organizase demonstrații în toată țara în doar câteva săptămâni, sau ofițerii tineri și străluciți de la CADA (aviatori în majoritate), care cereau cu insistență să fie îndepărtați din armată și pedepsiți cei care au participat la reprimarea din decembrie, se dovediseră lideri de opinie influenți. Ca atare, campania de demascare a CADEL este condusă cu violență maximă atât în *Adevărul*, cât și în *Azi*, între timp înființatul oficios al FSN. Ea este semnată desigur de cadre militare precum dl Carp Moraru, pensionar militar din București („Mesaj despre CADA, cancerul armatei noastre”, serial în *Azi*) sau alți ofițeri, toți, desigur, retrași, ca identitatea lor să nu poată fi verificată. Întrucât ministrul Apărării, destul de liberal, nu descurajase pe cei din CADA, cel puțin pe față, demascatorii i se adresează direct: „Nu-i exclus, din moment ce nechemamii din CADA se laudă în dreapta și în stânga că dvs. continuați să-i încurajați în secret, să-și continue uneltirile. Poate o faceți cu bune intenții spre a-i ține în zgără. (...) De fapt ei nici nu trebuie pedepsiți. Locul lor este cât mai departe de formațiile ostășești...” Cei de la CADA sînt acuzați că destabilizează armata pentru a face jocul maghiarilor care vor să recupereze Ardealul etc. Grav este că acest cor demascator precedă trecerea lor efectivă în rezervă, pe o motivație asemănătoare și redactată într-un limbaj asemănător.

Concluzia pe care o trage spectatorul inocent este că ambele acte represive sînt justificate, autoritățile nefăcînd decît să aplice dorința opiniei publice.

Mesajul contestatar

Întrucît fără nici un fel de alegeri, manevrînd abil și beneficiind de sprijinul decisiv al armatei, ca și al aparatului de stat comunist, un grup din garnitura „liberală” a partidului comunist a ajuns imediat să dispună de toate pîrghiile puterii în stat, intelectualii, studenții și foștii disidenți și opozații ai lui Ceaușescu s-au găsit foarte devreme în postura contestatară. Se poate spune într-un fel că au ales-o, deoarece le era cea mai familiară. Dar ar fi în mare măsură o ipocrizie. Disidenții care s-au retras rînd pe rînd din organul provizoriu al puterii au făcut-o, după

declarațiile lor, pentru că jucaseră doar un rol decorativ acolo. Deși vicepreședinte al CFSN, Ana Blandiana nu a fost niciodată consultată de către Ion Iliescu, președintele acestui organism, iar Doina Cornea, care fusese trecută prima pe lista CFSN, nu a avut de asemenea nici o putere reală. Astfel că, la două luni după Revoluție, vechii disidenți și rezistența intelectuală, cu unele excepții, se alăturaseră deținuților politici din perioada comunistă și se profila deja faptul că acești opozații ai regimului comunist se vor afla în continuare în opoziție.

Această opoziție a considerat că nu fi mai rămînea nimic de făcut decît să conteste. Să conteste conducerea provizorie a statului acuzînd-o de neocomunism, teza că revoluția din decembrie avusese un caracter limitat anticeaușist, afirmînd că a fost vorba de o revoluție anticomunistă și așa mai departe. Să conteste reușita revoluției din decembrie afirmînd că a fost acaparată de un grup care plătise de mai multă vreme, fără a găsi mijloacele — sau poate curajul — să dea o lovitură de stat. Să conteste cincizeci de ani de istorie cerînd reîntoarcerea la momentul 1946, la monarhia constituțională și la Constituția din 1923. „Dacă Revoluție anticomunistă a fost și dacă a fost vorba de azvîrlirea peste bord a 45 de ani de aberație și oroare, atunci trebuie să discutăm lucrurile la nivelul unei stricte legitimități istorice și cred că ajungem vrînd-nevrînd la problema formei de guvernămînt. În 1947 o tradiție istorică existentă — forma de guvernămînt numită monarhie constituțională — a fost înlăturată. A face o revoluție anticomunistă înseamnă a contesta validitatea perioadei comuniste și a recupera automat legitimitatea perioadei anterioare (...) O revoluție anticomunistă repune în drept situația pe care comunismul impus a violat-o, a brutalizat-o, a deviat-o de la cursul firesc al istoriei” (Gabriel Liiceanu, în 22 din 4 iunie 1992).

După cum se vede, mesajul contestatar nu a avut nimic de a face cu ceea ce se numește *Realpolitik*, și de fapt nu a avut nimic de a face nici cu politica, nici cu realitatea. Ca mesaj persuasiv nu putea fi hărăzit decît insuccesului. Anul 1947 în România însemna o majoritate fărănească și un mare procent de analfabeți. Conștiința realității anului 1947 nu o putea deci avea decît o minoritate, și aceasta uzată biologic după cincizeci de ani și redusă la o minoritate. Restul societății, chiar cei care nu se identificau cu regimul comunist, nu se identificau nici cu România anului 1947, din motive evidente. *Această contestare*

globală a realității a stat la baza marelui eșec persuasiv al opoziției românești. Mesajul nu a fost illogic, dar a fost nerealist și ca urmare impopular. Nu ar fi putut fi impus decât pe o cale care ar fi eludat democrația. Să nu uităm în fond că una dintre cele mai reușite schimbări la față democratice din Europa postbelică, Germania de Vest, a fost pregătită de și concomitent cu o ocupație militară americană. Neșansa Europei de Est a fost aceea că trecerea de la un sistem la altul a trebuit realizată de elite postcomuniste, care au avut de rezolvat un paradox, împăcarea unor indispensabile măsuri impopulare cu necesitatea de a păstra suficientă popularitate pentru alegeți, existind mereu amenințarea ca partidul cel mai populist să câștige alegerile, ceea ce în România s-a întâmplat chiar de la primele alegeri libere, iar în Polonia, Lituania și Ungaria — după o primă guvernare anticomunistă.

Contestația nu s-a mărginit însă la lucruri atât de generale. Ea s-a întors în mod nefericit, păstrând deci aceeași amprentă autistă, și asupra concretului postrevoluționar. De exemplu, Partidul Național Țărănesc a contestat validitatea alegerilor de la 20 mai după același tipic pe care îl utilizase în 1946, deși situația era cu totul diferită. După o campanie electorală în care obstrucțiile la adresa opoziției nu au venit atât din partea Frontului, cât a populației alieneate care voia liniște și nu luptă electorală, alegerile s-au desfășurat fără fraude majore, deși cu o mulțime de nereguli. Opoziția nu a putut accepta că bătălia nu fusese pierdută în campania electorală, ci de la sfârșitul lunii ianuarie. Ca atare, PNT a contestat rezultatul alegerilor. Publicul însă știa că votase FSN cu o majoritate zdrobitoare și fără a fi obligat de nimeni, și această contestare nu a făcut decât să crească impresia de neadekvare la realizate a opoziției în ochii electoratului. Chiar doi ani mai târziu opoziția încă nu se împăcase cu realitatea, reprezentanții cei mai radicali cerând parlamentarilor ei să părăsească Parlamentul pentru a nu mai participa la democrația formelor fără fond care a dominat viața postrevoluționară. „Prin fiecare pas pe care opoziția îl face în continuare pe scena politică actuală, ea nu reușește decât să cauzioneze o fraudă perpetuă și o pseudoviață politică. Așa la nivelul legitimității istorice pe care a căpătat-o puterea, cât și la nivelul fiecărui pas care s-a făcut pe scena politică la nivel oficial și pe care opoziția nu a făcut decât să-l cauzioneze. Campania electorală din preajma lui 20 mai 1990 a fost o rușine. Această campanie grotescă ar fi trebuit, într-o viață politică

normală, să ducă la suspendarea alegerilor. Opoziția a rămas înăuntrul acestui scenariu și, după trei luni de campanie rușinoasă(...) ea nu a făcut decât să valideze prin prezența ei la alegerile prezidențiale un deznodământ de-a dreptul catastrofal” (Gabriel Liiceanu, *loc. cit.*). Iar după alegerile din septembrie 1992 revista Grupului pentru Dialog Social, 22, avea să redacteze un supliment intitulat chiar „Frauda” care, fără argumente sau cu argumente rizibile, avea să încerce să demonstreze prezența unei masive fraude electorale. Textul a fost invalidat de toți observatorii străini la alegeri și chiar de revista *Radio Free Europe Research*, care nu putea fi bânuită de partizanat în favoarea guvernului de la București.

Cea mai lucidă dar și mai inabilă lideră de influență a opoziției, Doina Cornea, a fost însă cea care a dat semnalul inițial al acestei contestații radicale. Aceasta a fost făcută după același tipic după care cunoscuta opozanță luptase și cu Ceaușescu, și anume apelând la opinia publică și la instanțele din străinătate. Situația era însă de această dată radical diferită, deoarece poporul, pe care nimeni nu-l întreba nimic în timpul lui Ceaușescu, căpătase drept de vot și orice mesaj, chiar adresat străinătății, ar fi trebuit cîntărit și într-o posibilă viziune electorală. Într-un interviu acordat pe 10 februarie ziarului *La Tribune de Genève*, Doina Cornea afirmă că revoluția a fost confiscată și solicită comunității internaționale să oprească ajutorul economic pentru România pînă cînd în această țară va fi instaurată o putere democratică. Iar într-un interviu din aceeași perioadă, acordat agenției France Presse, dna Cornea adăuga: „Aștia timp cît aceste condiții nu pot fi îndeplinite, nu trebuie acordată nici o asistență României; dimpotrivă, ar trebui utilizate aceleași procedee (blocada economică) puse în aplicare în ultima perioadă a regimului Ceaușescu. Sîntem obișnușiți cu mizeria. Cred că mulți, mulți români sînt conștienți că este mai important să trăiești într-o țară democratică decât să ai ce mîncea, dar să nu fi liber.” Estimare absolut greșită. Noțiunile abstracte ca libertatea nu au fost niciodată populare și în nici un caz nu au trecut niciodată înaintea celor economice și de *welfare* la clasele inferioare din punct de vedere economic și al educației (Hyman și Sheatsley, 1947). Or, în 1990, în România acest tip de populație forma majoritatea. Mesajul Doinei Cornea a fost popularizat pe scară foarte largă, făcînd-o să devină în cel mai scurt timp persoana cea mai impopulară din România. A fost secondată îndeaproape de liderii celor trei par-

tide istorice, care la vizita din ianuarie 1990 a secretarului de stat James Baker s-au pronunțat pentru condiționarea clauzei națiunii celei mai favorizate de progresele democrației.

Mesajul moralizant

Un alt discurs comun al opoziției politice, dar mai cu seamă al opoziției intelectuale, a fost cel privitor la regăsirea moralității și justiției în viața publică. Discurs firesc după o perioadă de colaboraționism evasigeneral cu dictatura lui Ceaușescu, mesajul moralizant a avut două părți componente. Prima a vizat comunicarea luării personale în conștiință și conștientizarea altora asupra acestui colaboraționism, în funcție de disponibilitatea oamenilor de a-l admite sau nu. Să numim acest sub-mesaj mesajul culpabilizator. El a fost pentru prima oară lansat de către directorul *României libere*, Octavian Paler, încă din ianuarie 1990. Persoană care deținea poziții considerabile în regimul comunist (director al aceluiași cotidian, precum și al Televiziunii), devenind mai târziu un opozant ireductibil al regimului și avînd dreptul de semnătură interzis în ultima perioadă, Paler era într-adevăr extrem de bine plasat pentru a enunța această dilemă a unei generații. Pe parcursul multor pagini de jurnal („Jurnalul unui scriitor interzis”, serial în revista *Contrapunct* din 1990), Octavian Paler se interoghează și își răspunde asupra acestei vini de a nu se fi opus regimului Ceaușescu altfel decît prin faimoasa „rezistență culturală”, sintagmă inventată pentru a desemna activitățile firești, deci nepolitizate, ale elitei culturale, dar de care s-au servit mulți criptocolaboratori pentru a-și scuza lașitatea în timpul regimului comunist.

Problemele lui Octavian Paler au rămas problemele lui Octavian Paler. Foarte puțini l-au urmat pe calea autculpabilizării. Reacțiile contrare au fost în schimb de o violență fără margini. Deși Paler precizase că „Reconcilierea națională nu are nevoie de vendete, dar are nevoie de adevăr”, o bună parte a elitei, mai ales burocrația, dar și *establishment*-ul universitar, pentru că numai reacțiile lor le avem consemnate, a reacționat defensiv la acest apel la autopurificare. Susținătorii primului punct de vedere s-au grupat la începutul lui 1990 în jurul Grupului pentru Dialog Social(GDS) și al revistei 22. Un fel de manifest al acestora ar putea fi considerat textul lui Gabriel Liiceanu, „Ceaușescu din noi”, care transla pentru prima oară o problemă generală într-una

privată: eliminarea mentalității regimului anterior nu se putea face prin eliminarea fizică a lui Ceaușescu. „Răul” este în fiecare și eliminarea sa este o operă de autopurificare.

Împotriva acestui punct de vedere, care a reușit să întrunească sufragile elitei intelectuale, s-au ridicat câteva figuri culturale notabile. Liderul de opinie al acestui contracurent a fost dl Eugen Simion, critic literar de notorietate. Acesta a încercat organizarea — avortată — a unui contragrup, „Societatea de mîine”. Într-o apariție televizată a acestui grup, dl Simion a declarat rîspicat că nu se simte cu nimic culpabil de cele petrecute în timpul dictaturii. Domnia sa a mai lansat de asemenea un apel la apolitism și toleranță, dezaprobind fășiș cererile Grupului pentru Dialog Social de a se stabili adevărul și răspunderea pentru morții revoluției, de a se face un proces, fie și simbolic, comunismului și milioanelor sale de victime, de a se pedepsi vinovații represivii din 14-15 iunie etc. Niciodată dl Eugen Simion și grupul său nu au organizat vreo acțiune civică de sprijinire a vreunei persoane sau minorități persecutate pentru a-și arăta toleranța. Astfel că există toate motivele logice pentru a afirma că acest tip de toleranță, care se dovedește finalmente una cu persecutorii și nu cu victimele, era continuarea firească a celei din timpul lui Ceaușescu, cînd „toleranța” atinsese la drept vorbind un fel de maxim absolut. Era toleranța față de abuzurile regimului, față de arbitrar, față de nedreptate, față de răsturnarea valorilor, devenind în final o toleranță nemărginită față de orice forță a răului, deoarece acceptarea răului suprem făcea înr-adevăr inutilă intoleranța față de răul secundar, inferior și particular. Acest tip de toleranță a fost omniprezent în timpul regimului Ceaușescu și majoritar după, deoarece reprezenta în fapt o toleranță față de sine, contrariul culpabilității și purificării prin culpabilizare cerută de Octavian Paler. Era toleranța oamenilor față de propria lor lașitate și conformitate, care a făcut ca mesajul culpabilizator și justițiar să găsească afit de puțini adepți și afit de mulți adversari.

Contra celor care contestau maré parte din literatura scrisă sub cenzură, dl Simion a mai afirmat că o bună parte din această literatură este de valoare. Conferința din 1990 a Uniunii Scriitorilor, organizație extrem de puternică (paradoxul face că în țările comuniste, după modelul sovietic, scriitorii aserviți regimului au beneficiat de un tratament de excepție), a dat prilejul înfruntării dintre aceste două grupuri. Scriitorul Eugen Barbu, directorul unei reviste folosită ca organ de propagandă de către Securitate

(*Săptămîna*) a fost exclus din Uniune, dar aici s-a limitat procesul moral al colaboraționismului clasei scriitoricești.

Argumentele „Societății de mîine” nu au prins la categoriile educate, dar au fost folosite cu succes pentru trezirea unei reacții defensive la cei mai puțin educați sau mai vinovați de colaboraționism (persoane cu funcții în fostul partid comunist, colaboratori ai Securității, familii ale acestora). Teza lor principală a fost aceea a colaboraționismului inevitabil, ba chiar și constructiv. Oamenii care și-au văzut de treabă în timpul dictaturii au construit în fond bunăstarea tuturor. „Ar fi trebuit probabil ca paginile revistelor să rămînă albe(...)”, se lamentează criticul literar al *Schitei* peceriste, C. Stănescu, devenit după decembrie 1989 editorialist la *Adevărul*. „După cum ar fi fost cazul, potrivit acestui nou cenzor (intelectualii moralizanți, n.n.), ca mîna protectantului să întepenească deasupra planșetei, a fărîmului să lase sapa, iar a muncitorului să rămînă strîns lipit de mînerul ciocanului de clasă s.a.m.d. Încă puțin și ajungem la imaginea unei Sahare, a unei țări încremenate și pustii, a unui popor înghesuit în peșteri, refuzînd să mai trăiască, să muncească, să existe.” („Catonii”, în *Adevărul* din 13 iunie 1990). Contrariul construirii socialismului este, după cum se vede, peștera, deșertul, ba chiar și nefința! Viziunea nu este surprinzătoare, dat fiind că autorul a fost pînă în decembrie 1989 propagandist plătit al PCR (ziariștii de la *Schitea* figurau în nomenclatorul de cadre al partidului). Grav este că publicul mai puțin informat nu știa acest lucru și că se identifica cu respingerea culpabilizării de către marii vinovați, temîndu-se de represaliile pe care aceștia sugerau că le-ar pregăti opoziția.

„E nedrept să pomim la vîntoarea de capete sub trompetele anarhiei și lichelismului. Ar fi prea multe, și dacă le așezăm în spatele gratiilor va trebui să le hrănim. Jumătate din popor va transpira pentru a hrăni gratis cealaltă jumătate.” (Dărie Novăceanu, „Să fim lucizi: tiranul e mort” în *Adevărul* din 14 ianuarie).

A doua componentă a mesajului moralizant ar fi deci mesajul justițiar. După stabilirea culpelor și vinovaților adevărul trebuie făcut public, victimele reabilitate și vinovații pedepsiți. Istoriei comunismului i s-a adăugat la perioada necesitînd clarificare și adevăr istoria postcomunismului: la cîteva luni deja după Revoluție devenise limpede că nictodată nu vor fi identificați faimoșii teroristi care au ucis o mie de persoane, deși zeci dintre

ei fuseseră arestați. Dosarul Revoluției din decembrie i s-a adăugat cel al primei mineriade (14-15 iunie 1990), apoi al celei de a doua (septembrie 1991), precum și cazurile a numeroase asasinat politice (cf. *Expres* nr. 51 din 1993, „Patru ani de crime și violențe politice”, de Cătălin Apostol).

O enormă dorință de justiție s-a acumulat paralel cu această blocare a justiției firești. Organizația de masă Alianța Civică, foarte populară în 1991 (două manifestații, în noiembrie 1990 și aprilie 1991, au reușit să mobilizeze peste jumătate de milion de persoane), a avut încă de la înființare deviza „Pîine și adevăr”. Dar apelul la restabilirea adevărului istoric și la justiție nu a reușit nictodată să depășească granițele publicului cititor de carte și de presă (600 000, respectiv un milion, după estimările editurii Humanitas și IMAS), dovadă repetatul insucces electoral, ca și larga dezaprobare a manifestației din Piața Universității, care avea ca punct principal tocmai stabilirea adevărului despre Revoluție. (Unul dintre sloganurile principale ale Pieței era „cine-a tras în noi, după 22?”)

Mesajul mistificat

Deși reprimarea religioasă în timpul comunismului nu a avut proporțiile din Uniunea Sovietică și a vizat mai curînd pe greco-catolici și unele secte protestante decît pe ortodocși, imediat după Revoluție s-a declanșat o adevărată frenezie religioasă, mai cu seamă la nivel formal (oficialități, televiziune de stat), dar și în anumite cercuri intelectuale. Locul de reflecție al acestora a fost la început pagina religioasă „Lumea creștină” din *România liberă*. Ulterior fenomenul a luat amploare, apărînd o fundație și o editură subvenționată de aceasta – Anastasia, în scopul declarat de promovare a literaturii religioase. Acest nucleu intelectual a creat în 1990 un „Grup de reflecție pentru înnoirea bisericii” și ulterior o organizație a laicului. Mișcarea va căpăta o tentă politică prin apariția unui partid de orientare fundamentalist-ortodoxă pe linia Legiunii Arhanghelului Mihail, Mișcarea pentru România. După liderul spiritual al acestei grupări, dl Sorin Dumitrescu, „Destinul României nu poate fi despărțit de destinul creștinismului” (interviu în revista 22 din 10 mai 1992). Dl Dumitrescu a luat multe atribuții publice, unele destul de violente, în sprijinul introducerii religiei în școlile românești, împotriva Cartei Alianței Civice care proclama că „Ființa umană este valoarea supremă”.

considerând aceasta o blasfemie pe linia francmasoneriei și a Revoluției franceze (!), înfierând „satanologia de tip comunist“ (22 din 3 mai 1991) și afirmând că are dovezi materiale că Dumnezeu s-a aflat deasupra Pieței Universității în perioada manifestației (cf. Mircea Dinescu, interviu acordat *Opinii studențești*, noiembrie 1990).

Asemenea tip de mesaj nu putea să aibă foarte mare succes și nici nu a avut. Totuși a creat, surprinzător, adepți mai ales în rândurile tineretului universitar și liceal, a cărui idiosincrazie pentru orice tip de organizare a fost foarte puternică după decembrie 1989. Asociații ale studenților ortodocși s-au înființat în toată țara cu membri puțini, dar constanți și activi, remarcându-se prin diverse acțiuni cu caracter fundamentalist, ca manifestația împotriva recomandării Consiliului Europei de a manifestația criminalarea sexuală din legislația românească.

Partidele creștin-democrate au avut un rol destul de puțin important în acest curent. Un adevărat mesaj creștin-democrat nu a existat în România și nici nu avea cum să existe, deoarece creștin-democrația este un produs de sorginte catolică, ortodoxia nefurnizând baza doctrinară pentru o atitudine politică activă pe fond religios (Ciachir, 1992). Un singur lider din PNTCD, Ioan Alexandru, poet naționalist-ortodox, a avut atitudini publice de tip fundamentalist, cerînd armatei să se pună sub controlul bisericii etc. De asemenea a făcut carieră sintagma „cruciada copiilor“ privind mișcarea revoluționară a tinerilor din decembrie, dar fără alte consecințe.

Mesajul „în oglindă“

În anomia vieții politice românești de după 1989 singurele mesaje bine definite au fost cele ale partidelor istorice tradiționale, și acestea pentru că erau mesaje moștenite de la generația precedentă (și de aceea nu întodeauna adecvate la noile realități). Mesajele noi, în schimb, s-au definit greu și au fost revendicate de toată lumea. Apartenența la Europa, ca să dăm doar un exemplu, a fost calul de bătaie favorit al lui Petre Roman, pe vremea cînd mai era încă prim-ministru, cît și al opoziției democratice. Lupta împotriva comunismului și a nomenclaturii a fost în 1990 fundamentul *Proclamației de la Timișoara* — manifestația Revoluției, ca în 1992, după alegerile locale, să constituie

principiul de bază al grupării FSN-Roman, pe al cărui temei s-a separat de gruparea Iliescu.

Copierea mesajului adversarului a fost un fenomen destul de răspîndit după 1990, mai ales de către partidul de guvernămînt care nu a avut niciodată o doctrină. (Din acest motiv reprezentantul acestui partid și totodată președintele delegației României la C. E. nu a fost nici pînă la această oră admis în vreun grup parlamentar.) Competiția principală pe același mesaj a fost în primii doi ani condusă de către Petre Roman, care căuta să dovedească Occidentului că opoziția nu are monopolul mesajului democratic și liberal. Interesant este că inițial copierea a fost pur formală, ca ulterior cei care au practicat-o asiduă, ca P. Roman, să se apropie realmente de mesajul adversarilor inițiali. Din acest motiv a pierdut FSN-Roman alegerile din septembrie 1992, deoarece electoratul lor era obișnuit cu un alt mesaj, iar electoratul potrivit pentru noul lor mesaj, avea deja opțiunea făcută pentru Convenția Democrată.

În 1990 procesul a fost început cu ridicola *Proclamație de la Podu-Ialț*, că replică a celei de la Timișoara, într-o încercare de recuperare (fără voia lor) a zonelor-simbol ale Revoluției, care trecuseră de partea opoziției, prin artificii demagogice: „Eroii neamului nu s-au jertfit pentru interese meschine, nu pentru o jumătate, un sfert sau mai puțin din această țară! Ei sînt ai noștri, deopotrivă ai Timișoarei, ai Bucureștiului, ai Sibului, ai Iașului, ai Clujului, ai Brașovului, și ai tuturor plaiurilor românești. Ei nu sînt cei dinții sau cei de pe urmă. Toți sînt eroii Revoluției noastre, a românilor“ (*Neamul românesc* din 15 mai 1990). Cu alte cuvinte, în vreme ce *Proclamația de la Timișoara* încerca o despărțire a apelor, o clarificare a răspunderilor și o structurare a credibilităților, replica ei căuta, dimpotrivă, o omogenizare în plus, amestecînd pe revoluționari cu cei care trăseseră în ei cu doar trei luni mai devreme, și minoritatea avizată care ieșise în stradă împotriva lui Ceaușescu și își dorea o *Iustrafie* cu majoritatea inertă, total dezinteresată de separarea puterilor în stat ca și de alegerile libere. Alegerea Vasluiului, regiunea cea mai săracă și mai puțin educată din România, este primul semn al împărțirii receptorului în două părți distincte, inegale afit numeric, cît și calitativ.

Tot FSN, generația mai tînără, care mai tîrziu va rupe partidul în două, abandonează ideologia de doar cu cîteva luni înainte, care dusesse la maltratarea tineretului universitar

bucureștean de către mineri chemați în sprijinul FSN și copie de data aceasta de-a binelea limbajul opoziției în Proclamația din 20 noiembrie, și aceasta o reacție la marele miting antiguvernamental al Alianței Civice din 15 noiembrie, zi aniversară a revoltei muncitorilor din Brașov. „Frontul Salvării Naționale”, se zice la punctul 9 al acestei proclamații, „apreciind contribuția deosebită a tineretului la înfăptuirea revoluției, îl consideră partener de nădejde în susținerea reformei, în stăpînirea corupției și înfrîngerea birocrăției. Conservatorismul birocratic și vechile mentalități, care încearcă la diferite niveluri să polueze aerul proaspăt ce se instalează peste viața noastră economică și socială, pot fi învinse numai cu spiritul tineretului!” (Azi din 21 noiembrie 1990).

Dar culmea va fi atinsă în Convenția FSN din martie 1992, cînd tineretul pro-Roman, în timpul desfășurării procedurii de votare, înalță câteva steaguri și începe să cînte cîntecul Pieței Univerșității și să strige „Jos comunismul”. Printre ei, mulți ziariști de la *Azi*, citați în această lucrare cu mesaje cu totul contrarii. Dovadă că la o anumită categorie a emițătorului mesajul a fost ales doar în funcție de șansele sale de succes la public și de oportunitatea sa într-un anumit moment, el nereflexiv nici o doctrină sau măcar o viziune.

Mesajul generator de teamă (teama ca agent persuasiv)

Unitatea din ziua de 22 decembrie s-a spart repede. Seara deja manifestații de la fostul sediu al Comitetului Central al partidului dădeau semne de nelămurire privind grupul Iliescu și prezența sa la televiziune. Arunci s-au tras primele focuri de armă. După mărturia actorului Ion Caramitru, intervievat de autoare, aceste focuri de armă ale armatei înspre Muzeul Național de Artă (finalmente s-a tras cu tunul) nu aveau în mod evident un adversar și au avut un caracter pur diversionist. Cu toate acestea, armata, reprezentată în Piața Palatului printr-un ofițer inferior, nu a ascultat îndemnul larg mediatizat ale lui Ion Caramitru de a nu trage, și prima manifestație „de clarificare” s-a dispersat de groaza teroriștilor. La fel s-a întâmplat cu a doua, convocată special pentru această clarificare după execuția lui Ceaușescu pe 25 decembrie și anulată prin comunicarea insistentă la televiziune a unei posibile amenințări teroriste în cea seară în Piața Palatului. (Asupra acestui fapt cad de acord majoritatea autorilor care au scris o carte despre revoluția română.)

Ipozeza unora dintre acești autori (Radu Portocală, Victor Lupan, Nestor Răteș) este aceea că teroriștii au existat doar pentru a permițe puterii nou instalate să se consolideze înainte ca cineva să investigheze trecutul lor comunist sau posibilele conexiuni cu KGB.

Nu este aici locul să căutăm a răspunde unei asemenea întrebări. Să remarcăm doar faptul de pură psihologie că fără teroriști și fără mia de morți adăugată sutei din Timișoara, de pe 17 decembrie după data de 22, dorința mulțimii de liniște și de pace pentru a se putea bucura în voie de eliberare ar fi avut alte proporții, ar fi durat, cu alte cuvinte, o vacanță de iarnă și nu o întreagă campanie electorală. Așa, năcuți de stress-ul creat de televiziunea română (ziarele din acele zile nu relatează mare lucru despre teroriști), care transmitea apeluri panice, zvonuri și știri pe de-a întregul false, ba dădea în direct și ordine armatei, populația nu a mai donit decît să aibă în sfîrșit certitudinea că ceea ce părăsise cîștigat pentru cîteva ore pe data de 22 reprezintă o achiziție definitivă. Panica lor din 12 și 28 ianuarie, cînd liderii FSN au fost acuzați că încearcă să confişte Revoluția, a fost o continuare a acestei frici că lucrurile sînt încă reversibile. A fost natural ca ei să reacționeze la aceeași a doua încercare cum fuseseră sfătuiți să facă la prima — și fusese un succes: strîngîndu-se în jurul FSN. Teroriștii, fie ei reali sau imaginari, complici sau adversari ai grupului comunist liberal, le-au făcut din acest punct de vedere în orice caz un serviciu.

Această teamă pe care am schițat-o poate părea fiziologică, cîtă vreme nimeni nu are date pentru a afirma cu certitudine cine și de a cui parte au fost teroriștii. Dar specularea ei nu a mai fost naturală, ci perfect deliberată. Iată ce scria, spre exemplu, editorialistul și directorul *Adevărului*, Dărie Novăceanu (numit în această poziție de puterea frontistă), despre apariția noilor partide și pretenția lor de nu lăsa monopolul puterii de stat în mîna FSN: „Pentru care motiv, ați de absurd, unclie din aceste partide au cerut la adunarea din piața rușinii (mitingul din 12 ianuarie, n.n.) să aibă cîte trei reprezentanți într-un Front la constituirea căruia nu au pus nici un deget de ajutor? Ca să-l poată submina și dinăuntru?” (. . .) „A fost o adunare, mă tem că nu chiar spontană; o înghesuală perfectă, stăpînită de geometria imundă a haosului, capabilă să pună în pericol destiul fragil al libertății de-abia cîștigate” (*Adevărul* din 14 ianuarie 1990). Iar în ziarul *Azi* din 2 noiembrie 1990, într-un articol nesemnat intitulat „Acum un an, pe vremea asta”, amănîntarea ia proporții para-

noice: „Pentru noi (...) e clar: VOR CAPUL DOMNULUI ILIESCU pentru că știu că noi CEI MULȚI îl considerăm AL NOSTRU pentru că el stă ÎN CALEA CELOR CARE VOR SĂ PUNĂ MÎNA PE PUTERE NU ÎN INTERESUL POPORULUI.” Sau: „OAMENI BUNI, FACEȚI DEOSEBIREA ÎNTRE CEI CE VOR BINELE ȚĂRII ȘI CEI CE VOR S-O PIARDĂ! Nu este vorba aici de soarta domnului Iliescu, a domnului Roman, a celor care lucrează la guvern. Spunem soarta lor nu numai din punct de vedere politic, ci pur și simplu ne gândim LA CEI CARE-I AMENINȚĂ CU MOARTEA.” (În cei peste cinci ani care s-au scurs de la Revoluție, asupra foarte contestatului președinte Iliescu nu a avut loc nici un atentat, n.n.) Dar nu are importanță. Mesajul apelează fățiș la emoție, nu la rațiune (majusculele sînt din text, nu sînt date de autor), și, conform unui cunoscut experiment al lui Hartmann, apelul la emoție este mai persuasiv decît cel pur cognitiv.

Am enunțat aici una dintre principalele categorii de teamă care au fost folosite: teama de haos, de dezordine, de lipsă de autoritate. Faptul poate părea neverosimil la două săptămîni de la căderea lui Ceaușescu, dar este perfect natural: obișnuința cu hipetrofia unei autorități considerată ca rea, populația nu voia diminuarea autorității, ci doar schimbarea caracterului ei. Pentru o lume perfect diriguată cum fusese România ceaușistă, regăsirea într-o absolută libertate reprezentă mai mult o criză decît o realizare, după cum vom evidenția în capitolul rezervat receptorului. Din această cauză apelul la teama de haos, prezent foarte des și în discursurile televizate ale președintelui Iliescu, a fost un succes, ca și cea înrudită de „vid de putere”, care nu ar ocupa nici un moment pe un cetățean al unei democrații europene de tip occidental.

A doua categorie de teamă speculată cu efect în 1990 a fost teama de conflict. Provenind dintr-o unanimitate forțată, care distrușese însă prin înăsprirea condițiilor de viață și încurajarea delațiunii relațiile firești de solidaritate, românii nu s-au mai putut regăsi după 1990 unul cu altul, dar au sperat să se întîlnească cu toții. Cu alte cuvinte, au rămas cu nostalgia unei unanimități formale. Conflictul, care le solicita o alegere cu care nu erau obișnuinți și anxietatea că această alegere s-ar putea să nu fie cea justă, a fost ocolit ori de cîte ori a fost posibil. Astfel, idei de bun simț și pe care populația le-a admis în sondaje sau interviuri focus au fost respinse atunci cînd au fost asociate sau

anexate de un conflict, sau cînd admiterea lor ar fi condus inevitabil la un conflict: „radicalizarea și polarizarea ce a cuprins în aceste zile orizontul politic (...) pătrunde insidios în cel mental. Oamenii se simt brusc agresivi, intoleranți (...) În plus, privind manifestările de stradă, privind chipurile congestionate și pumnii agitați, auzind strigătele și amenințările furioase, se întrecăbă, ca și cum ar descoperi dintr-odată că se află pe marginea unei prăpăstii: «Ce va fi mine?»” (*Adevărul* din 10 mai — „Marea frică”). Aceste rînduri evocatoare aparțin de astă dată nu unui profesionist al propagandei ordinare, ci al manipulării prin presă, despre care a scris numeroase articole. Este vorba despre Mihai Coman, decanul Facultății de Jurnalistică din București (fosta academie de partid „Ștefan Gheorghiu”). Despre ce manifestare poate fi vorba pe 10 mai, dacă nu despre manifestația din Piața Universității? Sute de ore de înregistrări video ne redau aspectul unei manifestații care nu numai că nu a avut acest caracter descris aici, ci, dimpotrivă, atmosfera unui cenaclu artistic. Or, la ora la care dl Coman a scris aceste cuvinte într-un ziar cu un milion de cititori (moștenise abonamentele *Schmeii* comuniste), televiziunea nu transmitea de zile întregi nici o imagine din Piață. Era deci firesc ca cititorul dlui Coman să se teamă cîtînd rîndurile sale de o răspîndire în restul țării a conflictului și violenței.

Teama de alternativa în care opoziția va veni la putere a fost construită de la început pe multiple planuri. Nu a fost vorba de un mesaj simplu, ci de unul de o extremă importanță, pentru transmiterea căruia au fost utilizate toate tehnicile propagandistice: înscenarea, zvonul, calomnia. Începutul a fost făcut la conțrmanifestările din ianuarie 1990. Deja în acea perioadă Doina Cornea se delimitase de FSN, și ca atare a devenit prima victimă a mecanismului. Corneliu Coposu afirmă că nu a fost doar un zvon, că există date certe că o persoană străină s-a legitimat ca Doina Cornea în cîteva întreprinderi din Ardeal afirmînd că a venit să le cumpere (cf. *Dialoguri cu Vartan Arachelian*, Editura Anastasia, București, 1992). O primă spaimă legată de noțiunea de opoziție a fost aceea că opoziția va readuce marile inegalități sociale de dinaintea războiului, mult exagerate, de altfel, de către propaganda comunistă. A doua, repetată pînă la obsesie, a fost aceea că opoziția va ceda Ardealul maghiarilor sau le va permite acestora să-și facă un stat în stat în Ardeal, sau pur și simplu

va desființa granița — „granițe fluide cu Ungaria“ (cf. Azi, campania electorală pentru alegerile locale din februarie 1992). A treia, că opoziția va pedepsi pe toți cei care au colaborat cu regimul comunist, ceea ce, aici avea dreptate Danie Novăceanu, reprezentant vreo jumătate din populație („Un nou canal Dunăre-Mare Neagră”, cf. Azi din aceeași perioadă). Lansarea de către Ministerul de Interne la o conferință de presă oficială a zvonului că Doru Braia ar fi spus într-o convorbire particulară la MAPN (? — n. n.) că instaurarea democrației în România nu se poate face fără exterminarea unui milion de persoane nu a fost o înfrângere. Cifra înțreținea de altfel o confuzie perfectă. Cine intra aici? Colaboratorii Securității, care, ne spune generalul defector Ion Pacepa, erau unul din șapte adulți, deci vreo două milioane? Membrii de partid care erau vreo patru milioane? Mister. Un mister bine înțreținut, care a făcut pe toți cei cu o conștiință vinovată să se solidarizeze cu regimul sau partidul care promitea să acopere crimele comunismului. Și oameni cu o conștiință vinovată erau mult mai mulți de un milion, dacă ne gândim la furtul din avutul statului și corupția care deveniseră practici curente și cvasigenerale în timpul regimului Ceaușescu. Ne întoarcem la specialistul nostru, dl Mihai Coman: „Ce vor face ei cu puterea mîine?“, se întreabă domnia-să (e vorba de opoziția politică, n. n.). „Dacă cei care amenință vor avea puterea, ce-i va opri să-și treacă amenințările în faptă? Și pentru că fiecare are copii, are ce pierde și pentru cine luptă, Frica se instalează în suflete ca răspuns firesc la o realitate cotidiană din ce în ce mai amenințătoare, din ce în ce mai goliță de promisiuni, din ce în ce mai nesigură“ (Adevărul din 10 mai 1990).

Un mare număr de studii arată că mesajele care trezesc mai multă teamă sînt cu atât mai persuasive. Mesajele care trezeau frică au reușit să schimbe atitudinea oamenilor în problema fumatului și au scăzut consumul de țigări (Insko, Arkoff și Insko, 1965). Tot frica a schimbat atitudinile în probleme importante, ca testarea nucleară, îngrijirea dinților, pedeapsa capitală (trecerea în revistă a lui Leventhal din 1970). Într-un studiu al lui Winkler și Taylor din 1979 s-a evidențiat că, exact ca în cazul efectului de adormire, timpul este un factor important. Din două grupe care au ascultat mesaje persuasive, unele normale, iar altele pe bază de frică, eficacitatea celui din urmă s-a evidențiat doar mult mai târziu, cînd

s-a văzut că datorită fricii subiecții reținuseră un timp mai îndelungat conținutul mesajului.

În realitate, nu este cîștuși de puțin sigur că în toate situațiile frica este eficace ca agent persuasiv. De fapt, într-un studiu clasic (Janis și Feshbach, 1953), s-a evidențiat faptul că frica în exces poate duce chiar la inhibarea schimbării de atitudine. Se pune întrebarea cînd este frica eficace și cînd anume produce un efect de tip bumerang? Janis și Feshbach (1953) au afirmat că esențială este prezența în mesajul pe bază de frică a mijloacelor de a o trata, de a o reduce. Cel mai eficient este, desigur, un mesaj în care schimbarea de atitudine ar duce la scăderea fricii, după cum afirmă Hovland.¹³ Altfel, dacă nici o cale eficientă de a trata cu aceasta nu este prevăzută în mesaj¹⁴, subiecții pot dezvolta o evitare defensivă (*defensive avoidance*) și rezistența să devină mai puternică pe măsură ce frica este sporită (Rogers și Mewborn, 1976).

După cum vom arăta pe larg în capitolul consacrat receptorului, societatea românească postrevoluționară a fost bolnavă de frică, dezmințind în același timp permanent că ar fi vorba de aceeași frică din timpul lui Ceaușescu. Conflictul din Iugoslavia a dat noi dimensiuni acestei frici, adăugîndu-se mai explicit teama de iugoslavizarea României, care a fost speculată fără scrupule. O adevărată problemă a Transilvaniei nu a existat în România decît în timpul celor trei campanii electorale. Atunci aștărea interetică a atins însă proporții monstruoase. În campania electorală a PDSR pentru alegerile din septembrie 1992, de exemplu, putea fi ascultat un text explicit privind pericolul care paște Transilvania din partea maghiarilor, pe un fundal de fotografii alb-negru cu cadavre mutilate, fără nici o precizare a sursei acestora sau a momentului la care făcea referință (arhiva Video-Est, București).

Se poate afirma, avînd drept probă întreaga colecție a ziarului Azi din 1990 pînă în 1992, că frica a fost principalul agent persuasiv de care s-a folosit partidul continuator al PCR, numit inițial FSN, apoi FDSN și finalmente PDSR. Șomajul, recuperarea vechilor proprietăți de către deținătorii lor (amendament explicit al Consiliului Europei încălcat de guvernul român,

¹³ Cf. Hovland, pp. 84-85.

¹⁴ În ce privește persuasiunea prin frică, vezi Secord și Backman, Gergen, Hollander, Perloff, Hovland.

deoarece a fost baza campaniilor sale electorale), întoarcerea regelui care și-ar cere toate averile, nimic nu a rămas nespeculat. Iar calea de a scădea anxietatea era totdeauna prezentă în mesajul care o creștea. Această simplită cale era votul pentru puterea existentă, deoarece numai ea îi putea proteja pe cetățeni de exploatarea și răzvrăti, de maghiari, de agenți secreți și de toate relele. Frica a fost marele succes al persuasiunii postdecembriste.

III

EMITĂTORII

EMITĂTORI PRINCIPALI ȘI EMITĂTORI SECUNDARI

Mesajul continuității, ca și mesajul schimbării, au fost propa- gate de mai multe categorii de emițători. Între aceștia unii au fost emițătorii principali, cei care au elaborat mesajul în fondul său. Lor li s-au adăugat profesioniștii care i-au dat forma. Ulterior, nenumărați emițători secundari și intermediari, unii lideri de opinie în mediul lor profesional, alții simple rețee, aveau să transmită mai departe publicului aceste mesaje.

La sfârșitul lui 1989 în România exista un singur partid politic, care avea patru milioane de membri și câteva mii de activiști de profesie. Lor li se adăugau câteva zeci de mii de oameni cu diverse meserii, școliți la școlile de partid — de la faimoasa Academie de cadre „Ștefan Gheorghiu” la cursurile postuniversitare de îndoctinare care purtau pomposul titlu de „universitate de partid” și prin care elita academică era obligată să treacă. Alte sute de mii care formau birocrația, deși supuși aceluiași privațiunii cu restul poporului român, se deosebeau de acesta prin accesul la un fragment al puterii discreționare, suficient pentru a le da o conștiință de privilegiați. Numai cine a cunoscut bine un regim totalitar sau autoritar de durată poate aprecia această unică natură a puterii arbitrar, din care se împărățesc deopotrivă ofițerul de poliție, portarul la un depozit sau funcționarul de la orice ghișeu public. Toți aceștia nu numai că nu sînt în serviciul public, dar au dimpotrivă menirea de a contribui la îngreunarea vieții cotidiene, la acordarea oricărui drept ca pe o favoare care trebuie îndelung cerșită și greu recompensată. Se mai adaugă aici cei peste zece mii de ofițeri de Securitate și numărul nedeterminat de colaboratori ai acestei poliții politice — și dacă nu era un turnător la șapte români, cum afirma generalul „defector” Pacepa, numărul, cum a reieșit din documentele Securității dezgropate la Berevoiești, era în orice caz de sute de mii. Pe lângă toți aceștia penuria economică permanentă a creat o altă categorie privile-

giată — aceea a celor care puteau manipula produsele insuficiente, așa-ziiși „gestionari”. Motivul pentru care facem toate aceste precizări este că e importantă în primul rând o evaluare numerică a celor care au servit drept emițători. Toate categoriile de profitori ai regimului Ceaușescu, toți cei care făceau parte din elita comunistă care va continua multă vreme să fie unica elită postcomunistă — și, după cum se vede chiar din sumara noastră descriere, mult mai mulți decât s-ar putea crede la prima vedere — au jucat rolul de emițători secundari în războiul persuasiunii declanșat din 1990 încoace. În studiul său asupra propagandei politice, Domenach, citind pe Sakovin, afirmă că procentul de „agitatori” ai masei, acești propagandiști de rangul doi, pare a fi constant cam 8 % din populația totală.

Desigur că nu putem judeca în exclusivitate pe categorii: nu toți profesorii de istorie supuși unei îndocrinări intensive (printr-un sistem de reciclări periodice și prin obligația de a fi organizatorii ședințelor de învățământ politic în școli) au continuat să susțină după 1990 tezele PCR în ce privește istoria României: totuși un mare număr au făcut-o. Profesorul Tanco relatează, de exemplu, în cartea sa despre campania electorală din 1990, despre rolul jucat de preoții ortodocși, deveniți și ei emițători secundari ai mesajului continuității. Profititorilor regimului Ceaușescu li s-au adăugat la începutul lui 1990 cei care au căpătat poziții bune datorită Revoluției: directorii numiți peste noapte de muncitori, „revoluționari” din orașe în care nu s-a tras un foc de armă și populația a ieșit în stradă după ce s-a anunțat victoria Revoluției, și care au umplut comitetele FSN constituite în locul celor de partid, deseori fără nici un alt merit decât curajul de a sesiza această ocazie rarismă de parvenire și hotărârea de a-și menține pozițiile. Liderii demonstrațiilor programentali de la înfringeră bucareșteană IMGGB din 29 ianuarie 1990, citați cu declarații în *Adevărul* din 30 ianuarie, sînt noul director, noul inginer-șef și noul lider sindical. Această categorie s-a identificat cu FSN-ul central și a considerat sincer că acesta nu este un continuator al regimului precedent, tot așa cum nici ei nu erau. Și tot această categorie și-a retras prima sprijinul după alegerile locale, deoarece majoritatea a pierdut aceste poziții în următorii doi ani, în favoarea unor foști profesori ai regimului Ceaușescu. Scindarea FSN din martie 1992 a fost în mare măsură urmarea revoltei acestor sinceri dezamăgiți care se vedeau pierzînd teren în favoarea „vechilor”.

după cum au declarat autorului redactorii la agenția de presă Frontpress a ziarului *Azi*, aft de agresiv în 1990 față de opoziție.

Emițătorii mesajului alternativ au fost la început foarte puțini și divizați. Unitatea lor a fost o unitate antiFSN, mesajul care i-a unit a fost unul negativ, înainte de a fi unul pozitiv. Acești primi emițători au fost supraviețuitorii gulagului românesc, oameni politici înainte de venirea comunismului dar nu numai, supraviețuitori ai vechii României, o mîna de disidenți și elita intelectuală care a priceput imediat capcana confuziei puterilor în stat întretinută de FSN, precum și revoluționarii veritabili, deci cei care ieșiseră în stradă în București, Timișoara și alte orașe înainte de căderea dictatorului. Cu excepția refuzului unei democrații originale, concept promovat de noua putere, aceste categorii nu aveau mare lucru în comun, nu comunicau decât insuficient sau chiar deloc între ele, iar numeric reprezentau foarte puțin: supraviețuitorii unei elite tradiționale decimate de reprimarea comunistă, dar și de uzarea biologică, o mîna de intelectuali care avuseseră acces la vechile biblioteci sau la burse în străinătate în anii liberalizării comuniste, și generația tînă, radicală în gândire, dar cu un insuficient simț civic și comunitar, care doar în număr mic s-a înscris în organizații civice și s-a prezentat la vot. Șansele studenților, primii care au sesizat fraudă participării FSN la alegeri, de a-și persuadea părinții — care îi întrețineau în facultate — erau evident foarte scăzute. Dezavantajul acestor categorii a fost și acela că au încercat pe față să schimbe punctul de vedere al altora. Este știut că declararea intenției persuasive micșorează mult eficacitatea unui asemenea demers (Petty și Cacciopo, 1974). Spre deosebire de ei, foștii informatori ai Securității și colaboraționiști de orice fel au devenit relele ideale pentru transmiterea de zvonuri (ca țărănul din grupul nostru focus din județul Brăila), fără a declara nici o intenție persuasivă, „de lămurire”, cum aveau naivitatea să o facă studenții și elita intelectuală.

Emițătorii centrali, chiar dacă s-au grupat în jurul a două mesaje principale, se diferențiază totuși în câteva grupuri. Astfel, mesajul continuității cu perioada comunistă a fost susținut, în mare, de trei grupări distincte: gruparea comuniștilor liberali, succesorii la putere ai clicii lui Ceaușescu; gruparea național-comunistă, discretă la începutul lui 1990, dar care a ajuns chiar la guvernare patru ani mai tîrziu; și gruparea oportunistă cunoscută sub sintagma de „Un viitor pentru România”. Această

din urmă a constituit echipa profesionalistă care a dat forma mesajului puterii. Opoziția nu a avut niciodată un staff cu pregătirea și rolul acesta, lipsindu-se pur și simplu de stadiul organizării mesajului, ceea ce a costat-o enorm.

Mesajul schimbării radicale având la bază anticomunismul a fost la rândul său susținut de foști deținuți politici deveniți lideri ai opoziției — supraviețuitorii închisorilor comuniste — și de intelectualii foști disidenți. Vom analiza pe rând principalele caracteristici psihologice ale fiecăreia dintre aceste grupe.

SUCCESORII

Deși în primul Consiliu al Frontului Salvării Naționale fuseseră incluși toți opozanții celebri ai lui Ceaușescu (dintre care cei mai importanți se aflau în provincie), în acest prim organ al puterii se aflau și un grup de oameni cu caracteristici comune și între care pare să fi existat un acord anterior. Acesta erau Ion Iliescu, comunist perestroikist, indicat de ani de zile de „Europa liberă“ drept succesor al lui Ceaușescu; Silviu Brucan, fost demnitar stalinist, ulterior opozant al lui Ceaușescu cu sprijinul deschis al Moscovei; Dan Marțian, fost lider al Asociației Studenților Comuniști (succesorul lui Iliescu în această poziție), ulterior profesor de socialism științific, N. S. Dumitru, profesor de marxism; și Virgil Măgureanu, profesor la Academia de cadre a PCR, ofițer de Securitate și reorganizatorul acesteia după Revoluție. Măgureanu a fost desemnat de mulți autori și și-a asumat el însuși rolul de eminentă cenușie al unei îndelungate serii de conspirații avortate împotriva lui Ceaușescu, care duseseră la arestarea și moartea unor participanți din armată, dar fără atingerea cuplului Iliescu-Măgureanu. Acestui grup, care avea în comun apartenența la elita intelectuală a PCR și legături cu Moscova care mergeau de la educație universitară la suspiciunea de afiliații KGB, i s-a adăugat inițial ca „om nou“ un tânăr universitar numit Petre Roman. Deși acesta părea inițial să nu aibă mare lucru în comun cu ceilalți, tatăl său era totuși din aceeași categorie: comunist în ilegalitate și unul dintre primii organizatori ai Securității, ulterior eseist în același domeniu al socialismului științific. Este lesne de înțeles că acest grup vorbea o limbă comună, mai rafinată decât a lui Ceaușescu, dar de aceeași natură cu ea. Din primul comunicat către țară al CFSN Silviu Brucan a scos două referinți

ale autorului (Dumitru Mazilu, disident, fost securist, suspectat de a fi agent american) la Dumnezeu (grupul propagandiștilor era desigur ateu) și la împărțirea rapidă a pământului către țărani. „Ctă vreme Mazilu utiliza discursul apărătorilor drepturilor omului“, scrie Mary Ellen Fischer, istoric al perioadei comuniste și postcomuniste din România, „discursurile lui Iliescu și Roman sunau ca acelea ale reformistului de la început Ceaușescu, sau ale lui Gorbaciov în culmea «demokratizatsia». Ați Iliescu, cît și Roman vorbeau de necesitatea democrației și a participării masei, de o informație mai corectă din care să se poată deduce prioritățile economice și de competență în toate sectoarele, toate, teme favorite ale reformatorilor din partidele leniniste.“¹

S-a afirmat, și pe bună dreptate, de către majoritatea analiștilor, că personalitatea charismatică a președintelui Ion Iliescu a contat foarte mult în menținerea la putere a acestei grupări conservatoare, de care Petre Roman, influențat de contactele sale occidentale, s-a desprins în 1992, împreună cu elita tehnocratică educată în Occident pe banii PCR în deceniile șapte-opt și care s-a pronunțat o dată cu el pentru o completă reformă economică în sensul economiei de piață. Vom analiza în altă parte motivele pentru care președintele Iliescu a fost identificat ca lider ideal de către electorat. Ce l-a făcut însă pe președintele Iliescu să evolueze așa cum a evoluat în acești patru ani, și cum se explică traieciul unui președinte instalat de Revoluție și sincer opozant al lui Ceaușescu, care petrece ziua națională a României, patru ani mai târziu, cu Ilie Verdeț și Corneliu Vadim Tudor, un prim-ministru și un poet de curte ai lui Ceaușescu? Desigur, nu avem naivitatea de a crede că motivația acestei evoluții este doar de ordin psihologic. Într-un serial recent din ziarul *Azi*, Adrian Severin afirmă că, într-o discuție între patru ochi cu el, președintele Iliescu ar fi reproșat după rupura partidului reformiștilor din jurul lui Petre Roman că „Voi nu m-ați înțeles pe mine și din această cauză m-ați făcut să încalc toate înțelegerile și să-mi pierd și încrederea altora!“ (cf. *Adevărul* din 19 septembrie 1994). Severin interpretează această frază ca o dovadă în sensul unor angajamente oculte față de KGB. Cum însă despre ceea ce este ocult speculațiile sînt întotdeauna inutile, noi ne vom mărgini să

¹ Cf. Mary Ellen Fischer, „The New Leaders and the Opposition“, în *Romania after Tyranny*, ed. Daniel Nelson, Westview Press, 1992.

încercăm o evaluare a rolului trăsăturilor psihologice personale ale președintelui Iliescu în evoluția sa ca lider.

Ca și majoritatea liderilor comuniști, președintele Iliescu nu are nici un fel de înțelegere profundă a felului în care acționează democrația de tip occidental, a unor noțiuni ca individualism, descentralizare ș.a.m.d. În cele două volume de amintiri ante și post-revoluționare publicate de redacția publicațiilor pentru străinătate², el ia apărarea perioadei comuniste, despre care consideră că are meritul de a fi scos România din subdezvoltare și a fi rezolvat un număr de inechități sociale. Ca și în alte discursuri ale sale, dușmanul identificat de el și cu care se răfuiește pe larg este opoziția democratică (la sfârșitul războiului i se spunea „burgheză”) și gruparea liberală din jurul lui Petre Roman, de care s-a considerat „trădat”. Explicația atașamentului comunist al lui Ion Iliescu, dincolo de educația la Moscova și cariera sa politică sub comunism, rezidă în istoria cu totul personală a vieții și morții tatălui său, activist comunist în ilegalitate. Acesta, închis de regimul burghez în lagăr, este părăsit cu această ocazie de soție, mama președintelui, care își abandonează și copilul pentru a se recăsători. Acest eveniment este o sursă de frustrare deosebită pentru Ion Iliescu, incapabil chiar astăzi să erte acest abandon. Ulterior, tatăl intră în conflict cu Gheorghiu-Dej și moare prematur ca urmare a persecuțiilor suferite din partea tovarășilor săi de partid.

Identificarea lui Ion Iliescu cu tatăl său este deosebit de puternică. Încă de la prima sa disculpăre în public, după momentul 12 ianuarie, președintele a spus cu lacrimi în ochi că tatăl său a fost persecutat de Dej și că „a murit la 44 de ani”. Această idee revine pe larg în primul volum al amintirilor sale, în care figura puternic idealizată a tatălui domină perioada formării de valori a fiului. Chiar și la audierile comisiei pentru investigarea violențelor din 13-15 iunie, fără nici o legătură, președintele a adus din nou în discuție, susținând teza complotului legionar, experiența sa în materie de extremă dreapta izvoită din perioada de detenție a tatălui sub regimul Antonescu. În orice caz, cariera sa precoce, de lider al studenților din România, pare să nu fi fost împiedicată de eșecul tatălui, ceea ce l-a făcut să nu condamne

² Ion Iliescu, *Revoluție și reformă*, versiunea întâi, Redacția publicațiilor pentru străinătate, 1993, versiunea a doua, Editura Enciclopedică, București, 1994.

sistemul ca atare, ci pe liderii deviaționiști de la „adevărătul comunism”. Dej și apoi Ceaușescu. Apreciat ca un comunist foarte liberal cât a fost prim-secretar la Timișoara și Iași, Ion Iliescu și-a construit ideea de lider alternativ, aflat singur, cât și cu ajutorul altora, cu mult timp în urmă. Când încă se trăgeau focuri de armă în Comitetul Central și se căuta un loc sigur pentru ședința CFSN, Iliescu s-a opus folosirii unei săli oarecare și a cerut să se meargă „în cabinetul unu”, simbol al puterii ceaușiste. Înainte de a fi văzut de alții ca succesorul comunist al lui Ceaușescu, Ion Iliescu s-a văzut el însuși în această postură. Într-un faimos interviu acordat cotidianului *Le Figaro* în primele zile ale lui ianuarie el apăra deja teza comunismului bun, adevărat, promis de lideri precum Ceaușescu. Cu toate acestea, Ceaușescu a fost și a rămas un fel de model pentru Iliescu. Comportamente ale lui Ceaușescu, stereotipe de altfel în toată lumea liderilor comuniști, au fost preluate de Iliescu și menținute după ce susținătorii săi chiar îi sugeraseră să renunțe la ele, cum au făcut-o chiar ziariștii de la *Adevărul* precum C. T. Popescu sau Sergiu Andon. În această categorie se includ vizitele de lucru în întreprinderi și ferme agricole, indicațiile date pe teren în tot felul de chestiuni profesionale specifice, extrem de variate, tendința permanentă de a considera toate sectoarele ca obiect al competenței și interesului său. Deși Constituția limitează prerogativele sale (destul de importante, totuși), lăsând sfera economicului în afara lor, mesajele președintelui, precum cel din septembrie 1994, continuă să se refere la toate sectoarele vieții economice și sociale pe același ton paternalist și atotștiutor caracteristic predecesorului său.

Ion Iliescu nu a ascuns de altfel niciodată puțină sa înclinație către o democrație de tip occidental. El a fost primul care a vorbit de o democrație originală în ianuarie 1990. În campania electorală ulterioară a spus alegătorilor că democrația poate coexista cu un despotism luminat, iar în volumul său, *Revoluție și reformă*, rolurile statului ocupă un loc considerabil de pagini. „Economia socială de piață”, sintagmă prin care președintele și cercul său desemnează menținerea controlului statului asupra unei bune porțiuni din economie este o aberație teoretică într-adevăr originală. Menținerea controlului asupra economiei a fost de altfel sinteza politicii președintelui în acești patru ani, și, cu toate că în declarațiile sale el afirmă de obicei că protecția socială este principala sa grijă (și a convins la două rânduri de alegeri), conform

raportului editat de Institutul de Cercetare a Calității Vieții pentru UNICEF, protecția socială în România, singura țară care a avut o guvernare și un președinte declarat socialist dintre toate țările Europei de Est, este cea mai slabă dintre acestea. Explicația oferită de autori este aceea că „bugetul nostru este gravat de subvenții substanțiale pentru largi sectoare ale economiei care nu reușesc să supraviețuiască prin ele însele. Aceasta este probabil explicația faptului că proporția cheltuielilor bugetare pentru protecție socială este sensibil mai redusă în România decât în alte țări”³.

Conform analizelor atât ale IRSOP⁴, cât și ale lui Pavel Câmpeanu⁵, dezbateră televizată între candidații la președinție în 1992, acesta a câștigat în fața adversarilor săi insistând în principal pe protecția socială și evidențiind faptul că necesitățile populației sînt mai importante pentru el decât reforma, din care nu trebuie făcut un scop în sine. Cu toate acestea, după cum reiese din cifrele raportului mai sus citat, protecția socială este aproape nulă în România, în orice caz inferioară celorlalte state din Est, fapt pe care președintele nu are cum să-l ignore. El a utilizat astfel permanent un dublu limbaj, o altă caracteristică specifică unui lider comunist, promițind siguranță și protecție socială doar pentru a avea controlul asupra societății și sacrificîndu-le atunci cînd aceasta ar putea duce la o pierdere a controlului.

Naura autoritară a președintelui Iliescu nu are de altfel nevoie de o argumentație sofisticată. Președintele nu s-a putut obișnui niciodată cu ideea că există dreptul legal de a fi contestat. Începînd din 28 ianuarie, cînd s-a dovedit un redutabil apărător al puterii, și pînă astăzi, susținînd din 1992 un guvern din ce în ce mai impopular, Ion Iliescu a făcut totul pentru a păstra puterea. Discursul de la venirea minierilor pe 14 iunie l-am reprodus în capitolul consacrat mesajului autoritar și nu mai revenim asupra lui. Mult după momentele dramatice din iunie 1990, în fața comisiei parlamentare de anchetă, președintele a continuat să

³ Cătălin Zamfir, Marius Augustin Pop, Elena Zamfir, *România '89*, '93. *Dinamica bunăstării și protecția socială*, Editura Expert, București, ianuarie 1994.

⁴ IRSOP, *Renășterea unei democrații. Alegerile de la 20 mai din România*, 1991.

⁵ Pavel Câmpeanu, *De trei ori în fața urnelor*, Editura ALL, 1992, și *România înainte și după 20 mai* (Cu A. Combes și M. Berindei), Humanitas, 1991.

sustină că pe 13 a fost un complot (teză infirmată de Comisie și de Virgil Măgureanu), în plus legionar, cum a spus minerilor în dimineața zilei de 14 „unele elemente au apărut chiar în costumele legionară, au afișat drapelul verde”(1), deși poliția nu a adus nici o probă în sprijinul acestei afirmații, ba chiar susține în continuare, contrazis de comisia parlamentară, teza drogurilor, infirmată de Ministerul Sănătății. Toate acestea sînt extrem de importante, deoarece arată că autoritatea cea mai înaltă în stat a patronat propaganda mincinoasă împotriva opozițiilor. Un om educat ca Ion Iliescu nu poate să nu știe că drapelul verde e al Profetului, și nu al fasciștilor. Dar aici președintele coboară la limbajul rudimentar al instigării propagandistice, care se bazează pe asociațiile cele mai simple. Este culoarea verde asociată cu fascismul? Atunci, cea mai convingătoare dovadă că cineva este fascist este să spui minerilor că acesta a fost văzut defilînd cu un steag verde. În sfîrșit, pentru a completa tabloul celor care au căutat să legitimizeze un regim autoritar în iunie 1990, trebuie spus că două persoane din grupul principal, N. S. Dumitru și Virgil Măgureanu, au fost implicați direct în organizarea mineriadei. Dovezi în sensul celor de mai sus pot fi găsite în raportul Comisiei Parlamentare de anchetă, dar și în alte mărturii neglijate de Parchet (vezi și *Express* nr. 23-24 din 1994).

De ce a fost o reușită persuasiună președintelui Iliescu (dacă o putem numi persuasiune)? J. F. Brown dă următoarele explicații: „controlul mediei electronice, mai ales al televiziunii, sîngura sursă de știri și opinii în mediul rural unde ziarele urbane nu au reușit să pătrundă, «atingerea» unui nerv sensibil cu amenințarea că «boierii» se vor întoarce”, „a exploatat neîncrederea profundă a muncitorilor și țăranilor față de intelectualitatea urbană”, „a exploatat sentimentul antinaghiar, deși mai puțin decât Gh. Funar” „a fost aproximativă cea mai apropiată de ceea ce voiau românii: o figură paternală”, „a jucat pe conservatorismul unei culturi încă eminamente țărănească - antipatia, teama chiar, de schimbare”, „a mai speculat și temerile economice contemporane” (Brown, 1994: 96, 97). Tot aici se găsește și explicația pentru care președintele nu a reușit să convingă intelectualitatea și mediile occidentale și a devenit ceea ce Roy Taras numește „presidential dominant nationalist-oriented leader” (Taras, 1993: 84).

Iată deci pe principalul emițător definit. Reprezentant al noii Români și al ascensiunii sociale în sistemul comunist, promovînd valorile acestei epoci, egalitarismul averilor, supremația statului

și paternalismul. Emițătorul și-a impus mesajul prin violența propagandei sale, care a transformat opoziția într-o amenințare terifiantă și un permanent tap ispășitor, și prin utilizarea fără scrupule și cu mari costuri economice a mecanismului recompensă-pedeapsă, de care a dispus datorită faptului că, grație sprijinului Armatei și Securității, a reușit să preia imediat și fără opoziție întreaga putere în stat. Și a menținut-o deoarece, așa cum arătam în primele rânduri ale acestui capitol, a fost susținută de un vast grup de emițători secundari, constituiți într-o rețea moștenită din regimul ceaușist, dar practic unica rețea organizată care, pe baza continuității, a funcționat în România post-totalitară, în vreme ce cele noi aveau enorme dificultăți pentru a se crea.

NAȚIONALISTI COMUNIȘTI

În primăvara lui 1990 premierul guvernului provizoriu de atunci, Petre Roman, primea o scrisoare de la doi publiciști care serviseră atât Securitatea, cât și pe Nicolae Ceaușescu, prin intermediul revistei *Săptămîna*, în care aceștia cereau fonduri pentru o nouă revistă, care urma să atace în modul cel mai calomnios și injurios pe adversarii politici ai regimului. Deși fără sprijinul lui Petre Roman, revista a apărut în vara lui 1990 cu titlul *România Mare*, avînd ca director pe Eugen Barbu, expulzat din Uniunea Scriitorilor pentru colaboraționism cu Securitatea ceaușistă, și redactor-șef pe Corneliu Vadim Tudor, scriitor care se făcuse remarcat prin susținerea naționalismului regimului Ceaușescu în toate genurile literare pe care le practica și prin antisemitismul său. Un an mai înziru va lua ființă și un partid cu același nume, încurajat de vânzarea spectaculoasă pe care avut-o revista (circa 600 000 de exemplare), și care a respectat programul de injuriere a opoziției politice și a elitei culturale, atacîndu-l în plus și pe Petre Roman și aripa cea mai liberală din FSN. Prin intermediul articolelor lui Michael Schafir și Dan Ionescu din *RFR/RL Research Report* popularitatea revistei *România Mare* devine obiect de discuție internațională, fiind citată de regulă în toate referințele asupra naționalismului extremist din Balcani. La alegerile locale partidul a avut o performanță destul de slabă (mai bună doar în județul Botoșani), dar la legislativele din 1992 a reușit să atingă pragul de 3 % necesar intrării în Parlament, unde a intrat în coaliția guvernamentală împreună cu PSM,

PUNR și, desigur, PDSR, fapt care i-a adus lui Corneliu Vadim Tudor chiar un fotoliu de secretar al Senatului României.

Tot la începutul lui 1990, ca o reacție la apariția imediată a organizației maghiarilor din România — UDMR, a apărut ca o contraorganizație Uniunea culturală Vatra Românească. Un document a cărui autenticitate a fost contestată de unele surse (deși poartă o ștampilă clară) ne spune că ceva despre începutul Vetrei. „Uniunea Vatra Românească promovează ideea că în țara noastră sîntem singurii stăpîni, în sensul că existența și activitatea pe toate plaiurile a minorităților naționale din România să fie înținută sub un control permanent” sau „Uniunea noastră își concentrează centrul de activitate în acest oraș (Tîrgu Mureș, n. n.) pînă la conștientizarea puternică în opinia publică românească a sentimentului național și înfrîmarea revendicărilor de orice fel ale maghiarilor” (Tg. Mureș, la 20 februarie 1990, semnat indescifrabil, ștampila: „Uniunea Vatra Românească Sediul național” — copie xerox după document din arhiva autorului). La primul Congres al Vetrei, din aprilie 1990, limbaajul este deja mult îmbîlșit, deși organizația continuă să se definească drept „un organ de luptă”. În orice caz, așa cum unul dintre ideologii ei, Ion Coja, definește în ziarul *Azi* din 11 aprilie 1990 „chestiunea minorităților”, ideea principală a organizației este aceea că România nu este un stat multinațional, ci un stat național unitar unde trăiesc și minorități (UDMR nu a fost de acord cu formula stat național unitar din Constituția României), iar în ce privește reprezentarea proporțională a acestor minorități aceasta ar încălca „principiul competenței”, indiferent de sex sau naționalitate.

Așa cum a demonstrat un istoric contemporan, Denis Deletant⁶, cadrele Vetrei Românești au cuprins un mare număr de ofițeri de armată sau Securitate în retragere, dar și destui intelectuali. Partidul Vetrei, Alianța pentru Unitatea Românilor-AUR, a avut o performanță electorală modestă la 20 mai 1990. Reorganizat ca PUNR — Partidul pentru Unitatea Națională a Românilor, reușește un scor bun la locale (cîștigînd primăria Clujului, capitala Transilvaniei) și la legislative (9 %), tot pe baza voturilor din Transilvania. Partidul a fost întotdeauna mai moderat decît

⁶ Dennis Deletant, „Convergence versus Divergence in Romania: the Role of the Vatra Românească Movement in Transylvania”, în *Towards a New Community: Culture and Politics in Post-Totalitarian Europe*, editat de Peter J.S. Duncan și Martyn Rady, University of London, 1993.

România Mare, insistând pe latura defensivă și nechemând la mobilizare generală împotriva maghiarilor ca acesta din urmă, deși președintele său, Gh. Funar, a desfășurat pe cont propriu o activitate antimaghiară constantă, cerând, între altele, interzicerea dreptului de a exista partide pe baze etnice. Candidat prezidențial în septembrie 1992, Gh. Funar a încercat să pretindă că este independent de partidul de guvernământ, dar a recomandat în turul doi alegătorilor săi să voteze pentru președintele Iliescu și împotriva candidatului opoziției. Partidul de guvernământ a încurajat întotdeauna partidele naționalist-șovine, devenind aliatul lor formal după alegerile din septembrie 1992, deoarece a apreciat corect că poate profita din utilizarea sentimentului național în vederea creării „unei dinamici militante și unanime, care se sprijină pe noțiunea de popor ca entitate omogenă nesusceptibilă de a fi traversată de interese contradictorii”, cum scrie Alexandra Laignel-Lavastine.⁷

În afară de partidele naționaliste, gruparea naționalist comunistă a avut o presă extrem de puternică, a doua după presa opoziției și incomparabil mai solidă decât cea a partidului de guvernământ. În realitate, se poate argumenta că grupul național-comunist folosit de Ceaușescu, care cuprindea mai ales scriitorii și publiciști, este cel care a creat partidele politice. Am vorbit deja despre liderii României Mari. Dar și primul lider al Vetrei și al PUNR, Radu Ceantea, a început ca secretar de redacție la revista culturală *Vatra* din Tg Mureș. Acestor reviste li s-a mai adăugat *Europa* (director Ilie Neacșu), *România* (director Nicolae Dan Frunteală), *Națiunea* (director Iosif Constanțin Drăgan, fost legionar, colaborator al lui Nicolae Ceaușescu, finanțatorul din exterior al curentului reabilitării marelui Antonescu) și o mulțime de reviste și ziare locale, cu existență temporară.

O întrebare importantă este dacă se poate vorbi de o grupare naționalist-comunistă care să poată fi definită printr-o ideologie reală, care a stat la baza elaborării unui mesaj comun, și nu de o simplă grupare de interese ca altele în lumea românească. Un prim element definitoriu ar fi, să spunem, specialitatea ei principală de a utiliza într-o manieră simplistă și megalomană simbolurile național-istorice pentru a câștiga influență asupra prezentului. În acest domeniu ei sînt pe de o parte niște merce-

⁷ Alexandra Laignel-Lavastine, *A propos de la question nationale en Roumanie*, Actes de Die, 1992.

nari, punînd la dispoziția oricui arsenalul lor (Ceaușescu, Iliescu, Iosif Constanțin Drăgan), pe de altă parte niște trezorerieri ai unui prețios capital pe care îl exploatează în primul rînd în folosul propriu. Nimeni nu li-l poate disputa, datorită faptului că, de la reapariția ideii de națiune în limbajul oficial românesc (Congresul al IX-lea al PCR, trecînd prin perioada protocronistă și pînă astăzi), ei au stăpînit constant aceste baricade, constituindu-și o continuitate, un limbaj și o rețea, uneori utilizate sîngaci și pueril, dar altelei atingînd culmi ale profesionalismului propagandistic. Nimeni nu le poate disputa acest teren, presupunînd că s-ar putea găsi și alți oportuniști dispuși să încerce, și de aici rezultă că ei sînt totuși mai mult decât niște uneelte. Dan Zamfirescu, un membru marcant al acestui grup, a spus de altfel odată într-un interviu acordat suplimentului cultural al *Adverbului* că naționaliștii protocroniști l-au folosit pe Ceaușescu (și nu el pe ei), și aproximativ la această concluzie ajunge și unicul analist care a realizat o amplă lucrare pe această temă, Katherine Verdery⁸, a cărei concluzie este că reapariția naționalismului sub regimul comunist nu se datorează doar dorinței de emancipare față de sovietici, ci ofertei insistente a unui segment intelectual care nu se putea valoriza altfel, partidul fiind împins să se angajeze în această direcție. Naționalismul a fost deci folosit de această grupare în sens dublu: o dată pentru a oferi partidului comunist un sprijin în fața internaționalismului sovietic și totodată un mijloc de legitimare în ochii poporului, și, pe de altă parte, pentru ca o dată deveniți indispensabili partidului să-și poată impune în lumea culturală propriile criterii de valoare. Aceste criterii nu sînt, după părerea noastră, nici pe departe cele „naționale”, o dată în plus folosite ca armă, și nu ca scop, și nu sînt evident nici cele estetice, aflate în tabăra adversarilor protocronismului. Dar care sînt? Ce îi unește la drept vorbind pe Corneliu Vadim Tudor, Mihai Ungheanu, Dan Zamfirescu, Mircea Mușat, Ilie Bădescu, Ileana Vulpescu, Paul Everac, Ion Lăncrănjan, Paul Anghel, Radu Theodoru? Un singur lucru: conștiința faptului că nu sînt și nu vor fi niciodată valori de talie europeană în domeniul culturii, că singurul teren pe care îl pot domina este spațiul cultural românesc, și singurul instrument de dominație — pentru că elita culturală i-a tratat întotdeauna drept reprezentanți minoritari ai culturii

⁸ Katherine Verdery, *National Ideology Under Socialism*, University of California Press, 1991.

române — este cel politic, și anume naționalismul. Prin această ideologie ei combăteau atât sentimentul lor de inferioritate, cât și cel al unei părți a clasei politice și a populației, își afirmau disprețul și neatrănarea față de valorile europene, unde nu aveau acces. Această grupare a inventat din elemente preexistente noua doctrină naționalistă, pentru a-și face un loc mai mare decât merită în cultura română, pentru a câștiga bătaia pentru putere în interiorul breslei culturale. Că puterea îi interesa în primul rând pentru aceasta s-a văzut după 1992, când, reînvorși la putere, s-au dovedit interesați de posturi guvernamentale într-un singur Minister, cel al Culturii, care a fost asfel din ce în ce mai izolat de circulația valorilor și oamnelor de cultură la nivel european.

În orice caz, propaganda naționalistă, de dimensiuni colosale, ridicole uneori — primarul Clujului construiește statui de zeci de metri înălțime ai diversilor eroi naționali, într-o perioadă de criză bugetară a primăriei pe care o conduce, și patronază sărbătoriri populare puternic tributare stilului „Cîntarea României” —, pare să fie un succes. La sărbătoarea moșilor, televiziunea a prezentat imagini cu mii de participanți, și licitarea unor figuri ca Avram Iancu sau Ion Antonescu, într-o perioadă de criză a valorilor și de dezamăgire față de liderii politici contemporani, pare să fie o bună sursă de legitimare pentru naționalismul românii.

OPORTUNIȘTII

Campaniile electorale ale președintelui câștigător au fost organizate de o grupare mai specială, deși redusă numeric, din cadrul elitei conducătoare. Acest grup, care s-a autoîntitulat „Un viitor pentru România” la convenția din 1992 a FSN, era compus dintr-un număr de tehnocrați ca Vasile Scătreș (fost secretar de partid la Academia de cadru a PCR, șeful primei campanii electorale a lui Ion Iliescu), Vladimir Pasti, Adrian Năstase, Ioan Mircea Pascu, Mugur Isărescu etc. Teza acestei grupări, care beneficiase de excepționale burse în străinătate în domeniul relațiilor internaționale chiar în timpul celui mai dur regim totalitar, era aceea, cum o definea unul dintre ei intervievat de autor, că societatea românească funcționează numai pe sistemul relațiilor interindividuale între oameni cu influență și că orice proiect trebuie să țină seama de acest mecanism ocult. Strategia grupării este de a se asocia într-o rețea care să se poată strecura prin acest sistem defrmit de ei ca „bal-

canic”, adunând și manipulând cât mai multă influență. Diferența dintre ei și restul clasei politice care practică acest stil — practic toată — ar sta în mai buna știință a utilizării influenței o dată câștigate. După cum se vede, o teorie sofisticată pentru a practica deschis ceea ce toți ceilalți practicau mai mult sau mai puțin mascat. Dorința grupului de a căpăta cât mai multă influență a înflorit însă obstacole importante. Mai întâi Petre Roman, care a preferat să se lipsească de serviciile grupării intrigante, apoi alți apropiați ai președintelui Iliescu, care s-au interpus constant între această grupare și președinte. În orice caz, dacă nu au reușit niciodată să capete acea influență decisivă pe care o doreau, nici nu au pierdut-o vreun moment cu totul, iar contribuția lor la succesul campaniilor electorale prezidențiale, deși nimeni nu îi poate estima exact ponderea, pare să fi fost decisivă. Același lucru se poate spune și privind legitimarea discursului autoritar de sînga în ochii Occidentului, specialitatea grupării fiind propaganda de tip scientist. Exemple pot fi găsite în capitolul consacrat de noi tehnicilor propagandistice.

SUPRAVIEȚUITORII

Prima apariție la televiziune, în ianuarie 1990, a unui grup reprezentînd Partidul Național Țărănesc, cîștigător al alegerilor truate de comuniști din 1946, ulterior victimă a unei înscenări și a unei serii de procese care au decapitat conducerea partidului înainte de a trece la reprimarea simpilor membri, a făcut publicului românesc o impresie deplorabilă. Bătrîni, uzăți de ani îndelungați de închisoare, făcînd greșeala de a se prezenta la această primă emisiune complet îmbrăcați în negru, liderii național-țărăniști, tineri la data instalării comunismului, arătau în 1990 ca niște spectre ale trecutului. Cel puțin asta avea să considere în primul moment majoritatea românilor, care a avut o senzație de respingere deosebită mai ales față de fizicul președintelui partidului, Corneliu Coposu, căruia pe 29 ianuarie un grup de tineri îi vor aduce la sediul partidului un coșciug. Pe măsură însă ce valurile de ură și de calomnii ale gazetelor comuniste se vor abate din nou, a doua oară după patruzeci și cinci de ani, asupra supraviețuitorilor unei elite politice cvasidecimate în temnițele comuniste, partea mai educată a opiniei publice din România s-a solidarizat cu această generație vîrstnică și, pe temeiul sufe-

rințelor îndurate și al presupusei lor experiențe politice mai mari (deși liderii partidelor istorice din 1990 erau studenți sau absolvenți tineri la data instalării comunismului), i-au cedat chiar rolul conducător al alternativei politice. Dacă Radu Câmpeanu, președintele PNL, deși cu calități politice reale și cu o prezență deseori strălucitoare, a avut o carieră efemeră, dispărând din primul planul scenei politice după doi ani, Corneliu Coposu, lider în topul antipativilor în 1990, va urca încet-încet, ajungând în 1994 la o credibilitate considerabilă ca lider al opoziției reunite, persoană respectată deopotrivă de adversari și de aliați (vezi și *Barometrul de opinie publică* IRSOP-IMAS din 1994). Această respectabilitate a generației supraviețuitoarelor a limitat foarte tare procesul firesc al evoluției interne a cadrelor partidelor de opoziție. Schimbarea de generații a fost blocată de la început. După alegerile de la 20 mai, câțiva tineri străluciți vor părăsi Partidul Național Liberal din această cauză. Judecata lipsită de nuanțe care domina în acea vreme presa de opoziție și anticomunismul lipsit de orizont al multor foști deținuți politici au interpretat această scindură nu ca pe un serios semnal de alarmă, ci ca pe o nouă dovadă de colaboraționism cu puterea a celorlalte generații. În PNTCD, această generație tină ră cel puțin nu a existat niciodată după Revoluție: pentru alegerile din septembrie 1992 media de vîrstă a celor propuși pe listele partidului a fost de 70 de ani; singurul senator al partidului ales la 20 mai murise de altfel în timpul legislaturii. Desigur că parțile istorice nu aveau de unde să aibă cadre noi: dar nici nu au încurajat formarea lor după Revoluție. Simpatizanții ai PNTCD, studenții din grupul lui Marian Munteanu aveau să părăsească opoziția după numai un an. Liderul lor a citat cu amărăciune într-un interviu faptul că, după părerea șefilor opoziției, rolul generației tinere era doar acela de a pune afișe. În schimb, generația „experimentată” a pierdut două rînduri de alegeri legislative fără a trage vreun moment concluziile cvenite din aceasta: inadecvarea lor la realitate mergînd pînă la autism (la ambele rînduri de alegeri PNTCD va pretinde că rezultatele au fost falsificate ca în 1946), structura imobilă și centralizată a partidelor (candidații de pe liste fiind impuși de la centru, filialele nu aveau prea mare trageră de inimă pentru a le organiza campania electorală), lipsa de concretețe a mesajului politic etc. „(. . .) le venea greu să admită că una

dintre principalele cauze ale victoriei lui Iliescu era propriul lor diletantism, propria lor lipsă de unitate, incompetența liderilor lor politici și îndepărtarea de ceea ce majoritatea românilor gîndeau și doreau” (Brown, 1994: 95). România a prezentat o situație destul de originală în contextul celorlalte țări din Est: sistemul represiv în timpul lui Ceaușescu nepermițînd organizarea unei opoziții structurate, după cum afirmă Mary Ellen Fischer⁹, supraviețuitoareii clasei politice burgheze nu au avut practic nici un fel de concurență atunci cînd au luat conducerea opoziției, pușinii disidenți din timpul lui Ceaușescu lăsîndu-se integrați, și nu angrenînd ei opoziția pe o cale deosebită. După reunirea partidelor de opoziție în Convenția Democratică și părăsirea de către liberali, spre marea lor pagubă, a coaliției (nu au reușit să atingă pragul de 3 % necesar intrării în Parlament), generația vîrstnică din PNTCD nu a mai avut chiar nici un concurent la conducerea opoziției, care va rămîne marcată de ceea ce vicepreședintele Ion Diaconescu avea să declare la radio „ProFm”, ca pe un merit istoric al partidului, prezența continuă în opoziție din anul 1937. Această „opoziție permanentă” creează un anumit tip de comportament care duce la respingerea de către electorat. În grupurile noastre focus din 1992 interlocutorii nu fuseseră capabili să rețină din mesajul opoziției absolut nimic în afară de faptul că era împotriva partidului de guvernămînt.

Al doilea aspect perceput de receptor în cazul opoziției este lipsa ei de unitate. Mary Ellen Fischer comentează apariția simultană, în toamna 1990, a două formațiuni preînzînd că reunifică opoziția română, Forumul Antitotalitar și Alianța Civică, văzînd aici o manifestare a unei dezbinări cronice.¹⁰ Interlocutorii noștri din 1992, chiar cei care erau de partea partidului de guvernămînt, percepușeră extrem de favorabil apariția Convenției Democratice prin unirea partidelor de opoziție. Ideea de reunificare a mai multor partide li se părea constructivă, în contrast cu permanenta luptă și înfruntare care constituia o sursă suplimentară de stress pentru ei. Această cronică dezbinare, manifestată pînă un nesfîșit număr de scindări din partidele inițiale, a fost și o urmare a comportamentului acestei generații

⁹ V. nota 1.

¹⁰ V. nota 9.

conducătoare, incapabilă să se adapteze la o concepție politică modernă, dar și să permită accesul în structurile de decizie ale unei alte generații, să modernizeze opoziția, să fi dea o structură mai descentralizată și mai dinamică, care să favorizeze competiția internă și promovarea competenței. Dar este de asemenea adevărat că nici o altă generație nu era pregătită pentru un astfel de rol, și încercările izolate au sârșit prin a eșua.

Al treilea mare defect al opoziției politice românești a fost acela că nu a ținut nici un moment seama de interlocutor. În campania electorală din 1990 reprezentanții partidelor istorice au fost împiedicați să meargă pe teren prin câteva exemple de violență: Radu Câmpeanu a primit o piatră în spate în județul Brăila, mașina PNL a fost răsturnată de țărani în județul Iași ș.a.m.d. În 1992 nici nu s-a mai încercat campanie la sate decât în mod izolat. În mediile urbane muncitorești nu s-a făcut de asemenea nici o tentativă mai serioasă de pătrundere, totul fiind lăsat pe seama campaniei electorale televizate.

Iar campaniile electorale televizate ale Convenției Democrației au fost improvizate și lăsate la voia voluntarilor bine intenționați și neprofesioniști. Dacă la locale Convenția s-a descurcat mai bine, calitatea candidaților ei în orașe fiind bună, deoarece avea de partea ei o mare parte din intelectualitatea urbană (și în alegerile locale candidatul în sine contează deseori mai mult decât strategia centrală de partid), cea pentru legislativele din 1992 a fost la drept vorbind absentă, făcută din clipuri realizate de voluntari în studiul video al GDS, fără o coordonare centrală și fără consultarea materialului pregătit pentru realizarea IMAS și de Sawyer Miller Group. Semnificativ pentru autismul și lipsa de profesionalism a opoziției este faptul că în al doilea tur al prezidențialelor din 1992 președintele Iliescu a ținut ultima întâlnire electorală la Cluj, în fieful lui Gh. Funar, pentru a încerca să câștige electoratul acestuia (ceea ce în bună parte s-a înfăptuit), în vreme ce Emil Constantinescu, candidatul opoziției, a convocat un miting în capitală, la care au venit obișnușii Prieftei Universității, ale cărei cîntece au fost reținute. Cu alte cuvinte, sistemul de comunicare preferat a fost propagarea, mai comodă, dar care nu duce la cucerirea de noi adepți. Aceasta este explicația pentru care vreme de patru ani partidul de guvernământ a tot continuat să piardă adepți, dar numai foarte puțin dintre aceștia au fost câștigați de opoziție.

INTELECTUALII DISIDENTI

Al doilea grup emițător al opoziției din România, important ca impact persuasiv asupra receptorului mai mult decât ca influență politică în cadrul opoziției, a fost cel al intelligentsiei, concentrată în jurul câtorva membri care se ilustraseră printr-o disidență de tip intelectualist. Dacă unii disidenți ca Doina Cornea aparțineau la drept vorbind generației partidelor istorice și au făcut imediat corp comun cu aceștia, iar alții urmăriseră să capete o poziție sau un pașaport și au dispărut repede din viața publică, un mare grup de intelectuali provenind din științele umaniste sau cu velenități în acest domeniu s-au grupat într-o organizație denumită, la sugestia lui Silviu Brucan, Grupul pentru Dialog Social. Ideea inițială se inspirase din KOR-ul polonez, dar dezvoltarea ulterioară avea să fie specific românească. Grupul a sprijinit formal manifestația din Piața Universității, contribuind decisiv la legitimarea acesteia în ochii Occidentului și ai intelectualității românești provinciale, care nu a mai putut accepta ideea că personalități de asemenea talie puteau fi „cumpărate” sau „drogare”. GDS a prezentat chiar două liste de independenți în alegeri, care nu au avut însă succes, la fel cu lista intelectualilor foști disidenți, dar mai puțin radical antiFSN (Ion Caramitru, Andrei Pleșu, Dan Hăulică și Mircea Dinescu), deoarece electoratul a preferat să voteze cu partidele de opoziție. Când, în toamna aceluia an, intelectualitatea va decide să fondeze o mare organizație civică, Alianța Civică, calitatea membrilor înscriși (marea majoritate a elitei culturale și științifice) avea să fie principala succes, numărul membrilor fiind foarte mic, în majoritatea filialelor doar de câteva zeci. Alianța a reușit să mobilizeze mulți oameni la mitinguri, dar nu într-o activitate civică constantă, poate și pentru că liderii ei nu au proiectat niciodată un asemenea tip de activitate.

Eșecul GDS sau al Alianței Civice a fost eșecul unei categorii, nu al unei idei, dovadă că în cazul Prodemocrației ideea pare să fi reușit. De ce a eșuat însă această categorie, care reprezenta în bună măsură elita culturală românească și care rezistase corupției sistemului comunist? Ar fi de oarecare folos să discutăm aici proveniența lor, ca și natura opoziției lor față de regimul comunist. După Mihai Botez, intelectualul post-

comunist este o specie deosebită, provenind dintr-un regim care pe de o parte privilegia pe intelectuali (unde au mai existat Case ale Scriitorilor în care aceștia creează și beau pe banii statului?), ajungând în final chiar să includă unele categorii intelectuale (ca inginerii) în cea teoretic privilegiată a clasei muncitoare, iar pe de altă parte rămânea în natura sa intimă profund anti-intelectual.¹¹ Cu toate acestea, încercarea de a crea o mișcare în genul Chartei '77 în România a eșuat, marea majoritate a intelectualilor preferând să se acomodeze cu regimul decât să i se opună. Unul dintre cele mai frecvente argumente invocate de intelectuali intervievați de autor în sprijinul lipsei lor de opoziție la regimul Ceaușescu era acela că din moment ce muncitorii, teoretic clasa conducătoare, suportă toate privațiunile fără să se revolte, nu este nimic de făcut. Când totuși muncitorii s-au revoltat în 1977 în Valea Jiului, singur Paul Goma a fost de partea lor, iar în 1987, la revolta din Brașov, numai Silviu Brucan a atras atenția că sfârșitul regimului e aproape. Cu excepții notabile, care se cunosc, intelectualitatea a reacționat nu la ceea ce se întâmpla cu societatea românească, ci la ceea ce i se întâmpla ei în cadrul acestei societăți. După 1990, voci ale unor intelectuali notabili au afirmat că intelectualitatea creativă a rezistat „prin cultură”, cu alte cuvinte s-a opus perversimii complete a valorilor culturale. Rezistența prin cultură nu este o descoperire românească. Autorii ai glasnostului ca Gozman și Etkind o consideră o formă de pact încheiat între regimul totalitar care se liberalizează și intelectuali: acestora li se acordă autonomia culturală dacă nu se amestecă în politică. Este întocmai ceea ce s-a întâmplat în România. În plus, rezistența culturală a condus la înființarea de fronde culturale, care i-au izolat pe intelectuali de restul societății și i-au fragmentat și mai mult. Mare parte din energia intelectualității românești se consuma în dispute interne pe scena literară (cenacluri, Uniunea Scriitorilor, redacții literare) sau în discursuri sterile. Situația aceasta a fost moștenită o dată cu mentalitățile corespunzătoare și după 1989. Redactorul-șef al unei publicații intelectuale de prestigiu a declarat autorului în 1991 cu toată seriozitatea că Nicolae Manolescu a arătat ațta talent în politica internă a Uniunii Scriitorilor încât este foarte

¹¹ Mihai Botez, *Intellectualii est-europeni și ștampă național comunist - un punct de vedere românesc*, Litera, București, 1992.

probabil că ar fi un om politic potrivit. Grupul care a constituit GDS, deși a chemat și outsidersi ca Doina Cornea sau Dan Petrescu, consta din intelectuali care se ilustraseră prin proteste limitate strict la domeniul cultural, cum au fost cele două scrisori denumite generic „a celor șapte” și „a celor optsprezece”. Aceasta din urmă a fost difuzată de „Europa liberă” cu întârziere, după ce revolta de la Timișoara începuse deja. Unul dintre autorii ei, Ioan Buduca, intervievat de autor, a declarat că s-a simțit rușinat auzind la radio revendicările pur culturale după ce marea revoltă deja începuse. Un alt membru al GDS își descrie perioada în care se pregătea să devină disident ca o căutare a unei „disidențe de tip intelectualist” sau „a unui scenariu al disidenței (pseudo)savantie”. Același autor se autoanalizează lucid afirmând că în retrospectiva acestui fenomen va fi dificil de stabilit „cât era vorba despre orgoliu” sau despre „vanitatea cuvântului de disident”.¹² Era greu ca din acest tip de gândire să emane o mișcare pragmatică, capabilă de comunicare cu masele și de solidaritate, și nu este surprinzător că s-a născut una pe alocuri chiar autistă. Un filosof membru al GDS cu un trecut de stnga a mers până la a se plînge unei echipe de ziariști francezi de la *Nouvel Observateur* că intelectualii români comunică perfect cu oaspeții din străinătate, dar nu sînt cîtuși de puțin înțeleși de poporul român. La chiar prima conferință de presă a Alianței Civice — între ale cărei scopuri se număra teroretic și acela de a umple prăpastia dintre muncitori și intelectuali —, un alt membru al GDS, pictorul Sorin Dumitrescu, s-a plîns ziariștilor că întrebările lor nu veneau în întâmpinarea obsesiilor sale. Foarte târziu și după infinite separări, scindări și conflicte interne s-a găndit intelectualitatea opozantă că ea trebuie să meargă în întâmpinarea dorințelor publicului, și nu invers. Acesta a fost momentul în care Alianța a fost părăsită de un grup mai realist, format în majoritate din oameni mai apropiați de științele sociale, care au format Partidul Alianței Civice. De la această naștere survenită în 1991 și pînă astăzi cele două formațiuni (AC și PAC) s-au sfîșiat mai mult între ele, ambele trecînd și prin alte valuri de scindări. Poeta Ana Blandiana, figură charismatică a opoziției românești, lider al Alianței Civice, nu a încetat nici un moment

¹² Gabriel Andreescu, „Filosofia disidenței”, în revista *Memoria*, nr.1 din 1992.

să afirme că cei care au preferat angajarea politică sînt mai puțin dezinteresați decît cei care au rămas în Alianță¹³, ceea ce corespunde unui alt simptom al intelectualității disidente postcomuniste descris de Gozman și Etkind, oroarea de angajarea politică declarată și revendicarea unui caracter apolitic (de genul luptei pentru drepturile omului) chiar pentru manifestări profund politice.

Intelectuali mai realiști sau mai puțin orgolioși nu au reușit nici un moment să capete destulă influență în cadrul acestor grupuri pentru a schimba cu desăvîrșire acest mod de abordare a realității, și e puțin probabil că ar fi putut-o face în orice caz. Capitalul de simpatie al unora ca Mircea Dinescu, Andrei Pleșu sau Gabriel Liiceanu a fost măcinat de această moară sterilă și izolată de restul societății, fără a putea fi capitalizat în beneficiul opoziției întregi. Revistele intelectualiții au pierdut conținut cititori și au rămas foarte puține, subvenționate de la un număr la altul de diferiți sponsori și amenințate cronic cu dispariția. Condamnată în orice caz la opoziție datorită unui regim la fel de antiintelectualist ca și precedentul (încă din ianuarie 1990 s-a strigat „Moarte intelectualilor”), intelectualitatea românească nu a căutat în mod conștient și profesional o cale de comunicare cu restul populației, pentru a-și face aliați, ci a preferat să se lege în iluzia unui petuu cenacul de gen Praja Universității (unde la aparițiile Anei Blandiana se striga în delir „Te iubim!”). La fel de frustrată ca restul populației, în căutarea unei căi de a alimenta ale sale *deficiency needs*, intelectualitatea a căutat compania celor care o priveau cu admirație și a fugit din fața celorlalți. A fost un emițător ideal cîtă vreme a avut de a face cu prima categorie și a încetat să mai fie de îndată ce a atins limitele ei.

NOUA CLASĂ POLITICĂ

Dacă în 1990 toate aceste categorii puteau fi delimitate cu claritate, după patru ani a apărut o zonă comună, de intersecție a lor. În primul rînd Parlamentul: chiar din tabere diferite, parlamentarii au sfîrșit prin a avea anumite trăsături în comun, cum ar fi, de exemplu, faptul că toți se consideră nedreptății de

¹³ „Acum într-adevăr îmi dau seama că Alianța era a noastră”, interviu acordat de Ana Blandiana săptămînalului 22, nr. 48 din 1992.

reflectarea activității parlamentare în mass media. La votarea noului Cod Penal, membri ai Senatului chiar aparținînd opoziției au votat pentru măsuri restrictive la adresa libertății presei, ulterior condamnate de raportorii Consiliului Europei. La fel, parlamentarii totodată membri ai Consiliilor de Administrație a Fondurilor pentru Proprietatea Privată (FPP) nu au înfriziat să aibă interese în comun și, ca atare, un limbaj comun. Reprezentanții elitei culturale s-au retras în mare parte sau au fost izolați. Generația mijlocie, indiferent de partid, s-a lansat în afaceri, și astfel s-a ajuns la o fluidizare a granițelor dintre categoriile de emițători prezentate de noi mai sus, care face de exemplu ca între FSN-Roman și PL 1993 cadrele de partid să pară perfect interschimbabile, și ale cărei efecte vor putea fi urmărite de abia în viitoarea campanie electorală.

„Informatix” (România) SRL, partenerul pentru România al lui Gallup Organization Inc., a realizat în 1993 o anchetă de opinie la care au răspuns 290 de parlamentari, din toate partidele politice. Rezultatele sînt destul de grăitoare. Numai 10 % dintre parlamentari consideră că sînt foarte informați în ceea ce privește situația actuală a țării. Majoritatea, 62 %, consideră că sînt „oarecum informați”, iar 26 % recunosc de-a dreptul că nu sînt informați. Sursele de informare ale parlamentarilor români sînt presa scrisă (91 %), radioul public (78 %), televiziunea națională (Canalul I-71 %), consultări cu experți și banca de date a guvernului între 50 și 60 %. Numai 22 % se informează din bibliotecă, institute științifice, mass media occidentală.

Un prim lucru de spus depre noua clasă politică ar fi deci acela că este dezinformată și că nu știe să se informeze. Autorii chestionarului nu au investigat, spre exemplu, cunoștințele de limbi străine ale parlamentarilor: dar un director din Ministerul Afacerilor Externe, interviuat de autor în 1993, a declarat că mari probleme cu impresia lăsată la Consiliul Europei sînt determinate de faptul că parlamentarii coaliției guvernamentale din delegația pentru Consiliu nu vorbesc nici o limbă străină. Faptul este confirmat și de o anchetă de cultură politică realizată pe parcursul lunilor iulie-august de către cotidianul *Curierul Național* în rîndul oamenilor politici. Răspunsurile unor parlamentari din coaliția guvernamentală (Ioan Gavra, Vasile Văcaru, Adrian Păunescu), dar și ale unora din partea opoziției (Dumitru Călușanu), nu le-ar fi putut aduce în mod normal nici reușita unui examen la facultate. Mai bine s-au prezentat deputații maghiari și unii din

opozitie care sînt de meserie analiști politici (dintre puținii reprezentanți ai elitei culturale rămași în Parlament). În rest, în acest memorabil serial la care au răspuns zeci de parlamentari nu s-a putut înfîlni măcar o definiție corectă a culturii politice, iar o mare parte nu au putut indica nici autorii politici favoriți, nici ultima carte politică citită. Parlamentarii din coaliția guvernamentală au ieșit din încurcătură pretinzînd că au citit cartea președintelui Iliescu, *Revoluție și Reformă*. Cei din opoziție au citat unele titluri apărute la editura Humanitas, dar tot titluri de popularizare. Adrian Năstase (PDSR) citește de abia autorii clasici ca Montesquieu, și singur Stelian Tănase (Partidul Liberal), editor al unei publicații de cultură politică, citează pe Samuel Huntington și pe Leo Strauss, ale căror nume apar de altfel în ziar cu greșeli de tipar.

Faptul că noua clasă politică este aflat de incultură din punct de vedere politic nu este aflat de surprinzător și nici chiar aflat de dramatic. Revenind la analiza de vocabular pe calculator făcută de *România liberă* după dezbaterile televizate a candidaților la președinție din 1990, ne reamintim că președintele Iliescu a folosit vocabularul cel mai redus și mai stereotip, o adevărată limbă de lemn. La ancheta noastră din 1992 interlocutorii ne-au spus în majoritate că îl preferă pe președintele Iliescu pentru că vorbește pe înțelesul tuturor. Parlamentarii care au răspuns la chestionarul nostru au declarat că atunci cînd iau cuvîntul sînt preocupați în primul rînd să se facă înțeleși (deci nu să aibă dreptate, să construiască un discurs frumos ș.a.m.d.). Emil Constantinescu a făcut mari eforturi să vorbească pe înțelesul tuturor în campania din 1992, și totuși la un grup de pensionare din 1994 interlocu-toarele ne-au declarat că s-au simțit jignite de faptul că nu îl înțelegeau și că limba lui era aflat de pretențios. În fața unui receptor ca acela descris de noi, cultura și vocabularul politic par a fi mai curînd un handicap. Alegerile favorizează pe acei emițători mai apropiați de receptor, mai rudimentari deci — „pentru ca să existe o comunicare între două serii, trebuie ca ele să posede o complexitate comparabilă” (Stez) —, dar viața politică ulterioară, aflat cea internă, cît și cea externă, are numai de suferit avînd ca reprezentanți oameni de o cultură la nivelul în cel mai bun caz al unui absolvent de bacalaureat. Este aici un alt paradox al tranziției dificil de rezolvat.

Ancheta citată s-a interesat în continuare cît de des comunică parlamentarii cu alegătorii lor. Concluzia a fost, chiar dacă

bazață numai pe declarațiile lor, că rar. Înfinirile pe teren practic nu există. Ele au loc doar la biroul teritorial al parlamentarului, unde 55 % își înfînesc alegătorii „cel puțin o dată pe săptămîină”, 19 % de două-trei ori pe lună, 9 % o dată pe lună ș.a.m.d. O caracteristică a noii clase politice românești este că, în mare măsură, ea nu se consideră reprezentanta nimănui. Parlamentarii din diverse partide s-au desprins de partidul inițial și au migrat de la un grup parlamentar la altul fără să-și pună problema că alegătorii le încredințaseră un anume mandat, și nu altul. La chestionarul prin metoda frazelor incomplete distribuit de autor, la care au răspuns douăzeci de parlamentari, majoritatea au răspuns că preferă ca o cale de comunicare înfînirea directă cu alegătorii, deci exact calea care a fost folosită mai puțin. Tot din acest chestionar s-a desprins ca notabil faptul că majoritatea repondenților au scris la rubrica „modelul meu de om politic este...”: „nu am”, indiferent dacă țin de opoziție sau de putere (chestionarul a fost distribuit numai la parlamentarii de naționalitate română). Aceeași dificultate de a numi un model — ceea ce arată cît de lipsită de sistem de referință este noua clasă politică — a fost înfînită și la ancheta *Opinie studențești* din mai-iunie 1992, la care au răspuns candidații la președinție (opt persoane). Dintre ei s-a distins Emil Constantinescu, care are drept model politic pe generalul de Gaulle.

Părea proastă a publicului despre politicieni, așa cum reiese din sondajele prezentate de noi în capitolul despre receptor, nu este, după cum se vede, total nefondată. De multe ori publicul urmărește dezbaterile parlamentare și se simte frustrat de discursurile nesfîrșite care nu par să se refere la viața sa, ci par a fi doar exerciții de retorică (exemplul cel mai bun sînt interminabilele dezbateri din 1990 și 1991 pe tema amenințării maghiare la adresa Ardealului). Procedînd astfel, parlamentarii respectă, probabil fără să știe, valoroasele indicații ale Biroului Politic moscovit: „cei aleși trebuie să depună proiecte pur demonstrative, concepute nu în vederea adopției lor, ci în scopul propagandei și agitației.”¹⁴ Atunci cînd un membru al partidului de guvernămînt intervievat de televiziunea română confundă Consiliul Europei cu Comunitatea Europeană, sau cînd politicieni marcați acceptă să sară capra în emisiunile lui Viorel Gaiță de pe Tele7 ABC, nu știu formula apei, ca într-o emisiune parodică

¹⁴ Cf. Domenach, *La propagande politique*, pag. 28.

realizată de Academia Căţavencu, sau data intrării României în GATT, este foarte greu ca publicul să-i mai respecte. O dată cu îndepărtarea de oamenii politici, așa cum sînt ei în tranziție, o dată ce persuasiunea politică este demascată ca propagandă și se discreditează pe zi ce trece, populația se îndepărtează însă și de orice interes pentru politică, ceea ce este extrem de periculos pentru o democrație în curs de formare.

RECEPTORUL: O DESCRIERE CLINICĂ

ÎNCERCARE DE IDENTIFICARE

La data ultimului recensământ efectuat în România, populația totală a țării era de 22,760 milioane de locuitori, dintre care maghiari 1,620 milioane, iar romi 0,409 milioane. Majoritatea o constituiau românii cu 20,353 milioane de locuitori. Peste 16 milioane au avut drept de vot (avînd 18 ani împliniți) și ca atare au fost înscrși pe listele electorale la cele trei rînduri de alegeri libere care au succedat căderii regimului comunist. Prezentarea la urne a fost cea mai mare în cazul primelor alegeri, cele de la 20 mai (86 %), și a scăzut pînă la cele legislative din septembrie 1992, cînd doar 76 % dintre alegători s-au prezentat la urne.

Cine sînt însă acești electori, din cine este constituit publicul vizat de mesaje persuasive din toate părțile? Conform Comisiei Naționale de Statistică, 47 % din acest public trăiește în mediul rural. Ca să fim mai preciși putem preciza că 11,141 milioane de români trăiesc în municipii și orașe, în vreme ce 10,789 trăiesc în comune, iar 0,693 în comune suburbane (CNS, 1984). 3,300 milioane din această populație este ocupată activ în industrie, iar 3,361 în agricultură, conform unei estimări a CNS din 1992. Mai este important de remarcat faptul că o bună parte din populația urbană este de dată recentă, numărul locuitorilor din mediul urban crescînd de la 6,3 în 1964 la 8,9 în 1974 și la 11,1 în 1984 ca urmare a procesului de industrializare masivă realizat de către Nicolae Ceaușescu. La fel de interesantă ni se pare și paritatea dintre cei ocupați în industrie și agricultură în anul 1992, cînd în 1964 numărul celor ocupați în agricultură era aproape dublu față de industrie (4 față de 2,9 milioane), ceea ce înseamnă apariția unei largi categorii de populație, care, fără a înceta să aparțină păturii țărănești, se „proletarizează” formal, adică a unui număr mare de țărani tineri (căci tinerii au fost primii care au migrat), fără pămînt, care de la cooperativa agricolă sîtească se mută în industria locală și schimbă satul tradițional pe periferia blocurilor

din prefabricate, și lucrul la C.A.P. pe cel la uzină. „Trebuie adăugat”, remarcă foarte just Mihai Botez, „că, de regulă, el socoate această traectorie drept un «progres», iar istoria sa — drept o istorie de «succes».”¹

După 1990 acest peisaj a început să se modifice, dar extrem de lent. Numărul celor ocupați în industrie a început să scadă, deși statul a conservat cât a putut mai mult industriile nerentabile de teama provocării unor mari conflicte sociale. Cu toate acestea, în doi ani s-a ajuns la aproape un milion de șomeri, cifră menținută teoretic pînă în 1994 (10 % șomeri din totalul populației active), dar în această perioadă deja erau aproape opt sute de mii de oameni fără lucru care ieșiseră din evidența Oficiului pentru șomaj și se dezvoltase paralel un întreg sector al „muncii la negru” care scăpa oricăror statistici oficiale.

În ceea ce privește pe țărani, ei au primit în folosință pămînt la începutul anului 1990. Conform unui sondaj IRSOP, 35 % dintre țărani au luat în folosință 5000 m², 24 % au luat 2500, iar 28 % nu au primit nimic. 41 % dintre țărani se declarau satisfăcuți, conform aceluiași studiu, cu această situație.² Ulterior, o parte dintre țărani vor fi împroprietăriți, restituindu-li-se ceea ce aparținuse lor sau familiei lor, dar numai în limita de 10 hectare de familie, conform Legii Fondului Funciar din 1991. O bună parte însă, mai ales în regiunile de câmpie, vor pune pămînturile proprietate personală sau luate în folosință în comun, creîndu-se așa numitele „asociații”.

Unul dintre caracterele specifice ale persuasiunii electorale în România postrevoluționară, datorat mai ales inexistenței partidelor politice în toată perioada comunistă și înjgheberii lor în pripă în 1990, a fost inexistența aproape totală a contactului direct al candidatului sau agentului electoral cu votanții. Acest fenomen a fost cvasigeneral în regiunile rurale, dar și urbane, unde doar mitingurile electorale strîngeau la un loc alegătorii, de cele mai multe ori pe cei care erau deja convinși, ba chiar împătîmiți ai unei anumite cauze politice. În cartierele de blocuri, chiar ale capitalei, București, alegătorii au fost tot afit de izolați de orice contact cu vreă idee străină cercului lor intim ca și în saelele din fundul muștilor. Singurul care pătrundea în casa lor era televi-

¹ Mihai Botez, *Români despre ei înșiși*, Editura Litera, București, 1991.

² „Satul românesc”, sondaj IRSOP din 22-25 octombrie 1990, publicat de *Libertatea* din 5.11.1990.

zorul, cu unicul program de dimensiune națională, programul unu. Întrucît Frontul Salvării Naționale nu a început ca partid politic, ci ca o suprastructură a comitetelor improvizate care succedaseră vechii conduceri comuniste în timpul Revoluției, el a preluat practic majoritatea cadrelor de valoare de vîrstă activă. Dacă la oraș unii aveau să se retragă din Front și să pledeze pentru pluralitate, la sat toți agenții de influență erau și aveau să rămîină de partea regimului, nu numai fostul președinte de C.A.P. sau inginerul-șef agronom, deveniți acum președinții asociațiilor locale, ci chiar și preoții ortodocși, care în numeroase sate au figurat la alegerile locale pe listele FSN sau au făcut propagandă electorală pentru acesta.

Evoluția hărții electorale a României, ca să spunem așa, din mai 1990 în septembrie 1992 a evidențiat câteva lucruri. O dată, că succesul FSN și al președintelui Iliescu a avut ca localizare geografică de predilecție Vechiul Regat, adică Muntenia, Moldova, Oltenia și Dobrogea. Baza electorală a noii puteri de la București a fost și a rămas, chiar după septembrie 1992, satul și orașul mic și mijlociu. Orașele mari au fost cîștigate de Convenția Democrată încă de la locale. Diverse alte categorii s-au autonomizat vizavi de putere cu timpul, cum ar fi șomerii și diverse sindicate muncitorești. În același timp, categoriile cele mai dependente au rămas țărani, în continuare lipsiți de unele și mașini agricole, și din care doar un sfert au primit certificate de proprietate asupra pămîntului, restul așteptîndu-le în continuare de la autoritatea locală, primărie sau prefectură, și pensionării, rămași fără ajutor și cu pensii minime în fața unei inflații distrugătoare. Conform celor mai recente sondaje IRSOP și IMAS³, aceste două categorii constituie baza electorală remanentă a președintelui Iliescu și a partidului de guvernămînt (FSN). Din ce în ce mai dezamăgiți de noul regim par a fi muncitorii, convinși pe pielea lor de falimentul industriei de stat și de șansele lor scăzute de a se alege cu ceva în urma procesului de privatizare, deși ei au fost continuu protejați de stat prin menținerea în funcționare a sectoarelor industriale nerentabile (conform unui raport pentru UNESCO din 1993 al Institutului de Cercetare pentru Calitatea Vieții al Academiei Române).

³ *Barometrul de opinie publică*, la comanda fundației Soros, trimestrial, 1994.

În lucrarea de față autorul a avut de ales între două căi de prezentare a materialului. Una ar fi fost prezentarea pe rând a fiecărei categorii sociale cu care s-a discutat prin intermediul grupurilor focus — ceea ce ar fi lăsat deoparte sondajele, devenite dificil de încadrat, și ar fi avut riscul unor repetiții nesfârșite la unele capitole la care majoritatea populației, indiferent de categoria socială de care aparține, prezintă același sistem de valori și aceleași stereotipii atitudinale și comportamentale. A doua ar fi fost sinteza celor discutate într-un fel de foaie de observație, dar într-o manieră mai puțin rigidă, a populației electorale, metodă care avea dezavantajul de a lăsa deoparte tot ceea ce este specific fiecărei categorii în parte. Așa se face că am optat pentru o reunificare a celor două metode. Vom încerca să sintetizăm „foaia de observație” comună majorității populației electorale pentru perioada de tranziție, făcând necesarele deosebiri acolo unde este cazul, apoi vom adăuga la fiecare categorie în parte ceea ce s-a desprins ca specific pentru ea în cursul investigațiilor noastre.

De aceea este necesar să precizăm că nimic din ceea ce scriem sau cităm aici nu trebuie să capete un caracter excesiv de generalizator. Anchetele de opinie pe care le cităm sînt doar un fundal destinat să dea o orientare cantitativă, în vreme ce rezultatele grupurilor noastre focus și mecanismele de gândire descrise prin intermediul lor completează imaginea, fără însă a desemna exact o categorie a populației. Putem cel mult spune că un anumit stereotip sau mod de gândire este împărtășit de mulți țărani, din regiuni diferite sau din aceeași regiune, dar nu putem face o hartă psihologică a României la fel de precisă ca o hartă electorală. De altfel, nici chiar trei rînduri de alegeri nu au reușit să definească perfect electoratul fiecărei părți, deși se poate spune, de exemplu, că este cu atât mai improbabil ca un alegător să voteze după 1992 cu puterea dacă este bărbat, locuiește în Ardeal, este mai înînr de 50 de ani și provine din mediul urban (Kivu și Galat, 1993).

Cu toate acestea, putem afirma ca o primă concluzie nefundamentală a cercetării noastre că există o coerență internă a credințelor, convingerilor, atitudinilor și comportamentelor unei populații din care comportamentul electoral poate fi dedus cu relativă ușurință pe baza logicii. De exemplu, este lesne de observat că aceia care sînt mai puțin interesați în democrație sau declară pe față că un sistem politic cu un singur partid este superior celorlalte votează de regulă similar — în cazul nostru, cu partidul de guvernămînt. Dincolo de aceasta există posibilitatea de

a stabili nenumărate alte corelații. Am putea chiar afirma că de fapt comportamentul electoral este numai partea de sus a aisbergului. Nici informarea sau dezinformarea de care s-a făcut mare caz în 1990 nu joacă rolul cel mai important. În realitate este vorba de moduri de a fi distincte, diferite, de la memorie pînă la reprezentările sociale ale unor fenomene contemporane, care ne fac să afirmăm că există la această oră două tipuri de populație distincte în România, una majoritară și alta minoritară. O primă diferențiere foarte simplă între ele ar fi aceea că una a fost distrusă, schimbată sau plăsmuită de comunism în mare măsură, în vreme ce cealaltă s-a păstrat mai mult intactă, fie datorită legăturilor ei cu vechea Românie, fie datorită unei educații superioare care i-a dat un orizont mai larg. Mihai Botez observa cu justețe că, față de anul 1945, România anului 1985 putea fi descrisă chiar ca „o nouă Românie”, în care elita veche fusese distrusă prin închisori, satul cu rolurile sociale tradiționale (preonul, învățătorul, frunzașii în general) dispăruse de asemenea, muncitorimea nu era un proletariat veritabil „cu conștiință de clasă”, deoarece incorporase aștia țărani veniți la oraș etc. În plus, remarcă Mihai Botez, „indicele de satisfacție” al acestei lumi nu era aînt de scăzut pe cît își putea închipui un observator din Occident.

După 1990, cînd vechea Românie a fost evocată ca tărîm al normalității și reper al reînnoarcerii, au fost umii, chiar dintre cei tineri sau mai ales dintre ei, care s-au îndreptat către valorile acestei lumi vechi, mai europene decît prezentul românesc, înfiindu-se acolo cu supraviețuitorii vechii elite și cu elita culturală, care, deși de dată recentă, păstrase întotdeauna adevăratele valori la locul cuvenit. Acest fragment al populației s-a constituit repede în singura opinie publică veritabilă ce a funcționat în acești ani, înțelegînd prin aceasta un segment avizat și activ al opiniei publice, restul inert al populației manifestîndu-se doar prin sondaje și la urnele de vot. Această minoritate educată și activă a fost în foarte mică măsură un receptor și în mult mai mare un emițător veritabil — participînd la demonstrații de protest, semnînd diverse petiții și apeluri etc. Din această cauză ne vom opri destul de puțin asupra ei. În fond, nici nu este foarte interesantă: o populație educată, citind ziare și reviste, cărțile de educație social-politică ale Editurii Humanitas apărute în tiraje foarte mari, o populație prooccidentală, prodemocratică și economic de piață este, în Europa sfîrșitului de veac XX, la drept vorbind,

o populație perfect normală. Ea nu poate fi ținta unei persuasiunii grosiere și nici obiect de manipulare. Ceea ce face originalitatea României față de unii dintrii vecinii ei mai avansați pe drumul democrației este raportul nefavorabil dintre această minoritate și restul populației, ruptura uneori cvasitotală care pare să existe între aceste două fragmente, care ne pot face să vorbim practic despre două Români diferite, cu conștiințe de sine și a restului lumii diferite. Subiectul nostru este însă România postcomunistă, și aceasta cuprinde pe românii care, chiar și la această oră, prezintă un sistem de valori mai apropiat de regimul comunist, în care și-au trăit de altfel toată viața, decât de democrațiile occidentale. Ipoteza că această populație este doar dezinformată și că prin informare ea va deveni brusc receptivă la valorile unei societăți liberale și democratice a fost una dintre cele mai catastrofale și care a dus la o înfrângerea repetată a opoziției politice și a persuasiunii ei electorale.

„Foaia de observatie” care urmează nu este deci caracteristică pentru întregul popor român, ci se referă mai mult la acest tip de populație (vom încerca să-l denumim după ce îl vom descrie). Anchetele de opinie de care ne vom servi vor da, de altfel, tot timpul, o idee, fie și imperfectă, a procentului de populație care prezintă caracteristicile descrise de noi. Cu totul aproximativ, putem spune că este ceva mai mult de jumătate. O estimare mai precisă de asemenea natură este, de altfel, imposibil de făcut.

GRADUL DE INFORMARE, CONȘTIINȚA POLITICĂ A ELECTORATULUI

Ultimele alegeri libere din România înainte de instalarea comunismului avuseseră loc în 1946. Rezultatele au fost de altfel tructate de către comuniști, dând ca învingător Frontul Național Democrat, când se pare că votul ar fi avantajat PNȚCD. Totodată alegerile din 1946 reprezentau primele alegeri pentru femeile din România, în ciuda faptului că votul universal le acordase acest drept teoretic încă de la sfârșitul primului război mondial. Partidele politice și activitatea de partid fuseseră suspendate de către regele Carol al II-lea începând din anul 1938, suspendare prelungită în timpul războiului, sub dictatura militară a generalului — apoi mareșalului — Ion Antonescu. Reaparitia lor la sfârșitul războiului avea să fie cu totul meteorică, în condițiile în care

procese intentate cu sprijinul ocupației sovietice aveau să azvîrle în închisoare mai întâi pe tinerii liberali (1945), apoi pe fruntașii PNȚCD (1947).

Ca un cetățean român să fi votat la alegerile din 1946 el trebuie să fi avut cel puțin 18 ani. Socoind că speranța de viață în România este de 67 de ani, 44 de ani mai târziu, la alegerile libere din 1990, se poate spune că experiența ultimelor alegeri libere era nulă sau supraviețuia deformat doar în memoria celor care fuseseră foarte tineri sau copii pe atunci. Se poate considera, pe bună dreptate, că experiența democrației românești interbelice nu mai supraviețuia decât ca experiență culturală, indirectă, la nivelul celor foarte educați (suficient cât să-și fi făcut o educație paralelă cu cea comunistă), și că singurul reper pentru alegerile din 1990 puteau fi democrațiile occidentale contemporane „capitaliste”, cum fuseseră ele prezentate de o îndotrinară sistematică, an după an. Cunoașterea acestora era de asemenea indirectă, deoarece un număr infinitesimal de români putuseră călători peste hotare în timpul regimului comunist și încă și mai puțin se întorseseră din Occident.

În campania electorală și după ce rezultatele alegerilor din 1990 au devenit publice au existat două curente aparent contradictorii. Unul, deja citat copios de noi în capitolul dedicat tehnicilor persuasive și propagandistice, aparținea puterii postcomuniste și susținea că electoratul fusese perfect informat și votul era urmarea unui act de discernământ autentic. Al doilea, susținut de opoziție și intelectualii de la GDS, susținea că electoratul nu știa „nici abc-ul democrației” și votul îi fusese obținut ca urmare a unei fraude intelectuale și morale. În mod paradoxal, ambele puncte de vedere erau oarecum justificate, ele fiind, ceea ce în acel moment al patimilor nimeni nu putea admite, complementare. Este o realitate că electoratul era dezinformat — o vom proba îndată. Nu este mai puțin adevărat că nu era mai bine informat și datorită faptului că atitudinile sale preexistente l-au făcut să respingă un anumit tip de informare, să o considere inutilă, ba chiar dăunătoare, și că, respingând opoziția, o bună parte a electoratului respingea cu bună știință chiar sistemul democrației occidentale despre care nu voia să știe mai multe pentru că nu îl considera potrivit cu necesitățile sale la acel moment.

Pentru a începe însă cu informarea, să mai precizăm câteva lucruri. Cu complicitatea FSN, în câteva zile în care ar fi trebuit

completat organul legislativ provizoriu, CFSN, cu membri ai opoziției, au apărut un număr imens de partide-satelit ale Frontului care au revendicat locuri egale cu opoziția tradițională, așa-zisele partide „istorice”. De acest mare număr de partide, care au solicitat și au obținut în campania electorală televizată același timp de emisie cu partidele istorice, s-au prevalat toți observatorii români care au tratat subiectul. În analiza IRSOP a alegerilor de la 20 mai, singura testare a informării electorului a fost realizată printr-o anchetă asupra personalităților politice mai cunoscute. Faptul că publicul auzise de unul sau de altul din liderii opoziției pe care îi văzuse în treacă la televizor sau ca subiect al nenumăratelor zvonuri care circulau nu proba la drept vorbind absolut nimic. Interesant ar fi fost de văzut cât la sută din public știa despre trecutul comunist al președintelui Iliescu și cât la sută credea că șeful PNTCD, Corneliu Coposu, venea din străinătate, deși el trăise în România toată perioada comunistă. Această explicație avea două avantaje: ea deculpabiliza pe cei care ar fi trebuit să facă această informare (în primul rând televiziunea) și pe cei care ar fi trebuit să fie mai interesați de ea (publicul), culpabilizând în schimb „frenesia politică” a celor care înființau partide, deși această activitate era în mare parte manipulată (mare parte din cadrele noilor partide s-au regăsit ulterior în partidul de guvernământ). „Politica”, în viziunea publicului din primăvara lui 1990, stimulată de propaganda comunistă, era o activitate cu totul diferită de guvernare, o activitate în plus, sursă de risipă de energie națională. FSN, care era la guvernare, „muncea” să conducă țara, în vreme ce celelalte partide nu făceau nimic, ba chiar îl împiedicau, prin lupta pentru putere, să guverneze. Numai 34 % dintre români se considerau de exemplu satisfăcuți de dreptul căpătat după revoluție de a avea un sistem multipartinic, față de peste 60 % multumiți de mai buna aprovizionare și de libertatea presei, conform unor sondaje repetate ale GDS din primăvara lui 1990.⁴ Nici un moment liderii de atunci, deși teoretic înscăunați de o revoluție democratică, nu au schițat gestul de a explica cât era de nedemocratică această viziune și care este mecanismul democratic normal. În sfârșit, la un sondaj Gallup din toamna lui 1994, doar 44 % dintre români au apreciat că e importantă existența mai multor partide politice.

⁴ Pavel Câmpeanu, Ariadna Combes, Mihnea Berindei, *România înainte și după alegerile de la 20 mai*, Humanitas, 1991.

Dacă nu avem o testare a informării publicului din 1990 care să ne satisfacă, ne putem totuși orienta după anchete mai târzii, când, în plus, informarea ar fi trebuit să fie mai bună. Astfel, conform unor sondaje citate de sociologul Ioan Mihăilescu, „60% din populația investigată nu poate defini în ce ar consta sînga sau dreapta politică, iar peste 15 % caracterizează într-un mod cu totul fantezist sensurile politicii”. „O treime din populația anchetată nu poate explica în ce constă democrația, iar o treime reduce democrația doar la manifestarea libertății și la respectul normelor morale”.⁵ În cadrul unei anchete desfășurate de către CIS și analizată de Pavel Câmpeanu, s-a analizat cunoașterea de către public a unui număr de partide principale (12), precum și a poziției acestora față de putere (guvernare/opoziție) sau față de spectrul politic. Conform acestui studiu din august 1992, deci înaintea celui de al doilea rînd de alegeri legislative, 56 % din public nu știa dacă PER (Partidul Ecologist Român) este la putere sau în opoziție, la fel PAC (34,8%), PDAR (52,2) și PRM (71,5). Desigur că această situație reflectă și succesul politicii guvernamentale de a avea în trea sa mereu alte partide satelite, dar reflectă evident și dezinformarea, căci o urmărire în presă a activității acestor partide ar fi fost suficientă pentru a sesiza orientarea lor reală și nu pe cea declarată. În același studiu, partidul cripto-fascist România Mare este plasat la extrema stîngă de către 23 % dintre alegători, cel extrem naționalist și populist PUNR la centru (32,4%), iar partidul liberal maghiar UDMR la extrema dreaptă, împreună cu Partidul Alianței Civice (nemonarhist, neo-liberal), de către 30,1 %, respectiv 21,3 % dintre alegători.⁶ Iar într-un sondaj din ianuarie 1994 realizat de către CSOP Gallup UK⁷ privind propriile orientări politice, 15 % declară că sînt de stînga, 10 % de dreapta, 35 % de „centru” (definit în sondaj și prin alternativa „nici de stînga, nici de dreapta”), în vreme ce 40 % nu știu. Același procent de 40 % de cetățeni români care au sinceritatea să declare că nu știu apare și la un sondaj IRSOP din prețuia referendumului pentru Constituție cu privire la conținutul

⁵ Ioan Mihăilescu, „Stereotipuri mentale și atitudinale în România post-totalitară”, în *Sfera politică*, nr. 7 din 1993.

⁶ Pavel Câmpeanu, *De trei ori în fața urnelor*, Editura AII, 1993.

⁷ Sondaj Gallup CSOP UK din ianuarie 1994, reprodus de *Adevărul* din 16 februarie 1994.

acesteia.⁸ Cât știau ceilalți 60% dintre cei care declară că știu, nimeni nu a mai investigat, dar e destul de probabil că nu prea multe și că cei mai informați erau tot cei din electoratul opoziției, care este cel mai bine educat și informat, dar care a boicotat scrutinul. Ce fel de legitimitate are o lege fundamentală a unei țări votată de 40% dintr-un electorat care nu știe ce conține, și care întrupește de abia două treimi din voturi în condițiile unei participări reduse? Iată o întrebare legitimă.

Afît în ceea ce privește informarea. În ceea ce privește participarea la viața politică, aceasta a fost chiar mai redusă, întrucît chiar și oamenii educați s-au ferit de activitatea politică după Revoluție. La începutul anului 1990, trei categorii de oameni activau politic: foștii deținuți politici care fuseseră în organizațiile de tineret ale partidelor istorice înainte de instalarea comunismului, activiștii de rangul doi comuniști (oameni cu funcții de conducere în fostul regim, secretari de partid pe întreprinderi ș.a.m.d.) și un număr de foști agenți ai Securității, ultimele categorii evident de partea puterii. Primul partid politic al intelectualității a apărut de abia un an și jumătate mai înțziu (e vorba de Partidul Alianței Civice), iar al tineretului — doi ani după Revoluție (partidul naționalist-creștin Mișcarea pentru România). În orice caz, în 1993, la sondajul Gallup CSOP citat mai sus, 86% dintre români au răspuns că nu sînt membri ai nici unei formațiuni politice, față de numai 7% răspunsuri afirmative și 7% non răspunsuri. Într-un sondaj al IRSOP din martie 1993, 45% dintre români au declarat că politica nu îi interesează prea mult, față de 23% pe care nu îi interesează deloc. Numai 23% sînt interesați „destul de mult”, iar 8% „foarte mult”. Aceasta înseamnă două treimi de dezinteres în politică, un procent imens. Numai 34%, în concordanță, se declară bine informați sau destul de bine informați în materie de politică, în vreme ce 49% se declară „nu prea bine” informați, iar 16% „deloc” informați.⁹ Într-un alt sondaj citat de profesorul Mihăilescu¹⁰, doar 10% participă la întruniri politice sau acționează în favoarea unei grupări politice, în vreme ce 10-11% stabilesc rar sau foarte rar contacte cu politicieni sau alte persoane publice.

⁸ Sondaj IRSOP din decembrie 1991, reprodus de *Economistul* din 10-12.12.1991.

⁹ Sondaj IRSOP din februarie 1993, difuzat de Mediafax, martie 1993.

¹⁰ V. nota 5.

Această situație nu numai că nu a evoluat în bine din 1990, ci dimpotrivă. O mare dezamăgire față de politicieni și activitatea politică, percepută prin sterilele dezbateri parlamentare mediatizate larg de către televiziune, avea să se instaleze treptat, astfel încît la un sondaj al agenției Data Media din primăvara lui 1994¹¹ 13% dintre români declară că nu vor vota, în vreme ce 27% sînt indeciși. Într-un sondaj IRSOP denumit chiar „Păreața românilor despre politică și politicieni” din martie 1993, la întrebarea care era cea mai importantă problemă politică a momentului, majoritatea (27%) răspund „liniștea în țară”, iar 22% „evitarea unui război cu vecinii”, față de numai 18% — „crearea economiei de piață” și 14% — „democrația”. După cum se vede, majoritatea consideră ca cele mai importante probleme politice două non-activități: liniștea, care semnifică absența activității politice, percepută ca zgomotoasă, inutilă și obositoare, și „evitarea unui război cu vecinii”, destul de improbabil. Realitatea este că ambele răspunsuri, în forme diferite, înseamnă de fapt tot „liniștea” în țară și teama de orice solicitare. În perioada postcomunistă majoritatea electoratului a fost preocupat în primul rînd să evite orice formă de solicitare și de punere la îndoială a certitudinilor acumulate în perioada comunistă, considerînd orice încercare de informare sau „lămurire”, pe bună dreptate, de altfel, drept un stress. *Politica, în general, a fost percepută ca un stress de către majoritatea populației în perioada postcomunistă.* Minerii au dat glas unui sentiment destul de general atunci cînd au cerut să înceteze demonstrațiile de protest din vara lui 1990 ca să fie lăsat guvernul să lucreze. În majoritatea grupurilor noastre focus cu țărani și pensionari, interlocutorii au fost de părere că „ar trebui să se înă mai rar alegeri”, pentru ca guvernul să poată lucra. Activitatea administrației de stat este văzută separată de orice activitate și chiar formațiune politică, oamenii tînzînd să voteze acel partid care se identifică cel mai mult cu statul apolitic. De altfel, în grupurile focus făcute cu țărani, la întrebarea prin ce se deosebește statul din zilele noastre de statul din timpul lui Ceaușescu, am primit acest răspuns, susținut de majoritatea grupului „Păi, atunci statul era Ceaușescu, azi e domnul Iliescu”. La insistențele moderatorului că răspunsul este incomplet, unii au adăugat și Parlamentul ca „făcînd parte din stat”, dar nimeni

¹¹ Sondaj al Centrului de Sociologie Urbană din martie-aprilie 1994, difuzat de Mediafax pe 8 aprilie 1994.

nu a menționat guvernul. La întrebarea care partid este mai aproape de stat, a fost identificat FSN (în 1992). Reluarea aceluiași întrebări în 1994 a fost un succes, puțini fiind capabili să desemneze Partidul Democrației Sociale din România (răspunsul cel mai apropiat a fost „păi, partidul lui Iliescu, nu?“).

Pe acest teren al ignoranței zvonurile cele mai neverosimile, mai ales dacă mergeau în sensul prejudecăților electoratului, au avut la dispoziție un teren deosebit de favorabil. În mai multe grupuri focus desfășurate în 1992 ni s-a spus astfel ca un adevăr „istoric“ că PNȚCD are pe conștiință reprimarea răsoalei țărănești din 1907, dată la care partidul nici nu era constituit. Informații fiind de moderator asupra acestui lucru, unii dintre interlocutori și-au arătat neîncrederea în cunoștințele moderatorului, ajungând în cele din urmă la concluzia că „ei, chiar dacă n-au făcut asta, au făcut ei oricum destule“ (subînțeles, destule rele, n.n.). Acesta este un exemplu elocvent că singura informație acceptată era cea „prelucrată“ încât să se adecveze la sistemul de credințe și convințeri anterioare ale receptorului.

În 1990, propaganda postcomunistă a pus în circulație un număr nesfârșit de calomnii despre partidele istorice. Deja în 1992 puțini dintre interlocutorii noștri mai credeau în ele, iar în 1994 pensionarii din mediul urban au recunoscut că nu au verificat nici într-un fel acele informații, ci s-au grăbit să le creadă orbește, dînd vina pe televiziune. Cam același lucru l-au spus minerii apropo de controversatul subiect al drogurilor, ulterior dovedite a fi vitamine trimise ca ajutoare de UNICEF și coperite la sediul PNȚCD. „Primul care a spus că sînt droguri a fost crainicul Melnescu de la televiziune, care ne și îndemna să spargem ușa de la subsol, că avea el informații că acolo ar fi ceva necurat“, mi-a declarat unul dintre interlocutorii mei mineri, martor ocular la evenimentele din 14-15 iunie. „Și pe urmă, știți cum e în asemenea ocazii. A zis unul că-s droguri, noi toți, ca bebecii, droguri și alta nu.“ Singurii care au susținut în continuare ideea că opoziția contra FSN era „plătută“ au fost țărani de la Galbenu (1994), pe baza mai ales a mărunții unui membru al grupului care susținea că lui însuși i s-au oferit bani ca să ia parte la o demonstrație de protest. La întrebarea ce fel de bani erau, românești sau străini, sute de lei sau hîrtii mai mici, interlocutorul nostru nu a putut preciza, spunînd că fusese aîț de speriat văzînd pe unul din demonștranți că vine la el cu mîna plină de hîrtii-bani, încît a rupt-o la fugă.

În ceea ce privește faimoasa *Proclamație de la Timișoara*, care ar fi putut schimba total destinul României postrevoluționare în caz de reușită, la investigațiile noastre de grup din 1994 singurii care își aminteau de ea erau timișorenii și unii bucureșteni. Restul nu își reaminteau de existența ei nici măcar nominal, darămite să spună ce conține, fapt cu aștit mai straniu cu cît în 1994 toți interlocutorii noștri erau de acord în principiu cu punctul opt al mult huiinei proclamații (principiul *lustrării*). În cartea sa despre alegerile de la 20 mai¹², Pavel Câmpeanu citează un sondaj al oficiului de sondaje al TVR conform căruia emisiunea în care s-a transmis mitingul cu prima lectură a *Proclamației* a avut o audiență de peste 70 % din public (ceea ce reprezintă mult, dar mai puțin decît unele dezbateri de noapte ale CPUN, care erau urmărite de peste 80 % dintre telespectatori). Întrebați dacă sînt sau nu de acord cu ea, într-un sondaj al GDS din aceea perioadă, doar 27 % declară că „nu știu“, restul luînd o poziție, majoritatea, desigur, împotrivă.

Faptul că oamenii ignoră anumite lucruri nu-i împiedică de obicei să aibă opinii, chiar ferme unele, despre acestea. La fel se întîmplă cu păreriile românilor despre politicieni (70% au o impresie nu prea bună sau foarte proastă, în același sondaj IRSOP citat mai sus) sau despre instituțiile statului, care sînt foarte proaste. Dintre guverne, cel mai impopular a fost guvernul Văcăroiu, vreme de doi ani avînd doar o minoritate de susținători în toate sondajele. O imagine deosebit de proastă a avut și parlamentul, mai ales cel rezultat din alegerile din septembrie 1992. Cea mai credibilă instituție, conform IRSOP, s-a menținut vreme îndelungată cea prezidențială, credibilitatea ei diminuîndu-se, conform aceluiași anchetator, de abia în vara lui 1994.

În orice caz, ultimele sondaje din primăvara-vara lui 1994, în special un foarte detaliat sondaj al Centrului de Sociologie Urbană și Regională¹³, au indicat o scădere a încrederii în toate instituțiile politice și civile. Singurele la care încrederea este mai mare decît neîncrederea sînt biserica și armata, instituții apolitice, urmate, în ordine, dar la negativ, de către președinție, justiție, partide politice de opoziție, primărie, guvern, partid de guvernămînt și parlament. Procentul celor care mai au totuși încredere în aceste instituții oscilează pe undeva prin apropierea

12 V. nota 4.

13 V. nota 11.

lui 20 %. Încrederea urmate de ignoranță din 1990 fi urmează neîncrederea, care nu are însă nici ea la bază suficiență informativă. Patru ani de politică le-au fost de ajuns românilor „ca să se lămurască”, fără să se informeze sau să participe. Abținerea îi urmează refuzul, și dacă abținerea era mai mult instinctivă, refuzul se face pe baza unei experiențe, prost cernută și insuficient trăită, dar totuși conștientizată ca experiență, ceea ce îi dă în plus siguranța unei baze raționale. O bază pseudorațională, de fapt.

SOCIETATEA CIVILĂ ÎN ROMÂNIA. CONȘTIINȚA CIVICĂ A ELECTORATULUI

Surprinși de violența și amploarea mișcării de stradă, care părea să-l fi răsturnat de una singură pe Ceaușescu, unii observatori s-au grăbit să vorbească de îndată de existența unei societăți civile românești.¹⁴ Realitatea este însă că nu se putea vorbi de așa ceva în sensul pe care ceții sau polonezii îi dădeau termenului, adică de o organizație autonomă a populației față de structurile de stat. În România nici înainte și nici după căderea lui Ceaușescu nu a existat nici o organizație a opozițiilor săi sau ai comunismului, și nici un fel de organizație civilă în general. Nu era posibilă nici măcar existența unei organizații profesionale autonome. Fiecare profesiune avea organizația ei unică, realizată de la nivel central, în care toată lumea era membră.

În statele Trilaterale, desenul acestor revoluții-evoluții este oarecum similar: organizații civice dezvoltate în cadrul statului totalitar, dar care caută, după modelul gorbaciovist, să devină autoritar sau chiar autoritar-liberal, pregătesc trecerea la societatea pluripartidică: o dată aceasta legiferată, ele se transformă în partide care câștigă alegerile (sau își păstrează profilul civic și se aneantizează din viața politică). Noile partide de guvernământ pretiau un stat slăbit de Revoluție și pe care nu reușesc să-l întărească sau să-l facă mai eficace: dimpotrivă, ele încurajează sau tolerează explozia societății civile, ceea ce duce uneori (Polonia) la situații de neguvernabilitate. În 1992 organizațiile civile cele mai puternice erau sindicatele, urmate de organizațiile profesionale sau profilate cât mai specific. Decăderea lovite organizațiile de tip *grass-root* nespecifice (cazul OH și cazul

¹⁴ Stefan Tănase, *Șocurile tranziției*, Editura Staff, 1993.

ODA în Cehoslovacia, Neue Forum în fosta RDG etc.). „Există două posibilități: fie Revoluțiile din Est au fost expresia politică a unei societăți civile preexistente, fie societatea civilă, fenomen pur occidental, nu exista, și revoluțiile vizau eliberarea elitei conducătoare. În acest al doilea caz, toate măsurile noi și puteri ar trebui interpretate ca o imitație a politici occidentale” (Todorov, 1992). Cât de adevărată este această observație pentru celelalte țări din Est nu ne hazardăm să afirmăm. Dar, după părerea noastră, ea este extrem de adevărată pentru România, unde a fost modelul democratic în ansamblu, cât și dezvoltarea particulară a unor organizații civice s-au realizat în încercarea de a copia un model occidental, și nu dintr-o necesitate a societății românești post-totalitare de la acel moment.

De abia în aprilie 1990, în fața presiunii exercitate de FSN, care, la rândul său presat de partidele istorice, se identifica din ce în ce mai mult cu trecutul comunist și valorile sale, o mână de revoluționari din decembrie 1989, uniți doar de faptul că se înfățișau venind fiecare pe cont propriu la manifestația din Piața Universității de pe 21 decembrie au constituit Asociația „21 decembrie”. Mai devreme s-au organizat studenții din Universitatea bucureșteană, care în ianuarie 1990 au format deja o Ligă a studenților, prima care a avut meritul de a sesiza caracterul nedemocratic al participării FSN la alegeri și de a demonstra împotriva sa. Aceste două organizații au fost principalii inițiatori ai manifestației maraton din Piața Universității din București. Ca număr de membri activi aceste organizații nu au reușit niciodată să treacă de câteva sute, deși teroretic numărul de studenți afiliați Ligii era mult mai mare.

În România nu a existat niciodată tradiția asociațiilor de voluntari sau cetățenești. Nu este deci de mirare că asemenea organizații nu s-au format nici după 1990. În fabrici, interesele muncitorilor au fost cîți de cîți apărate de către noile sindicate. La țară, însă, nu a existat și nu există nici astăzi nici o formă de asociere civilă. Țăranii din Galbenu au mărturisit că era pentru prima oară de la Revoluție cînd se strînseseră la un loc (cu ocazia grupului nostru focus) și „chiar și acum ne întrebam ce o să fie”. Întrebați de ce nu se strîng să găsească o cale de a lupta pentru rezolvarea problemelor lor comune care au reieșit din cursul discuției, au răspuns moderatorului „păi, dacă n-are cine să noteze ce spunem, așa, ca dvs.”. Pe de altă parte, dezaprobau demonstrațiile, grevele și toate formele prin care orășenii își cereau drepturile.

În ceea ce privește sindicatele, succesul lor în a mobiliza conștiința civică a membrilor lor este de asemenea foarte în-doielnic. Marile centrale sindicale nu au reușit nici o dată din 1990 încoace să organizeze o adevărată grevă generală, deși de două ori au declanșat manifestații care păreau să reunească toate condițiile pentru acestea. Explicația? Nu au fost susținuți de membrii de sindicate, cu care legătura lor este insuficientă. Deși se laudă cu milioane de membri, marile centrale (CNSRL, ALFA, BNS) sînt de fapt mai mult niște capete fără corpuri. Încercarea de a fonda un partid politic cu o bază sindicală la alegerile din septembrie 1992 a fost de asemenea un insucces categoric. Într-un sondaj realizat de IRSOP în toamna anului 1990, avînd ca subiect sindicatele, 61 % dintre muncitorii intervievați declară că în uni-tatea în care lucrează ei se discută foarte puțin sau deloc despre activitatea sindicatului lor, iar 47 % consideră că sindicatele mai degrabă nu reprezintă interesele membrilor lor, față de 36 % care au o opinie contrară. În sfîrșit, pentru a arăta ce înțeleg munci-torii români din sindicalism și activitate sindicală, 70 % con-sideră că este treaba sindicatului „ca oamenii să muncească mai mult sau mai bine”, iar 60 % cred că sindicaliștii trebuie să facă parte din consiliul de administrație al întreprinderii.¹⁵ Conform unui alt sondaj, citat de I. Mihăilescu, sindicatele se bucură de mai multă încredere decît partidele politice, dar coeficientul de încredere (1,40) este totuși scăzut în raport cu scopul lor de orga-nizații de masă.¹⁶

Pentru majoritatea electoratului, noțiunea de conștiință civică nu are nici un sens, la fel ca aceea de drepturile omului. Majori-tatea românilor consideră că și-au recăpătat toate drepturile cetățenești în urma Revoluției și manifestă în continuare o preo-cupare destul de scăzută pentru acest sector.¹⁷ Mare parte dintre cei intervievați de noi au declarat că nu știau prea bine ce voiau cei din Piața Universității (manifestanții, n.n.) și că s-ar putea ca aceștia să fi avut revendicări justificate, dar că forma acestor revendicări îi deranja foarte mult. Demonstrațiile de stradă au fost foarte impopulare în 1990. Conform unui sondaj al IRSOP,

¹⁵ Sondaj IRSOP din 16-18 octombrie 1990, la comanda CNSRL: „Sindi-catele în opinia publică”.

¹⁶ Ioan Mihăilescu, „Stereotipuri mentale și atitudinale în România post-totalitară”, în *Sfera politică*, nr. 7 din 1993.

¹⁷ Sondaj CSOP Gallup UK, 16-18 ianuarie 1994, difuzat de Rompres.

84 % dintre români au dezaprobat manifestația din Piața Uni-versității, deci chiar mai mulți decît numărul celor care au votat FSN în alegeri, cifră verosimilă, dacă ne amintim că președin-tele Iliescu a fost votat de 85 % din electorat. Un an mai tîrziu, numărul celor care dezaprobat pe manifestanții scăzuse la 68 %.¹⁸ În orice caz, în grupurile noastre focus toți cei care au mărturi-sit că au dezaprobat manifestația au recunoscut că nu au avut, ba chiar au evitat o experiență directă, ca o femeie șomeră din București care a mărturisit că ocolea zilnic în drumul ei numai ca să nu treacă prin piață. Similar, în grupul de pensionare de la Iași toată lumea a afirmat că nu a semnat Proclamația de la Timișoara deoarece în orașul lor nu știau unde se putea face acest lucru. Informații de către moderator că punctele de semnare fuse-seră foarte vizibile în chiar centrul orașului, una dintre ele a răspuns: „Dar noi nici nu treceam prin oraș atunci, stăteam în casă închiși ca șobolanii și ne uitam numai la televizor, că tare ne mai era frică de un război civil.”

În perioada comunistă se practica voluntariatul „cu ordin de sus”. Poate aceasta să fie explicația pentru care după Revoluție populația a devenit greu de mobilizat chiar și pentru îngrijirea spațiilor verzi din cartier. Primăria Capitalei s-a plîns deseori de această cvasitotală lipsă de cooperare a cetățenilor. În grupurile focus din 1994 a venit la un moment dat vorba despre orfeli-nate. Minerii, spre exemplu, știau că în orfelinatele și spitalele pentru copii din România lucrează mai mult voluntari străini decît români, dar ei înșiși nu găseau o explicație satisfăcătoare pentru aceasta. Într-un alt grup, de femei, de data aceasta din 1992, participanții au afirmat „că străinii ăștia or fi avînd mai mult timp”. Singurii mai sensibili la acest subiect sînt cei tineri. În-tr-un grup de șomere doar o fată de 18 ani a declarat că pe viitor este interesată să lucreze într-un spital de copii cu SIDA, „pentru că e rușine să lăsam numai pe străini”. Studenții de asemenea au fost sensibili la acest capitol, deși nici unul nu manifestase vre-odată intenția de a lucra în timpul vacanței într-un asemenea loc. Conform unei cifre avansate de I. Mihăilescu, numai 23-26 % dintre români participă la rezolvarea problemelor comunităților, deși cifra reală s-ar putea să fie chiar mai mică.¹⁹ De altfel, chiar

¹⁸ Petre Dăteulescu, „Social Change and Changing Public Opinion”, în *Romania after Tyranny*, ed. Daniel N. Nelson, Westview Press, 1992.

¹⁹ V. nota 16.

de la prima vedere, în perioada înfloririi organizațiilor civice (a două jumătate a lui 1990) se putea vedea că oricare dintre ele avea un fond comun din aceleași câteva zeci de membri fondatori, cu foarte puțini oameni noi. Numărul mare de organizații ascundea un număr foarte mic de membri, în mare parte aceiași. Enormă majoritate a publicului nu a aderat la nici o organizație și nici nu a fondat vreuna, astfel că și la această oră este imposibil de afirmat că în România există o adevărată societate civilă. Există doar un program de creare a societății civile al unui grup de intelectuali, dar acesta nu se poate substitui emergenței sociale spontane.

Câteva cuvinte, tot aici, despre comportamentul față de votare, perceput de mulți dintre interlocutorii noștri din grupurile focus mai mult ca o obligație cetățenească decât ca un drept prin care în mod efectiv își pot influența soarta. Despre alegerile din 1990, despre care pe drept cuvânt Petre Dăculescu scria că au fost văzute de electori mai degrabă ca un plebiscit decât ca pe o posibilitate de a discerne²⁰, majoritatea ne-a spus că „ne-am dus la vot ca la nunta”. Alegerile de la 20 mai au fost un prilej ca oamenii să se simtă entuziasmați că au aceeași părere cu toți semenii lor, un extaz al uniformității de gândire. Gândind nu fiecare în parte, ci cu întreg colectivul, având cu atât mai mult conștiința puterii lor cu cât de data aceasta (spre deosebire de regimul comunist) aveau de înfruntat o slabă opoziție, având în față o minoritate firavă, de altă părere decât ei, electorii au simțit că prin acest vot le crește încrederea în ei înșiși și se risipește orice neliniște privitoare la viitor. „A fost ca la sărbătoare, am mers la vot ca să fie bine”, mi-au spus fărăncile dintr-un grup realizat în 1992, subliniind tocmai caracterul *ritual* al votului.

La următoarele alegeri, lucrurile nu au mai stat tot așa. Un număr foarte mare de alegători nu s-au prezentat la locale, dintre care majoritatea în mediul urban, dezamăgiți de la 20 mai care au preferat să se abțină. Ceva mai mulți s-au mobilizat în septembrie 1992, dar, vorba unuia dintre munerii din grupul nostru focus realizat la Petroșani, „Ne-am dus la vot ca să scăpăm o dată de asta și să ne apucăm de treabă. Ne-am săturat de aceste alegeri!”

Alegerea a fost o „sărbătoare” anxioasă prima dată, când n-a fost alegere. A doua oară ea s-a transformat într-un eveniment

²⁰ V. nota 18.

anxigen de teama că nu cumva alegerea să fie greșită și de teama de a alege altceva decât puterea, nu de teamă de represalii, cât din conformism (de aici transformarea votului într-un act ratat, care a dus la peste un milion de voturi anulate pentru Senat și respectiv Adunarea Deputaților). Singurii care au indicat alegerile ca o posibilitate a fiecăruia de a influența realitatea au fost studenții. Pentru restul populației, mai puțin cei direct interesați și rețelele lor de influență, alegerile par deocamdată un lucru inutil, o corvoadă și o sursă de stress.

PERCEPȚIA

De Anul Nou, la trecerea din 1989 în 1990, România părea să fie o țară pe deplin fericită. Era vacanță, și televiziunea liberă trecea de la două ore de îndoctrinare la 18 ore de program zilnic, în care ultimul film artistic pe la ora trei dimineața. Kilowattul electric fusese ieftinit, iar interdicția asupra avortului anulată — după ani de zile cuplurile puteau face dragoste fără a se teme de urmări. Domnea opinia generală că România, întrucât făcuse Revoluția cea mai radicală, avea să o ia înaintea celorlalte țări din Est pe drumul Reformei și că nu va dura prea mult pînă la atingerea unui nivel de viață comparabil cu cel din țările occidentale. Într-un prim sondaj realizat de ziarul *Adevărul*²¹ (la care au răspuns 10153 de cititori prin decuparea chestionarului completat și expedierea sa la redacție), enorma majoritate era convinsă că România este pornită pe calea realizării unei societăți cu adevărat democratice. Cei mai sceptici erau bucureștenii, în urma evenimentelor din ianuarie (23,6%), în vreme ce rezidenții din provincie (9,3) și mediul rural (4,6) se aflau în culmea optimismului. De altfel această perioadă a fost desemnată de interlocutorii noștri pensionare dintr-un grup realizat în aprilie 1994 drept „singura perioadă normală, dar care nu a durat mult”. Totuși, conform IRSOP, și în ciuda primei mineriade, în 1990 majoritatea românilor erau convinși că țara se îndreaptă într-o direcție bună. În martie 1991, 71% dintre români, conform acestei agenții, erau optimiști față de doar 5% pesimiști. Începând din 1993, majoritatea sondajelor aveau să indice înversarea acestei percepții a sensului tranziției, peste 50% dintre români

²¹ *Adevărul* din 20-22 februarie 1993.

estimând că direcția în care a luat-o România e greșită²², aceasta nu din cauză că majoritatea ar fi de stînga, căci numai 16 % dintre români consideră că țara se îndreaptă spre capitalism.²³

Dincolo de această estimare cantitativă, percepția perioadei de tranziție în România este predominant negativă. La grupurile focus din 1992 perioada a fost caracterizată în principal ca haos și criză. Tăranii și bătrînii o caracterizează și ca „destrăbălare”, „bablonie”, „anarhie”, „bișnițarie”, „o lume întoarsă cu susul în jos”, „anarhie”, „nimeni nu mai ascultă de nimeni”, „nu primim de ce sînt prețuri diferite de la magazin la magazin”, „greu”, „trai îngrozitor de greu”, „lipsă de rușine”, „copiii trag înți-o parte și părinții în cealaltă”, „nu mai e nici o siguranță”, „toți fac ce vor”, „sînt prea multe partide”, „nu știi la cine să te pînzi”. Dincolo de prețurile foarte mari, problema concretă principală, ba chiar dominantă, acest cor de pînșeri se poate reduce la cîteva constante. Prima este percepția acută, ba chiar dureroasă, a *dezordinii*, sursă de stress continuu pentru cineva obișnuit cu regimul totalitar, în care nu se înțimplă nimic neașteptat, raul fiind dozat, programat și anunțat din timp. A doua este percepția *diversității*, tot negativă — prea multe partide, prețuri diferite dintr-un loc în altul (deși nimeni nu te obligă să cumperi de unde este mai scump). A treia este percepția *lipsei de autoritate*. În sfîrșit, a patra este percepția *lipsei de unitate*, a dezbinării, putem spune, deși nu întodeauna se manifestă ca dezbinare, resimțită dureros după unitatea care lega tot poporul prin intermediul urii și lehamitei față de Ceaușescu. O persuasiune efecace ar trebui să se adreseze în primul rînd acestor patru puncte. Desigur că în modul cel mai natural și demagogic, un partid fascist ar putea răspunde cel mai ușor acestor deziderate. Dar și un partid conservator de orientare tradițională ar putea avea succes la un asemenea tip de public, cu condiția să facă efortul de a-l cunoaște în prealabil, ceea ce nu a fost cazul, de exemplu, cu Partidul Național Tărănesc, cel mai firesc competitor al FSN pentru electoralul rural.

Acest tip de percepție nu este caracteristic tuturor românilor. Toți, întrucît simpla sumă a țărănilor și pensionarilor ne con-

²² Vezi sondajul Gallup CSOP (*Adevărul* din 16 februarie 1994) și *Barometrul de opinie publică*, trimestrial realizat în 1994 de IRSCP-IMAS.

²³ Sondaj IR SOP din 27 februarie-3 martie 1994, difuzat de Televiziunea Română.

duce la o majoritate simplă — toți o majoritate —, acest punct de vedere este deosebit de important. Desigur că oamenii mai educați, muncitorii din sectorul privat, care sînt din ce în ce mai mulți, tinerii în general, percep tranziția ca pe o perioadă nefastă, dar cu cauze precise: incompetența și reaua voință a puterii politice, ineria și teama de schimbare a masei alegătorilor. Tot aceste categorii conștientizează contribuția lor și a populației în general la starea de lucruri prezentă, în vreme ce țărani și pensionarii o descriu cu fatalism, ca pe un dat la care ei nu au nici o contribuție, fiind doar victimele actualei stări de fapt.

În urma experienței din 1992, la grupurile focus din 1994 interlocutorilor li s-a cerut mai mult decît o descriere a stării prezente a societății, și anume o caracterizare. Li s-a mai cerut de asemenea să indice dacă ei consideră perioada actuală ca o etapă de tranziție sau cred că într-o măsură mai mică sau mai mare acesta va fi patternul vieții lor viitoare. Întrebarea s-a dovedit prea dificilă și abstractă pentru țărani, care au răspuns doar că „bine, acum în urmă a mers ceva mai rău, dar altfel e bine” (deși în restul discuției nu au făcut decît să se pînșgă). La restul grupurilor toată lumea a răspuns că speră ca aceasta să fie doar o etapă de tranziție care să conducă undeva, dar nu mai sînt afit de siguri ca în urmă cu doi-trei ani. Estimările privind încheierea tranziției s-au cifrat între zece ani (șomeri), cinci-șase ani (angajați în sectorul privat) și nedefinit — „măcar dacă ar prinde copiii noștri vremuri mai bune, că noi nu mai credem” (pensionari). Perioada a fost caracterizată drept „normală, firească judecînd după ce conducere avem și de unde venim” de către studenți și muncitorii mai tineri, lucrînd afit în sectorul particular, cît și la stat. Studenții au mai caracterizat-o ca „anormală din punct de vedere moral, minciuna coninută să fie zilnică”. Muncitorii timișoreni au caracterizat-o ca „anormală din punct de vedere politic”, iar oamenii trecuți de vîrsta mijlocie au caracterizat-o ca fiind „profund anormală”, mai ales din cauza „prețurilor” (cel mai frecvent răspuns), a lipsei de ordine și legalitate (furturi, corupție, violență siradală), a lipsei de siguranță și perspectivă, mai ales pentru tineri (bătrînii despre tineri). Singurul cîștig față de perioada Ceaușescu este cel al „libertății de a vorbi în van”, pentru că „acum poți să spui ce vrei, dar nu se uită nimeni la tine” (muncitori).

După părerea interlocutorilor noștri, și oamenii contribuie la aceasta, ei fiind la rîndul lor anormali, „prea stressați și egoiști”.

„înrâpi”, „așteaptă totul de la alții”, „nu mai au răbdare” (majoritatea), dar și „leneși și stricați”, „tinerii se uită toată ziua la TV”, „ceea ce au văzut la TV îi face să nu mai muncească”, „sînt multe prostituate și delincvenți, iar unii fac copii să se prostitueze” (pensionare), „prea creduli și lași, se lasă duși ca niște vite la tăiere” (șomere), „mă simt ca o celulă într-un organism care moare” (student), „prea agresivi” (studenți), „normali numai la suprafață” (studenți), „cum poate acționa cineva normal într-o situație anormală?” (studenți), „nimănui nu-i mai pasă de nimeni, oamenii nu sar unii altora în ajutor” (muncitori tineri). O percepție deci negativă a fost a vremurilor, cât și a oamenilor.

Percepția acestor realități se traduce printr-un grad de satisfacție foarte scăzut. Astfel, deși „mulțumirea cu puțin” a românilor este un loc comun al psihologiei sociale românești și este confirmată de faptul că aproximativ jumătate din populație apreciază că nivelul lor de trai actual este acceptabil (deși un raport al Institutului de Cercetare pentru Calitatea Vieții din 1993 apreciază că două treimi din români trăiesc sub pragul de sărăcie)²⁴, în schimb majoritatea, conform unui sondaj Gallup CSOP desfășurat în toate țările Europei de Est 25, se declară nesatisfăcută de felul în care se dezvoltă democrația în țările est-europene, ceea ce constituie un indice al satisfacției (insatisfacției) mai general.

În concluzie, putem spune că tranziția este percepută ca o suferință. Dacă în 1990 acest sacrificiu era teoretic acceptat în sondaje, aceasta se împlinse deoarece populația credea într-un sens al său. În acest sens comentariile lui Mihai Botez dintr-o rubrică ținută în revista *Dilema* în februarie-martie 1993, privind faptul că profitorii tranziției sînt majoritatea românilor, au doar o valabilitate limitată în timp, și în orice caz nu mai sînt adevărate în 1994. Patru ani mai tîrziu, majoritatea românilor este convinsă că suferința și sentimentul destrămării de sine pe care le-o provoacă tranziția nu are în realitate nici sens, nici perspectivă, lăsînd atît țara, cît și oamenii, mai puțin buni ca la început. Românii nu mai percep suferința tranziției ca parte a unui proces

²⁴ Cătălin Zamfir, Marius Augustin Pop, Elena Zamfir, *România '89-'93 - Dinamica bunăstării și protecția socială*, Expert, 1993.

²⁵ CSOP Gallup UK, sondaj din noiembrie-decembrie 1993, reproduc de *Curierul Național* din 7.03.1994.

de evoluție, ci ca pe un fenomen gratuit și, pentru mulți dintre ei, inexplicabil.

GÎNDIREA

1. Memorie colectivă și memorie individuală

Mihai Botez remarcă undeva că memoria României normale, deci a României dinainte de război, a dispărut. Corelînd cu speranța de viață a românilor (67 de ani), noi adăugăm că ar fi și imposibil să fie altfel. În investigațiile noastre, o parte importantă a fost consacrată raportului dintre trecut și prezent și reflectării istoriei recente în atitudinile prezente ale oamenilor.

După știința noastră, o singură anchetă de opinie de mare amploare a investigat posibila nostalgie după trecut a românilor, subiect justificat prin numărul crescut de români care de la an la an pun flori pe 26 ianuarie la mormîntul anonim din Ghencea presupus a fi al lui Nicolae Ceaușescu. Această anchetă a fost realizată de IRSOP în 5-10 aprilie 1993 și publicată de ziarul *Adevărul* din 21-22.04.1993. Conform IRSOP, majoritatea românilor (57 %) consideră că o ducă totuși mai rău ca pe timpul lui Ceaușescu, dintre care mult mai rău (22 %) și „mai puțin bine” (35 %), față de 42 % mai bine, dintre care 7 % mult mai bine. Conform aceleiași anchete românilor le-a plăcut cel mai mult în viața lor de dinainte de Revoluție liniștea și ordinea socială (20 %), nivelul de trai și viața mai ieftină (18 %), siguranța locului de muncă (16 %), siguranța zilei de mîine (10 %), iar cel mai puțin lipsa libertății și mîncina (44 %) și penuria-sărăcia (31 %).

Ancheta se corelează bine cu rezultatele grupurilor noastre focus din 1992, cînd majoritatea a estimat că „pînă pe la începutul anilor '80 a fost bine, după aia Ceaușescu a înnebunit și nu a mai fost chip să te înțelegi cu el”. Întrebați care a fost perioada ideală din istoria României în care le-ar fi plăcut să trăiască, țărani, muncitorii și pensionarii au indicat numai perioade foarte recente. În ansamblu, perioada ideală pentru românii de azi este constituită de sfîrșitul perioadei Dej și primii 10-15 ani ai regimului Ceaușescu. Ca și în sondajul IRSOP, puțini s-au plîns de absența libertății. În investigațiile din 1994 țărani, spre exemplu, au spus fătîș că preferau sentimentul de securitate din timpul lui Ceaușescu „unei libertăți care nu servește la nimic”.

Cele mai idealizate erau condițiile de viață din timpul lui Ceaușescu, prin opoziție cu prețurile mari ale perioadei de tranziție. Foarte puțini păreau să-și amintească că totul era cartelat în ultimii ani ai regimului Ceaușescu și că deseori nu se găseau nici cantitățile infime de pe cartele! Grupul de la Galbenii, ca și țărani și țărăncile de la Iași, care au fost special de nostalgici, nu au menționat nici măcar o clipă faptul că țărani nu aveau dreptul să cumpere pîine nici măcar pe cartelă la ei în sat, și o cărau din orașele mari cu sacii — atunci cînd puteau s-o capete. Deși majoritatea a afirmat că știa de existența unui mare număr de deținuți politici, iar unii chiar că nu vorbeau sincer nici în casă de teamă să nu le împărtășească soarta, aceasta nu i-a împiedicat să declare perioada lui Gheorghiu-Dej (cînd aveau loc aceste detenții masive ale opoziționarilor regimului) drept o perioadă ideală. În mod convenabil, toate detaliile neplăcute au fost uitate. Cheia principală pentru citirea trecutului sînt interesele prezentului, chiar dacă procesul se petrece inconștient. Întrucît nu-și puteau reproșa lor înșiși marea dezamăgire de după Revoluție, explicată prin felul în care au votat, deoarece aceasta ar fi dus la creșterea disonanței, oamenii au eliminat cu totul opoziția politică și lumea occidentală cu care se identifica aceasta de pe scara comparației, pe care au rămas doar două elemente: regimul contemporan și cel ceaușist. Frustrarea rezultată prin încălcarea promisiunilor asumate față de ei de către regimul contemporan s-a manifestat prin idealizarea celui ceaușist, prin „uitarea” selectivă a ceea ce nu a fost bun în acesta. *Rezultă de aici că o bună parte a electoratului aștepta de la regimul postceaușist să fie mai bun decît cel ceaușist, dar de aceeași natură cu acesta.*

În discuțiile despre timpul ideal al României, moderatul a insistat să i se dea și un exemplu care să nu fie contemporan — fără nici un succes. Noțiunea de timp idilic, de perioadă originară istorică lipsește categoric mai puțin educate cu desăvîrșire (studenții au indicat perioada interbelică în majoritate, iar mulți intelectuali a doua jumătate a secolului al XIX-lea; numai vreo doi bătrîni au evocat stabilitatea monedei dinainte de război). Deși ca lideri ideali au fost indicați Ștefan cel Mare sau Al. I. Cuza, a fost evident că cunoașterea despre aceștia nu provine din memoria colectivă, ci din manualele de clasă primară comuniste. Foarte mulți au indicat de exemplu ca lider ideal pe Mihai Viteazul, deși nimeni din grupul de țărani nu știa, spre exemplu, că în timpul lui Mihai Viteazul țărani erau șerbi. Acest lucru

fusese omis din cărțile de istorie comuniste ca necorespunzător (personajul a fost o marotă a lui Ceaușescu) și, deși era destul de important din punctul de vedere al unui țăran, nimeni nu-l știa. Într-un grup de pensionari bărbăți a fost indicat ca lider, ideal Burebista, „fîndcă a făcut Unirea”. Or, ipoteza de sorginte naționalistă a marelui stat dac al lui Burebista care se întindea din Boemia și pînă în Urali făcuse carieră mai cu seamă la secția de istorie a CC a PCR. În timpul lui Ceaușescu chiar s-a sărbătorit la un moment dat aniversarea ridicolă și cu totul hazardată istoric „2050 de ani de la crearea statului național unitar dac”, strămoșul, nici mai mult nici mai puțin, al României socialiste naționale și unitare conduse de Nicoale Ceaușescu. Or, dacă Decebal, regele dac înfrînt de romani, a fost un personaj al memoriei colective, existînd mai mult referințe în acest sens, cariera publică a lui Burebista se datorează exclusiv istoricilor regimului Ceaușescu. Aceasta arată limpede că și în ceea ce privește zonele cele mai îndepărtate ale istoriei era utilizată tot memoria cea mai recentă. La fel, evenimentele din cel de al doilea război mondial și perioada instalării comunismului. Cu excepția bătrînului care colectivizase satul Galbenii și care, ca atare, cita direct propaganda partidului, nu am întîlnit pe nimeni care să aibă amintiri personale din acea perioadă. Grupurile de pensionari, de regulă, pentru a vorbi de regele Mihai sau de Antonescu, s-au slujit de lucruri văzute recent la televizor sau citite în ziare pentru a putea spune cîteva lucruri, de altfel, foarte sărace. În genere moderatul, insistînd, a constatat că unele dintre aceste amintiri există totuși pe alocuri, dar că oamenii le-au refuzat, preferînd să extermiorizeze termenii comuni cu ceilalți membri ai grupului, făcînd recurs la o memorie colectivă falsă, cea rezultată în urma îndoctrinării și a vulgarizării conținutului îndoctrinării în discuții de grup. Astfel, deși majoritatea interlocutorilor noștri „știau” că regele Mihai plecase cu un tren plin de bogății, toți au admis că au aflat acest lucru recent și au căutat diverse explicații de ce nu știuseră la vremea respectivă, fără a pune nici o clipă la îndoială faptul sau a face recurs la propria lor memorie. O femeie destul de tînără, muncitoare în Timișoara, a afirmat că la ea în sat oamenii cred că dacă se va întoarce regele ei vor trebui să lucreze iarăși via cu boimila la gură, obicei dispărut de foarte multă vreme, dar popularizat printr-un roman studiat de elevi în timpul comunismului, *Descult*, de Zaharia Stancu. La fel stau lucrurile și cu evenimentele foarte recente, ca *Proclamația de la Timișoara*. În

genere, cei care la vremea respectivă au fost împotriva anticomunismului și tonului autoexigent al *Proclamației* afirmă astăzi că nu au auzit de ea niciodată, deși a fost de atacată *Proclamația* de televiziune și de *Adevărul* — la vremea aceea cu un tiraj de 1,5 milioane exemplare — încît ar fi trebuit să poată face o minimă referință, fie și negativă. La fel despre cunoscuta luptătoare anticomunistă Doina Comea — interlocutorii noștri își aminteau doar că după 1990 „și-a vorbit țara de rău în străinătate și a cerut să nu se mai trimită ajutoare” (muncitoare, Iași), dar nu și de opoziția ei curajoasă împotriva lui Ceaușescu dinainte de 1990, deși la vremea aceea majoritatea asculta „Europa liberă”, unde numele ei era foarte des menționat.

În ultimii ani ai lumii totalitare și primii ai lumii post-totalitare, supraviețuitorii comunismului din România nu erau complet izolați doar de Occident, cu care nu mai găseau limbajul potrivit. Ei se regăseau la fel de izolați și față de propriul lor trecut. Un popor în care elita este distrusă sau redusă la tăcere și în care stăpînirea este suficient de lungă ca toți cei care trăiseră conștient și alte vremuri să își atingă sfîrșitul biologic este practic un popor nou. Această distrugere nu a fost accidentală, ci programată. Vorbind despre distrugerea puterimicelor trăsături istorice ale Transilvaniei, profesorul Fischer-Galați face observația că aceasta nu a vizat aînt de mult anihilarea minorității maghiare, cît a centrelor urbane burgheze sau ȳmburghezite și a tradițiilor de pe tot cuprinsul României „prin transformarea orașelor comerciale în orașe industriale, cu relocalizarea corolară a maselor”.²⁶

De acest proces supraviețuitorii, dacă nu au o educație superioară și deseori nici chiar atunci, nu mai sînt ȳnsă conștienți. Ei se consideră moștenitorii fîrești ai unui popor normal, ca în orice țară, cu o istorie și o tradiție. După cum am văzut ȳnsă, pentru o bună parte a populației este un fals trecut și o falsă tradiție care le-a fost construită, una simplificată, stereotipizată, din filmele de la Buftea și seriilele patriotice ale Televiziunii. Au scăpat acestui masacrul doar cei care au putut conserva legătura cu surse ale experienței de dinainte: regiunile necollectivizate unde tradițiile au fost mai bine ocrotite, insule din orașele mari unde au mai supraviețuit vechii biblioteci cu puținii care aveau acces la ele. În rest, singura memorie autentică a populației pe care am

²⁶ Stephen Fischer-Galați, „Romania's Development as a Communist State” în *Romania in the '80's*, editor Daniel Nelson, Westview Press, 1980.

ȳnflinț-o ȳn discuțiile noastre se referea la perioada de la Gheorghiu-Dej ȳncoace. Aceasta se constituie ȳn singurul cȳmp de referință la care populația are acces pentru raportarea experiențelor sale contemporane. Totul se petrece ȳntr-un cerc ȳnchis, ȳn universul sȳrȳcit, concentraȳionar aproape, al experienței comunitizante romȳnești.

2. Sistem de valori

Mȳndrie națională și patriotism

Afȳt ȳn grupurile focus din 1992, cȳt și ȳn cele din 1994, sentimentele față de Romȳnia, față de ceilalți romȳni, precum și față de imaginea Romȳniei ȳn strȳinătate au figurat printr punctele de interes central ale discuției. ȳn ghidul de interviu din 1992 chestiunea era abordată direct „Ce ȳnseamnă a fi romȳn pentru dvs.?” ȳn vreme ce ȳn cel din 1994 abordarea a fost mai largă și indirectă, vizȳnd caracterul romȳnilor comparativ cu alte popoare, situația internațională și imaginea Romȳniei ȳn strȳinătate. Concluziile rezultate nu au fost ȳnsă foarte diferite, și de aceea rezultatele ambelor investigații pot fi prezentate global.

Romȳnii sȳnt patrioți, sau, cel puțin, astfel rȳspund atunci cȳnd sȳnt ȳntrebați, fȳrȳ excepție și fȳrȳ nici un interval de gȳndire. Rȳspunsul este la drept vorbind destul de nefiresc: țȳrani, pensionari, ȳntrebați ce sȳnt atunci cȳnd se gȳndesc la Romȳnia nu rȳspund printr-un termen comun ca „dragoste”, „jalȳ” ș.a.m.d., ci rȳspund „patriotism”. O datȳ depȳșită ȳnsă această fazȳ a *patriotismului nominal*, chestiunea se nuanțează, ba chiar se inversează, mai ales ȳn cazul femeilor, care exprȳmȳ multe rezerve aprope de destinul lor romȳnesc. „Un popor de rȳtȳciți, ai nimȳnui, fȳrȳ un destin stabil”. „degeaba sȳnt romȳncȳ, dacȳ n-am ce mȳnca” (țȳrȳnci, 1992), „nu mai vreau sȳ fiu nimic, nu numai romȳn” (muncitoare, 1992), „ȳnainte știam ce-i asta, dar acum nu știu ce sȳ mai cred” (pensionare, 1992).

Bȳrbați asociazȳ patriei un ideal mai autoritar — „sȳ fii romȳn ȳnseamnă sȳ fii stȳpȳn ȳn țara ta” (pensionari, 1992), „chiar dacȳ sȳnt obosit sau plictisit, mȳ ȳntȳresc gȳndind la Romȳnia” (țȳrȳni, 1992), „romȳnii sȳnt mai tari decȳt alte popoare” (muncitori ȳn sectorul privat, 1994), dar totodatȳ semnalează această

ambivalentă ciudată, „un sentiment de mândrie și totodată și de frică” (pensionari, 1992).

La întrebarea de ce se simt mândri că sînt români răspunsurile nu au fost din cale afară de spontane sau de fluente. „Popor vechi”, „o mare istorie”, „o mare cultură” (argumentul „cultural” este foarte prezent mai ales în mediile mai puțin educate). Principalul motiv de mândrie, ca și sursa superiorității românești față de alte popoare, pare a fi faptul că românii au reușit să supraviețuiască „fiindcă au fost mai tari”, „în vreme ce alte popoare au dispărut”. Ciudat este însă că superioritatea românească nu se raportează la acele „popoare dispărute” (nimeni nu a fost capabil să dea vreun exemplu concret), ci la popoarele existente astăzi. Tot la capitolul mîndriei, sau poate orgolului românesc, se înscrie convingerea românilor că ei sînt cei mai talentați între toate popoarele. Această credință pare să fie de origine mai veche, fiind semnalată de diverși analiști din secolul al XIX-lea chiar (Alec Russo, de exemplu) și justificată de către Mircea Eliade prin amestecul genetic al diferitelor rase, și își păstrează și astăzi puterea. În sprijinul acestei convingeri sînt citați copiii muzicieni popularizați de televiziunea română, precum și nume culturale ca Eminescu, Enescu și Brâncuși, exact românii afirmați în străinătate „permiși” și în timpul lui Ceaușescu. Absolut nimeni nu menționează autorii contemporani deveniți celebri în Occident, ca Eugen Ionescu sau Cioran, lor nefăcîndu-li-se prea multă popularitate nici în regimul comunist, nici în cel postcomunist.

Deși mărturisesc că traversează o perioadă „nefastă” din viața lor, sînt descurajați și dezorientați, și se gîndesc să emigreze sau să plece să lucreze o vreme în străinătate (aproape două miițoane de români, conform Organizației Internaționale a Migrațiilor), românii găsesc un suport deosebit în ideea că tocmai în această rezistență la suferință și încăpăținare de a supraviețui stă țara neamului lor, ca și în superioritatea lor imaginară și etnocentrică față de alte popoare. Persuasiunea naționalistă are aici un teren țintă excelent. În vreme ce aceia care îi strănuiesc pe români să-și pună cenușă în cap și să ia exemplu de la alte popoare își asumă un mare risc. Românii sînt la această oră într-aft de lipsiți de orice pricină de mîndrie încît au nevoie de aceasta, chiar dacă ei înșiși recunosc că este superficială. Manifestările de tip sud-american cu prilejul victoriilor echipei românești la Campionatul Mondial de fotbal din SUA se explică tocmai prin valorizarea spectato-

rilor, într-un moment foarte prost pentru români, prin acest succes, și identificarea lor cu membrii echipei, învingătorii unor națiuni mai mari. După cum se va vedea, românii nu se idealizează altfel pe ei înșiși și nici poporul român cînd vine vorba de aspecte mai concrete. Dar această „mîndrie”, deși impropriu numită astfel („Români sînt îngrozitor de orgolioși ca popor”, mi-a spus un tînăr muncitor), greu explicabilă și foarte abstractă, le este necesară tocmai pentru a-și duce existența cotidiană laolaltă cu proasta părere pe care o au despre ei înșiși și despre semenii lor.

Românii despre ei înșiși

Care este vina românilor în complexul de plîngeri la adresa timpurilor grele pe care le trăiesc? Chestiunea a fost atinsă în ghidurile noastre de interviu prin două întrebări, una vizînd culpabilitatea în situația prezentă, alta pe cea în timpul regimului Ceaușescu. Răspunzîndu-le cronologic, putem spune că interlocorii noștri au fost unanimi în a afirma că „românul e cel mai răbdător dintre toate popoarele”. Cu toate acestea, nu fac vreo vină popoului român pentru aceasta, ci consideră că el trebuie să fie mai degrabă obiectul compătîmirii, fiind o „victimă” inocentă. „Toți au încercat în istorie să-și bată joc de noi, dar noi niciodată nu am vrut să cucerim pe nimeni.” Venind vorba de inamicii tradiționali, românii nu-și amintesc sau nu știu că armata română a cucerit Budapesta în 1919 (un alt lapsus semnificativ?) și că după eliberarea Basarabiei trupele românești au înaintat alături de cele hitleriste pînă la Stalingrad. Nimeni nu menționează vreodată aceste evenimente, iar atunci cînd moderatul le amintește, se răspunde, de exemplu, „dacă n-am avut ce face”. Românii „n-au avut ce face” chiar atunci cînd inițiativa a fost de partea lor. Acesta este faimosul fatalism, deși, după cum se vede, într-o variantă destul de ipocrită, de care se plîng cei care studiază psihologia socială a românilor, mai cu seamă Drăghicescu, citînd un mare număr de observații critice ale unor călători străini în țările românești, și care, după cum putem observa, este o constanță a psihologiei românești. S-ar fi putut poporul român revolta mai devreme împotriva lui Ceaușescu? Nimeni nu are aerul să o creadă, deși tinerii muncitori și studenți regretă că lucrurile nu s-au întîmplat astfel. Generațiile mai vîrstnice nici măcar nu au reflectat vreodată la această problemă, fiind surprinse de întrebare. Am primit și răspunsuri de genul „Ba n-ar fi

trebuia să ne revoltăm deloc. Ar fi fost mult mai bine dacă reformele le-ar fi făcut chiar Ceaușescu, cum se întâmplă acum în China, caz în care nu s-ar mai fi ajuns la haosul ăsta" (șomeră, București). În orice caz, părerea generală este că lucrul era cu nepuință, el realizându-se doar atunci când au permis rușii. O viziune diferită o au timișorenii, care consideră că ei și-au câștigat libertatea singuri, și restul țării i-a tras înapoi. În ce privește pe țărani, aceștia au apreciat că „era bine dacă se revoltau mai devreme”. Întrebați fiind cine sînt „ei”, au răspuns „păi, cei care s-au revoltat, cei de la oraș, că doar noi, țărani, n-avem nici o putere. Ce să facem noi?” Se recunoaște pasivismul, a doua trăsătură de caracter care îl aducea la disperare pe Drăghicescu.

În concluzie, românii nu sînt un popor prea revoluționar. Și nici într-un caz nu fac dreptate revoluționarilor, adică nu se gîndesc că datorează libertatea altora care au fost mai curajoși decît ei. În grupurile noastre am înlînit în cîteva rare ocazii sentimente de rachiuță față de cei care făcuseră revoluția — „nu șiau ei ce fac atunci”, dar niciodată sentimente de recunoștință sau de culpabilitate la ideea că aceștia erau manifestanții din Piața Universității pe care interlocutorii mei îi dezaproabau. Cum ar fi putut lucrurile să stea altfel, cînd la două grupuri focus de femei din 1992 prima teamă enumerată a fost aceea de o a doua Revoluție?

Revoluția în sine pare să fi fost o traumă pentru mare parte din poporul român. Fără îndoială, aceste traume i-a urmat o relaxare de care își amintește cu plăcere, dar în anxietatea și sentimentul de respingere al publicului de îndată ce au început manifestațiile de protest în București nu era, paradoxal, faptul că nu recunoșteau în acestea o continuare a Revoluției, ci pentru că Revoluția însăși le producea spaimă și nesigurantă, cu alte cuvinte, era idiosincrazia față de însăși starea revoluționară, total străină naturii lor și care nu le producea decît oroare.

Cum mai sînt românii, în afară de faptul că nu sînt revoluționari? În primul rînd, leneși, pentru că „nu muncesc” (acuză comună tuturor grupurilor cu educație inferioară, deși nimeni nu se referea la sine). „Românii sînt teneși”, s-a afirmat și într-un grup de studenți, cu consimțămîntul tuturor. În plus, conform unui sondaj IR SOP, 66 % dintre românii declară că în majoritatea „nu poți avea încredere” (cf. *Adevărul* din 21-22. 04. 1993). Ei sînt creduli, se lasă trași pe sfoară de oricine, copilăroși, vor să-i aibă tot timpul cineva puternic în grijă etc. Încercarea de a stimula grupurile pentru a primi un răspuns de

ce ei înșiși afirmă aîd de mult de evenimente și nu iau inițiative importante în ceea ce îi privește a condus la fatalistul „așa e, ne merităm soarta”. O frustrare specială se manifestă aici la cei care nu au votat cu puterea în ultimele alegeri (studenți, muncitori tineri, șomeri) care reformulează astfel: „poporul român a vrut liniște, acum culege roadele liniștii.”

Poporul român nu se idealizează. Dar îi lipsește și imaginația și voința pentru a încerca să semene unor popoare mai pline de succes sau mai fericite, pentru a deveni „mai neam”, cum scria Eminescu. La întrebarea „ce altceva v-ar fi plăcut să fiți, dacă n-ați fi fost român?” au răspuns numai studenții: americani și francezi, în primul rînd. Ceilalți nu se gîndiseră niciodată și nu au reușit să dea un răspuns nici de data aceasta.

Preocuparea pentru imaginea României

În capitolul dedicat tehnicilor propagandistice subliniam sensibilitatea de tip totalitar a regimului postcomunist de la București pentru imaginea sa în străinătate mai degrabă decît pentru realitățile românești de la București. Aceasta preocupare poate fi însă înlînită de asemenea la o mare parte a populației. O rădăcină a acestui interes pentru imaginea externă este fără nici o îndoială născută din popularizarea interesului Occidentului pentru Revoluția română la începutul lui 1990. O parte a publicului a admis cu foarte mare dificultate faptul că românii puteau fi aîd de populari în ianuarie și aîd de impopulari după mineriada din iunie. Deși dezaprobarea occidentală viza în primul rînd puterea de la București, un număr enorm de oameni, toți cei care se identificau cu puterea autoritară — și cînd vom discuta acest aspect vom vedea că erau destui —, au considerat că această proastă părere a lumii democratice îi vizează și pe ei, și au căutat repede un țap ispășitor pentru această schimbare de viziune. La grupurile focus din 1992 destui interlocutori de ai noștri se plîngeau că Occidentul ne vedea foarte bine la începutul lui 1990, iar apoi „aîta ne-au vorbit de rău tot unii dintre ai noștri în străinătate, că acum toată lumea ne privește strîmb”. Absolut nici unul dintre interlocutorii noștri nu a făcut raționamentul destul de simplu că buna imagine din decembrie fusese creată de revoluționari, în vreme ce ei aveau oroare de revoluție, iar proasta imagine din iunie de mineri și de femeile care îi aplaudau pe mineri, deci de populația care sprijinea statul împotriva revoluționarilor.

Tapii ispășitori cei mai la îndemână au fost opoziția politică — „cum să te duci tu, român, la străini și să le spui să nu ajute România?” (pensionari, 1992) și țiganii — „țiganii au mîncat lebede la Viena și acum toată lumea crede că toți românii mîncă lebede” (muncitori, 1992). „țiganii se duc în Germania și fură și pe urmă tot românii sînt hoii” (minări, 1994). Discuția despre imaginea României a excelat, dintre toate subiectele, în iraționalitate. Astfel, la întrebarea: „Dar dacă ceva e într-adevăr rău în România sau nu merge, ce trebuie să spunem în străinătate, să mințim?” , răspunsul a fost: „Da. Vorbim aceea, între noi, dar acolo nu”, iar la întrebarea următoare: „Dar credeți că străinii nu știu și singuri ce se petrece în România, doar sînt destui ziariști străini la București?” , răspunsul a fost de genul „treabă lor, dar să nu fie unul dintre ai noștri să spună”.

Această mare ipocrizie poate avea mai multe explicații, sau o combinație a lor. O explicație foarte la îndemână este aceea că este un rezultat al îndocinării, regimul comunist făcînd din frac-tura imagine-realitate a doua natură a românului. A doua explicație este ceva mai complexă. Ea se referă la deficitul de inte-rioritate al omului mediu român. Interlocutorii noștri, cel puțin la unele grupuri, au primit separat un chestionar „de convocare”, realizat de operatorii IMAS care au făcut convocarea, și care conținea cîteva întrebări generale și „de personalitate”, printre care una referitoare la utilizarea timpului liber și la hobbyurile respondenților. Aceste rubrici au rămas practic necompletate. Interlocutorii noștri, tăiați de memoria tradițională după cum am dovedit, nu au nici altceva care să le autonomizeze gîndirea și existența socială: deja în 1992 ei nu mai citeau decît ziare locale, nici vorbă de reviste sau cărți, și urmăreau televiziunea, marelă creator de gîndire stereotipă. Clivajul dintre imagine și realitate funcționează ca un mecanism defensiv la omul fără interioritate. El nu se poate arăta lumii așa cum este, pentru că nu are nimic de arătat. Imaginea sa publică este deci una prefabricată, rezultat al gîndirii stereotipe despre „ceea ce se cade”, o imagine găunoasă, dar încheiată la toți nasturii vestonului. Această diferență între românul de astăzi și un om occidental poate fi cel mai ușor sesizată comparînd prestațiile televizate ale diverselor persoane intervievate accidental de televiziune. Români care să rămîna ei înșiși în fața camerelor de luat vederi sînt o raritate. Am citat în altă lucrare, dar revin asupra subiectului, micul experiment realizat de o echipă de televiziune din Iași, care în

tremi expres nou introdus Iași-București „Ștefan cel Mare”, la o lună după sanctificarea domnitorului, puneau tuturor întrebări de genul „Ce părere aveți despre sanctificarea trenului?” sau „Cum apreciați faptul că distanța București-Iași va fi parcursă în doar 45 de minute?” Rezultatul a fost dezastroos pentru cei inter-vievați. Aproape nimeni nu a găsit curajul să spună că nu înțelege întrebarea sau că ea e absurdă, sau că e imposibil ca o distanță care înainte se făcea în șase ore să ia acum doar 45 de minute, deși a fost intervievat și chelnerul de la vagonul restaurant, care parcurgea această distanță în mod obișnuit. Toată lumea a folosit limbajul de lemn pentru a spune că „sanctificarea” e o bună inițiativă a Căilor Ferate, că e un mare progres ș.a.m.d. Dincolo de faptul că românul, în urma regimului totalitar, a rămas cu o încredere oarbă în orice tip de autoritate (și jurnalistul de tele-viziune este o autoritate în ochii lui), acesta arată cît de prăbușite sînt reperele interioare ale supraviețuitorilor perioadei totalitare. Echipa TV a intervievat oameni obișnuși. Dar nici intelectualii români nu fac deseori excepție de la regulă. La Grupul pentru Dialog Social s-a schitat chiar un proiect de regulament privind ocrotirea imaginii Grupului și conservarea secretelor (care din feri-cire a avut mai mulți opozanți decît susținători), iar cercul „opozitionist intelectual” și-a cîștigat o reputație pentru presiu-nile făcute în presa democratică pentru ca să nu se scrie despre slăbiciunile și scăderile opoziției. Un celebru critic literar și președinte de partid a difuzat în primăvara lui 1993 o circulară către filialele sale, în care se ducea la acea oră o contradicție dez-batere doctrinară, afirmînd că aceia care vor face publice aceste frământări vor avea de dat socoteală ș.a.m.d. Cu foarte rare excepții, să cităm aici pe intelectualii României vechi ca Alexandru Paleologu, Neagu Djuvara etc., pare să existe un con-sens, nu asupra subiectului, dar asupra comportamentului public în general, și acesta este un consens al lipsei de naturalețe și al ipocriziei. Anunci cînd un invitat apare la televiziunea română, chiar dacă emisiunea nu este un show cu public, el începe prin a spune „bună seara” telespectatorilor, deoarece faptul că este văzut de aceștia conținea mult mai mult decît ceea ce are de spus. Compararea aplecării asupra chestiunii în sine — chiar dacă e vorba de Bosnia, de un șanț care trebuie săpat sau de pescuitul balenelor —, a unei persoane intervievate de o televiziune occi-dentală cu maniera în care se prezintă cineva în România este

profund defavorabilă pentru români și nu vorbește doar despre lipsa de profesionalism a televiziunii (reală), ci despre lipsa de naturalitate, de încredere în sine și, finalmente, despre lipsa de interioritate a românilor. Psihologii care au lucrat cu testul Rorschach cunosc importanța kinesteziei, care indică tocmai această interioritate, fără de care și inteligența și personalitatea sînt mult sărăcite, „dimensiunea interioară a eului”. O altă observație a acestor apariții publice se referă la uniformitatea conștientelor în fața camerei de luat vederi, explicabilă tot prin rațiunile de mai sus. Chestiunea și-a găsit un mediu prielnic în regimul totalitar, dar ea este probabil mai veche: România este o civilizație extrovertită, visul tuturor nu este să devină ceva (românii sînt în majoritate ortodocși, biserică ce cultivă „naturaletă” și lipsa de efort a devenirii), ci să treacă drept ceea ce nu sînt. De altfel, cum vom vedea, puțini au voința să se schimbe. Majoritatea dorește însă să se valorizeze peste capacitățile sale și pentru acest scop se concentrează toată voința sa disponibilă. „Departamentul pentru imaginea României” din cadrul guvernului are destui adepți.

În sfîrșit, o a treia explicație, care le completează pe primele două, atribuie această obsesie a imaginii și ura împotriva celor care au în seama de ea unui mecanic mai arhaic. Poporul român este format majoritar din țărani, și comunitatea rurală românească, așa cum au dovedit mulți cercetători, împarte lumea în două părți între care comunicarea este practic nulă: înăuntru și în afara comunității. Cei care calcă această graniță, care dezvăluie „înăuntru” celor din afară, comit un sacrilegiu care pune în pericol existența comunității. Ei devin „străini” de comunitate, și asupra lor se transferă toate nenorocirile aceleia, conform stereotipului tapului ispășitor.

O analiză asupra interesului și opiniei privind imaginea externă a României a realizat în 1992 IMAS. Conform acesteia, interesul este peste 90 % la toate categoriile de vîrstă și educație, deși tinerii și intelectualii sînt cel mai mult de opinia că această imagine este negativă. Și noi am înflorit în investigațiile noastre din 1992 refuzul de a admite pur și simplu că această imagine este una proastă. Iar la grupurile realizate în 1994 destui participanți blamau Consiliul European pentru reticențele față de România, deși deja majoritatea recunoștea că aceste reticente erau justificate.

3. Reprezentările sociale ale tranziției

După reluarea în 1961 de către Serge Moscovici a conceptului de reprezentare socială al lui Durkheim, termenul a făcut carieră și și-a probat utilitatea instrumentală în studii diferite. Reprezentarea socială este o formă de cunoaștere, de gîndire socială, produsul și procesul unei elaborări psihologice și sociale a realului. Pentru a-i da o definiție completă, putem spune că „conceptul de reprezentare socială desemnează o formă de cunoaștere specifică, știința bunului simț, ale cărei conținuturi vădesc operația de procese generative și funcționale marcate din punct de vedere social (...) Reprezentările sociale sînt modalități ale gîndirii practice orientate către comunicarea, înțelegerea și stăpînirea mediului social, material și ideal. Ca atare, ele prezintă caractere specifice în planul organizării conținuturilor, operațiilor mentale și logicii, referindu-se la condițiile și contextele în care emerg reprezentările, la comunicarea prin care circulă ele, la funcția pe care o servesc în interacțiunea dintre o lume și alta.”²⁷ Reprezentarea socială nu este simplă reproducere a unui obiect, ci construcție, comportînd o parte de autonomie și de creativitate individuală și colectivă. Ea are un caracter simbolic și semnificativ; are un caracter creator de imagini și facultatea de a face interschimbabile sensibilul și ideea, perceptul și conceptul. Așa cum are un obiect, ea are întotdeauna și un subiect, fiind un elaborat al cuiva, grup, comunitate etc.

În acest sens, cele cîteva reprezentări sociale mai frecvente din perioada de tranziție românească pe care le vom prezenta în continuare nu aparțin întregii populații românești, ci doar unui fragment important, cu origine, educație și poziție socială destul de apropiată. Sondajele de care ne vom servi vor da o dimensiune cantitativă aproximativă a acestei populații. Descrierea propriu-zisă este realizată însă pe baza grupurilor focus realizate în 1992 și 1994.

Nicolae Ceaușescu și epoca sa

Ceaușescu părea cel mai detestat lider din lume în 1989. De Crăciunul anului 1989, cînd a fost împușcat, puțini români l-au compătimit și nimeni nu a protestat public pentru execuția sa

²⁷ Cf. *Psychologie sociale*, sub îngrijirea lui Serge Moscovici, PUF, 1988, cap.13-14.

sumară, într-un popor care se laudă cu vechea sa apartenență la creștinism. Cu toate acestea, nu se poate spune că execuția a fost primită cu entuziasm. Populația intervievată în acel moment de către autor (constând în bolnavii unei clinici medicale din Iași) era mai degrabă speriată decât bucuroasă de cele înfăptuite. Tot atunci am consimțat pentru prima dată o opinie de tipul „Cum am să-i explic eu fetei mele de ce l-au împușcat, că ea chiar ieri îmi spunea: *Mamă, ce ai făcut tu Ceaușescu, că el ne-a dat apartament și pensie lui bunicii*” (asistentă sanitară, Iași). Pavel Câmpăreanu va măsura această atitudine doi ani mai târziu și va găsi aproximativ jumătate din români de părere că „și-au meritat soarta”.

Ceaușescu nu a fost văzut ca un monstru. Nu am înfăptuit în grupurile noastre absolut pe nimeni care să-l fi privit ca atare: cei care erau în general împotriva comunismului îl priveau în mod just ca pe un reprezentant al sistemului, iar ceilalți socoteau perioada sa cea mai rea, estimată de ei de abia din 1985 încocoace, drept o rățâcire, o alienare, o dovadă că înnebunise. „Așa am așteptat ca măcar după ce am plătit datoriile externe să dea puțin drumul la curea, să nu mai lucrăm duminică, să se găsească cât de cât ceva pe piață” (miner, 1994). Opinia generală, întrucât părerea bună pe care majoritatea o are despre Ceaușescu din perioada 1964-1984 este dificil de împăcat cu Ceaușescu „cel rău” din ultima perioadă, este aceea că „nevastă-sa a fost de vină”. Această concluzie se înfăptuiește chiar și la românii mai educați, și constituie în general un loc comun al gândirii colective. Mihai Botez remarca deja ceva asemănător în studiul său din 1987.²⁸

În orice caz, cele trei trăsături prin care Ceaușescu a rămas în memoria poporului său ca personaj pozitiv sînt acelea de mare constructor, de justițiar și de patriot. Oricît de greu ar fi dus-o oamenii în ultima perioadă, construcțiile sale megalomane au trezit o mare admirație. El este un constructor de „drumuri”, „blocuri”, „palate”, în orice caz el construiește pe categorii, nu pe construcții individuale, dovadă că la două grupuri diferite mi s-a spus că Ceaușescu construise „canale”, deși e vorba despre un unic canal, „Dunăre-Marea Neagră”, construcție falimentară și inutilă. Trecătorii intervievați de către Televiziunea română în fața palatului Ceaușescu (așa-numita Casă a Poporului, apoi a Republicii) au fost în majoritate de părere că această construcție

²⁸ Mihai Botez, *Românii despre ei înșiși*, Editura Litera, 1991.

uriasă și inestetică (a doua ca dimensiune din lume după Pentagon) este „ceva frumos și măreț” și că nu trebuie demolată, ci integrată vieții postcomuniste ca un motiv de mîndrie. Păreră aceasta a fost împărtășită și de clasa politică postcomunistă, dovadă că Adunarea Deputaților s-a mutat în clădire, rebotezată „Palatul Parlamentului”.

A doua trăsătură, oricît ar părea de ciudat, este la fel de pregnantă. „Pe vremea lui Ceaușescu aveai la cine să te duci, cînd ți se făcea o nedreptate. Azi nu ai la cine să mergi” (muncitor, 1992) sau „Era bine cu Ceaușescu, fiindcă oamenii știau de frică cuiva. Azi nimănui nu-i mai e frică de nimeni și legea nu mai e respectată” (pensionari, 1992). Și țărani, care au avut alît de mult de suferit pe vremea lui Ceaușescu, înclină să creadă că era „rău, dar drept”. Această trăsătură s-a dezvoltat probabil prin contrast cu succesorul său, sub a cărui președinție s-a dezvoltat inegalitatea socială. Este puțin probabil că în timpul lui Ceaușescu cineva să fi apreciat spiritul său de dreptate, deși epurările pe motivul corupției, chiar din activul partidului, încercău cu disperare să dea această imagine a liderului.²⁹ Prin comparație însă cu perioada de tranziție, în care sectorul public cel mai deficitar a fost justiția, perioada Ceaușescu devine o epocă a justiției, în care oamenii erau tratați egal, chiar dacă aspru.

În sfîrșit, patriotul Ceaușescu a avut poate cea mai mare carieră publică, deși este cea mai puțin pregnantă astăzi în memoria oamenilor. „Ceaușescu ne-a apărat de sovietici”, sună rezumatul acestei idei, citată și de Mihai Botez în 1987. În general, interlocurii noștri au fost de acord că Ceaușescu a fost un patriot, motivînd însă mai puțin prin antisovietism, cît prin faptul că „pe vremea lui România era respectată în toată lumea” (pensionari, 1992).

Cumulul acestor trei înfățișări duce la o imagine globală mai curînd favorabilă: „Dacă ar fi organizat el alegeri libere, le-ar fi cîștigat și era mai bine pentru țară” (pensionar, 1992) sau „Dacă se retrăgea la Congresul al XII-lea, rămînea un erou” (muncitor, 1992). Imaginea de lider excepțional a fost finalmente o reușită. Ceaușescu este reamintit azi la fel ca mari figuri din cărțile de istorie, faptul că în timpul lui oamenilor le-a fost foame și frig fiind

²⁹ Mary Ellen Fischer, „Idol or Leader? The Origins and Future of the Ceaușescu Cult”, în *Romania in the '80's*, editor Daniel Nelson, Westview Press, 1981.

singura acuză generalizată și care nu micșorează cu nimic personalitatea sa de lider, ba dimpotrivă. Cultul personalității sale a fost amintit negativ doar de către minoritatea care susținea opoziția încă din primăvara lui 1992 (deci ca primă opțiune). Opțiunea dintre idol și lider, a fost de dificilă în cursul vieții lui Ceaușescu, și fiind mereu înfățișat idolului, servit prin cult și impus prin coerciție, a basculat după moartea sa de partea liderului. Mary Ellen Fischer scria că idolul ar putea deveni lider doar în cazul unei amenințări externe, eventual tot din partea sovieticilor. Locul acesteia l-a luat tranziția dificilă cu sentimentul fiecărui cetățean de a fi abandonat de către conducerea statului, ceea ce finalmente a refăcut postum statura de lider a lui Nicolae Ceaușescu. La o anchetă de opinie realizată în 1992 de IMAS, 73 % au fost de acord cu afirmația „Deși multe lucruri erau rele sub Ceaușescu, de un conducător ca el am avea nevoie și astăzi”.

Statul de tranziție

Dumnezeul totalitarismului comunist este statul. De la el pleacă binele și răul, dreptatea și nedreptatea, bunăstarea și privațiunea. Pentru gânditorii politici de la Bastiat și până la liberalii zilelor noastre, ca și pentru economiștii nemarxiști, acesta este punctul slab al socialismului, de aici izvorăște arbitrarul și ineficiența societății socialiste, aici se manifestă cel mai bine caracterul ei animatural. Pentru supraviețuitorii totalitarismului comunist din România, ce (mai) înseamnă statul din perioada de tranziție, cum și ce este el față de statul din timpul lui Ceaușescu? Iată unul dintre punctele de discuție principale ale grupurilor noastre focus realizate în 1994.

Să începem însă, tot pentru a da o imagine cantitativă, printr-un sondaj citat de Ioan Mihallescun în același studiu la care ne-am mai referit. Astfel, 83 % dintre români consideră că statul trebuie să acopere întregul cost al asistenței sanitare, să asigure echilibrul veniturilor, protecția economică și socială a tuturor cetățenilor (70 %). Guvernul, la rândul său, trebuie să asigure locuri de muncă (90 %), să se ocupe de îngrijirea bolnavilor (95 %), să asigure un trai decent șomerilor (82 %) și să micșoreze diferențele de venituri (73 %). „Guvernului îi sînt atribuite și funcții economice importante: controlul proprietății, aprovizionarea cu locuințe ieftine (...), subvenționarea întreprinderilor falimentare, monopolul asupra exporturilor etc.” Chiar dacă studiul mai recente arată că la această

oră majoritatea românilor s-au convins că este preferabil ca o întreprindere să se privatizeze și că managementul este mai bun la o întreprindere privată, studiile din 1993 ale profesorului Mihăilescu³⁰ nu rămîn mai puțin înfricoșătoare. Ele dovedesc fără putință de tăgadă că majoritatea românilor vor să trăiască mai departe în comunism, eventual cu alegeri formale o dată la patru ani. Chiar dacă acest ideal, „comunismul”, este rejectat nominal de către toți interlocutorii noștri, iar termenul de „comuniști” are o conotație peiorativă, însemnînd mai ales „profitori”, această respingere nu are nici o valoare dacă idealul românilor este să trăiască în continuare într-o societate în care statul omnipotent și omniscient le poartă de grijă.

Aceasta în ceea ce privește statul „ideal”. În ce privește statul de tranziție, el este văzut cu destulă luciditate de către români: „același stat ca în timpul lui Ceaușescu, dar mai destrămat” (muncitori în sectorul privat), „stat slab și puternic în același timp, impotent și arbitrar” (studenți), „stat slab dezvoltat și puternic corupt” (mineri), „dezorganizat, dezorientat, sărac, corupt, fricos, nedemn” (pensionare). Imaginile protective fac și mai inteligibilă viziunea românilor despre statul perioadei de tranziție: „un om în zdrențe și cu coroană strălucitoare pe cap, ca un rege al Țigănilor” (mineri), „escroc în uniforma Gărzii Financiare” (muncitor, sectorul de stat). Și pentru țărani statul este „prea slab și prea departe”. Dacă ar fi om și în relație cu ei, atunci ar fi „o rudă nedorită” sau „unul de al lor, nu de al nostru”. Raporturile cu el? „Ne ignorăm reciproc” (muncitori, Timișoara). „Dacă l-aș înflni, i-aș scoate ochii” (pensionară). Absolut toată lumea apreciază că nu e nici o diferență de natură între statul tranziției și cel comunist, doar că cel de azi este mai impotent și mai slab. „Înainte le mergea de la sine, acum calcă mai mult prin gropi” (muncitori în sectorul de stat). În ce privește înțelegerea noțiunii de stat, ea este destul de bună la muncitori, studenți și pensionari din mediul urban, și catastrofală la țărani. „Statul dinainte era Ceaușescu, acum e domnul Iliescu” (țărani, Galben, jud. Brăila). Toată lumea aceasta, mai puțin studenții și muncitorii din sectorul privat, este însă de părere că statul „ar trebui să se ocupe, nu ca azi, cînd nu fac decît să se îmbogățească pe ei înșiși”. De ce să se ocupe? De toate, cum dovedește sondajul citat mai sus.

³⁰ Ioan Mihallescun, „Stereotipuri mentale și atitudinale în România post-totalitară”, în *Sfera politică* nr. 7 din 1993.

Societatea ideală a fost și rămâne în ochii românului din perioada post-totalitară una paternalistă. Statul este văzut vinovat nu pentru că uzurpă funcții pe care nu le are, ci pentru că nu îndeplinește toate funcțiile de pe timpul regimului Ceaușescu. O altă întrebare, complementară, privind societatea paternalistă, a fost cea din ghidul de discuție din 1992, care suna astfel: „Dacă România ar fi o familie, cum ar arăta ea?” Toți interlocutorii noștri de atunci (care au fost deci doar muncitori, țărani și pensionari) au identificat „părinți” cu conducerea statului, iar copiii cu ei înșiși. „Copiii nu prea sînt educați pentru democrație, iar părinții nu se mai ocupă cu ei, i-au lăsat în voia soartei” (pensionare), „tatălui vor toți să-i ia locul și nu poate face nimic” (muncitoare), „copiii nu muncesc” (unanim), „domnește dezbinarea între frați” (pensionari). „Noi am fost copiii lor, și i-am votat, ca ei să ne poarte de grijă”, a afirmat o pensionară din grupul din 1994. „I-am fi votat orice ar fi făcut, numai asta voiam. Pe urmă am văzut că nu sînt în stare.”

Pentru români cu educație mai bună, statul este vinovat pentru că are aceleași pretenții ca mai înainte, dar nu se dovedește capabil să implementeze noile legi ale societății postcomuniste și ale economiei de piață. În orice caz, toată lumea percepe caracterul găunos al statului postcomunist românesc, ocupat cu imaginea sa, dar „putred pe dinăuntru” (muncitoare). Cînd ceea ce trebuie să fie în ochii oamenilor sprijinul fundamental al omului, „reazernul” său, este văzut ca putred, populația nu se simte neapărat mai autonomă (pentru aceasta i-ar trebui o încredere în sine care îi lipsește), ci mai neajutorată, abandonată în voia unei soarte pe care nu are mijloacele și puterea să o influențeze în bine — „rătăciți, ai nimănui, fără nici un stăpîn” (țărănci, 1992).

Liderul ideal

Plebiscitarea la alegerile de la 20 mai 1990 a lui Ion Iliescu ca președinte al României (85 % dintre voturi) a dat impresia că, mult mai mult decît o societate nouă, românii erau interesați să găsească un lider nou, cu care să își înlocuiască pe Ceaușescu, și că, în diferența de calitate dintre cei doi stătea toată speranța schimbării. De atunci încocoace a devenit o obsesie a opoziției politice găsirea unui contracandidat pentru această imagine de președinte-tată omnipotent, considerîndu-se că rezolvarea acestei probleme ar duce la un succes absolut persuasiv al opoziției.

toate celelalte subordonîndu-i-se. Și este adevărat că 93 % dintre români sînt de acord (dintre care 80 % foarte tare) cu afirmația că „Ceea ce trebuie României de astăzi este un lider puternic, care poate oferi un sentiment de securitate și reface ordinea.”³¹ Emil Constantinescu, candidatul opoziției la alegerile din 1992, a povestit odată cum a fost ales candidat deoarece organizația „Solidaritatea Universitară” schișase un prototip al liderului ideal cu care se asemăna mai mult decît oricare altul. Din păcate pentru făcătorii de lideri de la „Solidaritatea Universitară”, Emil Constantinescu nu a reușit să ia poziția mult rîvnită lui Ion Iliescu, ba chiar în destule dintre grupurile noastre focus mulți interlocutori au deplîns alegerea sa ca lider alternativ. Cu aceasta nu vrem să spunem că omul politic Emil Constantinescu ar fi greșit undeva, ci doar că problema depășește în complexitate schifele de lideri făcute de amatorii invidioși pe succesul lui Ion Iliescu.

Analiza acestui succes este, firește, primul pas logic pentru a vorbi de un lider ideal. Dincolo de explicațiile conjuncturale destul de importante în succesul lui Ion Iliescu (faptul că a fost identificat ca „președintele Revoluției” datorită sprijinului imediat pe care l-a primit de la armata și Securitatea ceaușistă) și de faptul că a fost sprijinit de televiziune și de mai toți liderii de opinie din 1990 din cauză că era un fost comunist care fusese împotriva lui Ceaușescu, ca și ei, dar totodată un reprezentant al României uzurpatoare și parvenite, care nu avea nici un interes ca injustițiile comunismului să fie reparate, iar vechea elită să se refîtoască în frunte — tot ca și ei —, desigur că Ion Iliescu a avut un număr de calități care l-au ajutat să cîștige.

Prima și cea mai importantă a fost deja atinsă în treacă de către noi: faptul că a fost identificat ca *self* de către populație. Ion Iliescu a reușit să întrunească o dublă calitate: de a fi un om „din popor”, deci nu din „elită” (ca Rațiu sau Radu Câmpeanu, foarte prost văzuți din această cauză), dar mai merituos decît ceilalți, „mai competent”. Cu alte cuvinte, un lider produs de meritocrația comunistă, fără legături cu vechiul regim, un model de activist cu care poporul se identifică, așa cum scrie Mihai Botez. Totul la el, de la felul de a se îmbrăca ironizat de intelectualii, în hainele cafenii sau cenușii cu cămăși albe, asemeni celui mai comun funcționar de primărie (la un grup de pensionari mi s-a spus că liderul ideal trebuie să se îmbrace ca ei), pînă la limba de lemn

³¹ I.M.A.S., Romania: *Romania Today: Political Reality*, 1992.

utilizată — în realitate unicul limbaj familial populației largi după zeci de ani de îndocrinare (*România liberă* a făcut o statistică pe calculator a dezbaterii televizate finale din 1990 și îl ironiza pe Iliescu că rostise cel mai des cuvântul „muncă”. Dar acesta a fost cuvântul cel mai des rostit și în grupurile noastre focus) — toate acestea sînt de fapt elemente de succes, chiar dacă pentru un observator obiectiv ele dovedesc că Iliescu este un om al vechiului regim. În al doilea rînd, faptul că a dat impresia unui om puternic și cu o concepție paternă și autoritară. Mai mulți interlocutori din grupurile din 1994 ne-au spus că „l-am votat pentru că părea puternic, dar de fapt e slab” și au recunoscut că au crezut despre Iliescu că va fi „un fel de Antonescu”, un lider autoritar și incoruptibil. În al treilea rînd, familiaritatea lui, tradusă prin zîmbetul neconștient și limbajul banal, plus insistența cultivării „vizitelor de lucru” ironizate de către opoziție, dar identificate corect de către Mary Ellen Fischer ca o bună cale de apropiere de mase.³² În al patrulea rînd, faptul că este un personaj destul de lipsit de complexitate, de la personalitatea pînă la mesajul său politic și limbajul în care a fost comunicat acesta.

Nu este deci de mirare după toate acestea că la investigațiile noastre din 1992, deși starea generală a populației era de dezamăgire, destui au identificat în Ion Iliescu un lider ideal pe linia liderilor paternaliști și populari ca Ștefan cel Mare și Alexandru Ioan Cuza. (Amîndoi avînd reputația populară de a fi mai buni prieteni cu poporul decît cu boierii.) De altfel, atunci cînd s-a pus o întrebare proiectivă de genul „Ce fel de animal ar fi?”, răspunsurile au fost edificatoare: „cîine”, pentru că e credincios, și „bou”, pentru că „poți pune nădejde în el”. Aceste răspunsuri au înrîmît marea majoritate. Nici vorbă de leu, cal, zimbrou ș.a.m.d. Liderul ideal așteptat de poporul român nu este un animal nobil, ci unul domestic și de casă, ba chiar de lanț și de jug.

Din aceeași grupuri focus realizate în 1992 am mai aflat că un conducător pe placul poporului ar trebui să fie „necăjit, ca să ne creadă” (tărănce), „să fie la noi ca la niște copii” (pensionare), „să fie ca un taig” (consens general), să aibă „bun simț și rușine”, să fie un „bărbat în putere”, să fie „un om de rînd” (tărani), „să arate ca noi, să fie îmbrăcat ca noi” (pensionari). După cum ar putea remarca foarte ușor un istoric, aceste atribute

32 V. nota 29.

ale conducătorului ideal sînt o moștenire a tradiției bizantine și medievale, reactualizată la începutul secolului al XIX-lea pentru a servi ca model principilor moderni (așa-zisele „oglinzi ale principilor”).

Un studiu mai sistematic, pornind de la aceste caractere evidente în grupurile focus, a fost realizat de IMAS printr-o anchetă de opinie, tot în 1992.³³ Conform acesteia, cele mai semnificative atribute ale liderului ideal sînt: „încelegător” (90%), „de încredere” (89%), „poate să reprezinte România” (88%), „să impună ordinea” (87%), „dă un sentiment de siguranță” (81%), „are un plan clar” (86%), „știe să vorbească cu oamenii” (85%). Atributele mai puțin importante, pe de altă parte, au fost cele tehnocratice sau de orientare politică. Pentru 41% dintre români e important ca el să nu fi fost comunist (mai mult pentru 30%), iar pentru 54% contează să fi trăit în România toată viața.

Opoziția nu a fost cu desăvîrșire lipsită de potențiali lideri de acest tip. Un exemplu este Crin Halaicu, ales primar al Bucureștiului în februarie 1992 contra candidatului FSN Cazimir Ionescu. Avînd în vedere că în septembrie 1992 în circumscripția București Ion Iliescu s-a clasat mai bine decît Emil Constantinescu, se poate afirma că a fost și un succes al candidatului, nu numai al Convenției Democratice, faptul că Halaicu a reușit să cîștige în fața candidatului unui FSN încă unit. Și Crin Halaicu se apropie într-adevăr destul de prototipul liderului ideal: solid, practic, cu un limbaj accesibil. Dar din acest succes nu s-au tras suficiente învățăminte.

O strategie bună a avut în perioada de după alegerile din 1992 Partidul Liberal, care a reușit să cîștige un număr important de alegeri locale parțiale prin cîștigarea și atragera ca și candidați a liderilor de opinie locali. Din acest punct de vedere însă oferta opoziției nu se poate compara cu cea a partidului de guvernămînt, care a desfășurat începînd din 1994 o amplă campanie de corupere și intimidare a tuturor notabilităților locale pentru a se înscrie în PDSR.

În orice caz, dacă am face o sistematizare a celor trei alegeri după importanța pe care au jucat-o liderii, am putea afirma că rolul lor a fost copleșitor în alegerile de la 20 mai, unde „Frontul” a fost votat datorită personalităților foarte cunoscute ale lui Ion Iliescu și Petre Roman, iar opoziția respinsă și datorită unor per-

33 V. nota 31.

sonalități anticharismatice ca Doina Cornea și Corneliu Coposu. La alegerile locale, liderii au contat din nou, dar mai ales cei locali, ca în exemplul lui Crin Halaicu dat mai sus, în vreme ce la legislativele din septembrie 1992 rolul lui Ion Iliescu a fost determinant în impunerea noii formațiuni politice FDSN (aripa conservatoare a FSN, ulterior numită PDSR), care a reușit să câștige alegerile doar pe baza ideii că este „partidul președintelui”. Acest succes se datorează faptului că electoratul mai puțin educat nu așteaptă nimic și nu are încredere în organizații, prea abstracte pentru înțelegerea sa, așteptând tonul de la pușinii oameni de la vîrf pe care îi cunoaște prin intermediul televiziunii. Paradoxul este însă acela că, așa cum scria Ken Jowitt, Europa de Est caută lideri charismatici și o mîntuiască, cînd ceea ce îi lipsește în realitate este o elită. Dezamăgirea provocată de liderii politici Petre Roman și Ion Iliescu a fost însă destul de puternică pentru a contribui la o diminuare firească a rolului liderilor în realizarea unei opțiuni politice. După patru ani, numai 27 % dintre români, conform IR SOP, i-ar mai alege președinte pe Ion Iliescu, în vreme ce alți lideri noi nu s-au ridicat încă suficient. Presa a discutat exhaustiv despre „popularitatea” lui Adrian Năstase. Subiectul este fals: chiar și în 1992, la ancheta IMAS despre lideri, Adrian Năstase conducea în topul personalităților realizat prin diferența între simpatie și antipatie, în care Ion Iliescu era pe locul patru, în vreme ce în cel realizat prin *open-ended choice of leader* (repondentului nu i se mai propune nici un nume, ci i se cere să dea el primul nume care se asociază cu un lider), Ion Iliescu conducea detașat cu 37 %, urmat la mare distanță de Ion Țiriac și liderii opoziției, Adrian Năstase nefigurînd nici măcar între primii zece. Poate aceste dezamăgiri să contribuie la o normalizare, și liderul să conteze ceva mai puțin în anii care vin.

Străinul

Una dintre cauzele „anarhiei” postrevoluționare (prima în cazul țărănilor), indicată cel mai frecvent la grupurile focus din 1992, a fost deschiderea granițelor. „A venit fiecare și a luat ce a vrut.” Această explicație profund irațională prevalează asupra oricărei alteia dintre cele oferite, fie de oficialități, fie de opoziție, asupra dezastrului economiei românești din perioada post-totalitară. Pe baza acestei observații, la investigațiile din 1994 s-a introdus un item separat referitor la străini, care suna astfel:

„După 1989 în România au venit foarte mulți străini. Credeți că aceștia au făcut mai bine sau mai mult rău? Accesul lor ar trebui limitat în vreun fel?”

De părerea că „au venit prea mulți străini” sînt în general țărăni și unii pensionari. „Au venit aici să se îmbogățească repede” este o părere aproape unanimă. „Din cauza lor țara s-a umplut de arme și droguri, că nu mai putem dormi liniștiți” (pensionari). Cei mai impopulari sînt turcii. „că ne-au invadat cu porcăriile lor de produse” (mineri) și studenții arabi care „își fac firmă și pe la facultate nici nu mai calcă” (idem). Nimeni nu și-a reaminit spontan că străinii au adus un mare număr de ajutoare în 1990, și nici de voluntarii străini din orfelinate și spitalele-cămin pentru SIDA. Atunci cînd moderatorul a reaminit acest lucru s-a admis că „într-adevăr unii au făcut și lucruri bune”. Singurii care au fost pentru o limitare a accesului străinilor și un control riguros al celor care intră au fost doar țărăni. Cu toate acestea, la un sondaj realizat de CSOP Gallup UK în ianuarie 1994, 51 % dintre români consideră că ar trebui limitat accesul străinilor din țările sărace care intră în țara noastră, față de numai 25% care nu sînt de această părere și de 24% ne-repondenți.

Explicațiile care se pot oferi pentru xenofobia populației românești sînt de două tipuri. Unul ține de categoria explicațiilor tradiționale, considerînd xenofobia ca un caracter structural al țărănimii românești, care, după Vintilă Mihăilescu, identifică încă din Evul Mediu pe străin cu exploatorul satului (micul comerciant care, stabilindu-se, devine cu vremea mai prosper decît țăranul).³⁴ Al doilea se referă la încetarea bruscă a cenzurii informaționale realizate de sistemul totalitar și stressul rezultat de aici pentru o populație obișnuită să nu confrunte cu nimic sistemul său rarefiat de valori și comportamentul său uniformizat. Prezența unui element de comparație — străinii — este generatoare de stress nu doar atunci cînd aceștia sînt bănuți că vor să profite de pe seama României — în acest caz ar fi suficientă explicația tradițională —, ci și atunci cînd acțiunile lor sînt pozitive, sau poate mai ales atunci. Nu împlător românii nu le place să li se amintească faptul că străinii sînt cei care se ocupă de copiii români în orfelinate, în vreme ce personalul român s-a distins în

³⁴ Vintilă Mihăilescu, „Nationalité et nationalisme en Roumanie”, *Ter-roain* 17, octombrie 1991, pp. 79-90.

acești patru ani mai mult prin furtul ajutoarelor occidentale. Această informație simplă îi culpabilizează și le cere să-și modifice comportamentul, ultimul lucru pe care vor să-l facă.

În campania electorală din 1990 toți cei cu aspect de „străini” erau vînați de-a binelea în sate, după cum povestește profesorul Tanco.³⁵ Candidații opoziției au pierdut alegerile pentru că veneau din străinătate. Despre regele Mihai, primul rege sută la sută român al României, populația remarcă în primul rînd că e „străin”, un Hohenzollern, „neamțul ăla” (jărani). În rezumat, se poate spune că românul post-totalitar trăiește bine cu el însuși doar dacă își astupă ochii și urechile în fața oricărui comportament alternativ și a oricărei idei venite din străinătate. El respinge alteritatea în general și o identifică cu străinătatea chiar atunci cînd ea este pur românească. Românul nu are cum să voteze pentru schimbarea politică și socială cîtă vreme este hotărît nu numai să nu-și schimbe comportamentul propriu, dar nici să nu tolereze elemente de comparație cu acesta în jurul său.

4. Aspirațiile tranziției

Liberalism și justiție morală

Una dintre principalele întrebări pe care și le pune orice observator care măsoară adîncimea distrugerii realizată de regimul totalitar în România este pe ce se fondează toți speranța oamenilor și rațiunea lor de a trăi mai departe. Un popor capabil să-l răstoarne pe Nicolae Ceaușescu trebuie să fi fost înșuflețit de aspirații considerabile — prima vizînd recucerirea libertății și demnității naționale printr-un trai decent. Ce rol au jucat aceste aspirații în războiul persuasiunii dus între cele două tabere în cursul celor trei mari campanii electorale, dar și între ele? Cum arată ele la aproape cinci ani după Revoluție? Iată o altă întrebare importantă la care am căutat să răspundem în cadrul cercetării noastre.

O primă observație evidentă este aceea că, așa cum există două tipuri de memorie în România (una recentă și comună, iar alta personală și veche), tot așa există practic două sisteme de valori distincte, cu două categorii de aspirații fundamentale

³⁵ Teodor Tanco, *Jurnalul unui scriitor, candidat independent în Parlament, Universitas, Chișinău, 1992.*

deosebite. Vom începe prin cel care părea să continue logic aspirațiile revoluției române, deoarece istoria sa este intrinsec legată de eșecul unui anume tip de persuasiune.

Minoritatea revoluționară din România, care poate fi considerată minimal la cele cîteva mii de curajoși ai Timișoarei și ai nopții de 21 spre 22 decembrie din Piața Universității din București, iar maximal la cei peste o sută de mii de oameni din manifestația maraton din Piața Universității și din țară, sau chiar la numărul — necunoscut, aproximativ cîteva sute de mii — de semnatari individuali ai *Proclamației de la Timișoara*, a manifestat, aît în decembrie, cît și mai departe, pentru realizarea în România a unei democrații de tip occidental. Acesta a fost fără îndoială idealul principal pentru care o mîână de oameni au înfruntat represiunea ceaușistă. După Revoluție s-a dus o polemică înverșunată dacă aceasta a fost anticomunistă sau doar anticeaușistă, pentru că ambii competitori doreau să o adauge legitimității lor. Chestiunea e destul de absurdă: din moment ce principala revendicare au fost alegerile libere, la Timișoara creîndu-se chiar o structură de conducere (Frontul Democrat) paralelă cu cele de stat și partid care existau la București și în restul țării, se poate spune că a fost vorba de o revoluție vizînd o schimbare de sistem. Discursul acestei minorități revoluționare s-a cristalizat destul de repede, avînd de partea sa elita culturală românească. Acest discurs, cu puțin succes la alegerile din 1990, era în mare măsură, dincolo de excesele anticomuniste ale unor disidenți părăniști, un discurs liberal și justitiar, tolerant față de minorități, dar cerînd justiție pentru abuzurile perioadei comuniste și adevărul despre Revoluția română. Era un discurs liberal și din punct de vedere economic, electorii opoziției acceptînd o liberalizare a prețurilor și o dezestatizare a economiei la care riscau la fel de mult ca și ceilalți. După trei ani, numărul celor care gîndeau astfel se reducea încă la cei 14 % care credeau că democrația este principala problemă de rezolvat a României, și cei 18 % care considerau că aceasta este constituția de crearea economiei de piață (sondaj IRSOP din martie 1993).

Aritudinea luată de interlocutorii noștri din grupurile focus privitoare la aceste chestiuni a fost una ambivalentă. Dincolo de faptul evident că pentru majoritatea stabilirea adevărului despre o Revoluție la care nu participaseră, ba chiar se închiseseră în casă și trăseseră obloarele, nu numai că nu constituia o preocupare, ba chiar dimpotrivă, în ce privește procesul comunismului

toată lumea a fost de acord că cei vinovați de abuzuri sau reperiune trebuie judecați individual, după faptele lor. De altfel, într-un sondaj IRSOP realizat în 1990, 76 % dintre români consideră vinovați de reprimarea revoluționarilor nu doar pe soții Ceaușescu, ci pe toți membrii CEPEX, iar 58 % consideră că ei au scăpat cu pedepse foarte ușoare.³⁶ Cu toate acestea, în nici un sondaj care să considere morala sau justiția publică o chestiune prioritară nu sînt decît o minoritate infimă. Chiar și petrecerea timpului liber trece în sondaje înaintea restabilirii adevărului despre Revoluție sau despre perioada comunistă. În ancheta IMAS din 1992, justiția sau restabilirea moralității nu apar pe lista problemelor mai importante nici pentru țară, nici pentru familie. Într-un sondaj IRSOP, doar 4% mai consideră că influența comunismului este o problemă.³⁷

În teorie, românii sînt un popor creștin ortodox. Cu toate că bisericile nu au fost închise în România comunistă, cum s-a întâmplat în Rusia (cu excepția celor greco-catolice), practica religioasă a fost totuși îngrădită pe toate căile. După Revoluție, clerul acuzat de colaboraționism cu regimul, în cap cu patriarhul Teoctist, a rămas neschimbat, iar televiziunea a transmis în exces slujbe de tot felul, unele cu totul deplasate, la inaugurarea unor magazine, de exemplu, din aceeași pasiune a reabilitării formale. Cu toate acestea, aproape nimeni dintre interlocutorii noștri, cu excepția studenților, nu a remarcat că lipsa credinței vreme de alția ani ar constitui o problemă și că poporul român ar trebui să încerce să-și regăsească valorile tradițional-creștine. Numai 1 % dintre români consideră că există la această oră un conflict între credincioși și atei, conform unui sondaj CSOP Gallup UK.³⁸ Problema nu există decît pentru un grupuscule de dreapta cu totul restrîns, de care am mai discutat în capitolul consacrat mesajului, și pentru studenții care declară în proporție de 60 %, conform unui sondaj al Institutului de Cercetare pentru Calitatea Vieții, că „religia constituie o parte importantă a vieții lor”. Ce înțeleg ei prin religie este mai complicat, dar fiind că diverși autori ezoterici sau orientali sînt la această oră mult mai populari decît autorii tradiționali ortodocși în rîndurile studentimii din România. O excepție notabilă a con-

³⁶ Sondaj IRSOP pe tema *Procesul membrilor CEPEX*, martie 1991, reproducus de *Adevărul* din 4. 04. 1991.

³⁷ Petre Dănculescu, „Social Change and Changing Public Opinion”, în

Romania after Tyranny, Westview Press, 1992.

³⁸ Sondaj Gallup CSOP din ianuarie 1994, difuzat de Rompres.

stituie filozoful ortodox Petre Țuțea, a cărui gândire orală și nesistemată a făcut o extraordinară carieră postumă, mai ales printră tinerii care sînt în căutarea unui maestru spiritual.

Unul dintre motivele pentru care România nu a reușit să trimită în judecată nici pe acei criminali ai Revoluției cu dosarul complet încheiat de procuratură, ca generalul Topliceanu de la Cluj, este absența unei reacții considerabile la nivelul opiniei publice, lipsa totală de interes pentru această chestiune de justiție morală. La Cluj, una dintre victimele reperiunii armate, pictorul Matuș, a decedat în decembrie 1989. Colegul său, actorul Călin Nemeș, s-a sinucis trei ani mai tîrziu, după disperate încercări esuate de a face justiție memoriei prietenului său. La nici una dintre demonstrațiile cerînd participarea vinovaților nu s-au strîns mai mult de cîteva mii de oameni, într-un oraș universitar cu cîteva sute de mii de locuitori. Publicul s-a dezinteresat de adevărul cu privire la Revoluție, de exemplu, cu atît mai mult cu cît a simțit că acesta contravine partidului de guvernămînt care îi acordase în 1990 atîtea facilități.

Formațiunea civică Alianța Civică a încercat să organizeze acest discurs justipar-moral, sub deviza „Adevăr și pîine”, preluată de Convenția Democratică (în care AC este membră) în campania electorală pentru legislativele din 1992. „Azi avem nevoie de morală/avem nevoie de justiție...”, suna textul clipului televizat al acestei alianțe politice. Ceea ce nu era adevărat decît teoretic. Electoratul nu avea nevoie nici de una, nici de alta, din moment ce în nici o anchetă de opinie și din nici o acțiune publică nu reiese aceasta. Nici un sindicat din România, excepția notabilă fiind constituită de cel al televiziunii, nu s-a mobilizat vreodată pentru adevăr. Conform unui studiu IRSOP din vara lui 1990, de altfel, afirmarea adevărului este văzută de către public ca o sarcină primordială a partidelor politice, aînt a celui de guvernămînt, cît și a celor din opoziție, deci nu una a societății civile.³⁹ Acest lucru nu este neapărat o chestiune de concepție, cît obișnuita atitudine de evitare a oricărui conflict, în general a atitudinilor active, de implicare. Valorile creștine, oricît ar fi religia ortodoxă de *laissez faire*, sînt *valorii active*, care cer o angajare, angajare de care românii nu par capabili.

³⁹ Sondaj IRSOP reproducus de *Adevărul* din 18. 07. 1990, sub titlul „Ce gîndesc oamenii”.

În sfârșit, deși vom reveni în altă parte pe larg asupra subiectului, popularitatea reintroducerii pedepsei cu moartea la un popor creștin este cel puțin surprinzătoare. În majoritatea grupurilor noastre focus am înflorit păreri mai curînd pentru această reintroducere, la aproape toți bărbații, dar și la femei. Doar femeile au îndrăznit să formuleze obiecția că această pedeapsă este prea puțin creștină. Bărbații fac chiar confuzia de a considera că „legea ochi pentru ochi și dinte pentru dinte este creștină și strămoșească” (miner, 1994). Creștinismul a fost invocat, tot de bărbați, atunci cînd a fost vorba de legile represive privind minoritățile sexuale. Români sînt creștini cînd e vorba să persecute pe homosexuali, dar vită de creștinism cînd e vorba de pedeapsa cu moartea. Aceasta nu este de altfel cerută pentru asasinii Revoluției, ci pentru criminalii penali obișnuși, autori de violuri sau crime bestiale. În ce privește pe marii criminali comuniști, atunci cînd nu se admite în mod completent că trebuie judecați, răspunsul este și mai pasiv, de tipul „Ce să-i mai judecăm de acum? Au scăpat nepedepsiți, gata, ce să le mai facem?” (țărani, 1994).

Marxism și justiție socială

Dacă valorile justițiar-morale au puțină trecere la poporul român, cele ale justiției sociale sînt în schimb la mare cinste. Prin aceasta nu trebuie cumva să se înțeleagă că românii din perioada post-totalitară sînt deosebit de darnici cu categoriile defavorizate sau desfășoară vreo activitate socială în sprijinul acestora. Am văzut deja că străinii sînt cei care se ocupă de copiii bolnavi de SIDA și de orfanii români. Această categorie se încadrează, de altfel, într-un sistem mai larg de valori, pe care nu credem că greșim numindu-le *valori pasive*. Cea mai generală dintre acestea este aspirația la liniște, pe baza căreia s-au câștigat alegerile din 1990. Aceasta a avut la bază tendința populației de a rămîne în starea de stress minim din luna ianuarie, cînd prin executarea Ceaușeștilor și acordarea cîtorva favoruri populiste (prețuri reduce artificiale, săptămîna de lucru de cinci zile, aprovizionare excelentă cu produse ieftine) părea că schimbarea se realizase fără nici un efort și aproape de la sine. Diversiunea teroristă, cu desfășurarea ei arbitrară și sfîrșitul programat, a completat acestea cu impresia că obiectivele cucerite sînt în pericol, apoi că acest pericol a luat sfîrșit și populația trebuie să mulțumească lui Dumnezeu că nu teroriștii au fost cei care au

câștigat. Relaxarea națională survenită după încheierea episodului terorist a fost ulterior menținută cu orice preț, chiar cu acceptarea unor compromisuri și neadevăruri flagrante din partea puterii. O dată scăpați de Ceaușescu în mod miraculos și fără contribuția lor, românii nu mai doreau nici un fel de conflict. Într-un sondaj IR SOP din iulie 1990⁴⁰, majoritatea românilor considerau că rolul partidelor politice este „să asigure liniștea în țară” și „să colaboreze cînsit unele cu altele”. Ideea de opoziție nu se regăsea nicăieri, după același sondaj rolul partidului de guvernămînt și cel al opoziției fiind aproape identice (din cauza aceasta nu era clar de ce sînt necesare mai multe partide și nu doar unul singur).

Aspirațiile de acest tip sînt foarte modeste. Conform unui alt sondaj IR SOP, de data aceasta din ianuarie 1993⁴¹, majoritatea românilor își pune ca dorință principală pentru 1993 „sănătatea”, urmată la mare distanță de dorința de a câștiga bani, a deschide o afacere proprie ș.a.m.d. Dincolo de faptul că nu există pe această listă nici o aspirație de natură mai puțin materială (sînt un sondaj din 1993 realizat în Japonia două treimi dintre japoanezi declară că aspirațiile lor sînt de natură spirituală, pe cele materiale considerîndu-le mai mult sau mai puțin împlinite), chiar „sănătatea” în sine este un ideal extrem de modest, practic o altă formă de evitare a ceva rău, și nu o aspirație propriu-zisă. Într-un alt sondaj din martie, același an⁴², liniștea și evitarea unui război cu vecinii, două valori pasive, obțin majoritatea, 49 % dintre respondenți.

Deși evită pe cît posibil atitudinile active, românii nu admit ca cei mai activi decît ei să aibă posibilitatea să se diferențieze, pentru că acest lucru i-ar dezavantaja sau i-ar obliga finalmente să accepte competiția și reformarea sistemului lor de valori, ceea ce ar presupune un efort considerabil din parte-le. Păreră noastră este că astfel se explică aspirația către egalitate socială, și nu prin îndocrinarea comunistă, explicație furnizată de mai mulți autori, cu deosebire de Ioan Mihailescu. *Cheia multor atitudini românești, de la vot la atitudini neelectorale, stă în evitarea soli-cității.* Vom discuta în capitolul consacrat dispoziției în ce măsură

⁴⁰ V. nota 39.

⁴¹ Sondaj IR SOP din ianuarie 1993, difuzat de Rompres.

⁴² Sondaj IR SOP difuzat de Mediafax, martie 1993, „Păreră românilor despre politică și politicieni”.

există o bază obiectivă pentru această oboseală a poporului român. Destul însă că există o puternică percepție subiectivă a acestui fapt. „Poporul român este un popor obosit și îmbătrânit, chiar și tinerii sînt obosiți dinainte de a apuca să facă ceva” (grup pensionare, 1994).

În mod concret, 70-72 % apreciază, într-un sondaj citat de Ioan Mihăilescu, că între venituri trebuie să fie o diferență mică sau nici o diferență, deși fiecare categorie de muncitori se simte îndreptățită mai mult decît celelalte să cîștige mai bine.⁴³ Acest lucru dovedește încă o dată că nu este vorba de educația marxistă privind egalitatea socială, ci numai de tendința românească de a împiedica pe cei mai întreprinzători, mai capabili sau mai norocoși să se diferențieze în vreun fel. Într-un sondaj făcut de Gallup CSOP UK, 52 % consideră că între venituri nu trebuie să existe o diferență mai mare de 3:1 (dar o posibilitate mai egalizatoare de altă nu a fost oferită între alternative).⁴⁴ În același sondaj, 53 % consideră că în România există tensiuni serioase între săraci și bogați. Dar fiind că sondajul a fost realizat în ianuarie 1994, iar într-o primă statistică pe acest subiect Comisia Națională de Statistică aprecia în luna august a aceluiași an că în România există aproximativ 140 000 de patroni (față de două milioane în Polonia postcomunistă), perceperea unui conflict între săraci și bogați nu are nici o bază obiectivă, ci aparține aceleiași *fobii a diferențierii*.

Obligați de către o realitate economică și socială dezastruoasă, românii au evoluat de la atitudinile antiprivatizare sau pentru variante combinate (parțial proprietate de stat, parțial privată) din 1990 către o atitudine în favoarea privatizării, conform sondajelor CSOP Gallup UK, IMAS și IRSOP din 1994 (cu aproximativ o treime de rezistenți). Dar chiar această nouă atitudine în favoarea privatizării nu poate ascunde faptul că admiterea ei s-a realizat în mod forțat și că adevăratele valori ale publicului nu sînt cele liberale. Astfel, deși 47 % sînt de acord cu afirmația că guvernul trebuie să încheie întreprinderile nerentabile chiar dacă crește numărul șomerilor, iar 57 % sînt de acord cu eliminarea subvențiilor, 80 % consideră că guvernul trebuie să controleze prețurile, iar 45 % că trebuie să asigure un salariu minim pe economie, indiferent de rezultatele economice ale întreprinderii.⁴⁵

⁴³ I. Mihăilescu, „Stereotipuri mentale...”, în *Sfera politică*, nr. 7 din 1993.

⁴⁴ V. nota 38.

⁴⁵ Sondaj IRSOP din aprilie 1993, reprodus de *Adevărul* din 21-22. 04. 1993.

În 1990 părea evident pentru toată lumea că sloganul comunist „principali proprietari, producători și beneficiari ai mijloacelor de producție” nu avea o bază reală. Ulterior, el a început să se încarneze din ce în ce mai mult. Populația, muncitorii în special, nu se simțiseră proprietari în regimul comunist, cînd li se spunea că totul le aparține. Ei au început să se simtă însă atunci cînd au reapăut proprietarii vechi și au apărut alții noi. „Știam că a spune că totul este al nostru e echivalent cu a nu poseda de fapt nimic. Dar acum îmi dau seama că ideea că această casă de cultură, de exemplu, dacă nu e a mea, nu e a nimănui altcuiva, mă făcea să mă simt bine” (miner, 1994). „Noi nu avem nevoie de magnați care să ne cumpere țara, anume localități, fie centrul civic, întreprinderi, fabrici sau uzine, tipografii sau hoteluri (...) Tinerii, și muncitorii, și ostașii acestei țări nu și-au vărsat sîngele și nu și-au dat viața pentru a deveni slugile unor anume patroni, magnați sau regi (...)” Iată cum sună scrisoarea adresată de dl Gheorghie Crețu, muncitor la Filatura Românească de Bumbac, în numele său și al mai multor colegi, către cotidianul *Adevărul* din 30 ianuarie 1990. Alți participanți la manifestația din 29 ianuarie de sprijinire a FSN aveau să susțină același punct de vedere, dovedind că nu erau cituși de puțin manipulați, ci își apărau interesele, iar interesele lor vizau continuitatea, și nu schimbarea: „Nu vrem să ajungem să fim vînduți marilor monopoluri străine; am venit să manifestăm aici pentru Front, să avem asigurată stabilitatea politică, siguranța zilei de mîine; nu dezordinea, șomajul și inechitatea socială, pe care în mod sigur la va aduce politica de privatizare” (Aurel Țîrlescu, lider sindical IMGB București, în *Adevărul* din 30 ianuarie).

Egalitatea socială este percepută deformat și la un alt nivel. Muncitorul de la IMGB care, intervievat de televiziunea română în februarie 1990, a spus „De ce să scrie numai ziaristii la ziar? De ce să nu scriem noi, toți oamenii muncii?”, dă glas unei opinii destul de răspîndite. Antintellectualismul claselor inferioare din punct de vedere al educației este o problemă serioasă în România. În satul românesc lider de opinie nu este intelectualul. Este dezolantă din acest punct de vedere relatarea campaniei electorale din 1990 de către un candidat independent ardelean, profesorul Tanco din Cluj, creator de muzee sătești și autor de volume de istorie rurală ardelenască, care a încercat să-și organizeze campania folosindu-se de profesorii de la țară. Mediul rural este un bun exemplu de persuasiune prin simplă

condiționare. Liderul de opinie este deținătorul mecanismului pedepsă-recompensă, adică primarul care trebuie să împartă certificatele de proprietate, cel care dispune de mașinile agricole sau de servicii care nu pot fi găsite în altă parte ș.a.m.d.

Problema este și mai delicată la nivelul clasei muncitoare, deoarece comunismul injectase zeci de mii de posturi inutile de ingineri în industrie (dezvoltarea învățământului politehnic în România ceașistă a fost pe cât de grandioasă, pe atât de absurdă) priviți adesea ca niște paraziți de către muncitori. Generalizarea învățământului de 12 ani și proletarizarea învățământului universitar, ca și tratamentul de care se bucurau absolvenții, repartizați în mod obligatoriu, fără o minimă considerație a opțiunii sau valorii lor personale, au contribuit la pierderea oricărei autorități a intelectualității în ochii restului populației (Brown, 1994). *Or, populația post-totalitară nu respectă decât pe cei care dispun de autoritate și pot face dovada puterii lor.* Cineva mai slab, pentru că e mai prost văzut de regim, și care preținde în plus că are o oarecare superioritate datorată studiilor superioare, trezește în mod logic antipatia.

În sfârșit, se poate spune că atitudinea antiintelectuală (ca și cea antîntreprinzători, antiproprietari ș.a.m.d.) a fost populară și fiindcă a fost încurajată de la cel mai înalt nivel. Ea a fost la drept vorbind o atitudine tipic autoritară, îndreptată împotriva celui slab cu sprijinul celui tare, în cazul de față puterea politică. O sinteză a acestei atitudini o întâlnim în telefonul cititoarei „A. M. din Constanța” către ziarul *Adevărul* din 9 mai 1990, după o apariție televizată a unui grup de intelectuali celebri (Luiceanu, Paler, Doinaș) în sprijinul manifestației din Piața Universității. „Din suflet vă rugăm să publicați în ziarul dvs. un blestem al nostru, al celor mulți, care am fost sclavi muncind pentru țară, pentru intelectuali, care acum vor să distrugă poporul și țara noastră în folosul aventurierilor și mai ales al vecinilor care vor să și-o însușească.” În sfârșit, în afară de aceste rațiuni de antiintelectualism enumerate de noi aici, Trond Gilberg mai identifică și „respingerea noțiunilor de diversitate intelectuală și a ideii că pot fi mai mult de o soluție sau răspuns la o problemă complexă”.⁴⁵

⁴⁵ Trond Gilberg, „Romanians and the Democratic Values: Socialization after Communism”, în *Romania after Tyranny*, Westview Press, 1992.

5. Sistemul valorilor autoritare

Observatorii României anului 1990 din Occident au păstrat întipărită în minte mai ales imaginea, mediatizată de televiziunea franceză, a femeilor din București aplaudind pe minerii care rupeau oasele intelectualilor și studenților, „restabilind ordinea”. Această imagine și votul coplesitor de la 20 mai în favoarea unei puteri dovedite ca prea puțin democratică aveau să acrediteze foarte devreme ideea că problema României erau atitudinile de masă de tip autoritar, pe care se sprijinea grupul interesat de la putere. Analizii ca Trond Gilberg aveau să sintetizeze această chestiune, dîndu-i o perspectivă istorică. Conform autorului citat, țărănimea din România nu a avut niciodată acel grad de încredere într-o conducere care decida nu cu ea, ci peste ea, iar regimurile precomuniste au fost totuși autoritare în esența lor. Comunismul avea să se instaleze mai ușor pe aceste atitudini, profitînd de și dezvoltînd atitudinile autoritare ale masei țărănești. Autoritarismul lui Nicolae Ceaușescu era pur și simplu diferit de cel al populației, și a fost respins deoarece nu se mărginea să nedreptățească minoritățile-țapi ispășitori clasici, ci întreaga populație. Doar această diferență motivează conflictul între Nicolae Ceaușescu și poporul său, și nu una de sistem de valori, și aceasta explică continuitatea statului autoritar după căderea lui Ceaușescu.⁴⁷

Viziunea aceasta este suficient de coerentă, și în mare măsură trebuie să fim de acord cu ea. Totuși nu putem subscrie la ideea că țărani din România au acceptat cu ușurință instalarea comunismului. Foarte multe documentare din acești patru ani arată, dimpotrivă, că sate întregi s-au ridicat împotriva colectivizării și au fost deportate în masă sau decimate în această luptă.⁴⁸ Putem spune cel mult că țărani ar fi acceptat instituirea puterii comuniste fără să se revolte dacă aceasta nu ar fi atentat la autonomia lor economică adică ar fi admis un regim autoritar, dar nu unul totalitar. Ceea ce s-a și întîmplat în 1990.

Argumente în favoarea autoritarității unei bune părți din populația României, în primul rînd țărănimea, dar nu numai ea,

⁴⁷ *Idem*.

⁴⁸ Viorel Marincaș și Daniel Vighi, *Ruscații '51*, Editura Marineasa, Timișoara, 1994.

sînt extrem de multe. Să încercăm să le grupăm în câteva categorii, dînd măcar cîte un exemplu pentru fiecare. Nu vom folosi ca argument ceea ce lui Trond Gilberg, de exemplu, i se pare indiscutabil — opțiunea pentru FSN din 1990 —, pe de o parte pentru că nu dorim să fim acuzați că „încalcăm opțiunea democratică” a publicului român, pe de altă parte pentru că sînt suficiente alte argumente pentru ca acesta să devină superfluu.

Prima categorie de argumente se referă deci la susținerea unui regim autoritar, care este chiar încurajat să se mențină astfel, dizolvînd demonstrațiile opozițiilor sau expulzîndu-i de-a binelea pe aceștia. Fenomenul începe să se manifeste o dată cu primele manifestații de protest din București de la începutul lunii ianuarie. „N-am dormit toată noaptea!”, se confesează la telefonul redacției (*Adevărul* din 20 februarie) Valeria Dinu din strada Lîlnăriei, București. „Avem, n-avem treabă, ieșim în stradă! În loc să ne unim forțele ca să punem în sfîrșit țara aceasta pe picioare, ne facem de rîsul lumii. Ne-am săturat pur și simplu de o asemenea democrație.” „Cred că ar trebui ca organele de ordine să-și intre în sîrșit în atribuții”, opinează și Marieta Popescu din str. Dionisie Lupu 12, la nici două luni după ce poliția închisese la Jilava pe toți manifestații anti-Ceaușescu din noaptea de 21 spre 22 decembrie. „De ce nu s-a aplicat ieri seară decretul cu privire la manifestații, precum și legea privind apărarea patri-monului public? De ce poliția nu a intervenit pentru a face ordine, așa cum se impunea?”, se întreabă Ion Petrescu, profesor de istorie din București. „Ceram ca lege să fie aplicate în mod sever față de cei care au tulburat dumnică liniștea publică”, cere și un colectiv de cadre didactice din județul Vaslui. „Este timpul să se înțeleagă că minoritatea trebuie să se supună majorității și nu să perturbe ordinea în țară”, afirmă ritos și un lider sindical din Slatina, dl Vasile Cîrstea, iar pentru dna Emilia Bărbulescu lucrurile sînt și mai clare: „Se impune acut verificarea tuturor actorilor care au lezat interesul public, inclusiv a grupurilor obscure sau a asociațiilor apolitice pe care aici, la Tirgu Mureș, le-am propune spre desființare. Guvernul trebuie să înțeleagă că țara îl susține și să acționeze spre binele tuturor, nu să se lase influențat de un grup minoritar, avînd în vedere că, potrivit unor principii general valabile, minoritatea se supune majorității, și nu invers” (*Adevărul* din 16 iunie, sub titlul „Gînduri ale oamenilor de bine”). „Demonstrația de astăzi nu a fost autorizată de munici-

palitate să se țină în Piața Victoriei”, afirmă și dl Adrian Ionescu din Centrul de Calcul al Ministerului Industriei Lemnului pe 28 ianuarie. „În nici o țară din lume o demonstrație neautorizată nu este lăsată nepedepsită. Cer FSN fermitate în aplicarea legilor țării.” În principiu, e corect. Numai că municipalitatea despre care se vorbește aici este una arbitrară, nealeasă de nimeni, FSN la fel, iar legea invocată data de trei zile și era dată tocmai pentru ca puterea provizorie să se apere de manifestații care puneau întrebări legitime (teroriști, participarea la alegeri ș.a.m.d.). De altfel, dl Ionescu, bucureștean și intelectual, nu avea cum să nu știe acestea. Doar că nu-l interesau, și orice pretext i se părea bun pentru reprimarea celor care gîndeau altfel decît el și atentau, în numele unor idei abstracte, la interesele sale și ale altora...

O imagine mai precisă și cantitativă avem din sondajul IRSOP din iulie 1990.⁴⁹ Conform acestuia, 76% dintre români au fost de acord cu evacuarea ocupanților Pieței Universității de către poliție, 67% cu apelul adresat populației de a veni în sprijinul autorităților (la care au răspuns doar minerii, aduși în mod organizat), 55% cu venirea minerilor, 27% cu reprimarea minerească, incluzînd distrugerea Universității și sediilor opoziției, iar 75% dezaproabă faptul că în statele occidentale aceste violențe au fost prost văzute. Examinînd aceste cifre, constatăm imediat că avem o majoritate de partea statului autoritar, de acord cu reprimarea manifestațiilor de către poliție și chiar cu amestecul unor gărzi muncitorești civile, dar și un nucleu dur de 27% care ar fi de acord cu anihilarea totală a oricărei opoziții.

Acest nucleu dur, în exact aceleași procente (27%), îl găsim într-un alt sondaj IRSOP efectuat trei ani mai tîrziu⁵⁰, de acord cu o conducere autoritară de mîină forte. Și așa trecem la a doua categorie de argumente, opțiunea fătîșă pentru un regim nedemocratic. Aceasta a fost, din păcate, foarte rar testată direct. Putem obține însă date despre ea din unele testări indirecte, precum cea realizată de CIS în decembrie 1992, cînd numai 58% dintre subiecți au apreciat că răsturnarea lui Nicolae Ceaușescu a fost „în folosul țării”, față de 19% care consideră că a fost în dauna țării și 19% care nu se pot pronunța. „Două cincimi din populație care fie că

⁴⁹ Cf. IRSOP, sondaj produs de *Adevărul* din 18. 07. 1990.

⁵⁰ Sondaj IRSOP din februarie 1993, produs de *Libertatea* din 09. 10. 1993, sub titlul „Grijă și speranțe ale românilor în 1993”.

regretă tirania stalinistă, fie nu este sigură că nu ar avea de ce să nu o regrete", remarcă Pavel Câmpeanu.⁵¹ Și încă alternativele formulate au fost în acest caz prea categorice. Acolo unde chestiunea a fost pusă mai nuanțat, ca în analiza IMAS din 1992 la care am mai făcut referire, 73 % au fost de acord că „deși multe nu erau cum trebuie sub Ceaușescu, el era genul de conducător de care avem nevoie și azi”, iar 80 % sînt foarte în favoarea afirmației că României de azi îi trebuie în primul rînd un conducător puternic, care poate da un sentiment de siguranță și reface ordinea.

În orice caz, la grupurile noastre de țărani, primul răspuns spontan la întrebarea „și de ce nu merg lucrurile bine?” a fost „din cauză că sînt prea multe partide” sau „pentru că fiecare are părerea lui și partidele nu lasă pe oameni să lucreze”. Tot țărani, dar și pensionarii, afirmau în 1992 (actualmente-această opinie, cel puțin în mediul urban, a pierdut mult teren) că „președintele nu poate face nimic din cauză că nu-l lasă partidele” sau, ca variație, „parlamentul”.

A treia categorie de argumente vizează încrederea publicului în instituțiile democratice și ale statului de drept. În acest sens trebuie subliniat că lider în topul încrederii, la mare distanță de ceilalți, a fost în toți acești patru ani Armata, cu peste 80 %. Unii analiști au pus acest fenomen pe seama faptului că nonintervenția armatei și apoi trecerea de partea Revoluției a fost decisivă în răsturnarea lui Ceaușescu. Faptul în sine este adevărat, dar, după părerea noastră, a contat mai puțin. La fel de adevărat este și că Armata a tras totuși la Timișoara, București și Cluj în opoziții lui Ceaușescu. Examinînd cu mai multă atenție observăm că nu numai Armata este așteptată de bine cotată, ci toate instituțiile autoritare ale Statului: 54 % au încredere în poliție, 43 % în Procuratură și 37 % în SRI (moștenitorul DSS), față de numai 23 % în Parlamentul ales.⁵² Or, Procuratura este o instituție anacronică, a cărei desființare a fost cerută și de organismele europene (ei i se datorează în mare măsură blocarea proceselor comunismului, teroriștilor, extremiștilor români ș.a.m.d.). SRI o instituție parțial ineficăce, parțial coruptă politic prin prezența

51 Cf. Pavel Câmpeanu, *De patru ori în fața urnelor*, Editura All, 1992, cap. XVIII.

52 Sondaj CSOP Gallup UK din februarie 1994, reprodus de *Curierul Național* din 16. 03. 1994.

multor cadre din Securitatea lui Ceaușescu, poliția acționează încă de multe ori ca o forță repressivă violentă (cum a dovedit chiar o emisiune a televiziunii naționale — realizator, Marius Geotgescu — din 1994, „Cînd polițiștii redevin milițieni”). Totuși, aceste instituții sînt mai populare decît Parlamentul și tribunalul în ochii publicului! Sau poate tocmai de aceasta? *Publicul autoritar are oroare de dezbateri, aceasta îi dă un sentiment de nesiguranță*. El nu apreciază justiția, cît siguranța, fie ea și în sprijinul nedreptății. Parlamentul și tribunalul sînt locuri unde domnește dezbateri, unde rezultatul nu este cunoscut dinainte, deci este îndoielnic. Or, populația autoritară nu suportă să vadă la conducători ei că nu știu dinainte toate răspunsurile și nu o ghidează cu o mîină sigură. În toate grupurile noastre lumea s-a plîns de nesfîrșitele discuții parlamentare, ajungîndu-se la concluzia eronată că datorită acestei „pierderi de vreme” merg lucrurile aște de prost în țară, cînd în realitate nimic nu împiedica guvernul să lucreze în tot acest timp. Armata, poliția, procuratura și Securitatea trezesc încredere deoarece sînt parte a puterii adevărate, neîndoielnice, nu a celei reflexive, în a cărei menire stă îndoiala de sine.

O scală a trăsăturilor personalității autoritare a fost construită de Adorno și colaboratorii săi. Deși studiul a fost criticat pentru că analiza doar dogmatismul de dreapta și atitudinile antisemite, aplicabilitatea sa este mai generală. Reproducem cele două trăsături ale personalității egocentrice de tip autoritar:

1. Convenționalismul — o aderență rigidă la valorile clasei mijlocii;
2. Supunere de tip autoritar — supunerea față de reprezentanții autorității și o atitudine necritică față de autoritatea morală idealizată din cadrul grupului;
3. Ostilitate la adresa celor care încalcă normele sociale — o formă de agresiune autoritară. Tendința de a fi imediat gata de a observa, condamna, respinge și pedepsi oamenii care violează normele convenționale;
4. Neplăcere în fața subiectivității — opoziția la ceea ce este subiectiv, imaginativ, estetic, sensibil;
5. Superstiție și stereotipizare — credința în determinarea mistică a individului; dispoziția de a gândi în categorii rigide;

6. Preocuparea față de putere, forță și duritate — (...) identificarea cu figuri ale puterii, demonstrații exagerate de forță și duritate;
7. Cinism distructiv la adresa naturii umane — o ostilitate generalizată, o deprecieri a omului;
8. Protecționism — tendința de a proiecta impulsuri inacceptabile, dispoziția de a crede că în lume se petrec lucruri periculoase, sălbătice și corupte;
9. O preocupare exagerată cu sexul și cu fenomenele cu conotație sexuală (Adorno *et al.*, 1950).

Nu am urmărit în mod mecanic aceste trăsături în grupurile noastre focus, dar motivul pentru care le menționăm este acela că nu le-am pierdut totuși nici un moment din vedere. Primele cinci trăsături se înfișează pe scară largă la românii de vîrstă mijlocie sau a treia din toate categoriile sociale cu care am discutat. Caracteristici ca 6 și 8 le-am înfișat în mod izolat la mineri și unii pensionari bărbați, 8 fiind după părerea noastră identificabilă cu tendința românească paranoică de a crede că la originea tuturor relelor este reaua intenție a unei conspirații dușmănoase. În sîrșit, caracteristica a noua am înfișat-o mai puțin, deoarece discuțiile despre sex nu puteau fi integrate în ansamblul ghidului nostru de conversație fără riscul de a compromite alte aspecte. Cu toate acestea, în mod spontan, pensionarii și țărani, cu predilecție femeile, s-au plîns de libertatea sexuală de după Revoluție, au exagerat numărul violurilor și abuzurilor sexuale față de copii și au afirmat că filmele sexy difuzate de Televiziunea Română sînt responsabile de o parte din aceste probleme.

Care este însă explicația acestui autoritarism, și este el specific românesc și motivat în primul rînd de o istorie specifică, așa cum crede Trond Gilberg? Părerea noastră este că răspunsul e mai complex și se datorează unor fenomene cu o arie de răspîndire mult mai largă, chiar dacă o primă explicație este cea a tradiției autoritare a masei rurale românești. Dar autoritarismul nu este înfișat numai la țărani în România post-totalitară, ci la o populație mai extinsă și mai diversă. În acest sens trebuie să subliniem că numeroase studii tind să coreleze autoritarismul cu clasele sociale inferioare. Un studiu american citat de S.M. Lipset⁵³ afirmă că „clasa muncitoare conține o proporție mai

mare de «autoritari» decît fie clasa mijlocie sau superioară». Lipset analizează subiectul într-o carte care se numește chiar *Democracy and Working Class Authoritarianism*. Acest autoritarism al claselor inferioare este o manifestare a conformismului acestora, oamenii putînd fi, după psihologii Anthony Davids și Charles Erikson, în „același timp bine adaptați și autoritari”. Asemenea atitudini sînt considerate „normale” și așteptate în grupurile claselor inferioare.

O observație în care concordă mai multe studii este aceea că clasele inferioare sînt în general mai intolerante din punctul de vedere al libertăților civile și al minorităților decît celelalte. Una dintre explicațiile cele mai interesante oferite de Lipset este cea a izolării față de discuția firească din societate. Cu cît o comunitate este mai izolată, cum ar fi muncitorii din bazinele miniere, șantiere, mari complexe extraurbane, sau în mediul rural, cu atît tînde să adopte opinii mai intolerante și mai puțin complexe. Dintre acestea comunitățile rurale se opun în genere cel mai mult libertăților civile și sistemului multipartinic.⁵⁴ Studiile de comportament electoral tind să arate că muncitorii agricoli sau țărani săraci susțin extrema sîngă în alegeri, iar proprietarii agricoli medii votează cu partidele de extremă dreaptă. Un excepțional studiu asupra comportamentului electoral istoric și contemporan al țărănimii realizează Samuel Huntington în *Political Order in Changing Societies*, unde se evidențiază că atunci cînd masele rurale capătă dreptul de vot după un regim autoritar prelungit (exemplele date sînt Brazilia, Ceylon, Turcia) „principala funcție socială a sufragiului a fost păstrarea structurii de putere existente”.⁵⁵ Tot Huntington face o analiză a participării/neparticipării țărănimii la revoluții, conchizînd că revoltele urbane pot produce schimbări în sistem, dar nu de sistem, acestea nerealizîndu-se decît cu aportul țărănimii. „Dacă mediul rural sprijină guvernul, acesta are posibilitatea de a izola și limita opoziția urbană”.⁵⁶ Acest pattern a fost înocmai respectat și după tentativa revoluționară urbană românească, izolată și încheiată fără să-și fi atins mare parte din scopuri datorită sprijinului acordat de masele autoritare rurale noii puteri de la București.

⁵⁴ *Idem*, p. 105.

⁵⁵ Samuel Huntington, *Political Order in Changing Societies*, Yale University Press, 1968, p. 444.

⁵⁶ *Idem*, p. 291.

⁵³ Cf. Seymour Martin Lipset, *Political Man. The Social Basis of Politics*, Baltimore, 1981, cap. 4.

Atitudinea autoritară a primit în genere două tipuri de explicații, destul de deosebite. Una este explicația psihosociologică, citată de Lipset⁵⁷: „Liberalismul noneconomic nu este o simplă problemă de dobândire a informației și educației; este, cel puțin în parte, o atitudine de bază care e descurajată de situația socială a persoanelor cu situație socială inferioară” (Hyman și Sheatsley, 1947) sau „dezavantajul economic este și dezavantaj psihologic: obișnuință a supunerii, acces limitat la sursele de informație, lipsa facilității de exprimare... par să producă o lipsă a încrederii de sine care crește lipsa de bunăvoință a persoanei din clasele inferioare de a participa la multe faze ale culturii noastre predominant «mijlocie»” (Knauper, 1947). Explicația oferită de psihanaliza socială, pe de altă parte, focalizează asupra masochismului, Fromm considerând ca tipic masochistă atitudinea autoritară de a te umili în fața celui puternic și a persecuta pe cel slab.⁵⁸ Ambele explicații caută să lămurească insuccesul simplei informări pe lângă această categorie de persoane. Această informare care constituie o obsesie a opoziției politice din România și a multor observatori occidentali, în special ziaristi, este în realitate mai întodeauna un eșec, fiind admisă doar dacă este internalizată sistemului valorilor autoritare, și ca atare pierzând orice interes.

Putem vorbi de mai mult decât o masă autoritară, adică de o „personalitate autoritară” în genul celei descrise de Adorno și Fromm, și pe care acesta din urmă o consideră chiar caracteristică Europei Centrale? Termenul este legat de cel de caracter masochist, descris și de Wilhelm Reich și de Karen Homey. Este vorba de o persoană care încearcă să „scape de povara libertății,⁵⁹ Acest „abandon” se face în favoarea cuiva mai puternic cu care subiectul se identifice (liderul fascist la Fromm, puterea de stat în cazul funcționarului, compania în cazul angajatului la o companie Reich). Părerea noastră este însă aceea că mai curând decât masochism, fie și ideal, conformismul, magistrul descris aici de Reich, cât și de Fromm este cheia autoritarismului, a identificării cu autoritatea. Pentru că masochismul implică totuși principiul

⁵⁷ V. nota 53.

⁵⁸ Erich Fromm, *Escape from Freedom*, Avon Books, 1965.

⁵⁹ *Idem*, p. 173.

plăcerii, iar noi nu am înfluit în nici unul dintre grupurile noastre o identificare care să fi mers pînă la acest nivel, ci mai curînd una funcțională, utilitaristă. Să remarcăm aici cît de mare este conținutul de unel categorii sociale din România post-totalitară. Am mai discutat despre reacția grupurilor față de tot ce — sau cine — pare străin de natura lor. Dar aceasta nu este totul. În grupul focus din satul Galbenu s-a înfîmplat ceva deosebit de revelator. În clipa în care moderatorul a întrebat cine este pentru pedeapsa cu moartea, a remarcat reacțiile spontane ale grupului: trei din cele cinci femei erau împotriva, restul — plus cei cinci bărbați — fiind pentru. Dintr-o femeie, una a avut chiar o primă reacție violent împotriva. În clipa în care s-a făcut un tur de masă și s-a văzut că majoritatea nu era de părerea ei a renunțat să o susțină, deși încurajată de moderator, spunînd împreună cu celelalte două „nu vrem să fim de altă părere decât ceilalți”. Una a mers chiar pînă la a spune moderatorului „vă rog să consemnați că nu sînt de altă părere decât ceilalți”. În grupurile din 1990 doar cîte un om era de altă părere politică decât restul grupului, cu alte cuvinte în fiecare grup era cel mult un individ de partea opoziției. Totuși aceștia nu se pliau restului grupului, susținîndu-și punctul de vedere, deși aveau majoritatea împotriva. Din experiența noastră am putea spune că țărani se conformează cel mai mult, urmați de pensionari, iar muncitorii și studenții cel mai puțin. Femeile se conformează mai mult decât bărbații, ceea ce confirmă majoritatea cercetărilor teoretice.

Este atitudinea autoritară irațională? Se identifică poporul român dincolo de limita autoconservării sale cu puterea de stat și reprezentanții ei? Scăderea constantă a popularității guvernului Văcăroiu și a președintelui Iliescu dezmente această variantă. Desigur că, atunci cînd un grup de muncitoare declară că vor vota tot pe aceia pe care pe bună dreptate îi consideră responsabili de dificultățile lor în speranța că „poate vor fi mai buni cu noi de data aceasta”, asemenea atitudine pare irațională și chiar masochistă. Dar acestea se petreceau în 1992, cînd opoziția politică nu era bine constituită și definită în ochii publicului, nedispunînd de lideri de opinie în mediul muncitoresc. Opoziția politică a fost și a rămas în ochii acestei populații o necunoscută absolută, față de care este preferat rîul cunoscut al partidului de guvernămînt. Ea se poate obișnui cu alternativa în măsura în care aceasta îi va fi prezentată treptat, mediată de lideri

locali, mai puțin cosmopoliti și educați. Cîtă vreme opoziția politică din România nu a trecut încă la această apăsare, a vorbi de iraționalismul publicului este prematur. Masa este autoritară, dar nu irațională, și pierderea avantajelor economice de care se bucura în anul 1990 o îndepărtează pe zi ce trece de surse indiscutabile de autoritate în acea perioadă, ca guvernul sau președinția, și o apropie de cele neimplicate în costurile tranziției, ca armata. În majoritatea grupurilor noastre din 1994 interlocații, cu excepția studenților care-și doresc o republică parlamentară sau o monarhie constituțională, își doresc în fruntea statului un reprezentant al armatei „ca mareșalul Antonescu”. Acesta este respectat mai ales pentru corectitudinea sa personală și a guvernului său, dar și pentru acte autoritare greu de explicat, cum ar fi deportarea țiganilor în Transnistria, fapt menționat favorabil de majoritatea interlocutorilor noștri. Este de asemenea probabil că românii ar accepta mai ușor o dictatură regală sprijinită de armată decît o monarhie constituțională a cărei utilitate ei nu o văd.

6. Temeri și anxietăți

Anxietatea, teama, uneori de intensitate fobică, a fost o constantă a vieții psihologice a românilor în perioada post-totalitară. Despre temerile din 1990 am menționat deja cîte ceva, deși nu dispunem, din păcate, de o evaluare cantitativă din acea perioadă. Încercînd să le sistematizăm într-o ordine a importanței, putem spune că cea mai însermată a fost probabil teama de necunoscut, cu tot ce cuprindea ea în acel moment: teama de competiția politică și economică, teama de șomaj și/sau de închiderea întreprinderilor, teama de frământări politice și sociale — „a doua revoluție”, cum ne-a spus acel grup de tărânci din Iași în 1992 —, teama că vor veni străinii să cumpere industria sau moșierii să-și ia pămîntul ș.a.m.d. Nimeni nu pare să se fi temut de o întoarcere a comunismului, cu excepția unei minorități. În 1992, de altfel, la prima noastră serie de grupuri focus, teama de întoarcerea comunismului era ca și inexistentă, nefiind pomenită spontan, ci de către moderator, în vreme ce teama de „anarhie” și dezordine — „nu mai e nici o ordine”, „ne apuca groaza cînd vedeam manifestațiile la televizor” — revenea des în discuție. La o evalu-

are cantitativă făcută de IMAS⁶⁰ în urma unor afirmații mai frecvente din cursul acestor discuții, a reieșit că 74 % sînt de acord (56 foarte mult) cu propoziția „Știam unde să mă duc înainte, cînd aveam vreo problemă, acum n-am idee la cine să apelez” (teama de anarhie, de vid de putere) sau „Pe măsură ce a crescut libertatea a crescut și delinvența” (75-51). Teama de violență stradală — „Pe timpul lui Ceaușescu puteai să mergi pe stradă, acum îți dau în cap fără nici o frică” — a fost un subiect frecvent adus în discuție și la grupurile focus din 1994. În realitate, este un nou caz de idealizare a epocii Ceaușescu și de confuzie a lipsei generale de libertate care domnea în societatea ceaușistă cu ordinea dintr-un sector particular. În ultimii săi ani, Ceaușescu luase obiceiul unor frecvente grațieri, care încurajaseră extrem de mult lumea interlopă românească, știut fiind că nici un deținut penal nu rămînea mult în pușcărie. Statisticile poliției dovedesc de asemenea că erau mai multe violențe în timpul lui Ceaușescu decît în perioada postcomunistă, deși oricare dintre interlocutorii mei ar fi jurat contrariul. Percepția subiectivă a unei criminalități sporite provine dintr-o mediatizare care înainte lipsea: presa „murdară” care face violului o enormă publicitate și anunțurile de dispariție de la televiziune, care înainte se anunțau numai la poliție și nu beneficiau de o popularitate națională. De altfel, interlocutorii mei, mai cu seamă pensionarii, care par să trăiască mai mult această teamă, au admis că nici lor și nici cuiva cunoscut nu i s-a întimplat nimic după Revoluție, sursa fiind mass media.

Temerile tranziției au fost însă, în genere, predominant concrete și materiale. În același studiu IMAS, majoritatea se temea pentru următorii patru ani în principal de șomaj, care i-ar atinge fie personal, fie printr-un membru al familiei. Pe al doilea loc venea creșterea prețurilor, temă obsedantă a tuturor grupurilor noastre focus. La începutul lui 1993 locul înfi fusese luat de inflație, care atinsese proporții galopante. Sondajul IRSOP din iunie 1994⁶¹ avea să readucă pe primele locuri creșterea prețurilor (60%) și șomajul (34%).

Războiul din Transnistria și ulterior cel din Iugoslavia aveau să aducă o nouă fobie populației — aceea de război în zonă —

⁶⁰ IMAS, *Romania Today — Political Reality*, 1992.

⁶¹ IRSOP, *Barometru de opinie publică*, iunie 1994.

devenită cea mai importantă teamă la începutul anului 1993, conform IRNOP. Dar limitarea conflictului iugoslav și cronicizarea lui a șters încetul cu încetul această temă, astfel că majoritatea interlocutorilor noștri în 1994 ne-au declarat că nu cred într-o asemenea posibilitate avînd ca obiect provincia românească Transilvania, tema favorită a ultranaționalștilor români. În sondajul IRNOP citat mai sus, 35 % se temeau de un război în zonă, iar într-unul al IMAS din martie același an procentul era mai mare, de 50 %.

De ce sau de cine se mai tem românii? Dintre statele vecine, singurul considerat de temut, este Rusia. Ungaria, deși considerată neprietenosă față de România de către mulți din interlocutorii noștri, este văzută ca un stat mai slab, care țese intrigă împotriva României și se bucură de problemele ei, dar nu ar avea curajul unui conflict pe față. O categorie de populație care trezește teama sînt țiganii, estimați ca un pericol afit pentru siguranța fiecăruia, cît și pentru țară în general.

O categorie de teamă mai puțin descrisă și care nu a fost prinsă în sondaje pentru că nu s-a găsit nimeni să o formuleze ca atare este teama de conflict. Unul dintre motivele de spaimă mărturisite de interlocutorii mei aproape de groaza lor irațională din 1990 cînd vedeau la televizor manifestațiile de protest era aceea de „război civil” (pensionare). Iar un grup de țărani a pus de asemenea degetul pe rană atunci cînd a declarat că nu este de acord ca regele să se întoarcă nici ca simplu cetățean, deoarece „tot s-ar găsi unii să facă scandal și atunci”. Altfel, ei nu aveau nimic împotriva, ba chiar li se părea firesc, „dar nu mai vrem înfruntare”. Românii ar accepta schimbarea dacă nu s-ar găsi nimeni care să se opună la ea.

7. Grad de maturizare

Care este gradul de maturizare a populației descrisă de noi aici? Fără a ne încumeta la un diagnostic, vom cita doar trei exemple care ni se par revelatoare pentru ilustrarea acestui aspect.

Primul a fost evidențiat în cursul alegerilor legislative din 1992. Trebuie spus că, dacă în 1990 populația s-a dus la vot ca la plebiscit, fiind convinsă că opțiunea ei este avantajoasă, chiar

dacă nu neapărat și morală, în 1992 foarte mulți votanți erau deja în regiunea numită *cross-pressures* — presuni intersectate —, fiind supuși la influențe diferite și dezamăgiți de evoluția tranziției. Separarea Frontului Salvării Naționale în două formațiuni politice diferite (scindarea partidului „unic”) a fost o sursă suplimentară de confuzie și dezorientare.

În orice caz, la aceste alegeri s-a atins un record al voturilor anulate din toate alegerile postcomuniste din Europa de Est — 16 % dintre electori, aproximativ un milion în cifre absolute, afit pentru Adunarea Deputaților, cît și pentru Senat. La vremea respectivă s-a discutat posibilitatea unei fraude electorale, dar, așa cum dovedește Michael Schafir (*RFE Research Bulletin*), această prezumție a fost probabil neîntemeiată. Majoritatea buletinelor anulate nu aveau de altfel ștampila Convenției Democratice, alianța de opoziție, ci a Frontului Salvării Naționale, încă partid de guvernămînt, dar nu și partid al președintelui Iliescu. Explicația noastră este că marea număr de voturi anulate este real, nu urmarea unei fraude electorale. Un milion de români au clacat în fața actului de a alege. În mod normal, votantul supus la *cross-pressures* renunță să se mai prezinte la vot. Dar, fiind vorba de afit de traumatizata populație românească, obișnuită să se prezinte cu buletinul de identitate la tot felul de repartiții unde o eventuală absență a ștampilei ar fi remarcată, absența la vot devine actul unui curaj pe care nu îl are. Alegătorul dezorientat și supus unui stress al alegerii mai mare decît precedentele (două Fronturi în loc de unul; intuiția că nu mai trebuie votat Frontul, dar neîncrederea față de alternativă), își traduce printr-o greșeală, de fapt un veritabil act ratat, starea de perplexitate psihologică în fața unei alegeri stresante, a neputinței de a se elibera de anxietate indiferent ce alege. Un fragment al populației, cum de altfel ne-au și mărturisit în 1994 minerii, a votat nu ca să aleagă, ci ca să scape de vot. Că aceasta nu este o simplă speculație o arată faptul că numărul mare de voturi anulate a fost în orașe mari, cu birouri de vot complete, ca București sau Iași. Autorul a interviavat de altfel în ziua alegerilor destui alegători din mediul urban și rural din județele Giurgiu și Călărași. Dintre aceștia, doi au declarat că „au votat cu trandafirul”. La întrebarea cu care trandafir, întrucît ambele Fronturi aveau ca simbol electoral trandafiri (FSN unul, FDSN trei), au răspuns „peste tot unde am văzut trandafiri am pus ștampila”. Cu alte cuvinte, voturile lor au fost anulate.

Al doilea exemplu la care ne referim vizează „jocul de întra-jutorare” numit „Caritas” și celelalte jocuri similare care au înflorit în România în perioada 1993-1994. Jocul, care multiplica depunerile de opt ori, a dat, cum era de așteptat, faliment în mai puțin de un an de zile, deponenții păcăliți recurând la soluții radicale ca greva foamei pentru a-și recupera banii. Poliția a dovedit de altfel că patronul jocului, Ioan Stoica, devenit un fel de „tată” al orașului Cluj, era un recidivist care mai suportase o condamnare pentru delapidare. Cu toate acestea și în ciuda altor eșecuri ale unor jocuri similare ca „Philadelphia” din Pitești sau „Gerald” din București, deponenții au continuat să caute, cu orice risc, soluția magică a înmulțirii banilor. Astfel, în vara lui 1994, la doar câteva sute de metri de locul unde greviștii foamei își cereau înapoi economiile în fața primăriei din Cluj, s-a deschis un nou joc de întrajutorare „Driada”, la ale cărui cozi reporterii *Evenimentului zilei* au consemnat că eșecul „Caritas” a avut loc nu din vina lui Ioan Stoica, ci a presei, care a atacat constant jocul și a scăzut încrederea în el.

„Caritas” a fost un fenomen de masă. Tărani din tot Ardealul ajunseseră să-și vândă vaca — simbol al trăimicii unei gospodării țărănești — pentru a depune banii acolo. „Caritas” este încă o dovadă că faimosul bun simț ardelenesc, deosebit de cel din Regat, mai are cel mult o realitate istorică. Pentru închiderea jocului și împiedicarea altor oameni să-și riște și să-și piardă toate economiile a fost nevoie finalmente de intervenția Primăriei din București și a Poliției Clujene, care au reușit să interzică deschiderea de noi filiale. Altfel, mecanismul celor care vînd totul pentru a-și depune banii, ca apoi să-și piardă și să facă plîngere la poliție cerînd acesteia să-și recupereze — deși ei și-au asumat un risc în mod conștient în momentul depunerii —, ar fi continuat la nesfîrșit.

Se poate considera fenomenul „Caritas” o dovadă de primitivism al gândirii românilor, o mostră de gândire „magică”? Cum au putut aduși dintr-o țară care în anurile UNESCO apare ca avînd printre cele mai ridicate grade de alfabetizare din lume să creadă că banii se pot înmulți de opt ori în trei luni fără ca nimeni să fie păgubit? Părearea noastră este că această explicație se combină cu o alta, specifică post-totalitarismului (aceleași jocuri au avut un succes nebuș în Rusia). Populația este obișnuită să i se poarte de grijă de către diverși factori responsabili ca „statul” — acesta cuprinzînd poliția, justiția etc. — și se bazează pe această

protecție în momentul în care își încearcă norocul. Cu șansă, mecanismul miraculos va funcționa și fi va îmbogăți fără efort, cu neșansă, vor da fuga la tăciui poliști sau procurori să le restituie banii. O altă probă a gândirii imature este aceea că mulți deponenți intervievați de presă după sfîrșitul jocului au mărturisit că știau că se va încheia într-o zi, dar că sperau că nu vor fi ei printre victime, că vor apuca să-și ridice înainte cîștigurile. Această speranță într-o rezolvare printr-o fericită excepție de la regulă este o altă dovadă de imaturitate și o sustragere de la gîndirea logică, rațională.

Nu revenim aici asupra exemplelor date în ceea ce privește concepția paternalistă asupra statului, pe care am dezvoltat-o pe larg în capitolul consacrat reprezentărilor sociale ale tranziției. În orice caz, și acolo sînt suficiente exemple de imaturitate. O trăsătură mai larg răspîndită, care nu ocolește nici publicul educat, și nici într-un caz pe unii lideri ai opoziției, este apelul la cineva mai puternic pentru a rezolva probleme de care subiectul se simte depășit. Așa cum electorul simplu votează crezînd că în felul acesta a încredințat toate problemele sale statului și a scăpat de ele, la fel opozanțul crede că fratele mai mare occidental nu îl va lăsa în voia soartei și va compensa într-un fel faptul că el nu reușește să cîștige alegerile. Obstinația cu care o parte a opoziției a afirmat după septembrie 1992 că a pierdut alegerile din cauza unei fraude masive (explicație pe care o avansase și la 20 mai) a fost o dovadă că nici opoziția nu era suficient de matură ca să își asume propriile acte.

DISPOZIȚIA. VOIŢA

Anxietatea în care trăiseră românii din momentul declanșării revoltei de la Timișoara — radio „Europa liberă” transmisesese chiar o înregistrare cu focurile de armă trase asupra mulțimii, care a fost deosebit de traumatică pentru ascultători — s-a eliberat parțial pe 22 decembrie, la fuga lui Ceaușescu, a avut din nou un ritm ascendent o dată cu apariția „teroriștilor” — culminînd cu întreruperea curentului vreme de câteva secunde în studioul 4 al televiziunii din noaptea de 23 — care a provocat aproape un atac de panică de dimensiune națională — și s-a descărcat o dată cu executarea soților Ceaușescu și „predarea” teroriștilor. Din acel moment, sărbătorile de iarnă au fost trăite cu un sentiment de per-

fectă relaxare, Anul Nou 1990 fiind un moment în care majoritatea populației atinsese pragul unui stress minim. Contestațiile la adresa noii puteri de la începutul lui ianuarie au atentat la acest echilibru fragil și de abia cîștigat și aceasta constituie una dintre explicațiile pentru care ele au fost aprioric respinse de către o parte a publicului. „Stăteam încremeniți de groază în fața televizorului și ne era teamă că acum începe un război civil” (Iărani, 1994). Tensiunea a continuat cît a durat atmosfera de confruntare din timpul campaniei electorale, potențată de manifestația din Piața Universității, care nu lăsa pe nimeni să uite că noua putere s-ar putea să nu fie alt de benefică pentru România cum se crezuse la început — motivul principal pentru o bună parte a publicului ca să deteste pe manifestanți și să evite cu orice preț să ia cunoștință de mesajul lor, ca o șomeră dintr-un grup focus din 1994 care a povestit că făcea zilnic un ocol pentru a nu trece prin piață și a nu se contamina de ceea ce se petrecea acolo. Mulți locuitori ai Capitalei nu au avut curiozitatea, vreme de vreo patruzeci de zile cît a durat manifestația, să se apropie, ba chiar au evitat cu orice preț să treacă prin centrul orașului pentru a nu afla lucruri care ar fi zdruncinat considerabil starea de echilibru psihic și relativă satisfacție la care ajunseseră. Grație evenimentelor din 13-15, nici după alegeri nu a survenit vreo relaxare. Ulterior, la această anxietate generată de contestarea permanentă a noii puteri s-au adăugat dificultățile economice și, o dată cu ele, îndoiala că noua conducere, votată pentru a realiza o tranziție fără sacrificii, chiar va reuși să o asigure.

Sondajele ne informează asupra dispoziției prin indicatori indirecti. Unul dintre aceștia este starea generală de satisfacție, care a scăzut continuu din 1990 și pînă în prezent. Conform unui sondaj IRSOP din 1993⁶², 57% dintre români apreciază că lucrurile stau mai rău decît în 1989 pentru ei. 55% sînt nemulțumiți de nivelul lor de trai, iar 43% nemulțumiți de viață în general. 46% declară că sînt descurajați și văd viața în negru, ceea ce constituie chiar un indicator de depresie. Alt sondaj, realizat de centrul de statistică sanitară în 1994, găsește 39% dintre români obosiți, 20% dezorientați și 15% triști, în vreme ce 13% sînt „pesimiști” (cf. AMPress din 29 iunie 1994). În sondajul IMAS din martie 1994, 47% sînt „au prea mulțumiți”

⁶² Sondaj IRSOP din 1993, produs de AdEvărul din 21-22.04.1993.

iar 15% „deloc mulțumiți”, iar în cel al IRSOP din luna iunie 1994, 25% devin „deloc mulțumiți”, iar 45% „nu prea mulțumiți”, ceea ce ne duce la un procent de nesatisfăcuți de 66%, două treimi din români!⁶³

În grupurile noastre focus din 1992, dispoziția dominantă a fost cea depresivă. Majoritatea interlocutorilor noștri, deși din motive diferite, s-au declarat dezamăgiți, obosiți și triști, deși amintirea alegerilor din 1990 le mai producea o oarecare satisfacție. „Democrația nu este ce am crezut.” „Nimănui nu-i pasă de noi, nimeni nu se uită la necazurile noastre.” „Nu mai sînt decît un stomac cu două picioare: nimic mai mult.” „Ne cuprinde o tristețe de moarte cînd vedem unde a ajuns țara asta, mai ales țărani, care nu au nici titluri, nici nimic” (pensionare), „sîntem distruși ca popor” (Iărânci), „mai ales cînd ne gîndim că nici copiii noștri nu vor avea un viitor, ne apucă descurajarea” (muncitoare), „nici în 20 de ani nu va fi din România nimic altceva decît vorbărie” (muncitor, 1994), „nu mai e siguranța de altădată — înainte granițele erau sigure, și nici înăuntru nu mișca vreun țigan, fir-ai ei ai dracului, nu era frica și stressul ăsta...” (șomere, 1994). În plus, populația trăia într-o stare de teamă constantă spîrîndu-și că lucrurile se pot degrada și mai mult. La grupuri de vîrstnici, două femei au izbucnit în lacrimi în vreme ce-și descriau necazurile. În 1994, doar o parte dintre interlocutorii noștri au apreciat că trăiesc într-o perioadă nefastă. Resul s-au asociat acestei replici spuse de un tîmăr muncitor „E greu, dar românul e optimist, nu ?” Nimeni însă nu vedea vreo soluție pentru viitorul apropiat, și cel mai optimist pronostic pentru redresarea României a fost cel de zece ani. De altfel, pentru prima dată în 1994, sondajele au indicat o majoritate care consideră că România nu se îndreaptă în direcția bună. Toți interlocutorii noștri s-au plîns de „stress” — „din cauza stressului sîntem mai răi unul cu altul decît eram înainte” (muncitori). Cei mai pesimiști sînt bătrînii și tinerii, care au deopotrivă impresia că noua societate nu mai are loc pentru ei — tinerii din motive profesionale, iar bătrînii din motive economice. Chiar la acei interlocutori ai noștri care luptau împotriva sentimentului de descurajare, încrederea în viitor lipsea cu desăvîrșire.

Descurajarea și tristețea românilor în perioada de tranziție este mult mai profundă decît cea care domnea în 1989, cînd toată

⁶³ Barometrul de opinie publică IRSOP-IMAS, trimestrial, 1994.

lumea aștepta sfârșitul lui Ceaușescu, tocmai pentru că obiectul ei este mai puțin concret și mai greu de definit. Pentru a schimba ceva în 1994 românul știe că, față de 1989, nu mai are de luptat cu un dictator, fie și sprijinit de o armată și o Securitate puternică. Astăzi el trebuie să lupte cu un sistem pe care nu-l înțelege, cu ceilalți români și finalmente cu el însuși, lucru pe care îl realizează ca fiind cel mai dificil. De aici descurajarea și lipsa sa de voință. Descurajarea provine din complexitatea cu care nu sînt obișnuiți după o viață foarte simplă și orînduită de legi clare, chiar dacă arbitrare. „Sîntem oboșiți pentru că nu mai avem certitudini” (pensionare, 1994), „Sînt atîtea emoții pe care nu le-am avut înainte și care ne zăpăcesc” (muncitoare). La întrebarea „Există ceva care puteți face dvs. personal pentru a contribui la o schimbare în bine?”, nimeni, în afară de studenți, nu s-a gândit la vot ca la o cale de a îndrepta lucrurile în direcția voită. Cei mai pasivi au fost țărani, care s-au plîns la nesfîrșit de nedreptățile la care sînt supuși (preț de achiziție a grîului, de exemplu), neînțelegînd să condamne pe muncitorii de la oraș care își cer drepturile prin grevă. „Noi nu putem face nimic, ce putem face?”, au spus țărani. Dintre pensionare și șomeri unii încercaseră să își schimbe meseria sau să lucreze acasă, dar majoritatea acestor încercări fuseseră infructuoase și îi lăsară și mai descurajăți decît înainte. Cei mai puțin descurajați au fost studenții, care, deși la primele generații fără repartiție guvernamentală, au apreciat că își vor găsi totuși un loc de muncă. „Nimeni nu își mai ia nici o răspundere, că tot n-are rost, nu se știe cum se termină”, ne-au spus muncitorii dintr-un grup, care, lucrînd în sectorul de stat, trăiau pe pielea lor provizoriul fără evoluție al unui sector de stat din ce în ce mai neglijat și administrat catastrofal, dar fără perspective apropiate de privatizare. „Acum am ajuns toți la o singură părere: să nu facem nimic și să așteptăm să ne vină de undeva o scăpare”, au spus și minerii.

„O să fim în stare să schimbăm ceva doar cînd ne-o ajunge iarăși cuțitul la os”, a apreciat un miner dintre interlocutorii noștri, iar o profesoară din Valea Jiului interviueată de noi a atîns un punct important spunînd „Nu vă uitați la ei că se plîng. Cît mai există proprietate de stat din care se poate fura, toți se descurcă, cum s-au descurcat și pe timpul lui Ceaușescu. Cînd această resursă va dispărea, atunci va fi nenorocire”. „În zilele noastre țărani vor mai mult slujbe și pensii, nu pămînt”, ne-a

declarat în 1992 un interlocutor dintr-un grup de țărani, aprobat de toți ceilalți. Așa s-au învîțat sub Ceaușescu și viața aceasta îi se pare mai ușoară.

Dar slujbele, pensiile, sinecurile, posibilitatea de a fura de la stat, care devenise o practică generală sub Ceaușescu, se restrîng în fiecare zi, din cauza falimentului general al economiei de stat, deși cea mai protejată de stat dintre toate economiile est-europene în perioada de tranziție. De aici panica, descurajarea, obligația de a lua o atitudine activă cu care s-au dezobișnuit. Cele mai afectate sînt femeile, mai dependente și mai lipsite de inițiativă, care nu mai găsesc o autoritate dispusă să le poarte de grijă și se trezesc „pierdute, ale nimămăi” (țărănci, 1992).

În 1994 românii se simt, oricît de ciudat ar suna, singuri. Singuri de două ori, pentru că toți percep România, în mod corect, ca pe o țară izolată — „acuma sîntem la jumătatea a două lumi, nici aici, nici dincolo. Înainte măcar știam că sîntem cu comuniștii” (șomere) —, și pentru că nu mai există o autoritate la care să se plîngă de nezarurile lor: „Înainte, dacă-mi făcea șeful o nedreptate, mă puteam duce la secretarul de partid. Acum șeful vinde angajările pe față și ne amenință că ne dă afară și n-avem la cine ne duce” (mineri). Una dintre cheile persuasiunii politice într-o viitoare campanie electorală va fi combaterea acestui sentiment de singurătate și convingerea populației că își mai poate găsi un sprijin într-o formațiune politică oarecare. În același timp scepticismul în politicieni — care pretind că oferă ceva, dar de fapt cer voturi — este foarte mare, și terenul ar putea fi cel mai bine pregătit de formațiunile civice ocupate la această oră cu politica, și care nu trebuie să le spună românilor pe cine să voteze, ci să-i învețe cum să se organizeze singuri pentru a lupta cu singurătatea și depresia perioadei de tranziție.

COMPORTAMENTUL

1. Românii și minoritățile

Termenul de „minoritate” a apărut de abia în România post-totalitară. În România lui Ceaușescu, minoritățile etnice erau desemnate prin sintagma „naționalități conlocuitoare”, în aparență mai democratică, enunțînd o egalitate în diferență de la început, în practică foarte contestată de către minorități. La recensămîntul

din 1991, acestea reprezentau circa 10 % din populația totală a României, dintre care majoritatea maghiari (1,5 milioane), țigani (450 000, cifră contestată de unele surse țigănești, care afirmă că în realitate sînt 900 000), germani, evrei, greci, ucraineni etc.

Dintre acestea, evreii și sașii scăzuseră în mod dramatic într-o singură generație, datorită emigrării masive în Israel și Germania Federală. Prin Constituția votată în 1991, minoritățile etnice căpătau dreptul la un reprezentant din oficiu în Adunarea Deputaților și la învățămînt de toate gradele în limba maternă. Maghiarii își constituiseră oricum, din 1990, un partid, Uniunea Democratică a Maghiarilor din Româna, care s-a plasat al doilea la alegerile din 1990 după Frontul Salvării Naționale și a fost tot timpul foarte apropiat sau chiar în alianță deschisă cu opoziția politică românească. Electoratul său a dovedit o disciplină remarcabilă, votînd în bloc la fiecare dintre alegerile prezidențiale pe candidatul opoziției politice românești.

Cum privește opinia publică românească minoritățile, și cît au influențat aceste opinii procesul de persuasiune politică desfășurat în acești patru ani? Vom încerca să dăm un răspuns acestora în rîndurile care urmează, pe baza discuțiilor purtate în grupurile noastre focus din 1994, precum și a unor anchete făcute de alți cercetători.

Minoritățile în opinia publică

Am stabilit la discuția despre sistemul de valori al publicului românesc faptul că acesta tînde să fie, într-o proporție importantă, un public autoritar. Legată de noțiunea de autoritarism, autorii studiului clasic asupra personalității autoritare (Adorno *et al.*, 1950) o definesc și pe cea de eucentrism, aceasta semnificînd o dispoziție generală care indică „provincialismul sau îngustimea culturală”. Acestei noțiuni i se mai asociază și cea de dogmatism, dezvoltată de Milton Rokeach în lucrarea sa *The Open and Close Mind*, care consideră că autoritarismul descris de Adorno și colaboratorii săi este excesiv de mărginit la comportamentul celor atrași de extrema dreaptă, lăsînd pe din afară largi categorii. Dintre acestea Rokeach descrie ceva și mai interesant pentru studiul nostru, anume, *autoritarismul de stînga*⁶⁴, care

⁶⁴ Cf. *Psychologie sociale*, sub îndrumarea lui Serge Moscovici, PUF, 1988, cap. 17.

dă naștere unei specii de mentalitate asemănătoare, unui spirit îngust și gîndind în clișee. Personalitatea autoritară de stînga nu se mai manifestă prin susținerea unor poziții rasiste, ci ura sa se îndreaptă către burghezii sau clasele superioare din punct de vedere economic (și al educației, am adăuga noi), iar admirația lor față de șefii mișcării este la fel de necondiționată ca și a celor de dreapta față de liderii fasciști. În general însă, teoria lui Rokeach tînde să dovedească faptul că există o anumită rigiditate mentală comună a celor care se plasează la extremele acestei scale și că atitudinile alese sînt în funcție de sistemul de credințe ideologice cu care subiectul vine în contact. Astfel putem și noi explica sinteza celor două tipuri în autoritarismul românesc, care nu mai poate fi definit ca fiind de stînga sau de dreapta în termenii utilizați de Adorno sau Rokeach, fiind deopotrivă intolerant față de minoritățile etnice ca și față de cele privilegiate din punct de vedere economic sau cultural.

Minoritatea politică

Definirea conceptului de minoritate și aplicarea sa la România post-totalitară nu e o sarcină simplă. Să spunem doar că nu este suficient ca o minoritate să aibă o existență de fapt. Ea trebuie să găsească o recunoaștere socială a calităților sale specifice de către majoritate. Ea trebuie să fie deci vizibilă și recunoscută social (Moscovici, 1979). În acest sens, particularitatea situației românești este că minoritatea cea mai distinctă și cu recunoașterea socială cea mai largă nu a fost în România de după Ceaușescu una etnică, ci cea a opozițiilor politice: revoluționari, manifestanți în Piața Universității, membri în partidele politice de opoziție, intelectuali. Aceștia au fost văzuți ca un corp distinct și detestați din această pricină. Întrebați de către moderator ce era nerezonabil în cerințele celor din Piața Universității (alegeri fără nomenclatură, o televiziune independentă), un grup de pensionare ne-a dat următorul răspuns: „Nu ne plăcea nu ați ce cereau, ci mai ales cum. Nu ne plăcea că se strînseseră la un loc toți acolo, ca un fel de focar” (1994). *Ce a displăcut majorității a fost ideea de minoritate conștientă de sine și încheagată, în vreme ce cei de o altă părere, dar izolați, nu constituiau un pericol.* Uniformitatea de gîndire și comportament rezultată din regimul totalitar era ați de mare încît singura explicație acceptată a unui stil de comportament diferit al unora încă de la început (ianuarie 1990)

a fost fie proveniența lor directă din străinătate, fie cumpărarea de către străini. Mulțimea care a ieșit pe 29 ianuarie din fabrici ca să-și manifeste solidaritatea cu puterea afirma despre manifestanții din ziua precedentă că fuseseră plătiți în valută străină și le adresa lozinci de genul „Țărăniștii din import să fie dați la export!”, „Afară cu vânzătorii de țară!” ș.a.m.d. Nu este mai puțin adevărat că aceste aberații au fost lansate de la cel mai înalt nivel de către autorități recunoscute, de fapt foști profitori ai regimului comunist. Dar ele au fost crezute fără nici o verificare din motivele expuse de noi mai sus. *Cineva care ghindea altfel trebuia neapărat să provină din altă parte.*

Concomitent, opoziția politică a fost legată de către o propagandă abilă în conștiința publică de minoritatea maghiară, cu mai bine de doi ani înainte de asocierea lor. Pasul originar a fost făcut prin documentul pe care l-am citat deja, un fals difuzat de *Adevărul* — sub rezerva îndoielnică a falsului — și care acuza pe liderul țărănist Ion Rațiu — descendent al unei familii cu merite istorice în reunirea acestei provincii cu România — de a fi vândut Ardealul maghiarilor. Când finalmente UDMR va intra în Convenția Democratică va fi vorba de reunirea a două minorități.

Mult din această intoleranță se va atenua în patru ani. Chiar dacă prejudecățile nu pot dispărea, contrazicerea de către realitate a opțiunilor politice care au fost ale majorității în 1990 face ca în 1994 interlocutorii noștri să admită lesne că cei de altă părere decât ei nu sînt plătuși din exterior sau rău intenționați.

Minoritățile etnice

Aceasta în ceea ce privește minoritatea politică. În ceea ce privește minoritățile etnice, oricît ar părea de paradoxal, ele nu au fost nici un moment privityte ca străini sau identificate cu străinii. Aftt maghiarii, cît și țigarii, oricîte vini le-ar fi atribuit opinia publică, au fost mereu privityți ca elemente, chiar dacă diferite, interne. Ca estimare cantitativă dispunem de o singură anchetă, realizată de CSOP Gallup UK⁶⁵, unde 22 % dintre români au fost de acord cu afirmația „Minoritățile etnice și naționale reprezintă un pericol pentru siguranța națională și integritatea teritorială a României”. Acesta reprezintă publicul

⁶⁵ Gallup CSOP UK, sondaj din ianuarie 1994, reprodus de Rompres.

șovin, al extremei drepte, mult mai mare decît acel 3% care a votat singurul partid declarat șovin, Partidul România Mare, în alegerile din 1992, datorită abilității partidului președintelui Ili-escu — FDSN — de a-și face pe durata alegerilor o campanie electorală cu accente violent naționaliste, reușind sinteza celor două elemente — autoritarism de stînga și de dreapta — în mesajul său. În ceea ce privește succesul PUNR (10 % în alegerile din 1992), situația sa credem că este mai curînd conjuncturală (ulterior popularitatea sa se va eroda puternic) și are două explicații: prima este dezamăgirea publicului din Ardeal față de FSN, dar gășirea la imediația sa dispoziție, față de publicul din restul țării, a unui alt partid autoritar-naționalist, iar a doua, înrudită în-deaproape cu prima, constă în prezența în PUNR a unor influenți agenți de putere și lideri de opinie locali (vezi și analiza lui Dennis Delletant privind Vatra Românească). Acest lucru a putut fi foarte rar gășit în opoziție, dar mult mai frecvent în partidele „satelite”, deoarece acestea fiind formate cu binecuvîntarea celui de guvernămînt înrolarea în cadrul lor nu avea aerul unei opoziții și nu prezenta nici un risc.

Dincolo de acest nucleu dur, șovin, o altă cercetare, de data aceasta a IMAS, din 1993, ne dă mai multe detalii asupra felului în care românii gîndesc despre minoritatea maghiară.⁶⁶ Astfel, 68% consideră că perioada de după 1989 a fost cea mai proastă în istoria relațiilor româno-maghiare din ultimul secol (ceea ce se explică doar prin sărăcia memoriei colective, întrucît perioada Diktatului de la Viena este văzută ca proastă doar de 41% dintre români, în vreme ce 48% nu știu), 85% dintre români consideră firesc să apară publicații în limbile minorităților, în vreme ce 80% sînt de acord cu existența unor emisiuni televizate în aceste idiomuri. Peste 60% sînt de părere că minoritarii trebuie să în-vețe în limba lor în școli și licee, în vreme ce 40% nu au obiec-ții ca același lucru să se petreacă în universități, însă doar 42% cred că sînt justificate inscripțiile oficiale bilingve, iar doar 19% consideră că în regiunile preponderent maghiare interesele cetățenilor români sînt apărate în mod corespunzător. În ce privește opinia publică despre partidul maghiarilor, între 35 și 40% consideră că „desfășoară o politică antiromânească” și „a Ungariei”, și doar 20% (față de aproape 40% maghiari) con-

⁶⁶ Sondaj IMAS reprodus de MagroPress, iunie 1994.

sideră că „doresc sincer îmbunătățirea relațiilor între români și maghiari”. Deci, la drept vorbind, nici majoritatea maghiarilor nu crede acest lucru, ceea ce ne revelează delicatetea chestiunii româno-maghiare. Din punct de vedere istoric, maghiarii sînt cei care au avut rolul majorității dominante în Ardeal (deși nu constituiau o majoritate demografică), iar românii pe cel de minoritate prejudiciată. Secolul al XX-lea și tratatul de la Versailles a transformat pe români în majoritate, iar pe maghiari în minoritate, deși Constituția din 1923 era destul de liberală față de minorități. Trecerea de la statutul de superioritate politică, economică și culturală la cel de minoritate a lăsat însă sechele grave asupra maghiarilor din Transilvania, creînd o problemă de adaptare pe care destui nu au rezolvat-o nici astăzi. Pentru mulți reprezentanți ai minorității maghiare, afișarea steagului Ungariei la aniversări istorice sau religioase este ceva firesc, și ei se consideră persecutați dacă românii consideră aceasta un atentat la suveranitatea României. Avînd în vedere însă că o bună parte din Ardeal fusese recuperată de către maghiarii sprijiniți de Axă în 1940, românii sînt idiosincracici la asemenea tipuri de manifestări. 76 % dintre maghiari susțin de astfel separația instituțiilor școlare, aceasta fiind de fapt o refacere a situației tradiționale moștenite, în care școlile maghiare erau majoritare și separate, situație modificată de regimul comunist, cînd în aceeași școală au coexistat clase cu limba de predare integral maghiară și integral română. Într-o serie de interviuri realizate de autor cu membri ai elitei politice și intelectuale maghiare românești, această insistență ca elevii români să se mute în școli noi, lăsînd vechile licee maghiare să redevină integral maghiare (ceea ce de altfel corespunde tradiției lor de sute de ani), a fost explicată prin aceea că în școlile mixte, chiar cu învățămînt în maghiară, limba comună folosită pe culoare, în pauze, sîrșește prin a fi română, ceea ce constituie o formă de atenuare a diferenței spectrice maghiare. Întrebați de către autor dacă școala mixtă nu reprezintă în fond un model sociologic bun al viitoare societăți în care vor trăi copiii — aceasta fiind o societate mixtă —, limba română constituind oricum vehiculul prin care absolvenții maghiari vor comunica cu majoritatea nemaghiară din România în restul vieții lor, ipoteza a fost respinsă cu violență. Din acest motiv există alte voci, deși minoritare, din rîndul maghiarilor din România, care vîd aici o tendință de ghettoizare.

Opinia generală a românilor este însă aceea că un conflict cu maghiarii nu este iminent și că relațiile proaste româno-maghiare constituie o falsă problemă, întreținută de părți interesate să-și păstreze avantajele din timpul comunismului prin stimularea acestei dezbinări. Dintre interlocutorii noștri, de această părere au fost mai ales studenții, muncitorii și chiar țărani, în vreme ce pensionarii par mai degrabă înclinați să considere că „maghiarii reprezintă un pericol pentru România”, „deoarece au dărmat bisericile noastre ortodoxe”, iar „românii care locuiau în Covasna și Harghita (regiuni cu populație majoritar maghiară, n.n.) nu au mai putut rezista cu ei și au trebuit să plece de acolo”. Interlocutorii noștri au fost însă unanimi în aprecierea Ungariei ca un factor incitator al minorității maghiare din România (discuțiile se petreceau înainte de victoria socialist-liberalilor în Ungaria), numai muncitorii din sectorul privat apreciînd că „își apără interesele și au dreptate, și noi am face la fel în locul lor”. În genere însă, interlocutorii noștri s-au arătat destul de frustrați de comportamentul minorității maghiare din România în fața instanțelor internaționale, apreciînd că „se pîng tot timpul că sînt nedreptățiți, dar n-am auzit de nimeni să-și fi pierdut slujba fiindcă e maghiar” (mîner), „vor un procent fix de locuri la admiterea la facultate, ceea ce încalcă legile concurenței. Dacă sînt mai buni, să intre mai mulți, dacă nu, nu” (student). „Dacă nu își făceau ei partid pe baze etnice, imediat după Revoluție nu ar fi existat nici PUNR, nici România Mare” (mîner). Aceasta este o problemă reală, deopotrivă a comunității maghiare ca și a celei românești. În analiza sa asupra Vetrei Românești, istoricul englez Dennis Delletant scrie, comențînd succesul UDMR în alegeri: „Alegerile au însemnat pentru minoritatea maghiară o declarație de loialitate etnică mai curînd decît expresia unei alegeri politice.”⁶⁷

În orice caz, printr-o succesiune de provocări și neglijențe, la 20 martie 1990 a avut loc la Tîrgu Mureș o confruntare violentă între cele două tabere, soldată cu mai multe zeci de răniți. Deși factorii cei mai violenți par să fi fost țigani maghiari și țărani români recrutați special pentru această confruntare, opinia publică a rămas cu impresia unei violențe care a contaminat toate cate-

⁶⁷ Dennis Delletant, „Convergence versus Divergence in Romania: The Role of the Vatra Românească Movement in Transilvania”, în *Towards a New Community*, University of London, 1993.

goriile de populație. La un sondaj realizat de Pavel Câmpeanu în martie-aprilie 1990⁶⁸, răspunderea acestor incidente era atribuită unor instigatori din exterior (55%), din interior (33%), toleranței reduse a românilor față de revendicările maghiarilor (11%), nerăbdării populației maghiare de a-și vedea satisfăcute unele drepturi (35%). Pensionarii și casnicele susțin mai frecvent teoria instigării externe (complotul internațional), iar intelectuali pe aceea a instigării interne. Cei 11% care condamnă toleranța scăzută a românilor sînt în primul rînd maghiarii, iar dintre cei care condamnă nerăbdarea maghiarilor sînt foarte mulți intelectuali români.

Cu toate că noi nu am găsit la nivelul grupurilor noastre reacții de intoleranță etnică față de maghiari, trebuie discutat succesul persuasiunii oficiale de fiecare dată cînd Ungaria și/sau maghiarii au fost utilizați ca țapi ispășitori pentru situația din România. Acest lucru s-a întîmplat de mai multe ori : în decembrie 1990, cînd situația era tensionată politic, cu studenții din România declarînd că nu ies din grevă pînă la demisia președintelui Iliescu, în septembrie 1991, cînd sindicatele și finalmente minerii au provocat căderea guvernului Roman, la alegerile din septembrie 1992 etc. De fiecare dată, sub pretextul vreunei reuniti maghiare din exilul unguresc, cel mai adesea minoră, Parlamentul României a lăsat baltă subiectul la ordinea zilei pentru a se afunda în lungi debateri zgomotoase și sterile despre apartenența indiscutabilă a Ardealului la România și intrîgile iredentiste maghiare. La înfîmirea de reconciliere dintre grupul de asociații participante la manifestația din Piața Universității și minerii din toamna lui 1990, la Brașov, unul dintre principalele argumente ale minerilor a fost un reportaj transmis de Televiziunea Română cu o seară înainte, care lansa, fără nici un fel de probe concrete, ipoteza că un accident la Combinatul din Făgăraș fusese opera sabotajului maghiar. Putem spune astfel că utilizarea maghiarilor ca țapi ispășitori nu este și nu a fost nici un moment spontană, mecanism de apărare al mulțimii conform celui clasic descris de René Girard, ci un element propagandistic indus, la care o parte a populației a aderat din obișnuita conformitate față de autoritate.

Putem vorbi, cu toate acestea, de un mecanism al țapului ispășitor în România post-totalitară? Da, și încă destul de

frecvent. În primii doi ani, cel puțin, grupurile noastre focus din 1992 — destui țărani și pensionari, și mai puțin muncitori (dar destule femei) — atribuiau dificultățile tranziției nu puterii, ci opoziției politice sau dușmanilor României. În acest sens, cercetările lui Ioan Mihăilescu ajung la concluzia că: „Situția critică a țării din punct de vedere economic și social este datorată, în principal, acțiunii unor forțe ostile, perfide, care vor răul românilor. Principalii autori ai dificultăților interne sînt identificați în afara țării sau în rîndul unor minorități politice, etnice sau religioase (...) Dirijarea de către unele forțe politice a mecanismului țapului ispășitor conferă incriminărilor mai multă forță și plauzibilitate.”⁶⁹ O altă cercetare⁷⁰ aduce precizări suplimentare privind localizarea sentimentelor față de minorități. Rezultatele ei vin în sprijinul ipotezei existenței unui mecanism al țapului ispășitor. Astfel, după autorii studiului, sentimentele nefavorabile pentru maghiari sînt cele mai puțin frecvente în Banat (8%) și Transilvania (29%), și din ce în ce mai frecvente în Crișana, Maramureș (33%), Oltenia (38%), București (47%), Muntenia (48%), Moldova (50%) și Dobrogea (51%), deci sentimentele antimaghiare sînt mai puternice în regiunile omogene din punct de vedere etnic și mai scăzute în cele cu populație mixtă, unde există o tradiție îndelungată a conviețuirii. Conform autorilor studiului, Timișoara poate fi considerată o regiune cu model *cosmopolit* de conlocuire, în care relațiile interetnice au la bază standarde universale de comportament; în Oltenia, Transilvania și Crișana, Maramureș există o complementaritate a staturilor și perspectivelor etnice, constituind un model *intercultural*; iar în Muntenia, Dobrogea și Moldova există o puternică diferențiere a stilurilor etnice, care conduce la locuire separată cu eventuală toleranță interetică, dar cu respingerea mixajului etnic, ceea ce corespunde modelului *cantonal*. Studiul nu a înregistrat diferențe semnificative în sentimentele față de maghiari pe categorii de vîrstă. În ce privește estimarea globală a sentimentelor față de maghiari, el se corelează cu alte studii citate, în sensul că 29% dintre români privesc „nefavorabil” pe maghiari, iar alți 10% „foarte nefavorabil”, față de 44% „favorabil” și de 7% „foarte favorabil”.

⁶⁸ I. Mihăilescu, „Stereo-tipuri...”, *Sfera politică*, nr. 7 din 1993.

⁷⁰ Sondaj produs în *Evenimentul zilei* din 8 decembrie 1993.

⁶⁸ Pavel Câmpeanu et al., *România înainte și după alegerile de la 20 mai*, Humanitas, 1991, p. 43.

În descrierea clasică a mecanismului țapului ispășitor realizată de către Girard⁷¹ se disting câteva stereotipuri. Primul este cel al crizei: mecanismul țapului ispășitor apare în situații de criză atât de gravă încât o veritabilă eclipsă culturală pare să se producă. În asemenea situații relațiile dintre oameni sînt grav deteriorate și ei tind să atribuie răspunderea fie societății ca întreg, fie unei categorii mai defavorizate și, prin diferența sa, mai ușor de identificat imediat. În orice caz oamenii, notează Girard, pe baza exemplelor istorice care fac obiectul studiului său, nu-și atribuie răspunderea lor înșiși și nici nu caută să identifice pe cei care poartă o răspundere reală, deși în acest fel ar putea înțelege și elimina cauzele dezastrului. Explicațiile căutate sînt mai curînd de ordin moral și simbolic.

Primul stereotip corespunde perfect României post-totalitare. O întreagă cultură cu sistemul de valori adiacent se prăbușește, fără ca alta să apuce să îi ia locul. Urmarea este un vid moral, o anarhie a valorilor. Autoritățile dispar: puținele care le iau locul sînt imediat și violent contestate. Însăși ordinea firească pare întoarsă pe dos: tinerii au făcut Revoluția și în continuare vor tot ei să conducă, impunîndu-și punctul de vedere în fața părinților și profesorilor, a educatorilor lor în general.

Al doilea stereotip este cel al acuzării. Victima aleasă este acuzată că a provocat dezastrul printr-o crimă împotriva naturii, bestială, ceva care atentează la înseși legile naturale (paricid, incest, infanticid sau abuz sexual la adresa copiilor). Bătrînii din grupurile noastre, mai ales femeile, s-au plîns astfel în exces de existența celor care violează copii, că și de scenele sexuale care apar în filmele televiziunii și din „cauza căroră fac unii ce fac”. Televiziunea națională a transmis chiar înaintea alegerilor din mai 1990 o pretinsă știre în care violatori necunoscuți scriseseră cu țigările pe trupul victimei numele șefului PNTCD. Naționaliștii români subliniază întotdeauna păcatele făcute de maghiari împotriva mamei lor adoptive, România.

Al treilea stereotip privește alegerea victimei. Girard remarcă faptul că, de regulă, minoritățile etnice și religioase tind să atragă agresivitatea comunității în care sînt imperfect integrate. Stereotipului de victimă îi corespund în genere toți cei care au semne particulare: străinii de comunitate, infirmii ș.a.m.d. Atunci

71 René Girard, *The Scapegoat*, Athlone Press, London, 1986.

cînd minierii au „curățat” Bucureștii la indicațiile președintelui Iliescu, ei au ales astfel de categorii pentru a-și revărsa furia: oamenii cu ochelari sau barbă (intelectuali), țigani, fetele cu fus-ta scurtă ș.a.m.d. Dincolo de faptul că opozantul în general era la acea vreme perceput ca un străin și dincolo de indicațiile precise ale organizatorilor privitoare la cine trebuie atacat și cine nu, categoriile menționate mai sus au fost cele spontan alese de mulțimea minerilor furioși.

Cu mențiunea țiganilor la categoria țapilor ispășitori facem un pas mai departe. Pentru că, dacă ungruii par a fi țapii ispășitori pe care autoritățile îi indică în orice împrejurare, cei spontan descoperiți de populație par a fi țigani. Nimeni nu ne-a indicat spontan în grupurile noastre focus pe ungrui ca pe un pericol, și nici ca pe o categorie inferioară, de „cetățeni de al doilea rang”, nivelul de educație și calificare al minorității maghiare fiind foarte bun. În schimb toată lumea, fără excepție, s-a plîns de țigani. Aceștia sînt considerați periculoși și inferiori românilor pentru că „umbă în cete”, „nu muncesc”, „nu le cere nimeni nici o socoteală”, „corup poliția”, „ne fac de rîs în Occident”, „jefuiesc și onoară, că ț-e frică să ieși noaptea din casă”. Dacă experiența asupra „sabotajelor” maghiare este indirectă, provenind de la sursele progandistice, cea asupra țiganilor este directă. Mare parte dintre interlocutorii noștri au fost capabili să ne relateze măcar cîte un incident neplăcut în care au fost direct implicați (vecini țigani care îi fură etc). Unde începe aici gîndirea stereotipă este că țigani sînt percepuți ca o categorie perfect omogenă, fără a se face vreo deosebire între ei. În fapt, termenul are o conotație peiorativă în limba română contemporană, cum a aflat pe pielea sa un ziarist sportiv de la France Presse, care, comentînd un meci de fotbal al echipei naționale române, a făcut greșeala de a compara virtuozitatea fotbalistilor români cu cea a lăutarilor țigani. O adevărată furtună s-a declanșat în România, găsindu-se chiar și deputați — dar și destui oameni simpli — care să-și manifeste indignarea că „Occidentul ne tratează de țigani”. În fapt, după cum a precizat directorul France Presse într-o scrisoare adresată agenției Rompres, ziaristul nu avea de unde să știe că termenul are sens peiorativ în românește. Realitatea este însă că presa precizează întotdeauna apartenența etnică a unui infractor țigan, dar nu și pe cea a unui individ care s-a distins prin ceva pozitiv. Atunci cînd un publicist cunoscut a atras atenția asupra faptului că unul dintre cei mai populari fotbaliști români,

Ilie Dumitrescu, este și el țigan, opinia publică a înghițit cu mare neplăcere această precizare.

Atacul asupra țiganilor de către mineri a fost considerat în acest sens de către organizațiile umanitare drept un adevărat pogrom. Nu au fost atacați numai țiganii care vindeau mărunțișuri în oraș, ci și carierele țigănești ca atare au fost devastate, fiind violente femeile și copiii găsiți acasă. Acest aspect avea să se repete în zeci de conflicte româno-țigănești din ultimii ani, desfășurate toate după același model: se petrece o crimă sau un furt în sat. Fie bănuiala cade asupra unui țigan, fie există certitudinea că un țigan este autorul, dar nu este arestat de către poliția coruptă sau ineficace, fie pur și simplu autorul nu se cunoaște. Urmarea este că sătenii hotărăsc să-și facă dreptate singuri, se bat clopotele (după aceea unii pretind că au crezut că e incendiu sau inundatie), sute sau chiar mii de oameni se strâng înarmați cu topoare, merg la casele țiganilor din sat sau la cătunul țigănesc vecin și dau foc tuturor caselor. Accidentul sînt și victime din rîndul țiganilor, unele arse de viu, ca la Hădăreni. Ulterior poliția nu arestează pe nimeni, iar țiganii nu se mai pot întoarce în sat, pentru că nu mai au case, și crește numărul țiganilor fără adăpost, una din marile probleme sociale ale României. În unele cazuri, ca la Bolintin, comunitatea începe să incendieze pentru a împiedica pe țiganii dintr-un alt sat să se refugieze în al lor. În altele, ca la Mihail Kogălniceanu, 17 case sînt incendiate ca să se descopere pînă la urmă că făptașul era un macedonean.

În toate aceste cazuri mulțimea acționează ca acele *lynching mobs* descrise de psihologul american Hadley Cantril.⁷² Incendierea și/sau linșarea sînt văzute ca „soluții” prin care comunitatea va scăpa o dată pentru totdeauna de problemele ei, și, mai mult, ca soluții „purificatoare”: factorul imoral este îndepărtat prin ardere, și moralitatea comunității apărată. La asemenea acte nu există martori ai acuzării, deoarece întreaga comunitate este de acord cu vinovații. „Publicu”, așa a dat foc”, a declarat un bătrîn locuitor din Hădăreni reporterilor de la săptămînalul *Express*⁷³, „publicu” a dat foc, poporu”.

Interlocutorii noștri din grupurile focus tîndeau să acuze fie poliția, fie pe țigani pentru aceste situații. Nu aprobau

⁷² Hadley Cantril, *The Psychology of Mass Movements*, cap. „The Lynching Mob”.

⁷³ Cf. *Express*, nr 41 din 1993.

incendierile, dar erau mai degrabă înclinați să acorde circumstanțe atenuante românilor. De asemenea nu erau de acord ca țiganii să poată reveni în sat „pînă cînd n-or să învețe să se poarte ca lumea”. Episodul deportării în masă a țiganilor în al doilea război mondial este fie necunoscut, fie aprobat, mai cu seamă de către bărbați (țărani, pensionari), care afirmă chiar că „Antonescu a vrut să-i civilizeze”. În orice caz, admirația publicului pentru mareașul Antonescu nu este nici un moment știrbită de episodul deportării țiganilor și este întărită de punctul de vedere al autorității. Televiziunea română a simțit nevoia să amendeze pe laureatul premiului Nobel, Ellie Wiesel, atunci cînd acesta și-a permis să critice pe reinstauratorii culturii Antonescu.

Faptul că aceștia sînt cel mai rău văzuți de către majoritatea românească este evidențiat și într-o anchetă IRSOP, în care 68% declară că antipatizează pe țigani, față de doar 5% care îi simpatizează, și de 27% indiferenți. 41% sînt de acord ca presa să scrie împotriva țiganilor, deși 50% nu sînt de acord. Cea mai bine văzută minoritate, conform acestui studiu, sînt germanii, evreii trezesc mai curînd indiferența (11% sînt de acord ca presa să scrie împotriva evreilor, în vreme ce 69% dezaprobă). În ceea ce îi privește pe maghiari, raportul simpatie/antipatie la aceștia este de 16 la 34 cu 50% indiferenți, 24% fiind de acord cu presa antimaghiară, iar 65% fiind împotriva.⁷⁴

Soluțiile problemei țigănești sînt văzute de interlocutorii noștri în termeni destul de apropiați unii de alții. „Să-i dăm pe brazdă, să se poarte și ei ca oamenii” (țărani), „să-i întegărăm, să-i civilizăm” (studenți). „Să nu-i mai lăsăm să stea așa, împreună, să-i desfacem în grupuri mici ca să-i putem integra”, a fost chiar de părere un student, deși un altul, din același grup, a opinat că pe această cale s-ar pierde specificul cultural țigănesc. „Poliția să-și facă datoria, să-i oblige să meargă la școală și să muncească” (pensionari).

Situația țiganilor este cu ațt mai grea cu cît ei nu au propriu-zis reprezentanți, ațt intelectualii constituiți în asociații civice, cît și alți lideri cu o popularitate negativă considerabilă (regele Cioabă, împăratul Iulian) nu sînt propriu-zis mandatați de către comunitate. Țiganii sînt reprezentați în Parlament doar prin locul acordat prin Constituție, deși ei sînt suficient de mulți (900 000,

⁷⁴ Cf. Dănculescu, în *Romania after Tyranny*.

după surse (igănești) ca să-și aleagă mai mulți deputați și chiar senatori, dacă ar avea conștiința acestui fapt.

2. Agresivitate și violență în România postrevoluționară

Agresivitatea este acel fel de comportament dirijat către scopul de a face rău unei alte ființe care este motivată să evite un asemenea tratament.⁷⁵ Există o *agresivitate latentă*, pe care Freud o numea *desirudo*, instinct al morții, contrariul libidoului, el considerând că un comportament agresiv este urmarea deturării instinctului morții dinspre sine spre alții. Există apoi idei și/sau comportament agresiv, care se manifestă prin ură și destructivitate. Finalmente, există activitatea sau acțiunea agresivă, descrisă ca *violență*. Agresivitatea implică intenția de a face rău, care poate fi observată în evenimentele care precedă sau urmează agresiunea. Unii psihiatri diferențiază în cadrul agresivității termeni apropiați ca furia, care este mai aproape de starea instinctuală, și ura, în care obiectul agresivității este deja fixat.⁷⁶

Determinanții sociali ai agresivității

• Frustrarea

Convinserea comună că agresivitatea are la bază o frustrare oarecare provine din ipoteza frustrare-agresivitate a lui John Dollard. Conform acesteia, frustrarea duce întodeauna la o formă de agresivitate, iar agresivitatea emană întodeauna din frustrare.⁷⁷ Ulterior s-a dovedit însă că persoanele frustrate nu răspund întodeauna prin gânduri, cuvinte sau acte agresive. De asemenea, există comportamente agresive răspîndite, ca în unele sporturi, care au la bază o altă motivație decât frustrarea.

Cercetările în acest domeniu dovedesc că transformarea frustrării în agresivitate depinde în mare de doi factori principali. În primul rând, se pare că frustrarea duce la creșterea agresivității numai dacă este deosebit de intensă, nu când este medie sau moderată. În al doilea rând frustrarea duce la agresivitate atunci când

⁷⁵ Kaplan și Sadock, *Synopsis of Psychiatry*, cap. IV.

⁷⁶ Cf. Campbell, *Dictionary of Psychiatry*.

⁷⁷ V. nota 75.

este percepută ca arbitrară sau nelegitimă, mai curînd decît atunci cînd este văzută ca legitimă sau meritată. Aceasta poate fi una dintre posibilele explicații pentru care românul autoritarofil, deși perpetuu frustrat de autoritate, nu devine niciodată agresiv față de aceasta, considerînd că teroarea statului este mai mult sau mai puțin legitimă, și va căuta alți țapi ispășitori asupra cărora să o descarce.

• Provocarea directă din partea altora

Abuzurile fizice și admonestările verbale pot fi factori declanșatori ai agresiunii. O dată ce agresivitatea începe, escaladarea ei se realizează într-o manieră imprevizibilă. Ca urmare, chiar o provocare moderată verbală sau fizică poate duce la o puternică escaladare a violenței. Unul dintre minerii care participase la mineriada din iunie 1990 ne-a declarat că el nu agresase pe nimeni toată dimineața, mărginindu-se să sape parcul din fața Teatrului Național, dar a participat la primul act de acest gen atunci cînd, șezînd pe marginea bordurii trotuarului împreună cu colegii săi, un fînăr bucureștean care traversase strada a vrut să treacă exact printre ei: „Putea să se ducă dracului măcar mai încolo, nu s-o caute așa, cu lumînarea.“

• Expunerea la modelele agresive

Anumite cercetări tind să dovedească o legătură între agresivitate și expunerea la violența televizată. Această relație se înărește în timp, dovedind că mass media are un efect cumulativ. După Baron⁷⁸, aceasta se realizează ca urmare a trei procese: *învățarea observațională*, în care privitorii acumulează noi tehnici de a face rău altora care nu fuseseră prezente pînă atunci în inventarul lor comportamental; *dezinhibiția*, prin care reținerile sau inhibițiile privitorilor în fața unor acte anumite scad datorită vederii altora angajîndu-se în asemenea acte; și *desensibilizarea*, în care răspunsul emoțional al privitorilor la acțiunile agresive și la urmarea lor — suferința — scade ca urmare a expunerii repetate la asemenea stimuli. Nu este lipsit de interes să sesizăm în acest context faptul că minierii din grupul nostru focus ne-au declarat că cele mai citite publicații în Valea Jiului sînt cele de tip *Infraactorul*, lung pomelnic de orori cu conținut violent sexual, și pagina a doua din *Evenimentul zilei*, un fel de cronică a infracțiunilor. Iar filmele cele mai solicitate la casele de închirieri

⁷⁸ V. nota 77.

video sînt (și în Valea Jiului neajungînd decît Televiziunea Națională — programul I, videoul este o sursă alternativă de divertisment importantă) cele violente, mai ales cele de karate.

Percepția agresivității și statistica ei

Procesul dramatic și execuția lui Nicolae Ceaușescu, incidentele de la Tîrgu Mureș deja menționate și repetatele mineriade soldate cu morți, răniți și devastări ale capitalei au creat în Occident senzația că românii concep libertatea ca pe o lipsă absolută de cenzură a comportamentului lor. Imaginile femeilor aplaudînd pe minerii violenți au dat în plus senzația publicului occidental că această violență este generală, nu limitată la unele categorii. Pentru că, la urma urmei, se poate oricînd construi teza că în Valea Jiului lucrează elemente care au fost concediate din restul țării și că violența în regiune este printre cele mai crescute, că evenimentele de la Tîrgu Mureș au fost insuigate de către profesioniști ș.a.m.d. Episodul cu femeile aplaudînd la scenă deschisă violența sau — un alt caz devenit celebru — aruncînd cu ghivece de flori în răniții Revoluției adunați într-o manifestație de protest nu poate fi însă eliminat din conștiința publică. Într-un articol din iunie 1991 („Cît de accesibilă este moartea la români” — 22) autorul acestor rînduri analiza cifrele OMS, conform cărora, în 1989, fuseseră comise în România 895 de asasinamente. În același an, în Iugoslavia, țări cu populație asemănătoare, s-au comis doar 288 de crime, în vreme ce în RFG, Franța sau Anglia, țări cu populație de vreo trei ori mai mare, numărul de crime a fost sub 400. Din aceste crime, 386 s-au comis în mediul urban, iar 509 în mediul rural. Acest număr impresionant de asasinate fusese comis în absența armelor de foc dintr-un stat polițienesc, cu toporul sau alte mijloace deopotrivă de brutale. În contrast, procentul de sinucideri era, față de țări cu o populație similară, mult scăzut, deci raportul crimă/suicid era mult deplasat la sfînga. Aceasta înseamnă, într-o primă privire a analizei, că heteroagresivitatea este mult mai dezvoltată decît autoagresivitatea, invers decît se constată în țările cu un mare standard de civilizație.

După apariția „presei murdare” în România și a proliferării publicațiilor de gen *Infraactorul* în opinia publică s-a creat un curent care tinde să acrediteze ideea că România post-totalitară este mult mai violentă decît cea totalitară. Acest curent de opinie,

confirmat de grupurile noastre focus, este cu aînt mai periculos cu cît se fondează pe un neadevăr flagrant. În realitate, așa cum o demonstrează statisticile, violurile și omorurile grave au scăzut în România post-totalitară. De exemplu, în 1985 au fost condamnați pentru viol 4 699 de deținuți, iar în 1986, 4 523. În 1990, numărul celor condamnați pentru aceeași infracțiune a fost de 2 454, și în 1992 de 3 717. Nici violurile comise de minori nu au fost mai multe ca înainte (cf. *Expres*, nr 43 din 1993), deși în Raportul Institutului de Cercetare a Calității Vieții autorii își manifestă îngrijorarea pentru creșterea globală a numărului infracțiunilor și a infracționalității la adolescenți.⁷⁹ Creșterea delincvenței este însă altceva decît creșterea violenței.

Agresivitatea potențială și agresivitatea conformistă

Interviurile noastre din 1992 au atins doar tangențial problema agresivității. Cu toate acestea, în unele din ele apare o agresivitate considerabilă îndreptată împotriva unor personalități din opoziție („Numai cînd îi văd papionul mi se face roșu în fața ochilor” — pensionar despre Ion Rațu). Cele din 1994 au zăbovit aici ceva mai mult, cerînd interlocutorilor să dea soluții sau să judece soluțiile în curs de aplicare la diverse manifestări deviante. Prima remarcă de făcut ar fi aceea că ura îndreptată împotriva opoziției politice și a celor care gîndesc altfel decît masa din 1990-1992 s-a transformat astăzi în ură împotriva celor care au reușit financiar. Interlocutorii noștri, în enorma lor majoritate, consideră că persoanele care s-au îmbogățit în perioada de tranziție au făcut-o pe o cale necinstită. Orice cale de a lichida ceea ce ei consideră o nedreptate care li s-a făcut este binevenită în acest context, de la suprataxarea impusă de stat întreprinzătorilor și falimentul, la confiscarea noilor averi. Deopotrivă de urți sînt țiganii, subiect dezvoltat mai înainte, pentru care mulți văd soluția lagărelor de muncă drept perfect acceptabilă. Să adaugăm la aceasta faptul că majoritatea românilor, conform unui sondaj realizat de IRSOP în vara lui 1994 la comanda Ministerului de Interne, consideră normal ca poliștii să umble cu armamentul din dotare în permanență asupra lor și cer ca poliția să dea dovadă de mai multă fermitate. Numai 8% au senzația

⁷⁹ Cătălin Zamfir et al., *România '89-'93...*

că organele de ordine limitează încă libertatea, deși în aceeași emisiune de televiziune din 1994 pe care am mai citat-o, „Cînd poliștii redevin milițieni”, se arăta, dimpotrivă, că există un număr îngrijorător de cazuri de violențe abuzive ale poliției, unele mergînd chiar pînă la crimă. Tot aici se înscriseră largă popularitate pe care ar avea-o introducerea pedepsei cu moartea. Deși sondajele au arătat că această probelmă nu este văzută ca una prioritară, totuși campania desfășurată de *Evenimentul zilei* în 1993 pentru această reintroducere a fost destul de populară. În grupurile noastre focus, cu excepția tinerilor și a cîtorva femei, a existat o majoritate în cadrul aproape al tuturor grupurilor care a fost pentru. Crimele pentru care ar trebui cerută reintroducerea pedepsei cu moartea sînt, în viziunea interlocutorilor noștri, violul, crimele bestiale, abuzul sexual asupra minorilor, dar și delapidarea și furtul. În două grupuri s-a propus chiar ca să se introducă metode de tip chinez pentru eradicarea hoției, cum ar fi tăierea mîinii drepte ș.a.m.d.

Pe de altă parte, din același sondaj IRSOP din iulie 1990 (referitor la evenimentele din 13-15 iunie) pe care l-am mai citat⁸⁰, putem lesne observa că dezaprobarea cea mai mare se îndreaptă împotriva distrugerilor materiale. În ceea ce privește violența îndreptată împotriva oamenilor, dezaprobarea este mult mai mare atunci cînd aceștia sînt apărătorii autorității, în vreme ce violența celor care iau partea autorității îndreptată împotriva populației civile este dezaprobată doar de către o minoritate. Evocînd mini-riada din iunie 1990 în cele două serii de grupuri focus ale noastre, dezaprobarea interlocutorilor s-a îndreptat mai ales către aceleași distrugerii materiale — „s-au produs atîtea pagube” — pentru care erau blamați aînt anarhiștii zilei de 13, cît și minierii. Puțini știau sau recunoșteau că știu că acele incidente s-au soldat cu morți și răniți, și, o dată informați de moderador, nu au fost prea impresionați — „păi, ce căutau în stradă” (pensionari). În ochii acestui tip de populație adevărată crimă este doar atacul la adresa autorității, cu cele două forme: distrugerea bunului public și lupta violentă cu reprezentanții autorității. Pedepsa cu moartea îndflinește o largă aprobare datorită faptului că este văzută ca o cale de a crește ordinea și disciplina socială, a căror lipsă este percepută ca un factor deosebit de anxiogen. În rest; cînd am

⁸⁰ Cf. IRSOP, sondaj reprodus de *Adevărul* din 18.07.1990.

discutat posibilitatea unui conflict de tip iugoslav în care România să fie implicată, doar o minoritate s-a pronunțat în favoarea unui conflict militar pentru apărarea granițelor, restul fiind mai curînd înclinat către o cedare fără luptă. O posibilă implicare militară a României în conflictul de pe Nistru ar fi fost dezaprobată de enorma majoritate a interlocutorilor noștri, din două motive principale: frustrarea pentru comportamentul basarabenilor, care au votat la consultarea populară împotriva unirii cu România, și teama de un conflict cu rușii, foarte prezentă la interlocutorii noștri. Putem deci considera că agresivitatea românului de masă este foarte apropiată de ceea ce Fromm numea *conformist aggression*, o agresivitate îndreptată împotriva celui slab cu consimțămîntul celui tare. Această mentalitate agresivă, care poate duce în condiții favorabile la materializarea unui comportament agresiv, ca la Tîrgu Mureș sau în exemplele cu casele țigănești citate mai sus, este o altă latură a personalității autoritare a omului de masă. Alte posibile cauze ale sale sînt frustrarea sexuală, în lumina celor trei analize a lui Reich⁸¹, și alcoolismul. 40 % dintre familiile din România, deși trăiesc în condiții precare, sînt consumatori regulăți de alcool, după o cercetare din 1994 a Institutului de Cercetare a Calității Vieții. Frustrarea sexuală este prezentă mai ales la femei, ceea ce poate explica atitudinile lor autoritare, care apar chiar mai frecvent decît la bărbați.

Agresivitatea verbală

Răspunsul majorității românilor la solicitarea constituită de contestarea puterii din 1990 și de campania electorală a fost unul de frustrare și chiar de agresivitate. De altfel, frustrarea generatoare de agresivitate atunci cînd individul este pus în fața unei situații a cărei complexitate îl depășește și pe care o refuză este des menționată în literatura de specialitate. Mulțimea, știm de la Le Bon, vrea ca totul să fie simplu, alb-negru, și se lasă ușor incitată împotriva celor care se încapățînează să contrazică această viziune a sa.

Anul 1990 a fost anul telefoanelor furibunde la redacțiile ziarelor și chiar la televiziune. Acestea constituiau doar partea vizibilă a aisbergului, majoritatea descărcîndu-și furia față de eveni-

⁸¹ Vezi și Reich, *Mass Psychology of Fascism*.

mentele prezentate la televiziune în discuțiile cu prietenii și colegii. Destui însă își manifestau sentimentele agresive față de contestatarii puterii, foștii deținători politici, intelectualii și foștii disidenți prin asemenea telefoane la organe mass media, deși puținii aveau curajul să-și decline identitatea. În ianuarie 1990, autorul a primit un telefon la redacția *Opinii studentești* din partea unei telespectatoare care își manifesta indignarea că poetul Mircea Dinescu, figură emblematică a opoziției împotriva lui Ceaușescu, își permisesese la o ședință a CFSN să-l contrazică pe primul-ministru. Cea mai sigură cale de dezarmare a acestui tip de apeluri s-a dovedit aceea de a cere de la început, chiar înainte de a ști motivul apelului, interlocutorului să-și precizeze numele și eventual ocupația sau adresa. Deși astfel am avut un număr considerabil de interlocutori „Popescu” sau „Ionescu”, mulți dintre cei care telefonau sub impulsul unei furii momentane, nu aveau această putere de disimulare și închideau telefonul. Presa nouă nu a publicat conținutul unor asemenea conversații telefonice, deși apeluri pline de ură, mergând până la injurii verbale și amenințări, au primit mai toate ziarurile de opoziție și mulți intelectuali sau ziașiți la domiciliu. În schimb, presa comunistă din 1990, sau cea a FSN, au publicat masiv conținutul unor asemenea apeluri, tocmai bune pentru a legitima reprimarea împotriva opoziției. „În primul rând este nevoie de ordine desăvârșită, pentru că de la Revoluție până în prezent numai de așa ceva nu putem vorbi”, spune, în telefonul reprodus de *Adevărul* din 16 iunie, dl Ene Oprea. „Și începutul trebuie făcut la poliție și în rândurile MApN. Ei trebuie să intervină împotriva celor care nu respectă legile țării.” „O altă problemă este în legătură cu marele «senator» Câmpeanu — zis proxenetul (...). Cum nu poate poporul acesta român, care îl urăște atât de mult, să-l scoată afară din țară?” („punctul de vedere al unei femei disperate”, în *România Mare*). Dărnă Ana telefonează la *Adevărul* (numărul din 16 iunie) pentru a afirma: „Răul trebuie curmat de la rădăcină. Se impune deci eliminarea definitivă a celor care s-au dovedit vinovați de destabilizarea situației din țară și din Capitală în special. Mila prost înțeleasă ne va duce la teroare, și eu una nu mai suport!” Am putea continua cu nenumărate alte citate de acest tip. Evităm să le cităm pe cele din ziarul *Azi*, deoarece la o verificare chiar sumară s-a dovedit că multe au fost inventate. Sîntem înclinată să credem în veridicitatea celor din *Adevărul* (chiar dacă nu în totalitate), pentru că telefoane asemănătoare s-au primit și

în alte redacții și pentru că în alte interviuri realizate de autor în 1990, deși în scopuri pur jurnalistice, am putut consemna răspunsuri asemănătoare.

Agresivitatea verbală a atins culmea în zilele primei mineriade, când unii trecători au băjocorit și insultat pe victimele agresivității fizice comise de mineri, ba chiar au incitat fățiș la violență sau au indicat minerilor pe cine să lovească. „(...) un civil m-a prins de braț și m-a amenințat: «Mă, tu ești student; ai vrut revoluție, las' că vezi tu revoluție!»”, „cetățeni furioși voiau să mă linșeze” (e vorba de un tânăr deja arestat de către mineri) „și care strigau «omorîi-l, luați-i gîtul, așa merită» și care mă înjurau cu cele mai josnice expresii” sau „La poartă, o femeie între 50-60 de ani urla cu ură: «Asta e, îl știu de la baricadă»”; „Văzînd că, deși lovit zdrăvăn, nu scoteam nici un sunet, un trecător a decretat «Dați mai tare în el, nu vedeți că-i drogat?»»⁸²

Comportamentul agresiv

De la telefoane furibunde la îndemnul dat minerilor de a lovi mai tare nu este decît un pas. Inhibițiile dispar în fața convingerii că această agresivitate are aprobarea autorității și nu numai că nu va fi pedepsită, dar poate chiar primi o recompensă. La urma urmei, principala victimă, Marian Munteanu, liderul studenților, a fost închis pînă în august, cînd a fost eliberat împreună cu ceilalți arestați la intervenția președintelui Mitterand. În umbra binevoitoare a unei puteri care ținea în închisoare victimele și recompensa pe asasinii nu este de mirare că instinctele agresive ale unei populații îndelung frustrate s-au manifestat fără nici o reținere. Înseși ziarurile puterii desemnaseră pe cei care pot fi loviți fără nici un risc, sau au luat apărarea agresorilor. Iată ce scrie de exemplu *Adevărul* despre atacul sednului PNTCD din 29 ianuarie 1990: „Între multele simboluri care au fost ieri în Piața Victoriei am văzut și un grup de tineri care au adus într-o mașină un sicriu pe care scria «pentru dl Coposu», prîmîți cu ovații de oameni. Aceasta-i realitatea, oricît de puțin le-ar conveni celor în cauză” (*Adevărul* din 30 ianuarie). Așa cum remarcă de altfel un istoric contemporan, campaniile agresive din ziare au pregătit în toată istoria contemporană a României acte de violență

⁸² „Raport asupra evenimentelor din 13-15 iunie 1990”, editat de GDS și Comitetul Român Helsinki, 1990.

deschisă. În timpul mineriadei, oficiosul partidului de guvernământ, *Azi*, incita la agresiune și „demasca” victimele, de la intelectuali de renume internațională ca Gabriel Liiceanu la lideri de opinie din provincie care luaseră atitudine pentru *Proclamația de la Timișoara*. În sprijinul și cu sprijinul autorității agresivitatea potențială se mobilizează în iunie 1990 împotriva tuturor minorităților: opozanți, intelectuali, studenți, străini, țigani.

Și acest fenomen domină campania electorală pentru primele alegeri libere de după căderea comunismului. Desigur că mulți activiști și foști securiști contribuie la clima agresivă. Dar sarcina lor este ușoară datorită mulțimii care își descarcă agresivitatea pe toți cei marcați, care corespund stereotipului de victimă. Noel Malcolm⁸³ povestește atmosfera de la sediul PNTCD din Bacău cu patru zile înainte de alegeri. „La Târgu Ocna: sediul partidului devastat de două ori. Comuna Vultureni: reprezentantul local al partidului bătut, internat în spital cu două fracturi și urme de strangulare. La Onești: sediul partidului distrus, trei activiști bătuți. Unul dintre responsabilii atacului a fost arestat de poliție și amendat cu 50 de lei (...). Reprezentantul partidului la Buhuși, cu o săptămână înainte fusese asediat la locul său de muncă de o bandă de 70-80 de oameni. Când a telefonat poliției, șeful acesteia i-a spus că e vorba de o chestiune politică și ca atare nu poate interveni. Gloata a spart ușa, l-a doborât pe dl Crăciun la pământ și l-ar fi bătut de moarte dacă nu ar fi apărut muncitorii de la fabrica de vizavi.”

Povestea relatată de Noel Malcolm este relevantă. Agresivitatea caracterizează nu corpurile sociale definite, precum colectivul de muncitori, ci masa amorfă, fără o apartenență precisă la o categorie socială (Excepție fac minerii, caz care necesită o discuție separată.) De altfel, președintele Iliescu se va plînge în discursul adresat minerilor la sosirea în București de lipsa de combativitate a muncitorilor. Comportamentul agresiv este o trăsătură a gloatei, a gospodinelor din București care aplaudă pe mineri, a pensionarilor care citesc *Azi* și *Adevărul* cu sfîșierie, a țărănilor fără pământ și care își câștigă viața din expediențe suburbane, a femeilor de serviciu de la Casa Sfinției care rîd de se prăpădesc la vederea vîntorii de oameni și sînt mustrate de

⁸³ Noel Malcolm, „Why Rumania Voted Communism”, *The Spectator* din 26 mai 1990.

Theodor Baconsky, a jöt felul de elemente marginale, oameni de masă tipici. „Am văzut pe unul care a spus cu jumătate de gură către cei care așteptau la un magazin să se descarce navetele pline: «ce v-a dat Fronu '?» Și drept răspuns era să fie linsat de gospodine” (*Adevărul* din 30 ianuarie, sub semnătura lui Ion Marin). Profesorul Tanco, candidat independent la 20 mai în Ardeal, relatează: „Pe drum am înfrînit un cetățean (fost vecin) și care, din vorbă în vorbă, a început să mă agreseze cu vorbe injurioase, împuîndu-mi că am venit, chipurile, pentru a cere oamenilor să revină la confesiunea greco-catolică. În final mi-a tras o golănească înjurătură de mană ameninîndu-mă că dacă mai pun piciorul în sat mă omoară” (din *Jurnalul unui scriitor, candidatul independent în Parlament*) sau „Noaptea au fost sparte geamurile și țigla de la casă (...)”, violenții acuzîndu-l și ameninîndu-l cu moartea, „că de ce l-ai primit, și poate îl mai ascunzi, pe Căposu, șeful țărăniștilor, să-l scoți din casă că de nu ți-o aprindem!» Au confirmat împlinirea și alții din Joseni” (*ibidem*).

Satul reacționează violent la adresa oricărui om care aduce a străin. Masa urbană, în schimb, vinează pe nonconformiști și intelectuali. Oricine are părul mai lung sau are o carte în mînă, ca o doctoriță menționată în *Cartea albă*, devine un obiect al vîntorii de oameni. Masa pune la locul lor pe toți cei care îndrăznesc să se deosebească prin ceva.

Violența stradală

Am mai discutat deja despre confruntarea de stradă de la Tîrgu Mureș, și nu mai revenim asupra ei. De asemenea, nu vrem să facem aici o amplă relatare asupra mineriadei din iunie 1990, deoarece alt Raportul GDS, cît și *Cartea albă* semnată de Mihnea Berindei, Ariadna Combes și Anne Planche⁸⁴ sînt documente care prezintă exhaustiv aceste aspecte. Dificultatea principală constă în a face diferența dintre violența programată sau deliberată de către autoritate — să-i spunem violență *de stat* — și cea spontană, a mulțimii, singura care face obiectul studiului nostru — să-i spunem violență *particulară*.

⁸⁴ Mihnea Berindei, Ariadna Combes, Anne Planche, *România, Cartea albă*, Humanitas, 1991.

În cazul minerilor, situația este cu atât mai delicată cu cât există mătruzii indiscutabile că ei au fost tot timpul ghidați de „civilii”, oameni ai puterii. Aceștia aruncă în portbagajul unei mașini confiscate trupul unui adolescent bătut bestial și se așază pe el ca să-l închidă, conduc pe mineri la toate adresele ziarelor de opoziție, le indică în ce apartamente să navălească, dar limitează excesele, de exemplu nu îi lasă să arunce de la etaj o persoană găsită la sediul Societății Scriitorilor Români pe motiv că „este multă lume pe stradă”. Dar și minerii se conformează perfect și bat cu entuziasm pe oricine le este arătat și pe oricine se mai nimereste pe acolo. Minerii au fost mai ales provocați de faptul că mulți bucureșteni le-au pus la îndoială calitatea de a-i legitima și a face ordine în oraș. „Pe Bd. Gral Magheru în dreptul magazinului UNIC am fost arestat și molestat de un grup de 6 (șase) mineri”, sună una dinre mătruzii, „pentru motivul că am intervenit în favoarea soției mele care fusese arestată pentru că a făcut o observație în legătură cu modul cum aceștia erau înarmați.”

O dată declanșată, violența nu mai poate fi oprită. Minerii continuă să bată oamenii arestați la indicațiile civililor sau după capriciile lor și în dubele care duc victimele la poliție, iar la Măgurele, unde sînt centralizați arestații, se face cordon de bife sub care aceștia trebuie să treacă. În toate rapoartele asupra acestor evenimente nu există nici o semnalare a vreunui miner care să se fi opus agresiunii, deși destui mineri intervievați de ziariști și de autor au pretins că nu au lovit pe nimeni cînd au fost la București, iar în grupul nostru focus la Petroșani minerii au afirmat că cei care au participat la București au fost recompensați, „nu s-au dus ei degeaba”. În ce privește pe unicul participant din grup, acesta a aruncat toată răspunderea pe incitatori, în primul rînd pe președintele Iliescu: „Cînd ne-a primit nu ne-a spus să ne ducem acasă, că ne-am fi dus. Pe drum am venit fără să cîntăm și cu groază în suflet, credeam că mergem la război civil. Pe urmă am găsit Bucureștiul liniștit și președintele ne-a îndemnat să facem ordine. Noi nu știam cine fusese în Piață. Tot bucureștenii ne-au spus, iar subsoful de la sediul PNTCD l-am spart la îndemnul crainicului Melinescu de la televiziune.”

Minerii sînt o comunitate care are nevoie de suficiență agresivitate pentru a supraviețui în existența lor zilnică. Ei au descărcat această agresivitate pentru că au fost încurajați să o facă. Cea mai înaltă autoritate le-a confirmat misiunea de „forțe de ordine”. Unii au crezut chiar că fac un serviciu bucureștenilor,

prea slabi de înger ca să-și apere femeile de violatorii din Piața Universității. Comportamentul lor bestial se datorează mai mult primitivității, sălbăticiiei lor, decît agresivității propriu-zise. Tot aici se încadrează comportamentul lor față de femei: „Am auzit pe cineva spunînd: «Dă-mi un cuțit să-i tai sînul»” (U18). „Fetelor le sfîșiau îmbrăcămintea și în general se purtau cu ele ca niște obsedați sexuali” (DZ3). „Există și relatarea unui caz de viol” (Cf. Raportul GDS). Toate acestea pledează pentru o agresivitate instinctuală. Adevărate dovezi de ură dau însă femeile din București — „mă loveau nu doar mineri, ci și civili, dinre care se remarcă prin bestialitate femeile feseniste”. Femeile din București nu coboară în mină și nici nu trebuie să se descurce în discotecile periculoase din Valea Jiului. Totuși ele sînt agresive peste măsură și antrenate în practicarea cotidiană a agresivității. Această practică vine de la cozi, aceste semne caracteristice ale economiei centralizate. Despre cozi s-a scris doar sub aspect economic, dar aspectul lor psihologic este mult mai interesant. Coadă a fost ocupația populației inactive, a pensionarilor și a casnicilor. Acolo și-au făcut ei antrenamentul în a respecta arbitrarul și a se supune autorității, reprezentată prin omul de la teighea, și a se întoarce împotriva celorlalți oameni de la coadă, știut fiind că nu ajunge pentru toți. Nu este împlător că inactivii au fost cei mai agresivi și mai autoritarofili după Revoluție. Ei au fost primii care și-au învățat lecția. Sistemul care nu aprovizionează cît să ajungă pentru toată lumea este prea puternic pentru ca să te lupți cu el. Totuși, dacă ești norocos, poți găsi pe cîțiva mai slabi sau mai timizi decît tine pe care să-i elimini astfel încît să fii între cei aleși. Cozile au continuat la unele produse, cum ar fi laptele, după 1990, deși ele nu mai corespundeau unei realități economice. Pur și simplu categoria antrenată în a sta la coadă își continua neulburată exercițiul de a-și ocupa locurile de la patru dimineața, deși la opt, cînd coada se încheiase, mai rămînea lapte care se vindea la liber.

Acești oameni își continuă în noua Românie tipul de comportament din cea veche, cu o insensibilitate la schimbările survenite între timp și un refuz al lumii exterioare de intensitate autistă. Ei prelungesc lumea veche în cea nouă, și atunci cînd realitatea pare să le scape din mîini și nu își mai găsec loc în ea devin agresivi, violenți chiar, pentru a apăra lumea lor și a o împiedica pe cealaltă să devină dominantă. Agresivitatea în România post-totalitară nu e nici pe departe apanajul minerilor.

Ea este una din trăsăturile definitorii ale masei, o manifestare defensivă a acesteia la presiunea de schimbare a realităților sociale și politice.

Autoagresivitatea

Dacă agresivitatea masei este îndreptată împotriva fașilor ispășitori, cea a unor membri ai minorității revoluționare pare să fie mai curând îndreptată împotriva lor înșiși. Să reamintim în primul rând enormul număr de greviști ai foamei din Piața Universității. Surse din asociația revoluționară „21 decembrie” ne-au semnalat de asemenea două cazuri de revoluționari care după greva foamei au vrut să-și dea foc, dar au fost opriți de anturajul lor. Chestionarul distribuit de autor printre revoluționari nu a avut rezultate relevante, deoarece cazurile cele mai sensibile au refuzat să răspundă. În ce privește pe cei care au răspuns, aceștia și-au manifestat dezamăgirea, doar descurajarea, dar nu vreo tendință autoagresivă sesizabilă. Doctorul Dragoș Niculescu, lider al federației Sindicatelor din Medicină și medic al greviștilor foamei în 1990, a afirmat în repetate rânduri că greva foamei nu este o manifestare de autoagresivitate. Discuția fiind afit de sensibilă din punct de vedere politic, noi nu vom susține aici nici un fel de teză, mulțumindu-ne cu regretul că la momentul respectiv subiecții nu au fost investigați cu un test proiectiv care ar fi putut să aducă informații prețioase.

Ceea ce nu se poate contesta însă este că desmi dintre foarte puținii români care au participat la Revoluție au sffrșit prin simucidere. Florin Zmeu fusese membru al Asociației Jilava (constituită de cei arestați pe 21 decembrie în Piața Universității și transportați la Jilava). După decembrie 1989 a continuat să fie în opoziție și, ca atare, a fost concediat dintr-o înțepindere de stat din București. Trăia din pensia mizerabilă a mamei sale. S-a sinucis sărind de pe bloc. Cazul lui Călin Nemeș este și mai cunoscut. Călin Nemeș, grav rănit la revoluție, unde cel mai bun prieten al său fusese ucis, nu a reușit să facă justiție memoriei acestuia, deși dosarul asasinilor fusese completat (dar nu i s-a mai dat niciodată curs, asasinul fiind transferat din armată în poliție). După trei ani de activitate neobosită în opoziție, actorul Călin Nemeș s-a sinucis în iulie 1993, lăsând o soție tânără și un copil. Gheorghe Gavrilesco își începuse revoluția chiar mai devreme, la revolta muncitorilor din Brașov în 1987. Ca și ceilalți, după

Revoluție intrase în diverse asociații civice care au sprijinit manifestarea din Piața Universității. A făcut greva foamei în 1990 și a fost bătut de mineri, ca mulți dintre colegii și prietenii săi. Dormea mai mult la sediul Alianței Civice din București. În marie 1994 acolo s-a și spânzurat, înfășurat în steagul tricolor cu stema decupată de la Revoluție și cu un manifest anticomunist pe piept. Și mai există cazul lui Cristian Cristici de la Arad, militat la televiziune în timpul Revoluției, și apoi membru al societății Timișoara, mort prin spânzurare în februarie 1994, la 24 de ani. Aceste patru cazuri au fost sintetizate de ziaristi de la *Expres*, dar este posibil să mai existe și altele. În tot acest timp în care revolta și disperarea acestor oameni atinsese asemenea praguri, nu a existat nici un atac violent — ce să mai vorbim de un atentat — la adresa conducerii pe care ei o contestau, în primul rând a președintelui Iliescu. Disperați de rezultatul alegerilor, care marca definitiv izolarea lor ca elemente marginale față de poporul român, revoluționarii consideră eșecul Revoluției propriul lor eșec. Unii se judecă pentru el, și, după cum se vede, își aplică pedeapsa maximă. Lupta devine cu atât mai inegală atunci când cei mulți și puternici sînt agresivi față de alții, iar cei puțini și slabi — față de ei înșiși.

PROPAGANDA POST-TOTALITARĂ. TEHNICI PROPAGANDISTICE

DEFINIȚIE. GENERALITĂȚI

Propaganda este tentativa calculată de a influența pe alții în beneficiul propriu al propagandistului sau al cauzei sale („*shape perceptions, manipulate cognitions, and direct behavior*”)¹ prin prezentarea de informație selectată în acest scop. Ea este de obicei dirijată către o populație țintă, cea pe care propagandistul are interesul să o convingă și o consideră mai vulnerabilă. Nu este obligatoriu ca propaganda să fie prezentă în orice campanie electorală sau în orice campanie publicitară, deși ea este înflințită, cel mai adesea, firește, în proporții foarte diferite. După Moscoviți², propaganda are o funcție în același timp regularizatoare și organizatoare, în primul caz contribuind la afirmarea și întărirea identității de grup, în al doilea construind adversarului sau ideologiei pe care o combate o reprezentare conformă cu principiile ei.

Propaganda politică are un suport ideologic și caracterizează, de regulă, mișcările cu ambiții totalitare care încearcă să ascensioneze într-o societate încă liberă și pluralistă. Unele surse³ datează apariția ei de la Revoluția franceză (așa-ziși *committees des armées*), dar majoritatea autorilor sînt de acord că inventatorul propagandei moderne este Lenin. Din succesele propagandistice ale cuplului Lenin-Troțki s-au inspirat Hitler și Goebbels. *Mein Kampf*, cu referințele sale constante asupra „naturii feminine” a publicului care trebuie sedus, cu sfaturile de a evita utilizarea de idei abstracte cîntînd în loc trezirea emoțiilor, de a utiliza stereotipuri repetate frecvent și de a accentua doar acea parte favorabilă din demonstrație, poate fi parțial considerat un manual de propagandă.

¹ Jowett și O'Donnell, 1986, cap.1.

² Moscoviți, *Psychologie sociale*.

³ Domenach, *La propagande politique*.

Printre primele apropieri științifice de fenomenul propagandei pot fi considerate studiul lui Harold Laswell asupra propagandei în primul război mondial⁴, ca și cartea spectaculoasă a lui George Creel, de profesie jurnalist și director al unui centru de propagandă în timpul războiului, *How We Advertised America*. O dată cu dezvoltarea metodelor de studiu al opiniei publice, ca și cu extinderea cercetărilor de psihologie socială în deceniul trei, studiul propagandei cunoaște o extindere remarcabilă. În al doilea război mondial, specialiștii americani în domeniu erau academici, și după încheierea ostilităților s-au împrăștiat la diverse universități pentru a-și continua cercetarea în domeniul schimbării de atitudine. Autori francezi ca Jules Monnerot și Jacques Ellul au adus contribuții demne de luat în seamă, deși de pe o poziție nu suficient de dezideologizată.

Studierea propagandei trebuie să vizeze, după Jowett și O'Donnell⁵, următoarele zece obiective:

- 1) identificarea ideologiei și scopului campaniei propagandistice;
- 2) contextul în care apare propaganda;
- 3) identificarea propagandistului;
- 4) structura (structurile) organizației propagandistice;
- 5) populația țintă;
- 6) tehnicile utilizării în mass media;
- 7) tehnicile speciale folosite pentru amplificarea efectului;
- 8) reacțiile publicului la tehnici variate;
- 9) contrapropaganda, dacă există;
- 10) efecte și evaluare.

Institutul de Analiză a Propagandei, fondat în 1937, avîndu-l pe profesorul Clyde Miller de la Universitatea Columbia drept director executiv, a dezvoltat o teorie foarte detaliată a analizei propagandei („ABC's of Propaganda Analysis”), publicată în volumul *The Fine Art of Propaganda* din 1937. Acestea sînt următoarele:

1. Etichetarea (*Name Calling*): a da unei idei o etichetă defavorabilă, și de aceea a o respinge sau condamna fără examinarea vreunei dovezi;

⁴ Laswell, 1927.

⁵ Jowett și O'Donnell, cap. IV.

2. Generalizarea sclipitoare (*Glittering Generality*): asocierea a ceva cu un *virtue word* (atribut care desemnează o virtute) și crearea astfel de acceptare sau aprobare fără o examinare prealabilă;
3. Transferul: deplasarea respectului sau autorității a ceva respectat la ceea ce vrei să faci respectat. Funcționează și invers, prin asocierea a ceva respingător la ceea ce vrei să faci să apară drept respingător;
4. Mărturia (*Testimonial*): a avea o persoană respectată sau detestată care să afirme că o idee sau un program dat sînt bune sau rele;
5. Oameni de bine (*Plain folks*): metoda prin care vorbitorul încearcă să convingă audiența că el sau ea sau ideile lui sau ale ei sînt bune, deoarece sînt ale oamenilor cinstiți, „de bine“;
6. Măsluirea cărților (*Card-stacking*): implică selecția și folosirea de falsuri, ilustrații sau diversiuni, în ansambluri logice sau ilogice, pentru a da cea mai bună sau mai proastă imagine, după caz, unei idei, program, persoane sau produs;
7. Platforma vagonului (*Band wagon*): a spune publicului că toți ceilalți membri ai comunității au aderat deja și că mai bine aderă în ultimul moment (sar pe platformă) decît să fie lăsați în urmă (Lee & Lee, 1979).

De îndată ce mișcarea totalitară a reușit să ajungă la controlul societății, propaganda este înlocuită prin îndoctrinare (Arendt, 1951). Astfel s-a înfăptuit alături în Rusia postrevoluționară, cît și în Germania nazistă. Ceea ce realizează unicitatea cazului românesc și interesul său pentru cercetător este înființarea îndoctrinării (deoarece regimul comunist nu s-a instalat ca urmare a unor alegeri cîștigate, ci prin forță) față de propagandă, care apare în lumea post-totalitară. Care poate fi soarta unei propagande care este moștenitoarea ideologică a unei îndoctrinări de peste patruzeci și cinci de ani? Este avantajată de această continuitate sau, dimpotrivă, dezavantajată de faptul că îndoctrinarea a fost susținută prin teroare?

Iată un răspuns pe care poporul român l-a aflat pe pielea sa, în premiera unei experiențe fără precedent. Dar să încercăm să răspundem pe larg.

CELE DOUĂ FRONTURI ALE PROPAGANDEI

Hannah Arendt deosebește în cazul regimurilor totalitare (cele imperfecte, deoarece în cele perfecte, ca de exemplu lagărele de concentrare, propaganda nu își mai are rostul și dispare de la sine) două tipuri de propagandă, în funcție de necesități: una pentru interior, iar alta pentru exterior. Cele două pot eventual intra în contradicție, și aici Arendt citează alianța lui Stalin cu puterile lumii capitaliste în al doilea război mondial: în acest caz se va spune, pentru uz intern, că propaganda externă are un scop tranzitoriu, într-o etapă de dezvoltare care va fi depășită ulterior. Această deosebire a existat foarte precoce în România postrevoluționară cînd, pe de o parte, era necesar sprijinul străinătății pentru ajutoare economice și ulterior investiții, iar pe de altă parte singura armă pe care o avea regimul postcomunist pentru a combate dreapta era tocmai recurgerea la arsenalul tradițional xenofob și anticapitalist.

Dubul limbaj a început aproape imediat după Revoluție. Încă din primele interviuri acordate presei străine la finele lui decembrie 1989, alți Petre Roman, cît și Silviu Brucan au afirmat că Frontul va participa la alegeri. Pe de altă parte, Ion Iliescu și Petre Roman afirmau în interior, mai ales după ce neliniștile începuseră să se manifeste, că nu vor lua parte la alegerile pe care le vor organiza pe o bază pluralistă. La nici trei săptămîni de la căderea regimului Ceaușescu, conducătorii noi continuau să acționeze în maniera vechii propagande, care se baza pe barajul informațional ce nu necesita acordarea declarațiilor din interior cu cele din exterior pentru simplul motiv că ultimele nu aveau pe ce cale să fie cunoscute în țară. Cel mai tare a intrat în această capcană Silviu Brucan, care a enunțat deja mentalitatea FSN vizavi de poporul român într-un interviu acordat presei britanice în care afirma că poporul român va ajunge la democrație peste vreo douăzeci de ani, fiind format din *stupid people*, care au nevoie de un stat paternalist pentru a-i conduce pe direcția cea bună. Această sinceritate cu care a enunțat viziunea FSN asupra populației din România și a felului în care trebuia condusă această societate l-a costat cariera pe Silviu Brucan, care, o dată interviul tradus și el devenit foarte impopular peste noapte, a fost abandonat de colegii săi de la putere. Paradoxul este cu aît mai mare cu cît Silviu Brucan enunța în fond temerurile pe care se va baza strategia persuasivă de succes a FSN. Ceva asemănător

s-a înfîmplat și președintelui Iliescu, care într-un interviu acordat ziarului *Le Figaro* în primele zile ale lunii ianuarie își afirmă încrederea în valorile perene ale comunismului, fără să se gîndească ce efect vor avea vorbele sale o dată traduse pentru publicul românesc. Deși televiziunea a păstrat tăcerea asupra acestui interviu, limitînd daunele asupra imaginii președintelui, el a fost reprodus în presa scrisă și a înstrăinat un segment important al înțeligenței de cel care doar cu două săptămîni înainte se bucurase de consens.

Cum puterea de la București a fost și a rămas în acești ani postrevoluționari extrem de opacă (guvernul României nu editează nici măcar un *newsletter* pentru uzul presei, ceea ce este unic în Europa), a apărut treptat necesitatea unui serviciu extern de propagandă, pentru a compensa această opacitate internă. Rationamentul care a dus la constituirea acestui serviciu, botezat inițial Departamentul pentru imaginea României, apoi Departamentul de Informații (după modelul U.S. Information Agency), a fost un raționament tipic gîndirii totalitare. În condițiile în care majoritatea ziarelor importante din străinătate aveau corespondenți la București care fie se izbeau de lipsa de transparență a puterii, fie reușeau să obțină informații care conduceau la o atitudine critică unanimă față de aceasta, investirea într-un departament însărcinat oficial să prezinte versiunea puterii în exterior (pe de resortul pur al gîndirii totalitare. Departamentul organizează anual, cheltuiind sume fabuloase, un seminar la Costinești despre imaginea României în mass media. Mult mai puțin din această sumă ar fi necesar pentru constituirea unui serviciu care să informeze prompt și corect prin editarea unui buletin zilnic sau măcar săptămînal despre activitatea guvernului. Cînd guvernul Văcăroiu a reușit să întrunească unanimitatea criticilor chiar în presa internă, răspunsul a fost de asemenea pe linia tradițională a propagandei totalitare: guvernul și-a înfîmțat un ziar prin care polemizează cu criticii săi. Fondurile pentru crearea acestui cotidian, *Vocca României*, al cărui staff a fost alcătuit din aceiași ziașiști de la *Scînteia* de care *Adăvărul*, după patru ani de presă liberă și profesionalizare treptată, nu mai avea nevoie, provin de la Oficiul pentru administrarea patrimoniului guvernului, moștenitorul Gospodăriei de partid din timpul regimului comunist. Conform declarației directorului *Vocii României*, Mircea Bunea, acest ziar, unic în felul său, are zilnic pierderi de milioane, bani suportați de statul român, deci finalmente de contribuabili, care

în proporție de două treimi, conform tuturor sondajelor din a doua jumătate a lui 1993 și începutul lui 1994, nu susțin guvernul!

Acesta a mai introdus o altă procedură, la fel de costisitoare, aceea de a întreține centre culturale sau persoane cu rang de ambasadori avînd drept unică misiune promovarea imaginii României în străinătate. În aceste misiuni au fost atrase diverse personalități stabilite în străinătate, ca scriitorii Petru Popescu, președintele unei fundații pentru imaginea României în SUA, Virgil Tănase, director al Centrului Cultural Român din Paris, ș.a.m.d. În plus, cu o precizie simetrică maladiivă, o altă instituție destinată promovării imaginii României în străinătate, Fundația Culturală Română, a organizat de fiecare dată cînd avea loc un mare colocviu al opoziției împreună cu celebritățile diasporei un contracolocviu, pentru a dovedi că nu toți românii din străinătate dezaprobă puterea de la București (ca să dăm doar exemplul cel mai recent, colocviul de la Sinaia contrapus celui al exilului de la Paris). Acesta este un alt simptom tipic gîndirii totalitare care opune formelor de organizare spontană creații emanate de organe centralizate, copiind modelul primelor, dar de sens invers. Astfel apăruseră în timpul regimului comunist o enormă varietate de asociații profesionale, de femei etc., pentru a da impresia unei societăți civile în mișcare și a unei pluralități de opinii. În realitate, toate acestea făceau parte din proiectul unei propagande comune.

Caracteristica principală a gîndirii propagandistice totalitare este aceea că forma are rolul de a masca, și nu de a exprima fondul. Puterea totalitară nu vrea să se reformeze. Nu-i rămîne decît să înființeze instituțiile care să o prezinte ca reformată. În acest sens este semnificativ *aide-mémoire*-ul semnat de șapte parlamentari din delegația română permanentă la Consiliul Europei (membri în coaliția guvernamentală) pentru a contracara raportul Konig-Jansson. După cum se știe, admiterea României ca membru cu drepturi depline în această constituție europeană s-a făcut doar sub rezerva moțiunii Hallonen, conform căreia țara admisă trebuie să respecte ferm condițiile de la primire, asupra stadiului îndeplinirii acestora urmînd să se alcătuiască un raport o dată la șase luni. Întrucoți după șase luni România nu respectase practic decît un singur amendament, și acesta cu trei zile înainte de *deadline* (ratificarea Convenției Drepturilor Omului de către Senatul României), cei doi raportori ai Consiliului

Europei, dnii König și Jansson, au întocmit un raport în care au precizat faptele, cu unele erori de informare. Acestui text pur informativ, chiar dacă inexact într-un punct, i s-a răspuns printr-o reacție isterică la nivelul majorității parlamentare (s-a cerut recuzarea celor doi!) și un text (*aide-mémoire*-ul) suită la suită teoretic, la care nu se dădea nici un răspuns chestiunilor precise ridicate (publicat de *Curierul Național*, 23.05.1994).

Ideea care stă deci la baza propagandei totalitare, care nu are niciodată ca obiectiv adevărul așa cum se reflectă el prin informație, ci obiectul persuasiunii, fie că este electoratul român sau plenul parlamentar european (că doar și acolo sînt oameni), este de a confecționa cît mai urgent o versiune proprie a adevărului astfel ca din suprapunerea celor două să se facă măcar o medie. Cum mișcarea sau puterea totalitară propune de regulă falșuri, media cerută înseamnă de fapt concesiia a jumătate de adevăr. Una dintre caracteristicile puterii totalitare este tocmai știința utilizării la maximum a mecanismelor democrației pentru a profita de ele, în cazul dat a pluralității necesare de opinii, forțată pentru a duce la un compromis asupra adevărului, mecanism utilizat deopotrivă de naziști și de comuniști, după cum remarca Wilhelm Reich.

În războiul intern al persuasiunii puterea a avut întotdeauna câștig de cauză pentru că a dispus cu larghețe de mijloacele materiale (difuzarea presei, monopolul hîrtiei de ziar, televiziunea și radioul). Cel extern însă, care s-a dus pe planul informației pure, cu un alt tip de public și cu ziarști profesioniști, a fost pierdut chiar de la început. Astfel că propaganda a trebuit să-și intre în vechiul ei rol, unul dintre cele mai penibile și mai ingrate, combaterea surselor din Occident. Operația a debutat precoce în 1990, o dată cu criticile venite după difuzarea casetei cu procesul soților Ceaușescu, atingînd apogeul după minicriada din iunie 1990, cînd presa străină a fost unanimă în atribuirea responsabilității guvernului de la București. Reproducem aproape integral unul dintre aceste texte, tipic pentru acest sector al propagandei, mai ales că sursele „combătute” sînt cele trei mari agenții de presă ale lumii: Reuters, France Presse și Associated Press: „Prin telex, telefon, prin intermediul computerelor personale sau prin satelit, numeroși corespondenți de presă aflați în aceste zile la București își informează cititorii, ascultătorii și telespectatorii din zeci de țări despre evenimentele ce au zguduit din nou România. Ne mîrturisim admirația colegială pentru cei mai mulți dintre ei (1),

pentru curajul și pasiunea profesională, probate prin prezența lor, întotdeauna la timp, în vîntoarea evenimentelor. Cîiind sau ascultînd apoi relatările unora dintre ei asupra celor petrecute — la care noi înșine am fost martori — nu ne putem reprimă însă un sentiment de jenă și profundă mîhnire (...) Există anumite norme care țin de morala profesională și pe care unii dintre colegii noștri occidentali uneori le încalcă.

Una dintre acestea este respectul pentru adevăr. Peun corespondentul agenției Reuters, adevărul despre operațiunea de asanare a Pieței Universității și de redarea în circulație a acestei artere importante (2), ocupată ilegal, prin forță, timp de șase săptămîni, este rezumat astfel: «reprimarea unei demonstrații anticomuniste de mică amploare, dar extrem de vizibilă»; «raid rapid lansat în zori împotriva unui nucleu inflexibil de 100 de persoane».

Este posibil ca, de pe terasa hotelului Intercontinental unde locuiește, corespondentul agenției britanice să nu fi apreciat exact amploarea acestei pecingini pe care nici o capitală civilizată — și deci nici Londra — nu ar suporta-o măcar un ceas. (...) Și este fără îndoială că mulți au reușit să fugă, pentru că unii dintre ei și-au făcut apariția în cursul serii și nopții la televiziune, așa cum au mărturisit reporterii TV în emisiunile de actualități.

Cel mai incredibil reportaj l-a transmis corespondentul agenției France Presse: «La București s-a luminat de ziua. În fața imensului hotel Intercontinental se aude un vuseț. Au venit cu miile, în trenuri speciale, mineri din Valea Jiului...» E o jîgnire inadmisibilă adusă celor ce și-au părăsit căminele așa cum au ieșit din subteran, nerîncați și oboșiți, pentru a ajunge în Bucureștiul aflat sub teroarea bandelor neofasciste... Domnul de la France Presse a auzit și el bine ce s-a strigat — n-avem nici o îndoială. Mistificarea (3) îi era însă necesară pentru continuarea reportajului și a-și permitea cea mai gravă și de neiertat insultă. (...) «Joi dimineața a început vîntoarea de golani. Un suspect este semnalat într-o străduță din Piața Universității și se pune în mișcare o veritabilă hoardă sălbatică...»

Cum vă permiteți, domnule corespondent, ceea ce la dvs. în țară nimeni nu și-ar permite?(4)

Nu vom insista asupra altor falșuri grosolane de genul amenințării ce ar fi fost proferate de mineri că vor distruge hotelul... Pentru corespondentul France Presse, ca și pentru colegul său de la Associated Press, bestiile scăpate din cavernă sînt «demonștranți anti-gvernamentali», «oponenți» «manifestanți» („Falsete grosolane, într-un cor al calorniei”, *Adevărul* din 16 iunie).

Să analizăm acest text pornind în primul rând de la titlul său. Titlul este ilogic. Ce înseamnă falsețe, din moment ce vocile încriminate se constituie într-un „cor al calomniei“? Cor, aceasta va să zică o societate întreagă cu care se războiesc autorii nesemnajați ai acestui pamflet. Întreaga presă internațională, vezi capitalistă, conține războiul rece calomniind guvernul de la București! Faptul devine și mai explicit prin precizarea că unii corespondenți străini sînt totuși de admirat (v. 1). Ne întrebăm cine, că marile agenții de presă au fost epuizate? Firește, agențiile rusă și chineză, care s-au exprimat de pe cu totul alte poziții (să nu uităm că iunie 1990 era cu un an înainte de puciul de la Moscova și la un an după Tien an Men). Cum au greșit corespondenții incriminați? Prezențind ceea ce, pentru ziarul *Adevărul*, era curățarea carosabilului unei importante artere de circulație (v. 2), o problemă rutieră la urma urmei, ca o demonstrație antiguvernamentală reprimată de guvernanți. Întruch ziaristi străini au fost cei mai bine plasați să observe evenimentele (hotelul Intercontinental se află chiar deasupra Pieței Universității) și deci prezența lor ca observatori nu poate fi pusă la îndoială, agresivitatea față de ei crește în consecință (v. 3). Chiar faptul că locuiau la Intercontinental devine o acuzație, acesta fiind un hotel scump, de regulă ocupat mai mult de străini. „Așa s-o fi văzînd de la Intercontinental“ este o formă a clasicei versiuni „de clasă“ asupra evenimentelor, despre care Lenin spunea că nu trebuie să lipsească niciodată din relatarea propagandistului. Cine are bani să locuiască la Intercontinental devine automat un capitalist, un tip din tabăra cealaltă, care are tot interesul să misific, fiind de partea dușmanului. Se merge pînă la chemarea la ordine, un alt procedeu tipic propagandei totalitare (în presa occidentală procedeul adresării directe nu există niciodată) (v. 4). În sfîrșit, și ca o concluzie, la discursul de investitură ca președinte de doar cîteva zile mai înțziu, dl. Iliescu însuși avea să admită că s-au făcut mari excese în zilele de 14 și 15 iunie...

UN UNIVERS AL COERENȚEI

Observația fundamentală care stă la baza propagandei este că oamenii preferă coerența și simplitatea complexității realității. De la Le Bon încoaec acest fapt, pe care manipulatorii de opinie l-au știut dintotdeauna, a devenit și un adevăr științific. Perceperea nuanțelor este dificilă, masele preferă o imagine alb-negru

a realității. La fel, complexitatea cauzală este respinsă, fiindu-i preferată o linearitate simplificatoare, chiar dacă ilogică sau incompletă. Această predispoziție a oamenilor, mai cu seamă a celor mai puțin educați, de a simplifica pentru a înțelege, este baza pe care își construiește propaganda atacurile. Indiferent de tehnica folosită, orice fel de propagandă are la bază o deliberată manipulare de simboluri denumită deturmare cognitivă (*cognitive biasing*). Lîmbajul este utilizat scondîndu-se în acest caz pe ambiguitatea sa, nu pe proprietatea de a desemna, ci pe efectele sale înșelătoare. Propaganda nu spune pur și simplu, ea etichetează, și etichetele pe care le pune sînt fie false, fie incomplete. Ea folosește pe scară largă sloganeurile și paradoxurile tocmai pentru lipsa absolută de precizie și efectele confuze ale acestora.⁶

„FOCALIZAREA ADEVĂRULUI“

Printre procedeele cele mai frecvente ale propagandei se numără și așa-zisul *focused truth* (focalizarea adevărului) sau selectarea și aranjarea informației astfel încît să se obțină efectul dorit. În mass media postcomunistă procedeu era general, neexistînd practic ziar sau articol, chiar dacă era vorba despre pompele funebre sau serviciul de salubritate al orașului, în care să nu se opereze o asemenea aranjare a informației. Este de aceea de înțeles de ce majoritatea ziarelor foste comuniste au continuat în 1990 același procedeu aplicat de data aceasta la noile realități fără a fi primit în mod obligatoriu instrucțiuni din partea organelor superioare acum dispărute, ci din obișnuință. Interesant este faptul că acest procedeu a fost folosit, deși în măsură mai mică, chiar și de foștii ziaristi comuniști, ale căror ziare s-au îndreptat către o opțiune mai democratică, de exemplu de corespondenții teritoriali ai *României libere*, care exagerau numărul demonstrațiilor la manifestațiile antiguvernamentale în provincie sau încheiau articolele despre indiferent ce subiect cu fraze de tipul „Este încă o dovadă a neocomunismului actualului guvern etc“. Cu toate acestea, *România liberă* a fost prima care a dat semnalul obiectivității și al introducerii în presă a ceea ce se numește *two-sided presentation* (prezentarea ambelor variante) în

⁶ Cf. E.P. Hollander, *Principles and Methods of Social Psychology*.

articolul lui M. Creangă din 29 ianuarie intitulat „Martor în Piața Victoriei, martor în Banu Manta”. Direcția avea să fie dezvoltată însă mai ales de ziarele noi, private, care au apărut după câteva luni, presa „reformată” suferind în variate grade de bolile propagandei. Ziarele de partid nou înființate, cu precădere *Azi*, au făcut de asemenea majoritar propagandă, lăsând jurnalismul pe planul al doilea, ceea ce explică insuccesul lor la public, ce a determinat secundar un insucces financiar.

Prima care a prezentat însă din nou evenimentele în forma *focused truth* a fost puterea, dînd propagandiștilor semnalul. Începînd cu felul în care au luat puterea pe ziua de 22, ei au prezentat o imagine „aranjată” în care afirmau, de exemplu, că nu se cunoscuseră înainte, deși înregistrarea video făcută în Comitetul Central a arătat că noii oameni ai puterii erau legați de o mai veche cunoaștere reciprocă, în cazul unora (Iliescu, Măgureanu, Militaru) chiar de o complicitate (vezi și emisiunea France 3 în care s-a proiectat pentru prima dată acest film, cerîndu-se explicații lui Petre Roman). Pe măsură ce proiectul lor intra în ființă, versiunea lor asupra realității era din ce în ce mai adusă din condei. „Nictodată conducerea Frontului Salvării Naționale nu a afirmat că nu va participa la alegeri”, declară pe data de 26 ianuarie, după ce faptul fusese deja anunțat public, președintele Ion Iliescu. Ori, iată ce putem citi în Comunicatul „Precizări de la Frontul Salvării Naționale”, publicat de *România liberă* pe data de 4 ianuarie: „3. În legătură cu Frontul Salvării Naționale, simțem în măsură să precizăm că el nu este și nu se va constitui în partid.” (În realitate, cum arată același comunicat, intenția FSN era de a participa fără a deveni partid, într-un fel de a treia cale între pluripartidism și monopartidism.) Dar iată o tipică mostră de *focused truth*: „(...) comunicatul publicat ieri, în numele partidelor Național Tărănesc, Național Liberal și Social-Democrat pune în discuție într-o manieră violentă și agresivă decizia Consiliului Frontului Salvării Naționale de a participa la alegeri. I se reproșează acum consiliului că a hotărât aceasta cu de la sine putere, fără a se consulta cu exponenții opiniei publice. Este un mod cel puțin straniu de a pune problema. Orice grupare politică are dreptul să decidă de sine stătător asupra participării sale la alegeri (1). Însă Frontului i se contestă de către semnatarul acest drept. De unde pînă unde această descri-

minare?(2) Ce are aceasta comun cu spiritul democratic al viitoarelor alegeri? Un argument al autorilor este că, fiind la putere, Frontul dispune de avantaje față de celelalte formațiuni politice. Este oare acesta un argument rațional? Care partid sau grupare politică aflată la putere se rezumă doar să organizeze alegeri, renunțînd să participe la ele? (3) Au avut sus-numitele partide în istoria lor o asemenea experiență? (Discursul președintelui Consiliului Frontului Salvării Naționale la Radioteleviziunea Română liberă, *Adevărul* din 28 ianuarie 1990).

Să examinăm pe rînd afirmațiile acestui text de o retorică ascendentă, extrem de persuasivă. Putem spune astfel că: 1. este adevărat că orice grupare politică decide singură dacă participă sau nu la alegeri, dar CFSN nu era o grupare politică ci organul provizoriu și de unitate națională de conducere a statului. În comunicatul său de la începutul lui ianuarie citat mai sus, CFSN afirma că nu va deveni nici într-un caz partid; 2. Frontul este discriminat, deci victimizat, de celelalte partide. Dar de fapt nu cumva Frontul se discrimina singur, voind să participe la alegeri fără să fie partid și totodată nu pe liste de independenți? Discriminarea se referea la ideea că statul nu poate participa la alegeri ca stat reprezentînd pe toată lumea, ca în comunicatul FSN din 4 ianuarie („Frontul se va prezenta la alegerile din aprilie ca o largă organizație politică ce reunește toate personalitățile și grupările care s-au ridicat cu curaj în apărarea libertății și demnității în anii tiraniei totalitare” — dar tocmai aceste personalități se delimitau de ideea partidului-stat, părăsind CFSN în acele zile); 3. ar fi fost greu să aibă vreun partid aflat la putere experiența de a organiza alegeri fără a participa la ele. Numai că de regulă la putere sînt partide, și FSN nu era partid, ci o structură provizorie și fără culoare politică. În plus, aceste partide sînt la putere pentru că au cîștigat precedentele alegeri, ceea ce iarăși nu era cazul cu FSN, a cărui unică legitimitate era prezența unor opozanți ai lui Ceaușescu trecuți pe o listă și care s-au retras cînd FSN a devenit partid!

În general, președintele Iliescu (spre deosebire de primul său ministru, Petre Roman, prins în flagrant delict cu destule neadevăruri la începutul carierei sale, și care în memoriile sale, *Le devoir de liberté*, spune nonșalant minciuni ușor demonstra-

bile ca atare) s-a mărginit la un discurs propagandistic de tipul *focused truth*, cu alte cuvinte a preferat să utilizeze aranjarea informației, decât falsificarea ei sută la sută. Chiar în chestiunile clare, cum a fost chemarea bandelor muncitorești pe 13 iunie, președintele a putut astfel să afirme că el nu a chemat minerii cum a fost acuzat, ci a făcut un apel la populație în general etc., deoarece în mod constant a practicat un discurs în care intenția falsificatoare avea ca obiect primordial interpretarea informațiilor, și nu informațiile în sine. Acest procedeu mult mai abil l-a făcut să devină, deși plecase de pe o bază destul de apropiată, mult mai credibil decât Petre Roman. Exemplul care urmează credem că este destul de elocvent: „Privite din perspectiva celor câteva zile care s-au scurs, evenimentele din 13 iunie apar ca o adevărată rebeliune, ca o acțiune antistatală organizată, care a urmărit discreditarea internă și externă a conducerii politice a țării aleasă în mod legitim și democratic (...) Reacția internațională la evenimentele petrecute în România a fost în cea mai mare parte negativă, oprindu-se cu precădere asupra acțiunilor din zilele de 14 și 15 iunie a.c. Acuzațiile aduse — conform cărora autoritățile ar fi înăbușit brutal o demonstrație antiguvernamentală pașnică și ar fi urmărit suprimarea opoziției — sînt nu numai neraționale, dar și nefondate și neconforme cu realitatea” (Discurs la investirea ca președinte pe 20 iunie 1990, cf. *Adevărul* de joi, 21 iunie). Să recunoaștem că mai logic ar fi fost: „sînt nu numai neconforme cu realitatea, dar și neraționale...” Cu alte cuvinte, ele sînt neconforme cu realitatea pentru că sînt neraționale, ca atare lipsite de plauzibilitate. Accidentul nu este întîmplător, și servește teza generală a unui discurs în care multe informații sînt absolut corecte (conducerea era aleasă și legitimă, acțiunea din 13 a fost anti-statală, reacția externă a fost negativă etc.). Falsificarea se strecoară la nivelul interpretării: conform acestui fragment se înțelege că evenimentele din 13 au avut ca scop declanșarea represiunii din 14-15, că ele au fost o cursă întînsă puterii pentru a se discredită pe plan extern, ceea ce s-a și întîmplat. Acum înțelegem și viciul logic din ultima propoziție. Acuzațiile aduse puterii sînt în primul rînd neraționale, și abia apoi neadevărate, deoarece scopul celor care o vizează este acuzația cu orice preț, fie și nerațională, ei „monstru” după cum se vede evenimentele din 13 în acest scop.

„MĂSLUIREA CĂRȚILOR”. PARADOXUL. INVENTAREA PURTĂTORILOR DE OPINIE

Un alt procedeu frecvent folosit este dispunerea de informații corecte, dar selectate, pentru a induce o concluzie greșită, așa-numitul *card-stacking*, „măsluirea cărților”, aranjarea unor fapte corecte în sine, dar aranjate încît să fie unilaterale. Cu riscul de a reproduce un citat hiperdimensionat, vom cita totuși acest text tipic pentru procedeu, publicat de ziarul *Azi* din 16.XI.1990, sub titlul „Eu și prietenul meu american”, sub semnătura lui Mihai Cristian Munteanu. Textul este interesant, deoarece unilateralitatea este realizată cu aparența unui procedeu de prezentare a ambelor versiuni. Premisa autorului este o ipotetică discuție cu un turist american imaginat venit la București cîndva după miera din 1990 și pe care M.C.M. îl înflinește într-o pizzerie unde cei doi stau de vorbă. „I-am mai spus că sîntem un popor sufletist și am mers la vot ca la biserică; tocmai de aceea avem la ficat poziția Departamentului de Stat, exprimată ulterior de purtătorul de cuvînt, dna Margaret Tutwiller (Statele Unite își exprimaseră rezervele față de felul în care s-a desfășurat campania electorală din 1990, n.n.). M-a întrebat dacă sînt convins că este democrație în România. I-am răspuns că da, este. Mi-a spus că el crede că regimul, chiar dacă nu este totalitar, este în mod sigur autoritar: că peste tot în lume, unde sînt soldați pe stradă, e un regim autoritar. L-am întrebat dacă, pe unde a fost, piromanii sînt aplaudați de guverne și forțele de ordine aplaudă lovirile de stat. Atunci m-a «apucat» de mineri. I-am spus că minerii nu sînt bestii, ci niște oameni care muncesc și care n-au mai suportat spectacolul anarhiei; (...) iar orașul cel mai important din regiunea lor (aici m-a întrebat «Timișoara?» și i-am răspuns, copleșit de lehamite, «nu, Petroșani») este chiar draguț. Mi-a spus, satisfăcut, că, oricum, avem nevoie de ajutor economic străin. I-am răspuns că știm; i-am spus, zîmbind angelic, că din zece oameni de pe stradă șapte doresc o cooperare economică cu Japonia. M-a întrebat strepezit: «Japonia? Păi ei nu doresc decît să ciștige bani, dar occidentalii aduc și democrația o dată cu banii lor.» I-am răspuns că tocmai asta dorim, pătnerii de afaceri: că deocamdată nimeni n-a văzut vreun ștaf occidental, ci numai o răceală pe care n-o merităm. Cît despre cadouri, vestul ne-a mai

făcut unul, la Yalta (...) M-a întrebat de ce nu acordăm autonomie ungarilor din Transilvania. L-am privit și mi-am zis că omul ăsta ține să-și facă dușmani 99,9% dintre români și i-am spus, regretând sincer absența unui pronume rece, de falsă reverență, din limba engleză — «citește cartea conaționalului tău, Milton Lehrer, și ai să înțelegi de ce» (...).

Ne-am plătit consumația. Cîte o pizza (a mea rămăsese pe jumătate în farfurie, îmi trecuse foamea; el mîncase tot, impasibil)(...) El a plătit și a spus că-i ieftin; l-a costat vreo 25 de cenți. Eu am plătit și am mormăit ceva; pe mine m-a costat treizeci de lei. Ne-am despărțit, el dormea la Inter, eu dormeam la Cișmigiu.

Totul este o invenție a unui dialog real (finalul arată destul de bine acest lucru). Elementele care contrazic teza autorului sînt doar menționate, fără o enunțare măcar minimală, cît să poată fi invalidate cu ușurință. Astfel, se spune că Departamentul de Stat a criticat aleggerile, dar nu se spune pentru ce, că minerii au reputație proastă în Occident, dar nu și care sînt motivele, că Petroșani e un oraș drăguț, dar occidentalii știu numai de Timișoara (se citește: fiindcă Timișoara e vîndută Occidentului, nu fiindcă acolo a început Revoluția Română), că românii vor să facă afaceri cu Japonia și nu cu SUA, dar nu și că Japonia nu avea nici o intenție să investească în România, că Occidentul nu a dat un sfaț României după revoluție (dar nu menționează cantitatea mare de ajutoare sosită în primele luni), că Occidentul a vîndut la Yalta România rușilor, dar nu și că nu se putea continua războiul mondial pentru a elibera Estul Europei de Armata Roșie. În plus, Milton Lehrer, „conaționalul” americanului, care explică de ce ungurii nu merită autonomie, este un obscur avocat plătit de regimul Antonescu pentru a scrie și publica o compilație propagandistică despre Transilvania în timpul războiului, cît Diktatul de la Viena era încă în vigoare. Cartea a fost redescoperită de „școala istorică” a lui Ilie Ceaușescu, fratele dictatorului, și tradusă în românește, autorul fiind prezentat pe baza scurgerii timpului ca o sursă obiectivă și independentă.

Aiți despre „măsluirea cărților” în acest citat. Cît despre final, aceea a paradoxului. Tînărul cinstit și sărac abia are bani să-și plătească o pizza, pe care a fost prea sensibil ca să o mîncească toată, și se culcă la un hotel de duzină, în vreme ce interlocutorul adversar se culcă la hotelul de lux etc. Paradoxul, avînd ca

variantă particulară atribuirea caracteristicilor proprii celei mai defavorizate adversarului pentru a crea confuzie, a fost destul de larg utilizat de către gazetele foste comuniste și progubernamentale. Astfel *Adevărul* țira, încă din ianuarie 1990, cînd de abia își schimbase titlul din *Scînteia*: „Bine ați venit, tovarășe Ion Rațiu!”, la adresa unui foarte cunoscut anticomunist întors din exil. În *Azi* se scria, pe de altă parte, despre cotidianul cel mai anticomunist, *România liberă*: „Metodele lor: acțiunile de tip comunist” (27.XI.1990), sau erau date frecvent titluri de genul „Liberal-păcănistul ceaușist”.

O altă metodă folosită abundent de propagandiști este aceea de a atribui propriile lor opinii unor surse inexistente. În rubricile de genul „Telefoane de la cititori”, în 1990 apăreau frecvent nume inventate prin care propagandiștii își transmiteau mesajele atribuindu-le mai multă credibilitate prin faptul că veneau de la public. Uneori se pretexa că numele persoanelor nu sînt date din motive de securitate. În *Adevărul* din 23 iunie, în care se relata despre arestații din 13-15 iunie, apare o altă variantă a procedurii: poliția roagă să nu fie dat numele unui martor care spune ceva extrem de grav deoarece „nu este numele său adevărat”. Iar în *Azi* din 27.XI.1990 se asociază un pseudonim cu o adresă: „Din partea domnului P. Năpăstuitu din strada Mîniei 89, este vorba evident de un pseudonim, primim o scrisoare care începe cu întrebarea: «Televiziunea română este sau nu o instituție națională; prin intermediul acestui mijloc de informare în masă se urmărește sau nu promovarea intereselor națiunii?» În continuare, corespondentul nostru se întrebă dacă există, cu excepția lui Vartan Arachelian, români neaoși care să fi trăit evenimentele din 8.11.1945 și să le prezinte așa cum au fost ele?” Este vorba evident de un pseudonim, dar redacția tot dă textul, deoarece conține o „mărturie” (fără nici o valoare, întrucît omul mărturisește că la data respectivă „eram foarte tînăr”), dar care servește intereselor propagandistice ale ziarului: „Așa-numiții eroi prezentați la TV (studentii arestați pe 8 noiembrie 1948, n.n.) erau o drojdie socială ca și contestatarii de azi, revoluționari plătiți care nu doresc nimic altceva decît puterea.”

Cine are curiozitatea de a răsfoi colecția ziarului *Azi* în primele luni de după apariție va constata că aceste exemple au fost alese din sursele posibile. În fiecare număr erau articole acuzînd minoritățile etnice că tiranizează majoritatea poporului, sau pe inte-

lectualii democrați că vor să impună dictatura lor nației. Sintagme ca „dictatura intelectualilor” sau „a minorității” sau „a opoziției” (în fond, și ea o minoritate) au constituit titluri de rubrică permanentă.

ZVONUL CALOMNIOS

Propaganda folosește pe scară largă zvonurile deja existente care îi convin sau inventează ea însăși altele. „Răspîndirea lor este o adevărată artă, căci trebuie să te ferești să faci afirmații tranșante; se pun întrebări, păstrînd toate aparențele de imparțialitate și determinînd astfel apariția îndoielii; se anunță o enormitate, adăugîndu-se imediat că tu însuși nu o crezi decît pe jumătate; se sugerează ipoteze, încredințînd publicului grija de a trage concluzii. Este de la sine înțeles că zvonurile sînt răspîndite în medii considerate propice, iar difuzarea lor se face către mai multe ținte deodată, astfel încît ivirea zvonului din mai multe izvoare să ducă la confirmarea lui. Se începe «blind», pentru ca victima să fie tentată să nu răspundă și să lase problema baltă. Mai tîrziu, calomnia va fi reluată, fără a se uita să fie amintită etapa precedentă rămasă fără dezmințire. Totodată este exploatarea o tendință bine cunoscută de către psihologi: prima reacție, absolut normală, la primirea unei informații, este de a o difuza mai departe. Alegerea mesajelor este fundamentală. Este de preferat o interpretare comportînd o parte de adevăr, sugerînd însă o interpretare peiorativă.”⁷

Exemplul care urmează este perfect pentru ilustrarea termenului descris mai sus. Chiar de la venirea lui Ion Rațiu în țară în 1990 și anușul că va candida la președinție, *Adevărul* pune în circulație un zvon de mare gravitate privindu-l pe acesta. Comenșînd un document de a cărui autenticitate chiar ziarștii de la acest cotidian se simt obligați să spună că se îndoiesc, ei nu fac în realitate decît să pună în circulație un zvon. Despre ce e vorba? Un document emanînd de la Uniunea Mondială a Românilor Liberi care „oferă dovada unei înțelegeri între domnul Ion Rațiu, președintele acestei uniuni, și domnul Tibor Hódicksa, consilier în Ministerul de Interne al Ungariei, privind scoaterea

⁷ Cf. Henri-Pierre Cathala, *Epoca dezinformării*, Editura Militară, București, 1991.

în afara teritoriului național a unei părți din România și integrarea ei în Europa unită”. Faptul este enunțat ca atare de ziarul *Adevărul*. Mai departe sînt prezentate dovezile (mai toate tehnice, paginatie și antet diferit de cel uzual pentru organizația menționată) că documentul este fals, pentru a se trage concluzia următoare: „Și totuși: cine ne garantează nouă că dl Rațiu nu a uzat deliberat de altă tehnică de punere în pagină a documentului pentru a-l contesta la nevoie?... Și mai exact: cum poate face dovada că altcineva, și nu dumnealui, este autorul acestui fals. Un fals comis la adresa sa proprie, deci. Fără comentarii...”

Textul reproduște reușește două performanțe: aceea de a se susține justiției, deoarece nicăieri redactorul nu afirmă (textul mai e și nesemnlat pe deasupra) că Ion Rațiu chiar a dat unguilor Ardealul, astfel că acuzatul nu îl poate urmări în justiție cerînd o expertiză pentru a dovedi falsul, dar totodată acreditează ideea că, în ce-l privește pe Ion Rațiu, ceva e totuși în neregulă. Primul om care va citi ziarul nu va înțelege din confuzia că un om e bănuș că și-a falsificat singur antetul și semnătura decît că e vorba despre vînzarea Ardealului de către Ion Rațiu. La cel de al doilea va ajunge deja că Ion Rațiu a vîndut Ardealul unguilor și astfel zvonul e lansat, iar ziarul perfect acoperit juridic.

În cazul victimelor cu mai puțină influență decît Ion Rațiu, la care propagandiștii nu se tem de urmările justiției, se merge chiar mai departe. Despre Marian Munteanu, liderul studenșilor, se afirmă de exemplu noșalant și fără nici o dovadă că a cîștigat ca urmare a activității sale anticomuniste jumătate de milion de dolari. „După cum se laudă în cămin — a ținut să ne precizeze o delegație a studenșilor de la căminele Grozăvești, venită la redacție — are circa 500 000 de dolari, urmînd ca pînă la alegeri să facă milionul” (*Adevărul* din 18.05.1990). Dacă redactorii de la *Adevărul* făceau o minimală documentare ar fi așiat că Marian Munteanu nu locuia la cămin, fiind bucureștean. Așa, ei au cules un zvon calomnios care le convenea și, fără o minimă verificare, l-au pus în circulație. Care este sursa acestei grave afirmații despre onoarea unui om? O delegație anonimă a studenșilor. Nici măcar nu se știe dacă a existat vreun student la originea acestei calomnii sau ea a fost lansată direct de ziarștii-propagandiști.

În genere, zvonurile difuzate au fost de o gravitate extremă. Astfel, *Adevărul* publică în decembrie 1990 o sinteză a zvonurilor privind o apropiată lovitură de stat vizînd întoarcerea pe tron a regelui. În șapou se precizează că este vorba doar de un zvon,

dar, dată fiind gravitatea excepțională a faptelor etc., ziarul se simte obligat să îl reproducă. În realitate nu îl reproduce, ci îl lansează. „Se înmulțesc zvonurile că peste 1-2 luni se va încerca din nou o lovitură de forță”, scriu și ziaristi de la *Azi* cam în aceeași perioadă (27.11.1990). Și așa mai departe.

DEZINFORMAREA — CONTEXT GENERAL. DIVERSIUNEA ȘI ÎNSCENAREA

Dezinformarea este propagarea conștientă și deliberată a faptelor și opiniilor eronate. Ea este considerată în prezent ca fiind un fel de mesaj, mai mult sau mai puțin explicit, un fel de comunicare de tip special între dezinformator și ținta sa (v. Cathala, *op. cit.*). Ea a fost utilizată ca o armă de către regimul marxist-leninist, singurul care a anulat diferența dintre pace și război, instituind conflictul permanent în sfera informației, devenită sfera propagandei. Războiul ideologic a legitimat dezinformarea în regimul totalitar comunist. El a fost servit de un uriaș aparat în care ziaristi-propagandiști menționați în această lucrare sînt doar o verigă. Esențială pentru înțelegerea propagandiștilor acestui regim este ideea că ei fac parte dintr-o armată, că aparțin unui aparat compus din corpuri diferite, care uneori nici nu se cunosc destul de bine, dar se susțin reciproc pe baza unor arumite semnale. Aceste aspecte organizatorice ale aparatului propagandistic, de exemplu cel pus la punct de Uniunea Sovietică în Occident pentru ca, profitînd de libertatea oferită de sistemul democratic, să poată dezinforma în voie și pe larg asupra realităților interne ale URSS și aliaților săi sau asupra exportului de revoluții în lumea a treia practicat de către sovietici, deși foarte interesante, depășesc cadrul lucrării noastre. Noi să spunem doar că acestui aparat profesionist rodat și se datorează diversiunile și înscenările unecori de proporție uriașă (13-15 iunie 1990) survenite în timpul și după Revoluția Română. Analizînd în limitele subiectului nostru diversiunea și înscenarea practică prin mijloacele mass media postrevoluționare era totuși necesară precizarea că o parte din scenariile reluate de televiziune sau presă erau originare dintr-o altă regiune, aceea a serviciilor secrete, fie ele independente, ale armatei sau Ministerului de Interne. Că presa înclinată spre propagandă a reluat cu mare

ușurință chiar lucruri evident neverosimile sau falsificate, fără să le verifice, este la fel de adevărat. Că au existat falșuri com-puse chiar de presă, nu constituie mai puțin un adevăr. Preocu-parea noastră în acest hăgiș al propagandei nu este însă aceea de a afla responsabilită, ci de a descifra cele câteva patternuri pe care le-au urmat cele mai convingătoare scenarii, ce au persis-tat și persistă încă în memoria publică.

PRETEXTUL AGRESIUNII. SCENARIUL CONSPIRAȚIEI INTERNAȚIONALE

Esențial în scenariul unui stat polițienesc este de a găsi întot-deauna pretextul de a declanșa reprimarea, care este reflexul său firesc. Statul autoritar nu poate admite ca opinia publică să știe că el își reprimă opoziții din principiu, pe simplul motiv că sînt de altă părere (Gozman și Etkind, 1988). Deosebirea față de statul totalitar este aceea că în cel autoritar este necesar un pretext, o punere în scenă care să deverseze culpabilitatea spre victimă, eliberîndu-l pe agresor. Sînt foarte cunoscute diversiuni și înscenări ca incendierea Reichstagului de către nazii sau atacul postului de frontieră germano-polon de către prizonieri conduși de serviciile secrete germane. Statul autoritar care a fost Ger-mania nazistă la început a inventat nenumărate motive pentru a-și justifica agresiunile împotriva comuniștilor, împotriva evreilor, împotriva Poloniei sau Cehoslovaciei. Transformat pe nesimțite într-un stat totalitar, Germania nu s-a mai ostenit să monteze nici un scenariu pentru atacarea Uniunii Sovietice, deși acest act încălca tratatele semnate anterior.

Particularitatea României totalitare spre sfîrșitul ei a fost aceea că, motivat de ambiția sa absurdă de a lua premiul Nobel pentru pace, Ceaușescu și-a tratat opoziții cu destulă blîndețe. În genere erau căutate motive foarte concrete pentru a face șicane disiden-ților — cum ar fi acela că pe documentele de identitate nu aveau viza de rezidență într-un oraș mare —, un bun pretext ca poliția, și nu Securitatea, să-i evacueze. Dar crima de gîndire anticomu-nistă, ca atare, era mult mai puțin marcată ca în anii stalinisti și poststalinisti. În timpul anchetei (căci procesele se rîrîseră cu totul în ultimii ani), acuzația principală era aceea că opozanții leza interesele patriei. Pretextul asigurat deci era unul național.

Într-o măsură destul de mare și pe baza unei perfecte conștiințe, acest fenomen a fost perpetuat de statul autoritar post-comunist în 1990. Cu o scurtă întrerupere de nici o lună de zile, opoziții lui Nicolae Ceaușescu au redevenit din eroi niște oameni care lezau interesele patriei lor, deoarece, firește, cum demonstrau propagandiștii, ei nici măcar nu erau români „neoași”. Operația s-a amplificat de îndată ce fostul organ de luptă în presă al Securității ceaușiste, revista *Săptămîna*, a reapărut cu aceiași editori, dar cu titlul de *România Mare*. În acel moment atacurile vechii secții de propagandă împotriva disidenților, a postului de radio „Europa liberă”, a instanțelor internaționale și mai ales americane s-au reluat cu același fond de idei, dar cu un vocabular mult mai dezinhibat, deoarece propagandiștii din statul autoritar nu se mai identifică cu statul, ceea ce l-ar obliga la o oarecare rigoare, ci se pretind doar o voce independentă a „opiniei publice” într-o societate bazată pe pluralismul de opinii, și ca atare își pot permite să fie mult mai violenți și mai vulgari decît înainte.

Așa se face că, după o scurtă pauză, Radio „Free Europe” a redevenit o „oficină antiromânească”, în limbajul celor de la *România Mare*. Cei doi opozanți mai celebri ai lui Ceaușescu din 1989, Doina Cornea și Mircea Dinescu, au devenit iarăși dușmani ai neamului. „Trădarea” lor a fost pusă pe seama căsătoriei cu un român de origine maghiară în cazul ei (pentru *România Mare*, *Timpuț în șapte zile* sau *Dimineața* (oficios al FSN, apoi al președinției), Doina Cornea este invariabil Doina Juhasz, numele maghiar al soțului, care nu era și numele ei, fiind alăturat din principiu în orice text care o privea pentru a reaminti permanent publicului de apartenența ei la comunitatea maghiară. În cazul lui Mircea Dinescu s-a găsit o altă minoritate etnică la fel de detestată pentru a i se atribui o origine — el a fost declarat „țigan din Slobozia”, adăugîndu-i-se „originea” la absolut toate textele în care era menționat, fără diferență de subiect. Aceeași soartă au avut-o și Octavian Paler — scris Paller pentru a i se sublima o presupusă origine evreiască —, Petre Roman, căruia i se adăuga și numele de Neulander în același scop etc.

Denaturarea numelor românești ale opozițiilor face parte dintr-un scenariu mult mai vast, acela de a include pe toți cei care nu sînt de acord cu politica statului autoritar într-un vast scenariu pe care l-am prezentat la mesajul xenofob, acela al conspirației internaționale îndreptate împotriva României, vechi sce-

nariu bolșevic, în fond (Arendt, 1951). Mesajul xenofob a fost servit însă de o largă gamă de diversiumi și înscenări, de proporții uneori fantastice. Să notăm doar opera de numeroase volume, mereu în creștere, a fostului ofițer de contrainformații Pavel Coruț. Tirajele atinse de cărțile unui ofițer specializat în dezinformare și suspectat de „o misiune” în acest scop chiar de către Serviciul Român de Informații, prin vocea purtătorului său de cuvînt, dl Nicolae Ulteru, sînt enorme. Fenomenul Coruț este semnificativ din punctul de vedere al psihologului masei, arăfînd că vechiul succes la public al conspirațiilor internaționale a rămas neschimbat. În ansamblu, teoria lui Coruț se poate rezuma la aceea că Ceaușescu a fost răsturnat de către români aflați în slujba unor agenții străine de spionaj. Aceștia au continuat să conducă țara după răsturnarea dictatorilor, dar în scopul de a o aservi unor interese străine, de fapt occidentale, finalmente indeomasoneriei etc. Aceste personaje malefice, al căror număr pare să fie urias, poartă denumirea de „bulbi”.

Scenariul atinge dimensiuni patologice prin amploarea dezinformării. Astfel, în revista *Europa* (nr. 157 din 1993) se afirmă negru pe alb că „în decembrie 1989 România a fost atacată de unele țări surori din tratatul de la Varșovia. (...) Trebuia să se spună în procesul de la Timișoara despre invadarea Ardealului de către trupe de uscat ungurești care au forțat granița de VEST. Au pătruns pe teritoriul ARDEALULUI kilometri îndreptîndu-se spre Timișoara și Oradea. Au fost mai întii lupte la graniță. Au fost morți și răniți din ambele părți. Ungurii reușesc să înainteze spre Oradea. Se răspunde cu foc, cad morți și răniți din ambele părți. Armata română a oprit înaintarea trupelor ungurești, au fost anihilate și puse pe fugă commandourile străine și grupurile de diversivune” (semnat: Gh. Eftimescu). Un război în 1989 care a scăpat total observației NATO, a presei, a tuturor. Invenția atinge aici proporții halucinante și dimensiuni paranoice: „De ce oare ne-au acordat străinii ajutoare care constau în centrale telefonice?”, se mai întreabă autorul. Ca să ne cucerească prin telefoane! Dar care este scopul acestei diversivuni grotești, în care sînt implicați ofițerii de armată și Securitate judecați în procesul represiunii de la Timișoara (deși nici unul dintre ei nu face declarații directe, ei sînt totuși indicați ca surse ale acestor informații)? Scopul este destul de limpede și a fost o țintă urmărită consecvent de către revistele național-comuniste — disculparea forțelor represive din decembrie 1989, pentru a le încuraja ca într-o situație

similară să acționeze la fel, să apere statul autoritar de manifestații civili fără a se teme că vor fi implicate în procese dezonorante. Dar iată scenariul redus de către revista *Europa* la câteva trepte „logice”:

- Desprinderea Transilvaniei de România — o conspirație internațională.
- În decembrie 1989 România din nou în calea năvălirilor barbare.
- În decembrie 1989 în România a fost război, lovitură de stat, complot pe fondul unei revolte spontane.

• În 15 martie 1989 a avut loc o TENTATIVĂ de ocupare a ARDEALULUI de către trupe ale armatei Ungariei.

- În 21 și 22 decembrie 1989 în Banat și Transilvania, și apoi în noaptea de 13 iunie 1990, în București, „revoluționarii pașnici” au incendiat sediile poliției, au omorât ofițeri și subofițeri și au incendiat cu precădere documentele de evidență a populației. Ordinul a fost să nu se folosească focul împotriva „demonstrațiilor”.

Demonstrații din decembrie 1989 erau deci agenți străini. Securitatea și armata care au reprimat pe opozanții lui Nicolae Ceaușescu acționau în fond în sensul datoriei lor apărând țara, din moment ce acești opozanți veniseră de fapt din străinătate cu scopul de a lua Ardealul. Aceasta a fost baza discursului lui Nicolae Ceaușescu din 20 decembrie 1989 în care erau condamnate demonstrațiile din Timișoara. El a continuat să fie propăgandat de către cei condamnați pentru complicitate la genocid, ofițeri, precum și membri ai Consiliului politic executiv care au fost de acord să se tragă asupra demonstrațiilor. „E clar că evenimentele care s-au petrecut la Timișoara și în continuare au fost premeditate, organizate de cercurile dușmănoase maghiare din Ungaria, din SUA, împreună cu alte cercuri ostile României”, afirmă spre exemplu Ioan Totu, membru CPEX, prezentat de *România Mare* ca „deținut politic” (*R.M.* din 27 septembrie 1991). Mesajul nu a fost lipsit de succes. Conform unui sondaj al CIS, 23% dintre români cred în varianta unui complot extern, deci în versiunea lui Nicolae Ceaușescu despre evenimentele. Lor li se adaugă 31% care cred în varianta unui complot intern. Sumate, cele două cifre formează majoritatea, față de doar 46% care cred că în decembrie 1989 a fost o revoluție populară.⁸ Acest fapt

⁸ Pavel Câmpeanu, *De patruz ori în fața urnelor*, Editura ALL, 1992.

demonstrează că scenariile exemplificate mai sus, oricât ar părea de aberante, și-au jucat rolul persuasiv cu destul succes. „Forța propagandei totalitare — înainte ca mișcările să capete puterea de a face să cadă o cortină de fier — (...) constă în capacitatea sa de a tăia masele de lumea reală. Singurele semne pe care lumea reală le oferă auzului maselor pe cale de dezintegrare și pe care fiecare nouă lovitură le face mai credute sînt, ca să zicem așa, lacunele sale: problemele pe care disprețuiește să le discute în public sau zvonurile pe care nu îndrăznește să le contrazică deoarece ating, chiar dacă în mod exagerat și deformat, un punct sensibil. Aceste puncte sensibile furnizează minciunilor propagandei elementul de veracitate și de experiență reală de care au nevoie pentru a acoperi falia dintre realitate și ficțiune (...) Mișcările (totalitare, n.n.) se agață de toate aspectele vieții sociale și politice care sînt ascunse ochilor publicului (...) În ochii maselor, ele capătă atunci reputația de a fi realiste în cel mai înalt grad, deoarece abordează condiții reale a căror existență este ascunsă.”⁹ Conspirația internațională nu s-a încheiat însă la revoluție, deoarece obiectivele ei nu s-au realizat decât parțial. Este adevărat, Ceaușescu a fost înlăturat, dar în fruntea țării au mai rămas patrioți care împiedică forțele iudeo-masonice să-și realizeze interesele. Iată spre exemplu ce scrie Romulus Vulpeșcu, senator FSN în prima legislație, în suplimentul *Puterea azi* al organului partidului de guvernământ, referindu-se la evenimentele din 13-15 iunie 1990: „Nimeni, aici, în țară, nu e bine să-și facă iluzii, închipuindu-și că scenariștii au abandonat proiectul și că sînt dîpuși să admită un «fiasco», fie și parțial; s-a investit prea mult capital politic și financiar în show: pentru actul al cincilea, pe care, în disperare de cauză, l-au modificat în sensul zodămintului violent al băii de sînge posibile, războiul pînă du-li-se o soluție extremă (poate), dar necesară (sigur). Unele măsuri s-au și luat: înstituirea forțelor de intervenție rapidă a trupelor ONU arată că autorii au luat în calcul și posibilitatea conflictului armat. Dacă Iugoslavia nu se desface în bucăți, dacă Bulgaria nu vrea monarh, dacă România nu acceptă regatul Banatului și Transilvania ungurească (autonomă la început, anexată după), un Sarajevo de substituție a și fost pregătit” (nr. 32 din 1991, pag. 5). Conform *României Mari*, ungurii pregătesc „o noapte a cuțitelor lungi în Transilvania”, iar românii care nu

⁹ Arendt, *Le Système totalitaire*, Seuil, 1972, p. 30.

mai suportă anumită (fără a-și da numele, firește) formarea unei organizații de luptă paramilitară (R.M. din 18.I.1991). Vinovatul numărul 1 este firește Ungaria — „Inamicii țării urmăresc formarea Regatului Banat, prin ruperea Banatului de România, la care să se alăture o parte a Banatului iugoslav și a Voivodinei, rupte din Iugoslavia, precum și câteva zone ale județelor Arad, Bihor și Hunedoara. În paralel, o parte din Croația se va alipi Ungariei, țară care instrumentează acest plan diabolic” (R.M. din 17 mai 1991).

Dar ungrii nu ar reuși să se descurce dacă nu ar avea în spate alt cal de bătaie, Statele Unite ale Americii. „CIA se războiește noi pentru că Securitatea le-a dejucat mereu planurile, i-a ridiculizat, de-aia a și lansat pe 12 ianuarie 1990 Dumitru Mazilu lozincă «Moarte securiștilor», era agentul lor...”, aflăm din aceeași R.M., din 12 iulie 1991. În ianuarie 1994 acest atac a atins paroxismul, R.M. publicând o listă cu presupușii agenți ai CIA și Mossad în România, care cuprindea pe toți oamenii politici cunoscuți pentru vederile lor moderate, chiar din partidul de guvernământ.

Că diversiunea nu este opera unor paramoici, ci o armă de care statul autoritar se servește cu bună știință, este dovedit de faptul că Procuratura generală nu a deschis niciodată vreo anchetă împotriva autorilor rîndurilor de mai sus. În 1993 Procuratura a deschis, dimpotrivă, acțiuni de urmărire împotriva opozițiilor lui Ceaușescu: Mircea Răceanu (hănuit de contacte cu CIA, omul care a reușit în 1989 să transmită „scrisoarea celor șase” [manifest disident al unor personalități din vechea gardă comunistă la adresa lui Ceaușescu] și care a fost condamnat la moarte de acesta în 1989 și salvat ca prin minune de declanșarea Revoluției), pentru activitate antiromânească, și Doina Cornea, pentru apelul la grevă generală lansat în septembrie 1992. Deși ambele acțiuni au fost retrase ca urmare a scandalului internațional sîmțit, faptul rămîne totuși semnificativ.

A face din victime agresori pentru a avea un pretext al represiei a fost deci o tactică frecventă în anii postrevoluționari, fiind în general o procedură curentă a statului autoritar. Procedul folosit este înscenarea, ca această asamblare de „mărturii” din ziarul *Azi* din 29 noiembrie 1992, care încearcă să dovedească că cei agresai sînt manifestanții progubernamentali, deși au de partea lor toate instituțiile statului plus minierii. Că opoziții furioși pot da cu pietre într-o manifestație progubernamentală este plauzibil. Felul în care sînt prezentate aceste fapte este însă

grăitor pentru autenticitatea lor (sau mai curînd lipsa lor de autenticitate). Sub titlul „Portret robot al agresivității” sînt prezentate câteva „mărturii”, „fragmente din primele cinci declarații depuse pe 21 noiembrie 1990 la sediul central al FSN din strada Varșoviei nr. 4. Pentru a proteja martorii, ne-am luat libertatea de a le da numai inițialele”. Cîteva întrebări mai mult decît firești se ridică de aici. O dată, de ce pîngerile se depun la sediul central al unui partid, și nu la poliție? A doua oară, de ce sînt anonime? Contra cui sînt protejați martorii, că doar ei sînt de partea minerilor, și minierii sînt singurii care au efectuat acțiuni vindicative la adresa unor adversari? A agresorilor despre care este vorba, se poate spune. Cine sînt ei? Firește, opoziții din Piața Universității. „Pe margine, așt pe dreapta, cît și pe stînga eram atacați de diverse bande, printre care se aflau și cei... pe care seara la «Actualități» i-am văzut la televizor la Piața Universității.” E clar. Astfel se dovedește, și încă cu brio, deși poliția nu are documente de la vreo agresiune din acea zi, că nu numai minierii simpatizanți ai FSN sînt agresivi. Care e concluzia, dat fiind că poliția e mai rezervată ca pe vremea statului totalitar și nu se grăbește să bată antifesceniști? „Pentru a preîntîmpina catstrofa... propun ca FSN să se organizeze de urgență, să facă manifestații, dar pîzită tot de grupuri de FSN înarmate...” Un pattem de inspirație fascistă.

Minierii au maltratrat și arestat în 14 și 15 iunie un număr enorm de persoane, în majoritate fără legătură cu agresiunea asupra Ministerului de Interne și Televiziunii din 13 iunie, după cum avea să recunoască așt poliția, eliberîndu-i pe toți în cîteva săptămîni, cît și președintele țării, în discursul său de investitură. Pînă la lămurirea acestei situații, în mare parte datorită presiunilor opiniei publice internaționale, propagandiștii s-au grăbit să justifice represiunea transformînd victimele maltratate de minieri și apoi arestate de organele statului autoritar (polițiști și „civilii”) în agresori. Iată ce se putea citi sub semnătura lui Mircea Bunea în *Adevărul* din 15 iunie (autorul a devenit în 1993 directorul cotidianului oficios al guvernului, *Vocea României*): „Pe scara din stînga platoului din incinta Poliției Municipiului București sînt masași cei pe care minierii îi aduc din stradă. Sînt purtați în goană printre mașinile calcimate. Unora sîngele de pe față li se adună în barbă. Pînă s-au dat prinși s-au bătut cu furie.” O mărturisire inocentă asupra faptului că poliția accepta arestările făcute de minieri și că minierii maltratrau pe cei arestați. Propagandă neîndoiește de tip

totalitar, în acest caz mai apropiat de fascism decât de comunism (Sub titlul: „Îndemn din cavernă”). Sau: „Secțiile de poliție din Capitală și din țară abia prindesc cu inventarierea arsenalului de unelte ale morții scoase la iveală”, scrie *Adevărul* din 23 iunie. Din acest caz *Adevărul* reiese relații chiar de tendințozitate din acest caz *Adevărul* reiese dincolo chiar de tendințozitatea prezentării. „După cum știm din anumite posturi de radio, Golan (denumire argotică a manifestației-maraton din Piață, n.n.) înțreținea strînse relații internaționale. Unul dintre mesagerii — profesorul de literatură Flavian Sabău, de 53 de ani, domiciliat în strada Dianei nr. 16, care preînde că lucrează la Muzeul de literatură română. Așa o fi. Ultima misiune i-a fost întreruptă în ziua de 14 iunie, ora 9,30, în Piața Roșetii. Înarmat cu ustensile de ultim răcnet și de ultim cuțitar încerca să realizeze un interviu; în buzunar un magnetofon, la butonieră microfon, iar în geantă un cuțit și o sticlă cu destinații precise. La sediul secției de poliție și-a ascultat «opera» abia începută: «Doamnelor și domnilor, ultimele evenimente din București...» Dacă izbutea să predea banda cu «realizarea publicistică» aparatul i-ar fi revenit drept onorariu. În declarația făcută la poliție omul literelor afirmă că i s-au înapoiat toate lucrurile. Eroare. Doamnelor profesor, cuțitul a rămas. Vă așteaptă. La secția nr. 6 a Poliției.”

Ce ne spune acest text, faptic, dincolo de interpretările autorului? Cine este „agresorul”? Un profesor de literatură care lucrează la Muzeul Literaturii, trecut de 50 de ani. Care este motivul arestării? Faptul că făcea un reportaj cu ajutorul unui reportofon pentru un post de radio, se insinuează din străimătate. Sînt aceste motive suficiente pentru arestarea unui om într-un stat de drept? Nici vorba. Cu toate acestea, ziaristul de la *Adevărul* nu se oprește asupra acestui aspect. Arestarea e justificată de faptul că domnul menționat avea la el o sticlă și un cuțit. E drept că erau în geantă și că nimeni nu le-ar fi găsit dacă nu era mai înfîți arestat și apoi percheziționat. Dacă acest cuțit a existat, de altfel, nu putem fi siguri, din moment ce omul a fost eliberat, considerîndu-se reținerea fără motiv, și din moment ce a declarat că și-a recuperat toate lucrurile. Dar ce a înțeles cititorul *Adevărului* în acele zile de mare tensiune, cînd nimeni nu avea răgazul unei gândiri reci și detașate? Că bine fac mineri că arestează nevinovați și statul autoritar că admite acest lucru, deoarece cei care gîndesc altfel sînt de fapt un mare pericol social!

Dar paroxismul este atins de cotidienele *Adevărul* și *Azi* în chiar zilele mineriadei. În condițiile în care minerii erau dezlănțuți

și, conform raportului parlamentar privind acele zile, conduși de civili (foști sau actuali membri ai fostei Securități, remaniată și rebotezată), aceste cotidiene continuau să publice texte incitatoare, atrăgînd atenția minerilor asupra unor persoane din elita intelectuală de care aceștia, spre deosebire de șefii politici, nu auziseră niciodată. Astfel s-au instrumentat distrugerea, la București, a sediliilor partidelor politice de opoziție, a sediliilor ziarelor din opoziție, a locuințelor unor membri marcanți ai opoziției, și chiar a unor edituri ca Humanitas. Un apogeu al statului autoritar concretizat printr-o barbară și unanim condamnată ulterior vîntoare de oameni. Dar ce s-a înfîplat ulterior nu mai conta. Rolul mass mediei propagandistice în acele zile nu a mai avut nimic de a face cu jurnalismul, fie el și partizan, reducîndu-se la justificarea represiunii opoziției.

Să ne oprim asupra unui singur ziar, cotidianul *Adevărul* din 15 iunie. Reproducem, pe fragmente, prima pagină a acestui ziar. Facem și notificarea că pe ultima pagină era reprodus discursul președintelui Iliescu la venirea minerilor, redat de Rompres, din care am mai citat. Îl reproducem și pe acesta, pentru a arăta unitatea acțiunii propagandistice a statului autoritar, la conducerea căruia se afla o mișcare ce tocmai în acele zile vădea o neîndoielnică ambiție totalitară, ulterior reprimată (vezi „Anexe”).

Poliția capitalei, printr-un comunicat dat după ce minerii părăsiseră Bucureștii, a dezmințit mare parte din faptele incriminate aici, armele, drogurile și banii falși în primul rînd. Dar era oare necesară o dezmințire a poliției? Oare chiar imaginile care sînt prezentate ca zdrobitoare dovezii nu înfățișează niște pitule primite probabil ca ajutoare de la UNICEF, o copie xerox rudimentară și alb-negru a unei bancnote pe care cineva a hașurat cu cerneală? Mergînd mai departe descoperim că adresele unor dintre cei care fac fulminante mărturii sînt inexistente (în București nu există nici o stradă Obogan, de exemplu), iar afirmațiile sînt complet lipsite de orice dovezi. „La sediul PNL s-au găsit mari sume de bani falși ca și presa sofisticată cu care erau tipăriți”, afirmă redactorul Gh.Ioniță. Nici măcar nu preia aceasta după vreun dezinformator. Pur și simplu minciună, fals, înscenare.

Dar toate acestea vor rămîne înțipărite în memoria oamenilor mult timp. Dezmințirea poliției, dată prin Rompres și ignorată de mare parte din mass media din motive evidente, nu va mai ajunge

la cititorii *Adevărului*. Unii dintre aceștia mai cred și astăzi în presa sofisticată și armele de la sediile opoziției, după cum se va vedea în capitolul consacrat receptorului. Finalmente, se poate aprecia că dezinformarea a fost un succes.

LIMBAJUL DEMAGOGIC. SCIENTISMUL. TRANSFERUL AUTORITĂȚII

După cum am mai spus, propaganda utilizează limbajul pentru a profita de ambiguitățile sale. Limbajul demagogic pare să aibă o deosebită trecere pe lângă masele care nu aparțin unui corp social solid și cărora limbajul interesului nu le spune nimic, fiind un haos de interese individuale (Arendt, 1951). Conducătorii totalitari au un dispreț suveran față de fapte; convingerea lor este că rolul puterii cucerite este de a te scăpa pentru totdeauna de tirania realului. Limbajul demagogic face să se întrevadă o anticipare a acestui moment fericit. Conform acestui limbaj, care ține la mare preț sugestiile vagi și profetia, viitorul este cel în care se găsesc toate dovezile afirmațiilor pe care le conține. Acest viitor se supune de regulă în limbajul demagogic unor previziuni științifice, chiar dacă omul de știință este Karl Marx sau Alfred Rosenberg. Totul este logic și prevăzut: masele nu le rămâne decât să se arunce cu capul înainte în acest ocean de asigurări. „Revoluția română s-a născut dintr-o experiență națională“, spun de exemplu propagandiștii de la *Adevărul* într-un text care încearcă să convingă că nu este grav că puterea provizorie a devenit și partid și stat fără a se supune procesului democratic. „Dintr-o durere a noastră. Dintr-o istorie a noastră. Însă forma izbucnirii ei nu-și găsește un reper comparativ în nici un spațiu geografic, în nici un timp istoric. Degeaba ne uităm la alții. Degeaba ne uităm în trecut. Este pentru prima oară când istoria nu ne poate învăța (...) Este vorba (despre FSN, n.n.) despre o mișcare sau formațiune nouă, de reprezentare politică al cărei model este inutil, ineficient și periculos să-l căutăm în altă parte. Căci este modelul vieții noastre însăși în acest nemăitrit ceas istoric.“

Scientismul a fost mai ales cultivat de grupul de propagandiști mai educați ai fostului PCR, anume gruparea „Un viitor pentru România“ din jurul institutelor de Drept Internațional (ADIRI) și Istorie și Teorie Militară, care a furnizat un mare procent de

consilieri ai președintelui Iliescu și directorii săi de campanie electorală. Într-un lung articol publicat aici în țară¹⁰, cât și în străinătate, intitulat „Rolul miturilor în tranziția est-europeeană“, politologul propagandist Vladimir Pasti face o serie de considerații fără nici o bază științifică sau de cercetare. Conform eseului său scris într-un limbaj pretențios, dar cu erori de metodologie grosolane (vezi și lucrarea autorului „Tezele și antitezele domnului Vladimir Pasti“, în *Sfera politicii*, nr. 5 din 1993), sînt „mituri“ superioritatea economiei de piață față de cea de tip planificat, faptul că unii oameni doresc schimbarea societății, iar alții i se opun, faptul că democrația de tip occidental este superioară altor forme de societate („nu există societăți bune și rele, ci doar societăți“, scrie domnia sa, lăsînd deoparte orice teorie a legitimității), societatea socialistă este considerată rea doar pentru că a pierdut războiul rece ș.a.m.d. Războiul rece este în general o obsesie a grupării „Un viitor pentru România“, alți doi marcanți membri ai săi, Vasile Secăreș și Mircea Ioan Pascu, cerînd obsesiv în comunicările lor la conferințe internaționale să fim tratați de Occident ca niște egali, fără să se încerce schimbarea noastră, nu să fim considerați ca perdânții războiului rece care trebuie să învețe democrația.¹¹ Într-o notă publicată în volumul seminarului *L'avenir Europe* din 1993 la același text menționat (dar care nu a mai apărut în versiunea română), dl Pasti lasă scientismul deoparte și minte de-a dreptul, afirmînd că ambasada Marii Britanii la București sprijină chiar marea propagandistică nu există. Un propagandist recurge la orice mijloc, mai mult sau mai puțin rafinat, pentru a-și acredita teza.

Unul dintre procedeele cele mai folosite ale limbajului propagandistic sînt generalitățile strălucitoare. De acestea propagandiștii noștri au abuzat, și în perioadele electorale, și înure ele! Ca stil, generalitățile strălucitoare au format chiar un anume tip de discurs practicat de generația mai tînără a puterii, care se ferea de brutalitatea și rudimentarismul care conduce la gafe de tipul celor făcute de președintele Iliescu (care și-a tratat opoziții în public drept golani și animale). Petre Roman vorbea așa la

¹⁰ *Sfera politicii*, nr. 2-3-4 din 1992.

¹¹ Vezi și documentele seminarului „The Architecture of a New Europe“, București, aprilie 1993, arhiva fundației Soros.

începuturile carierei sale (să nu uităm *Proclamația de la Podu-Înalt*, pe care am mai citat-o, și al cărei început plagiază într-o copie pilată grăbită mai multe cîntece patriotice românești și tirade dramatice din piese patriotice, deci un limbaj demagogic de scenă). La fel Adrian Năstase, aflat pe timpurile cîa fost ministru de Externe, cît și ca președinte al Camerei. Un asemenea tip de discurs are drept caracteristică principala faptul că nu poate fi rezumat. Nu se poate reduce la o esență, pentru că discursul nu este compus dintr-o succesiune logică de idei, ci dintr-o articulare de limbaje găunoase, care evită precizia și franchețea.

Dar generalitățile scripitoare sînt duse pe culmi mai ales de către profesioniștii propagandei. Iată de exemplu ce scrie Dariu Novăceanu despre primul miting de contestare a puterii din 12 ianuarie 1990 din Piața Revoluției: „Nu, poporul nu se afla în acest spațiu al rușinii și oportunistului. La orele acelea poporul se afla în patria sa, în casele, în uzinele și în cîmpurile sale. Pe rîurile și în munții săi. În istoria, suferința și speranța sa. Nedreaptă și tragică tentativă de însușire pentru sine a unui întreg popor de către un individ perisabil” (*Adevărul* din 14 ianuarie). Poporul este, după cum se vede, perfect abstract aici. El este ca peisajul dintr-un poem. Este popor cîta vreme stă la locul lui de muncă sau la el în casă, altfel devine un „individ” sau „niște indivizi” perisabili. Și Ceaușescu era convins că cei cîteva mii de manifestanți de pe 21 decembrie de la Intercontinental nu erau poporul. Speranța lui era tot în masele care își vedeau mai departe de treabă în case și uzine... În orice caz, acest text de Dariu Novăceanu, în sîngăcia lui, ne arată un aspect fundamental al propagandei: golicuinea absolută de sens a noțiunilor popor și patrie, lipsa lor totală de concretețe. La fel reiese din acest text panicat publicat de *Azi*, organul partidului de guvernămînt, la marea manifestație a Alianței Civice și a grupării muncitorești „15 noiembrie” din Brașov, pe 15 noiembrie 1990, aniversarea a trei ani de la revolta muncitorilor brașoveni împotriva lui Ceaușescu — „Iată motivele (...) care provoacă o legitimă îngrijorare și o mare neliniște în legătură cu caracterul vădit aventurist și deosebit de periculos al acțiunilor organizate azi în capitală și în alte orașe din țară de cei care vor cu adevărat să confişte idealurile Revoluției din decembrie. Este Revoluția a cărei izbîndă a fost pregătită, de-a lungul deceniilor, de toți cei care s-au ridicat împotriva dictaturii — memorabilul 15 noiembrie din Brașov, greva minerilor din Valea Jiului în 1977, constituind expresii ale

eroismului muncitoresc, civic, de MASĂ, reprezentă deci moștenirea legitimă a MASELOR care au înălțat, la 22 decembrie, regimul comunist-ceaușist aflat de odios! Este moștenirea întregului popor român, hoiarît să-și apere cuceririle lui istorice, să împlinească adevăratele idealuri ale Revoluției” („Alianța setei de putere”, text nesemnat). Iată un text care pare copiat direct din propaganda revoluției bolșevice, arătînd originea unică a propagandei totalitare de stînga, unitatea sa de nezdruincinat de concepțe și limbaj: „cuceriri istorice”, „adevărata idealuri ale Revoluției”, „moștenirea legitimă a maseilor”, nimic nu lipsește de aici. În plus, mesajul e împede: nimeni nu poate reprezenta nici masele, nici întreg poporul în afara mișcării totalitare, în primul rînd pentru că în concepția ei masele și poporul sînt copleșit abstracte...

Dar să nu ne oprim aici. Iată cum laudă un alt propagandist al *Adevărului* poporul care la 20 mai 1990 și-a exprimat nostalgia după partidul unic: „Acest popor nu este neinstruit, nu este neștiutor politic, nu se află în copilăria democrației, cum fără rușine l-au etichetat unii, ci se află în însuși crugul maturității sale civice și patriotice. Prin felul în care a votat a dovedit o demnitate aflat de copieșitoare (...). Toate ineptiile deitate pe seama acestui blînd popor de tot soiul de indivizi declassați, indiferent de cîta carte se bat în piept că știu, de înși încartiruți în zona intereselor subterane și banilor negri, toate insultele clamate cu îngîmfare ciocioască de la tribune de mucava sînt măturate la groapa de gunoi a istoriei” (*Adevărul* din 22 mai, „Nu putea fi altfel”, de Ion Marin).

Și totuși acest limbaj de lemn cu clișee leniniste, după cum îl denumea François Thom, era limbajul cu care masa se obișnuise vreme de cînzeci de ani. Departe de a prezenta vreun dezavantaj pentru partidul succesor al PCR care îl practica, limbajul de lemn a fost destul de bine primit. În primul rînd pentru că solicitarea cerută auditorului de către un asemenea tip de limbaj era minimă. El nu crea imagini și nu articula idei, ci apela doar la o succesiune de clișee clasice care nu deschideau subiecte de meditație, ci trezeau reflexe vechi. Dovedea că așa stau lucrurile o avem în exprimările directe ale publicului la Televiziunea Română liberă. Astea cîte au fost ele. În genere, muncitorii au fost cei care au fost puși în fața camerei de luat vederi pentru a-și exprima punctul de vedere asupra manifestației din Piața Universității sau a revoltei din 13 iunie. Ce am auzit atunci, oameni ingenui

exprimându-se sfîngaci, deși popular? Nici vorbă. Indiferent de vîrstă sau sex, am auzit limbajul găunos al învățămîntului politic obligatoriu din perioada de îndoctrinare: „adeziuni“, „climat constructiv“, „datoria de a munci“ ș.a.m.d.

Un alt procedeu tipic propagandei este transferarea mesajului dorit asupra unei personalități cu credibilitate, pentru ca mesajul persvusiv să devină astfel credibil la rîndul său (*transfer and testimony*.) *Adevărul* inițiasc în 1990 o republicare a unor texte jurnalistice scrise de clasiici ca Tudor Arghezi, de exemplu. Aceste texte proveneau din perioada de instalare a comunismului în Romînia, adică exact din perioada colaboraționistă a autorilor citați.¹² Orientarea din perioada respectivă era însă perfect identică cu cea contemporană, adică era antipartide, antimocrațiile occidentale etc. În acest fel, pentru a doua oară, numele unor mari scriitori al căror caracter nu fusese la înălțimea talentului era utilizat de către aceeași școală de propagandă. Este semnificativ faptul că nu numai că nu s-a făcut procesul colaboraționismului intelectual după căderea comunismului, dar marii colaboraționiști au redevinit citabili.

Că era vorba, cum am afirmat, de aceeași școală de propagandă, se poate dovedi cu mare ușurință. Este suficient să se citească textele din *Scînteia* campaniei electorale pentru alegerile din 1946. Reproducem o singură mostră, al cărei autor nu este altul decît Silviu Brucan, cu patruzeci și ceva de ani înainte de a redacta „scrisoarea celor șase“: „Nu poate să mai mire pe nimeni că scursorile bulevardului se simt atrase de studenții îmbrăcîniți pe băncile Universității în paraginile grupărilor «istorice», cînd fituicile acestora abundînd în calomii și înjurături de cea mai joasă speță nu găsesc pentru efortul reconstrucției, ca și pentru munca de mîrire a producției, decît disprețul parazitului care măsoară toate lucrurile după propria-i lenie.

Aceste elemente trîndave au răspuns la chemarea pe care o găsesc mereu în ziarele reacțiunii. În atitudinea bațjocoritoare a «istoricilor» față de clasa muncitoare, față de puterea ei de creație și organizare, trîntorii au găsit cea mai atrăgătoare invitație. I-a bucurat și stimulat încercarea de a discredita munca de reconstrucție a țării, ca și tendința de a lovi miselește realizările con-

¹² Vezi și Ana Selejan, *Trădarea intelectualilor*, vol. I-II, Editura Transpres, Sibiu, 1992.

structive ale democrației românești. (...) Riposta poporului la provocările huliganice din centrul Capitalei arată cu prisosință calea pe care merge Romînia astăzi. “ Să recunoaștem că textele din *Adevărul* sau *Azi* despre manifestația din Piața Universității din 1990 sînt doar o pasișă după cele din 1946... Lipsește doar referința la mineri. O găsim însă în articolul-editorial din *Democrația*, fostă *Era socialistă*, sub semnătura lui Eugen Florescu, scriitor oficial al discursurilor lui Nicolae Ceaușescu: „Cinste vouă, bravi mineri!“ (21 iunie 1990). O unitate de cadru și limbaj ce a făcut forța propagandei FSN.

PROPAGANDA TABEREI ADVERSE

După cum am arătat în capitolul consacrat mesajelor, discursul opoziției a fost unul raționalizant și sollicitant. Despre propagandă putem vorbi doar în cazuri izolate. În general opoziția, demontînd realitățile pentru a le arăta alcătuirea, nici nu a avut un mesaj care să favorizeze apariția unei propagande sau a unui ton propagandistic. Acesta a apărut doar mai tîrziu, centrat fiind în principal pe ideea monarhistă.

Pentru a nu fi înțeleși greșit, să spunem dintru început că au existat texte sau autori sinceri și constructiv pro-monarhia constituțională. Propaganda s-a redus doar la ziarul *România liberă*, și chiar și acolo la cîțiva autori. De exemplu, un ziarist ca Andrei Bădin, care și-a făcut o specialitate din știrile referitoare la rege sau la familia regală, nu poate fi considerat propagandist. Unul ca Roxana Iordache însă, care promovează texte în care inclusiv din partea istorică sînt eliminate părțile neconvenabile, are aceeași funcție ca și cel de la *Adevărul*. Propaganda pro-monarhistă și proțărănistă a acestui cotidian, în care sursele istorice pălesc pe lingă sursa considerată ca excepțional de credibilă — memoria lui Corneliu Coposu, chiar la scene sau la momente istorice la care el nu a participat, a afectat atît credibilitatea, cît și tirajul unei publicații care era de departe cea mai prestigioasă în 1990. Tot reviste de propagandă pot fi considerate monarhistele *Epoca* (a existat pentru cîteva luni în 1991) și *Cuget* (apărută din 1992). Propaganda lor nu are multe lucruri în comun cu cea descrisă mai sus, care este o propagandă de tip totalitar. Se poate însă afirma că este vorba de propagandă și nu de familiarizarea publicului cu un subiect multă vreme interzis

— istoria monarhiei constituționale — deoarece procedee ca focalizarea adevărului sau omiterea unor aspecte nefavorabile în pledarea cauzei sînt frecvente.

UTILIZAREA ELEMENTULUI VIZUAL

Speculînd aceste date, tehnicile propagandistice recurg atît la limbajul cuvintelor, cît și la cel al imaginii, pentru a-și atinge scopurile. Utilizarea imaginii începe de la procedee relativ nevinovate, cum ar fi imaginea lui Edouard Balladur venind pe jos la palatul Elysée în prima zi a desemnării sale ca prim-ministru. Deși în sine nu este nimic obiectabil la prezentarea acestei secvențe la televiziune, în realitate efectul ei — care a fost fulminant — se bazează pe o generalizare de tip propagandistic. Imaginea generează anumite implicații, cum ar fi: că primul-ministru va veni zilnic pe jos; că este un om modest, la fel ca oricare trecător de pe străzile Parisului; că faptul de a fi fost ales prim-ministru nu l-a schimbat cu absolut nimic, el continuîndu-și plimbările de dimineață netulburat etc. Or, este foarte probabil că numai o parte din acestea sînt adevărate. Restul, deși implicite imaginii, nu sînt reale. Efectul realizat însă de imagine, tocmai pentru că nu se afirmă în mod explicit nimic, ci doar se sugerează, este extraordinar.

În campaniile electorale românești, imaginea a fost de obicei folosită cu o totală lipsă de profesionalism sau a fost complet neglijată, campaniile consînd în nesfîrșite declarații citite sau mesaje rotunde. Cînd totuși a fost utilizată, mai ales de către partidul de guvernămînt, s-a recurs direct și explicit la efectele ei propagandistice. Astfel, în campania electorală pentru alegerile locale din februarie 1992, ziarul *Azi* a promovat în mai multe numere un fel de afiș rezumat al confruntării electorale. În marile pătrate albastre care puteau fi zărite cu ochiul liber de la o distanță de cîțiva metri de chioșcul unde erau expuse ziarele au fost sintetizate „contrariile” societății politice românești. În pîtrățelele „bun”, respectiv la FSN, puteau fi văzuți un copil inocent (anonim), o femeie frumoasă (necunoscută), o floare sau un peisaj atrăgător. În pîtrățelele „rău”, opus celui dinînti, puteau fi văzuți un domn foarte vîrstnic cu gura deschisă (șeful opoziției, Corneliu Coposu), o grafică rudimentară cu un drum înfundat, un titlu dintr-un cotidian de opoziție din care fusese mărit enorm

primul cuvînt care era un „nu” etc. Ce voia să ne spună această făcătură? De ce nu s-a procedat (cum ar fi fost normal) ca în pîtrățelele FSN să fie reprezentați liderii acestuia, așa cum s-a făcut cu cei ai opoziției? Pentru că opunerea dintre copii (chiar dacă n-au legătură cu campania electorală) și adulții (chiar dacă unii din șefii opoziției erau chiar fotogenici) este mai elocventă, deși mincinoasă, în fond. Ideea indusă este aceea că orice adult (și în pîtrățele FSN nu este figurat nici unul) este o ființă pervertită în comparație cu copiii, și în consecință „tabăra” atribuită acestora din urmă trebuie aleasă, nu pentru că ar putea conduce o societate, ci pentru că din partea lor nu poate veni nimic rău. Deturarea de sens este aici completă, alternativa oferită fiind o alternativă falsă, rezultatul unei confruntări în care datele au fost complet falsificate.

Recidiva a survenit în campania electorală pentru legislative din partea de data aceasta, a FDSN. Pe fondul unui mesaj incitant despre Transilvania și maghiarii, într-un clip televizat au fost difuzate fotografii alb-negru de cadavre mutilate, fără a se preciza nici sursa, nici conținutul exact al imaginilor. Asemenea tehnică ar fi putut fi urmărită în justiție într-un stat occidental, manipularea de fotografii cu caracter documentar (sau cu pretenții de caracter documentar) fiind printre procedeele cele mai grave și la marginea legii.

Alte tehnici frecvente de utilizare a elementului vizual constau în asocierea imaginii candidatului sau a partidului cu o imagine cu caracter național sau sacru pentru elector. Astfel, la alegerile locale din 1992 partidul România Mare a editat o hartă a României — afiș pe care erau plasați candidații, alături aflîndu-se semnul electoral al partidului, vulturul cruciat. Mesajul indus era acela că acești candidați, și nu cei ai altor partide, reprezentau țara, și nu oricare țară, ci România „istorică”. Ceva de acest gen a încercat și campania prezidențială din 1990 a lui Ion Rațiu, în care un clip înfățișa un supraabundent magazin occidental unde oamenii se învîrteau cu căruciorul pentru cumpărături. Imaginea sugera, fără a spune, că dacă Ion Rațiu este ales președinte această abundență poate ajunge în cărucioarele privitorilor. Caracterul ei frapant era foarte mare și de aceea ea a fost receptată de public drept ceea ce era, deci o tehnică propagandistică. În cursul interviurilor noastre focalizate de grup, mulți interlocutori ne-au spus că ideea li se părea neverosimilă, și ca atare imaginea acelei prosperități imaginare li se părea o mistificare și fi deranja.

MIJLOACE DE COMUNICARE

LUMEA CONSENSULUI

În noiembrie 1989 se desfășura la București, capitala României, cel de al XIV-lea Congres al Partidului Comunist Român (PCR). În întâmpinarea și după manifestarea menționată românii aveau să organizeze numeroase ședințe și adunări publice pentru a-și exprima adevărată la idealurile programatice și programul general de devenire a societății și a oamenilor ei trasat de către secretarul general al PCR, Nicolae Ceaușescu, cu ocazia respectivei manifestări. La acea oră programul televiziunii naționale, spre exemplu, se reducea la două ore de emisie zilnice, și acestea consacrate în mare măsură realizărilor secretarului general al PCR și președintelui, Nicolae Ceaușescu. În cadrul programului de știri putea fi văzută echipa națională de fotbal a României, care reușise să se califice la Campionatul mondial de fotbal pentru prima dată după douăzeci de ani, fiind primită chiar în acele zile de către președinte; publicul din România putea urmări lacrimile în ochi ale unora dintre componenții ei. Mass media națională înfățișa România de la acea oră ca pe o țară a consensului absolut. Dar un mic grup de protestari scriseseră o scrisoare mediatizată în care se împotriveau realegerii președintelui, iar din Statele Unite, unde reușise să ajungă trecând fraudulos granița, fosta campioană de gimnastică Nadia Comăneci demasca la rândul ei falsitatea consensului național. Chiar un grup de demnitari staliniști, la ora aceea în retragere, trimiseseră „Europei libere” un text anticeaușist, cunoscut ca „scrisoarea celor șase”. Însuși președintele Uniunii Sovietice, Mihail Gorbaciov, condamnase, mai mult pe față decât mascat, regimurile comuniste care nu se adaptau reformei din interior a sistemului. Toate aceste evocări ale unui trecut desul de apropiat românilor sînt necesare pentru a sublinia că la acea oră publicul din România trăia într-adevăr, așa cum se afirma în ședințele de partid, în consens. Într-un con-

sens de gândire, manifestat prin audiența extraordinară a postului de radio anticomunist „Europa liberă” și prin evocarea zilnică în toate discuțiile particulare a posibilității unei minuitoare morți apropiate a lui Ceaușescu; într-un consens comportamental, deoarece aceiași oameni care trăiau agățându-se de gîndul morții dictatorului erau cei care participau la manifestările dedicate Congresului în mod disciplinat. În sfîrșit, am putea poate spune într-un consens al disonanței, deoarece disonanța dintre gîndire și comportament era, de asemenea, cvasiunanună, după părerea tuturor observatorilor. Deci consensul, chiar reactiv sau patologic, așa cum reiese din sumara noastră enumerare, era totuși starea de fond a populației la acea oră.

O ȚARĂ ÎN LINIȘTE

Un al doilea element la fel de important ca și consensul pentru a defini starea în care era ținut publicul la acea oră este, fără îndoială, monotonia. Un cetățean al unei țări occidentale nu va înțelege niciodată și nici nu-și va putea măcar imagina liniștea care domnește într-un regim totalitar. Și totuși în România anulul 1989, în care programul la televiziune avea doar două ore și nimeni nu îl mai urmărea, iar posturile teritoriale de radio fuseseră desființate din motive obscure, domnea această liniște de neimaginat. Alternativa la sursele de informații din România erau televiziunile iugoslavă, bulgară și moldovenească, dar mai ales „Europa liberă”. Aceasta devenise chiar în 1989 unica sursă din care cetățeanul român obișnuit afla ce se petrece în propria sa țară. Cu toate acestea, veridicitatea informațiilor și credibilitatea postului nu erau absolute, destule relații fiind inexacte din pricina distanței și a felului complicat în care erau procurate știrile din interiorul unui stat polițienesc atât de drastic precum România ceaușistă. Că „Europa liberă” nu era infailibilă, românii știau, deoarece de multe ori puteau verifica sau dezminți pe propria lor piele informațiile generale difuzate din Germania. În ce privește presa, ea lipsea cu desăvîrșire. Intelectualii români se străduiau cu puțin succes, numărul de abonamente fiind limitat, să-și procure publicațiile perestroikiste din Uniunea Sovietică, atât pe cele editate în limba română de cealaltă parte a Prunului, cât și versiunile engleză sau franceză din *Moskovskie Novosti*, considerate cele mai liberate cu puțință. Chiar știrile externe

ajunseseră să fie filtrate fără milă de către ziarele partidului, datorită complicității sistem de alianțe al lui Ceaușescu, astfel că și fiorii de posibilă emoție planetară erau anihilați încă din fașă. Românii nu mai primeau despre lumea de afară decât acele știri care confirmau decăderea sistemului capitalist, informațiile sau propaganda privind șomajul, drogurile sau dezastrul economic în care țările dezvoltate fuseseră planetă, știri care îi lăsau cu totul indiferenți.

Nimic mai absent decât stressul prin informație într-o asemenea față. În decembrie 1989 publicul era cu desăvârșire neimunitizat la un posibil bombardament informativ — care avea să se petreacă, de altfel — și de o perfectă ingenuitate în materie de manipulare informației. Această ingenuitate nu exista însă în ceea ce privește sistemul de valori al publicului, care moștenise din perioada îndocrinării anterioare anumite stereotipuri de gândire. Prin savanta dozare a programării execuției lui Ceaușescu — moment așteptat de întreg poporul ca o eliberare, și a cărui difuzare a fost amânată din oră în oră pe parcursul nopții de 25 spre 26 decembrie la Televiziunea română liberă —, s-a mai produs un fenomen interesant și singular în istoria revoluțiilor europene, anume condiționarea absolută de programul TVRL. Ideea televiziunii ca fond sonor sau vizual, a fost răspândită în America, este cu desăvârșire absentă în România, unde, după transmiterea „Revoluției române în direct”, deschiderea televizorului înserma obligația de a lăsa tonul baltă și de a urmări programul. S-a ajuns până acolo încât directorul de programe al televiziunii, Octavian Iordăchescu, adresându-se telespectatorilor în 1993, a dat un bleajm răspuns celor care îi scriseseră pentru a protesta că erau programate filme artistice bune după miezul nopții în condițiile în care ei aveau slujbă a doua zi, explicându-le că pot foarte bine închide aparatul dacă vor să se culce.

ASCENSIUNEA ȘI DECĂDEREA PRESEI SCRISE

Deși a pierdut startul față de televiziune, mai bine plasată în momentul revoluției, noua presă liberă românească, precum și cea veche, a avut o evoluție ascendentă spectaculoasă în 1990. Decisivă în această perioadă a fost problema cadrelor și a formei de proprietate. Cel mai mare editor de presă înainte de Revoluție fusese partidul comunist, proprietar al mai multor ziare și reviste

centrale, printre care un cotidian național cu tiraj de aproximativ un milion de exemplare (*Scînteia*, rebotezat *Scînteia poporului*, și apoi *Adevărul*, după numele unui cotidian de sfînga interbelic), dar și zeci de cotidiene regionale, aproape cîte unul în fiecare capăt de județ. Aceste gazete au rămas fără editor, dar posesoare ale unor patrimonii imobile și mobile de destulă importanță, ca și al unui monopol al micii publicități locale care se va dovedi decisiv pentru supraviețuirea lor economică. De altfel, printr-o reglementare survenită destul de devreme în 1990, s-a stabilit că adevărul lor editor este statul (deși la acea oră statul era o noțiune destul de informală în România). În orice caz, datorită vechii lor apartenențe, personalului moștenit, precum și fricii de a fi acuzați de un colaboraționism mai mult decât probat cu regimul Ceaușescu, aceste publicații s-au identificat cu statul post-revoluționar, devenit în ianuarie și partid semi-unic, cu alte cuvinte, s-au identificat în mod firesc cu puterea, cum făcuseră și pînă atunci. Excepția notabilă a constituit-o cotidianul *România liberă*, editat în ultima perioadă ceaușistă de FDUS, organizație sindicală adiacentă, dar neintegrată partidului comunist, subordonare mai puțin riguroasă politic decât la ziarul partidului. Dar ceea ce a contat decisiv în cazul acestui cotidian a fost întoarcerea în fruntea ziarului a unui grup de trei ziarști disidenți, arestați pentru tipărirea de manifeste anticeaușiste în ultima perioadă a regimului. Legitimați de istoria lor de opoziție, aceștia au preluat practic puterea în interiorul unei redacții la fel de plină de colaboraționiști ca și în cazul *Scînteii*. Dar dacă ziarștii de la *Scînteia* au continuat linia de dinainte de decembrie 1989, cu modificări neesențiale, cei de la *România liberă*, inclusiv colaboraționiști notorii, au urmat linia noii conduceri a ziarului, devenind opozanți notorii. Cel mai clar a fost acest lucru în ce privește corespondenții locali, aceiași ca în timpul lui Ceaușescu, dar care s-au adaptat liniei ziarului lor, sacrificînd complet continuitatea și coerența conducerii lor personale. Faptul este notabil deoarece mulți dintre acești ziarști au devenit repede lideri de opinie, iar opiniile lor nu erau, cel puțin inițial, rezultatul discernământului propriu, ci doar al aderenței la un grup de influență. Că acest grup de influență, în cazul *României libere*, nu a reușit să devină și un grup de referință pentru întreaga breasă jurnalistică, avea să se vadă la primul Congres al Ziarștilor din aprilie 1990 la Brașov, cînd discuțiile despre colaboraționismul presei

au fost reduse la minim, Societatea Ziariştilor Români refăcută după structura din anii șaptezeci când fusese practic desființată de regimul Ceaușescu, iar gruparea de la *România liberă* avea să piardă alegerile pentru conducere în favoarea celor de la *Adevărul*. Cu această ocazie a devenit evident că nu avea să aibă loc nici o dezbateră publică asupra colaboraționismului oamenilor de presă, însăși *România liberă*, care devenise ziarul lider al opoziției, eludând-o fățiș. (Unul dintre motivele principale ale acestei eludări avea să relase doi ani mai târziu, când angajamentele de colaboratori ai Securității a doi jurnaliști marcanți ai cotidianului arămintit aveau să fie făcute publice de către o gazetă cu conexiuni în Securitate.) Conform opiniilor mai multor jurnaliști din radio și presa scrisă (printre care Petre Mihai Băcanu, liderul grupului de la *România liberă*) intervievați de autor în ocazia respectivă, nu era practic posibil să lucrezi în mass media fără a menționa elogios sau a cita din Nicolae Ceaușescu. A devenit astfel evident că nu va avea loc un proces de epurare a ziaristilor și că acest proces nici nu ar fi putut avea loc decât dacă o generație cu totul nouă, care nu lucraser în presa comunistă, ar fi ajuns la putere. Această generație va deveni mai prezentă în cadrul presei în proprietate privată care va apărea începând din luna februarie 1990, dar nici chiar în acest caz ea nu a reușit vreodată să obțină acel rol conducător care ar fi fost decisiv pentru o decomunizare a presei, și în fapt pentru o dezideologizare, deci o profesionalizare a ei. Chiar în 1994, imensa majoritate a oamenilor cu putere de decizie în presă, directori și redactori-șefi, sînt oameni care au lucrat majoritatea vieții lor în presa comunistă, acesta fiind unul dintre motivele principale pentru care presa românească își asumă pe scară mai largă rolul persuasiv — mergînd pînă la propagandă uneori — decît pe cel firesc, de informare obiectivă a publicului.

La începutul lui ianuarie 1990, grație mai cu seamă abonaților obligatorii moștenite din regimul comunist, aft *România liberă*, cît și *Adevărul* tipăreau peste de un milion de exemplare, la un moment dat chiar 1,5 milioane. Într-unul din primele sale sondaje realizate, *Adevărul* pretindea a fi citit de 67 % din cetățenii României, cifră probabil exagerată. În orice caz, moștenise 800 000 de abonamente de la *Scînteia*. Alte ziare, locale, precum bi sau trisăptămînalele *Timișoara*, la Timișoara, sau *Opinia studențească*, la Iași, reușeau să vîndă local cîteva

zeci de mii de exemplare, cifre remarcabile avînd în vedere că abonamentele la aceste publicații nou-apărute erau practic zero, vînzarea fiind efectuată direct pe stradă de către noua categorie apărută de difuzori particulari de presă. Anul 1990 a adus însă treptat dominația publicațiilor centrale asupra celor locale, Bucureștiul devenind centrul continuator al revoluției și deci principalul producător de evenimente. Astfel, săptămînalele private *Expres* și *Zigzag*, apărute în primăvara lui 1990, aveau să forțeze dezvoltarea unor rețele private de presă prin enormele lor tiraje, de la șase sute de mii la un milion de exemplare, în vreme ce ziarele locale aveau să piardă treptat teren. O publicație de anvergură intelectuală ca elistul 22 al Grupului pentru Dialog Social avea să reușească în această perioadă să atingă tiraje de peste o sută de mii de exemplare, ceea ce spunea destul de mult despre setea publicului de presă. De asemenea, la reluarea apariției *României libere* după suprimarea ei timp de cîteva zile de către minerii care sprijineau regimul Iliescu, cozi de sute de persoane puteau fi văzute în București așteptînd să cumpere ziarul. Cu toate că într-un singur an aveau să apară peste o mie de publicații, conform directorului IRSOP, Petre Datulescu, în 1990 consumatorii zilnici de presă reprezentau cel mult 40 % din total. Conform unei estimări a lui Petre Mihai Băcanu din 1994 în acest an cititorii de presă ajunseseră să fie mai puțini ca în ultimii ani ai regimului Ceaușescu.

Tot în această perioadă însă noua presă avea să se confrunte dintr-o dată și extrem de brutal cu o criză care ulterior se va croniciza: sistemul difuzării. Începînd cu luna iunie sistemul difuzării de stat, RODIPET, a limitat drastic tirajele. Acuzat de publicațiile de opoziție că le reduce difuzarea din motive politice, RODIPET, unicul proprietar al unei adevărate rețele, a limitat de fapt accesul presei în general. De la abonamentele forțate care se făceau în mediul rural la *Scînteia* (prin căminele culturale) și datorită cărora o bună perioadă din 1990 *Adevărul* a mai pătruns în mediul rural populația de la țară a rămas practic fără acces la presa scrisă. Lucrurile nu numai că nu s-au îndreptat pe parcurs, ci, cum spunem mai sus, s-au cronicizat. Difuzarea privată nu s-a interesat niciodată de mediul rural, unde populația e rarefiată și costul expediției de ziare, ca și înfrîzirea față de ziua apariției, considerabilă. În orice caz, încă de pe la jumătatea lui 1990, cînd *România liberă* raporta că puținele sale abonamente din mediul

rural nu erau, nici acelea, satisfăcute de RODIPET, jumătate din populația României a pierdut practic accesul la presa scrisă, în special la cea națională, ziarele locale, mai cu seamă cele de publicitate, penetrând totuși, izolat și cu mari întârzieri, în mediul rural. Această situație a rămas neschimbată până în zilele noastre, ba chiar am putea spune că s-a înrăutățit, deoarece prin liberalizarea prețurilor presa a devenit o afacere din ce în ce mai puțin rentabilă și din ce în ce mai puțin întreprinzători s-au încumetat să pornească o întreprindere de pură difuzare a presei, mai cu seamă a presei informative.

În orice caz, în 1990, exista o frenezie a noilor apariții și o pastune remarcabilă a publicului de presă, care colecționa ziarele favorite. Totodată era perioada în care un cititor de ziare, conform surselor RODIPET, citea două-trei cotidiane centrale, un ziar local și câteva săptămânale. Erau deci utilizate surse alternative de informație, chiar dacă televiziunea rămânea sursa privilegiată. La sondajele cotidianului *Adevărul* răspundean, în lunile ianuarie-februarie, peste zece mii de persoane, conform ziarului citat.

I. Asumarea rolului persuasiv

O dată cu campania electorală din 1990, ziarele mari au devenit tribune electorale, și rolul lor în această direcție a fost mai important decât al multor partide politice. Începând prin a deveni emițători politici la începutul lui ianuarie, ele au devenit emițători adoptând față de sistem de valori și o poziție politică după evenimentele din 18 februarie. Situația a atins paroxismul în martie, când a fost în *Adevărul*, dar mai ales în *România liberă* conținutul devenise 80% format din așa-zise „opinii”, gen jurnalistic teoretic inexistent într-un cotidian, care trebuie să aibă un singur editorial „de opinie” și în rest informații. În realitate, totul, de la interviurile luate cu tendință la telefoanele primite de la cititori, devenise subordonat intenției persuasive. Paroxismul a fost bineînțeles atins în perioada manifestăției din Piața Universității. Chiar articolele cu un subiect concret începeau și se sfârșeau printr-o dizertație a reporterului asupra problematicii generale. Lucrul s-a agravat în clipa în care FSN a început să editeze cotidianul *Azi*, gazetă care și-a propus numai propaganda, în ale cărei numere din aprilie-mai 1990 nu există

practic articole de ziar (cu excepția relatărilor, și acelea pline de comentarii, de la vreo manifestare electorală), ci numai texte propagandistice, de la apologii ale personalităților partidului de guvernământ la violente polemici contra adversarilor, chiar și știrile externe fiind desființate sau reduse la minimum. La fel se întâmpla și în cazul publicațiilor de partid ca *Neamul românesc* (FSN) sau *Dreptatea* (PNȚCD), și astfel se explică dispariția rapidă și falimentul ziarelor de partid, numai cele integral subvenționate continuându-și o existență cu număr minim de cititori. Acest fenomen continuă și astăzi în unele publicații, mai ales în *Dimineața* (organ al președinției), *Vocea României* (cotidian al guvernului Văcăroiu) sau *România liberă* (cotidian monarhist, organ neoficial al Alianței Civice și PNȚCD). Astfel, în *Dimineața* se poate citi în șapoul unui interviu tradus al economistului Galbraith că „liberalism” din limba engleză se traduce în franceză prin „de stînga”. În *România liberă*, pe de altă parte, se fac afirmații cum că regele Mihai a fost singurul lider român invitat la sărbătorirea a 50 de ani de la debarcarea aliaților în Normandia, deși regele însuși dezminte știrea într-un interviu ulterior, sau se dau cu predelecție știri externe tinzînd să demonstreze superioritatea statelor europene care sînt monarhii constituționale.

Acest aspect al presei române a fost cu deosebire criticat de analiștii occidentali, dar nu cu destul temei. Presa s-a menținut astfel pentru că publicul a dorit-o astfel. La comanda fundației Freedom Forum, un sondaj Gallup în țările Europei Centrale și de Est din 1992 (mai puțin România, din păcate) arăta de altfel că publicul, în proporție de 50%, considera perfect acceptabil amestecul faptului brut cu opinia în așa zisele *news stories*. Același lucru îl confirmă pentru România succesul săptămînalului 22 din 1990, revistă care nu publica decît opinii, e drept, destul de diverse, în plus și într-un limbaj destul de sofisticat, și care a reușit în 1990 să aibă peste o sută de mii de cititori.

Asumarea de către presă a rolului de emițător și nu doar de intermediar reiese și din participarea electorală a ziaristilor. Astfel, directorul *Adevărului*, Dariu Novăceanu, a candidat în alegerile parlamentare ca „independent” pe listele partidului de guvernământ. La fel, Constantin Sorescu de la *Tineretul liber* și apoi *Azi*, care a devenit parlamentar FSN, directorul și redactorul-șef al *României libere*, Octavian Paler, și, respectiv, Petre Mihai Băcanu, au candidat pe lista independentă a GDS, la fel

și Stelian Tănase, redactor-șef al Z2, publicația GDS, sau Al. Piru, director la *Dimineața*, pentru FSN (ultimul cu succes).

2. Scindarea

Divizarea publicului avea să vină destul de devreme, prin lunile februarie-martie, când datorită relațiilor divergente de la evenimentele controversate din acea perioadă, *România liberă* și *Adevărul* și-au împărțit cititorii. Gazetele care au adoptat linia puterii, precum și a televiziunii de stat, nu au avut însă, cum s-ar putea crede, mari avantaje economice, datorate, de exemplu, secundării televiziunii, cu enorma sa audiență. S-a dovedit destul de repede că publicul care sprijinea puterea urmărea televiziunea, dar nu prea citea presa. La sfârșitul anului 1990 *Adevărul* era departe de a avea o situație înfloritoare și, ca și un alt cotidian bucureștean, *Tineretul liber*, a început să se îndepărteze tot mai mult de linia puterii pentru a-și păstra publicul cititor, mai cu seamă cel al capitalei, dar și al marilor orașe. Inițial, în provincie, care era mult mai conservatoare decât capitala, ziarele și revistele de opoziție au pierdut din tiraj în campania electorală din aprilie 1990, deoarece orientarea lor contravenea intereselor electorale ale majorității cititorilor. Într-o anchetă de stradă realizată la Iași de către revista locală *Opinia studențească*, cititorii își exprimau regretul că revista lor preferată, pe care o identificau cu entuziasmul zilelor Revoluției, nu „îl înțelege” pe președintele Iliescu, și declarau că au renunțat la citirea ei deoarece această contradicție îi mânia prea mult.

Întrebarea care se pune aici este de ce credibilitatea la drept vorbind extraordinară pe care o aveau reviste ca *Opinia*, la Iași, sau ziare ca *România liberă*, condusă de Petre Mihai Băcanu, la București, nu a servit în acest caz de conflict și de ce, pentru evitarea disonanței, cititorii au preferat să-și abandoneze ziarele favorite decât formațiunea politică favorită? Răspunsul cel mai frecvent la această întrebare atribuia răspunderea televiziunii, care, prin iluzia sporită a autenticității, reușise deja să discrediteze opoziția încă de la primele ei apariții pe scena publică. Și este adevărat că, după un sondaj al IRSOP din decembrie 1990, doar 34% din public consideră că televiziunea a luat partea guvernului, în vreme ce 45% au considerat că televiziunea nu este nici de partea guvernului, nici împotriva sa. Dat fiind că la 20 mai 67% votase guvernul, iar 85% pe președintele Iliescu, sondajul e

interesant deoarece dovedește că exista un segment lucid și sincer între 10 și 20% din electorat, care la 20 mai votase cu FSN sau doar cu președintele Iliescu și care recunoștea că televiziunea fusese partizană.

Răspunsul adevărat este însă mai complex. Nu există nici un motiv, oricât iraționalitate am atribui publicului românesc, ca un crainic de televiziune de pe vremea lui Ceaușescu să fie mai credibil decât un ziarist precum Băcanu, care stătuse în închisoare în acea perioadă. Televiziunea a fost crezută mai mult decât ziarele de opoziție, chiar cele foarte populare, deoarece valorile promovate de ea veneau în înfăptuirea intereselor publicului. Ceea ce scria ziarele de opoziție despre noua putere nu a fost crezut deoarece contravenea intereselor momentane ale cititorilor. „Atunci când atitudinea pozitivă față de sursă este puternică (de exemplu e considerată foarte credibilă), dar unde tendința de a respinge concluziile și argumentele e foarte puternică, există o tendință de a disocia sursa de conținut” (Hovland). Astfel că Băcanu a continuat să fie citit și credibil în unele probleme privind teroriștii sau Revoluția, dar nu în cele în care mesajul lui contrazicea tendințele publicului. Pentru a elimina disonanța, unii au renunțat chiar să mai citească acele ziare sau articole care dovedeau că noua putere, care le dăduse așteptate avantaje economice într-un timp foarte scurt, era departe de a fi o putere morală. Mai mulți cititori cu profesii intelectuale intervievați de autor în martie 1990 au declarat că nu mai pot citi ziarul *România liberă* deoarece îi „tulbură”. Iar în grupurile focus efectuate de autor în martie 1992 cu muncitori și pensionari aceștia declarau că nu mai citeau ziare deloc, cu excepția celor informative sau publicitare locale, deoarece se contrazic între ele și îi „neliniștesc”.

Pentru a folosi termenii lui Moscovici, destul de adecvați la situația prezentată, putem spune că o dată cu această divizare a publicului și închiderea a receptivității sale față de sursele care prezentau puncte de vedere divergente, difuziunea ca sistem de comunicare a fost înlocuită de propagare. Așt cititorii *Adevărului*, cîi și ai *României libere* primeau, prin intermediul cotidianului preferat, și unele știri care contravenau sistemului de credințe și de valori la care aderaseră. Dar acestea erau astfel prelucrate încît să nu distoneze în nici un fel, erau rescrise în sistemul referențial propriu al celui public. Evenimente simple ca tentativa de reînvoacare a regelui Mihai în decembrie 1990 sau greva generală a studenților în aceeași perioadă erau citite în coduri total diferite de către cele două mari cotidiane, și, ca atare, și de

către publicul lor. Dacă pentru *România liberă* sau revista 22 decembrie 1990 era o reeditare a lui decembrie 1989, iar grevele, demonstrațiile, chiar violența de stradă erau legitime prin încercarea de a desăvârși o revoluție considerată „neîncheiată”, pentru *Adevărul* aceleași evenimente erau opera unei contrarevoluții și a unui atentat nedemocratic la rezultatul votului popular de la 20 mai. Conținutul ziarelor din această a doua perioadă este prin urmare foarte deductibil. Orice cititor, pornind de la un simplu fir sau o aluzie, poate interpreta orice eveniment și încadra în tabloul general promovat de ziar, după cum putem lesne deduce din scrisorile de la cititori publicate sau din telefoanele lor. Deja la finele anului 1990 nu se mai primesc acele telefoane sau scrisori contradictorii de care abundă luna februarie, numărul lor scăzând foarte mult. *Feedback*-ul de la cititori devine unul aprobativ, consensual: fiecare ziar rămâne doar cu adepții săi și este părăsit de cei care nu-l împărtășesc punctul de vedere, nici măcar pentru a-l contrazice sau desfiinde. De la un milion de cititori, ambele cotidiene ajung sub 200 000. Dar aceștia sînt fideii oricui s-ar întîmpla, deoarece ei nu așteaptă de la presă decât confirmarea a ceea ce știu deja, și nu *news*. Un exemplu este prezentarea de către *Adevărul* a evenimentelor mineradiet, care i-au distrus orice credibilitate în lumea profesională, dar datorită cărora nu a pierdut cititori, chiar dacă televiziunea a mediatizat dezmințirile poliției și ministerului Sănătății privitor la drogurile și armele „găsite” la sediile opoziției. În toată această perioadă nici unul dintre ele nu efectuează vreun sondaj pentru a afla cerințele sau părerile publicului. O tentativă face 22, care primește peste o mie de răspunsuri (la un tiraj de circa șazeci de mii), toate aprobative, ba chiar exaltate. Sociologul Pavel Câmpeanu notează că monologurile paralele au fost preferate înfruntării de idei. Dintr-un public unic se formează astfel două tabere adverse, între care comunicarea este minimală, dacă nu chiar nulă.

3. Triumful pieței

Paralel cu această inenșă implicare a presei scrise în persuasiunea politică și electorală, un alt fenomen, practic nevăzut la început tocmai datorită totalei lipse de interes pentru studiul pieței de presă și a publicului ei, lua o amploare nebanuită. În 1991, revista cea mai vîndută din România, cu un tiraj superior

cotidieneilor, ceea ce este cu totul atipic, era un magazin săptămînal destul de popular și pe timpul lui Ceaușescu, *Magazin*, revistă apolitică, făcută din traduceri de cele mai multe ori agramate de fapte senzaționaliste. Conform unui sondaj IMAS din 1992, *Magazin* avea o audiență de 12,9%, cea mai mare dintre toate săptămînalele, avînd cititori de toate vîrstele, dar din care peste 60% nu aveau zece clase, 25% aveau zece clase și doar restul o educație mai bună.

Pierderea de tiraj de care s-au pîns majoritatea ziarelor importante în 1991-1992 a fost o criză atribuită în mod artificial condițiilor materiale. Deși ziarele deveniseră mult mai scumpe ca urmare a liberalizării prețurilor, jurnalele noi care apăreau — cum ar fi spre exemplu *Frăierul român*, un magazin comic, sau revistele *sex* — aveau tiraje considerabile. Scăderea lovește mai ales ziarele care continuau monologul lor persuasiv, ca *România liberă* sau 22, în vreme ce *Adevărul*, care devine mai concret și mai obiectiv trece pe locul întîi la vînzare cu o audiență de 32% în martie 1992 (conform aceluiași studiu de piață IMAS). Destul de bine (locurile doi și trei la săptămînale) se descurcau și revistele trustului „Expres” (*Expres* și *Expres Magazin*), care au cultivat o linie „informativă” și ca atare nonpersuasivă de la apariția lor.

Succesul *Magazinului* dă de gîndit, și destui patromi realizează că publicul care se micșorează este cel educat, dezamăgit de lipsa de transformare a societății la dezvăluirile de presă și de stabilizarea contestatei puteri postdecembriste. „Publicul” ca participant la discuție se estompează. Miza este pusă atunci pe publicurile de genul celor formate din cititorii *Magazin*, denumite de Wright Mills *media markets*. La finele anului 1992 cea mai vîndută publicație din România devine un alt magazin de traduceri, la fel de agramat și constituind integral o piraterie (o compilație din magazine străine fără drept de copyright), *Ecran Magazin*, care ajunge la jumătate de milion de exemplare. Și tot în a doua parte a lui 1992 apare cotidianul trustului „Expres”, *Evenimentul zilei*, care va modifica esențial peisajul presei. Ajungînd într-un an de zile la tirajul fabulos de șase sute de mii de exemplare, cotidianul introduce pentru prima dată un amestec de presă informativă cu ceea ce se numește *yellow press*. Pe pagina întîi pot fi găsite alături, într-o combinație destul de constantă, știri cu conținut sexual sau violent sexual (cu ilustrație adecvată) alături de știri „infracționale” (crime bestiale) și știri „normale” de presă.

Succesul *Evenimentului* duce la o escaladare a presei „mur-dare”. Astfel apare mai întâi publicația *Infraactorul*, un săptămânal având ca tematică principală violul și crima, care ajunge la jumătate de milion de exemplare. El este urmat de *Infraactorul*, tot un succes de public, apoi de *Infraactorul de ambe sexe*, *Dracula* ș.a.m.d. Rețeaua și așa insuficientă de difuzare a presei este ocupată la maximum cu difuzarea acestor publicații de succes în detrimentul celorlalte publicații. Cotidienele, pentru a face față concurenței, încep să publice din ce în ce mai mult știri cu conținut violent și sexual, atât cele naționale, cât și cele centrale. În 1993, *Evenimentul* începe prin a fi cea mai citită publicație, pentru a trece apoi pe locul doi după ziarurile locale — 36% față de 40% cititori în ultima săptămână (conform unui sondaj IRSOP din iunie 1994). Publicațiile devin din ce în ce mai dezinteresate de alinierea lor la o presă de tip occidental și preocupate, dimpotrivă, să-și lărgească publicul, satisfăcându-i instinctele și nesolicitudinea în nișă un fel. Cel mai celebru exemplu al acestei situații l-a constituit campania dusă de *Evenimentul* pentru reintroducerea pedepsei cu moartea, campanie menită doar să ridice numărul de cititori, deoarece, conform redactorului-șef Ion Cristoiu, publicul se declarase excedat de ațta violență și s-ar fi simțit mai „liniștit” dacă ar fi știut că infractorii pot fi pedepsiți cu moartea. Într-o masă rotundă la radio BBC, Ion Cristoiu avea să recunoască sincer că sîngerea de semnătură prin ziar pentru reintroducerea pedepsei cu moartea nu izvora dintr-o convingere a sa, personală. Campania era motivată doar de dorința de a veni în înlîmpinarea dorințelor publicului. Ea a fost oprită de altfel la nenumăratele proteste ale unor organizații umanitare din țară și străinătate, mai ales că era chiar în ajunul cererii României de a fi primită ca membru cu drepturi depline la Consiliul Europei.

Propagarea ca sistem de comunicare a rămas limitată la cîteva medii jurnalnice și politice destul de restrînse. Difuziunea, era comunicației cu conținut superficial și banalizat și adresabilitate generală a devenit dominantă în 1994, într-o țară care continua să fie lipsită aproape total de „publicații de specialitate”.

Această limitare a rolului persuasiv al presei a fost rezultatul vreunui program deliberat? Întrebarea este delicată, dar merită să fie pusă. În 1992 cotidienele și săptămânalele centrale, copind modele occidentale, deveneau din ce în ce mai obiective, mai informative, mai riguroase și, finalmente, mai bune. Doi ani mai târziu, presa devine predominant o presă de divertisment, și un

divertisment destul de sinistru, după cum am arătat. Universul pe care îl propune cititorilor ei este unul integral evazionist. Propaganda pură prin presă se menține (cazul cotidianului guvernamental *Vocea României*), deoarece aceasta este subvenționată. Ce este sufocată și prinsă la mijloc este presa de tip occidental, serioasă, informativă și de orientare democratică, orientare destul de puțin populară într-un climat post-totalitar.

Noua presă de succes tratează și subiecte serioase, dar în același stil ca și pe cele de divertisment. Se produce o bagatelizare globală a informației de actualitate, în primul rînd cea din domeniul politic sau civic, prezentată stereotip și senzationalist (conflicte interne de partid, dispute personale, exces de informații despre viața particulară a unor personaje politice, negliindu-se total activitatea lor profesională). Față de anul 1990, cînd un apel al *României libere* scotea în stradă în luna noiembrie jumătate de milion de demonstranți, influența persuasivă se mai manifestă în 1994 doar pentru a determina primirea triumfală a unei echipe naționale de fotbal învinsă în sferturile de finală de la World Cup.

ROLURILE MASS MEDIA ÎN PERIOADA DE TRANZIȚIE

Ziarștii sau analiștii de presă occidentali care acuzau în 1991 mass media românească de a fi invaziv-persuasivă în ambiția ei de a modela societatea ignorau totalmente ațt publicul acestei mass medii acuzate, cît și așteptările sale vizavi de media. În plus, ei nu făceau diferența între societatea democratică de tip occidental și societatea post-totalitară cu alegeri libere, care este încă departe de a fi o societate democratică. Realitatea este că o comparație a publicului, și ca atare a rolurilor necesare ale mediilor, în societatea americană față de cea post-totalitară românească este o pură aberație.

În ceea ce privește rolurile pe care mass media și le-a asumat, ca și cele pe care publicul le-a dorit de la ea, trebuie să facem cîteva remarci. Prima este aceea că mass media a tins să-și asume exact acele roluri pe al căror teme Wright Mills fi scria actul de acuzare, dovedind că, indiferent de stadiul de evoluție al unei democrații, mediile au tendința de a respecta acest curs uniform de evoluție într-o societate ale cărei caracteristici se apropie de — sau fac să se nască — societatea de masă descrisă de socio-

logul citat. Dar acest fenomen a fost inevitabil, dată fiind destrămarea oricăror structuri de autoritate în România post-ceaușistă și dificultățile zămisirii altora noi. Dacă media a fost un adevărat Dumnezeu al începutului tranziției românești, creștând realitate și conducând societatea în direcția considerată de ea pe moment necesară, acest lucru s-a întimplat pentru că aici au împins-o publicul și anarhia din societatea postrevoluționară. Ca atare, a lua o atitudine morală față de această depășire a statutului mediei ni se pare inutil. Nu are rost să judecăm dacă ceea ce a făcut presa a fost bun sau rău, câtă vreme nu putea face altfel.

1. Mass media omnipotentă

În primele zile de după Revoluție, când toate vechile structuri de putere se aneantizaseră peste noapte, iar altele noi nu le luaseră încă locul — urmare a faptului că revolva împotriva lui Ceaușescu nu fusese organizată aproape nicăieri ca liderii organizației să preia puterea (excepție făcând doar grupul Iliescu-Măgureanu de la București) —, mass media a fost vreme de multe săptămâni singura purtătoare de opinie a publicului, într-un fel, singura sa reprezentanță autorizată. Dar acest lucru nu mai era suficient în condițiile în care orice putere executivă dispăruse, fragilele CFSN care înlocuiseră fostele comitere de partid fiind improvizate din primii veniți și foarte contestabile. Televiziunea și presa s-au văzut atunci împinse de public în postura nu doar de a formula și enunța necesitățile și exigentele sale, ci de a rezolva problemele ridicate. Astfel au apărut acele linii de telefon directe în care cetățenii își anunțau doleanțele, deși de multe ori ei se înființau personal la sediile redacțiilor sau opreau pe stradă pe ziarștii mai cunoscuți. În ianuarie 1990 nu era deloc neobișnuit ca televiziunea să anuțe că în strada x s-a defectat centrala de apă caldă și să ceară pe un ton imperativ societății de întreținere să vină să o repare. De la buteliile de gaz pentru gătit la încercarea directorilor de întreprinderi compromiși de a rămâne pe locurile lor totul era treaba ziarștilor, deveniți peste noapte categoria socială de cel mai mare prestigiu și influență. Prima care a cedat a fost televiziunea națională, excedată oricum de trecerea de la 50 de ore de program săptămânal în 1989 la peste 150 în 1990. Televiziunea a început să facă patetice apeluri către publicul care lua cu asalt instituția din strada Dorobanți cu cererile sale să se

adreseze instituțiilor în drept, lăsând-o să-și desfășoare activitatea jurnalistică. Când concurența în lumea presei a devenit mai mare, ziarele au găsit din ce în ce mai puțin timp să facă pe juriștii sau consilierii în orice problemă a publicului, să dea telefoane în numele lui la gaze sau la electricitate, cu alte cuvinte, să acționeze ca o unitate paralelă de servicii, altele decât cel specific, de informare. Totuși, publicul asta își dorea, aceasta fiind una dintre explicațiile succesului *Evenimentului zilei* care a reintrous după doi ani acest obicei, dispărut după prima jumătate a lui 1990, al presei care rezolvă totul pentru cetățean, face justiție și este reprezentanta directă și cea mai autorizată a publicului.

Cu toate acestea, ziarștii în perioada de după revoluție, ca și cel care devenise cunoscut atunci, a rămas chiar și patru ani mai târziu o persoană publică de la care se aștepta mult mai mult decât să informeze publicul și chiar să-i fie ghid de opinie în noile vremuri frământate. Erau în majoritate ziarștii cei care au constituit Alianța Civică, cea mai largă formă de reprezentare a născindei societății civile, și nu doar la București, ci peste tot în provincie. Pe măsură ce se vedea că evoluția noii clase politice infuzia, publicul își punea speranțe tot în presă sau ziarștii ca să rezolve problemele lor și ale țării. Într-o anchetă efectuată de săptămânalul *Acum* în 1991 despre posibilități lideri ai opoziției, majoritatea scrișorilor primite indicau ziarștii. Ziarștii de cea mai mare influență asupra publicului român, Ion Cristoiu, a fost în această perioadă postrevoluționară mult mai creditat de public pentru opiniile sale politice decât orice politician. Ziarștii erau adesea îndemnați, ba chiar presați de publicul lor să facă politică în locul politicianilor, ca într-o scrisoare publicată de revista *Express* în august 1994 și în care conducerea redacției era sfătuită să împreună cu omologii de la *Tinerama* și *Timișoara* să alcătuiască un nou partid de opoziție, Partidul Liberal Conservator. Presa a făcut presiuni pentru unirea opoziției, pentru desemnarea unui unic candidat al ei la președinție, pentru reunificarea liberală ș.a.m.d. Deși lipsită de puterea efectivă, ea a continuat să fie, datorită legăturii directe cu publicul, mai obiectivă, mai dezinteresată și mai aproape de nevoile sale decât clasa politică, ai cărei membri ajunși în parlament uitau imediat că sînt reprezentanții cuiva. Presa a făcut lideri în acești patru ani după cum a crezut tagma ziarștilor că e necesar. În 1991, de exemplu, când circula un curent de opinie proManoiescu la vârful breslei jurnaliste, criticul literar Nicolae Manoiescu, pînă atunci un

cvasinecunoscut pentru publicul larg, a fost transformat într-un lider-alternativă printr-un intens efort de mediatizare venit direct din partea jurnaliștilor, care îl interviewau și îl popularizau cu orice ocazie. Când, doi ani mai târziu, Nicolae Manolescu s-a opus reunificării libere, nu a avut nici un ziar sau revistă importantă de partea lui, cu excepția insignifiantă a clientelei sale din lumea literară, și în ciuda unor eforturi și presiuni considerabile venite din partea sa. Ziariștii au fost rareori trecuți de către anchetatorii de opinie în topul personajelor populare/impopulare, dar de fiecare dată când au figurat s-au plasat pe poziții destul de bune.

Mass media a fost deci, mai mult în 1990, mai puțin ulterior, dar persistentă până în zilele noastre, un înlocuitor pentru toate structurile absente din societatea românească: un înlocuitor de putere, ca și de opoziție, un înlocuitor al unei clase politice de abia și incomplet alfabetizată, un substituent pentru o justiție multă vreme slabă și inefficientă, ca și pentru niște organe de investigație șovăielnice. Rapoartele Serviciului Român de Informații despre revoluție s-au făcut din citate din presă și emisiuni TV. Reamintim aceasta nu pentru a sugera că mass media trebuie sau ar fi vreun moment capabilă să suplinească toate acestea, ci pentru a sublinia fragilitatea unei societăți în care ea este împinsă de public să satisfacă toate aceste cerințe și să umple toate aceste goluri.

2. Mass media creatoare de stereotipuri

Spuneam în capitolul dedicat mesajului că revoluția română, cu întreaga experiență legată de ea, a fost de la început intermediată pentru români, deveniți încă din 22 decembrie un simplu public (cea ce majoritatea aveau să și rămână). Numai o minoritate a avut o experiență directă legată de evenimentele din decembrie. Cîteva mii de manifestații au fost în Piața Universității pe 21 decembrie, cîteva sute au fost arestați și duși la Jilava, cîteva zeci de mii au ajuns în piața Comiterului Central la timp să vadă fuga lui Ceaușescu și au cerut apoi desăvîșirea Revoluției în manifestațiile de protest până la alegeri. Numărul celor implicați a fost mai mare doar în Timișoara, orașul cu cea mai dezvoltată societate civilă din România postcomunistă, care avea să aibă din această cauză un traseu destul de diferit de restul României.

Pentru restul țării, realitatea postrevoluționară nu a fost nici un moment cunoscută direct, ci intermediată de mass media, în special de televiziune. Iar televiziunea, mijloc de comunicare accesibil și superficial prin excelență, nu are cum să redă realității complexitatea experienței trăite. Pentru a o transmite, cum scria Wright Mills, ea o organizează în stereotipuri.

Un prim lucru de menționat aici este acela că televiziunea națională ca și presa fostului partid comunist erau *volens nolens* moștenitoarele unui întreg sistem de gândire stereotipizat, cel al propagandei comuniste. Dacă aceasta fusese foarte compromisă în ochii publicului pe unele chestiuni (superioritatea comunistă față de lumea occidentală; iminenta prăbușire a sistemului capitalist), în altele, cum ar fi redarea mîndriei naționale și sentimentul independenței chiar față de Uniunea Sovietică, ea fusese un succes. Zeci de filme stereotipe, opera unor autori de scenarii ca Titus Popovici sau regizori-producători ca Sergiu Nicolaescu reușiseră să facă din diverse subiecte istorice locuri comune ale sensibilității și mîndriei colective românești, sacrificînd deseori faptul istoric, nuanțele și detașarea necesare unei apropieri psihologizante de o epocă trecută în favoarea unui sentiment de vulgară mîndrie românească, în genul celui încercat de public la succesul echipei favorite de fotbal: sentimentul puterii și al victoriei obținut fără nici un efort și pe o miză falsă. Astfel au fost idealizați dacii, strămoșii traci ai românilor, precum și diverse momente istorice ca Revoluția de la 1848, sau supradimensionat rolul „istoric” al unor categorii sociale ca haiducii, comuniștii ilegaliști ș.a.m.d.

Primul eveniment care a căzut victimă acestei viziuni istorice stereotipe a fost, desigur, revoluția din decembrie, considerată a fi doar un alt eveniment din seria celor care dovedesc că poporul român sfințește prin a triumfa asupra vrăjmașilor. Analiza serioasă a colaboraționismului românesc, identificat corect de Michel Castex drept sursa nenorocirilor postrevoluționare ale României, nu avea evident ce căuta în acest context eroic. Nesfîșite comemorări și discursuri au abstractizat la maximum revolta populară din decembrie, atribuind-o poporului întreg, ceea ce era o eroare grosolană, dar succeda perfect logicii marxiste. Ziarele de stînga nu se sfiau astfel în 1990 să spună că Revoluția o făcuseră „masele”, că ea nu aparține nimănui decît întregului popor român etc. La fiecare aniversare a revoluției, foștii demnitari sau propagandiști de vîrf comuniști din conduce-

rea televiziunii puteau fi văzuți aprinzându-și lumânări și făcându-și cruci. După ce organizațiile revoluționare se pronunțaseră împotriva puterii centrale de la București, „revoluția întregului popor” căpătase și o funcție politică de seamă, aceea de a elibera imaginea Revoluției, bun obiect propagandistic de utilizat de către regim, de cei care o înfățișaseră, de revoluționari. Destule momente de revoltă împotriva regimului Iliescu, printre care și manifestația anarhică din 13 iunie, au fost catalogate de către noua putere și vechea propagandă pusă în slujba ei ca „tentative contrarevoluționare, lovituri de forță de tip fascist sau legionar”, ceea ce nu reprezintă decât clișee ale anilor stalinisti de după război.

Se poate aprecia însă că televiziunea și presa din 1990 — lăsam la o parte radioul, tot timpul mai preocupat de informația pură — au contribuit la crearea a două stereotipuri diferite de cetățeni post-revoluționari, asemănătoare totuși prin maniera în care fuseseră create și lipsa de nuanțare și originalitate. Cel mai răspândit dintre ele a fost creat de mass media care susținea puterea, pornind de la o realitate indiscutabilă: majoritatea poporului român nu luase parte la revoluție și ar mai fi suportat o veșnicie tirania lui Ceaușescu, dar se bucurase sincer la căderea dictatorului și asimila experiența sa din acele zile din fața televizorului cu o participare reală. Pentru ei a fost inventat stereotipul „omului de bine” (*plain folk*) — o cunoscută tehnică propagandistică), aceasta însemnând un om care își văzuse de treabă și în timpul lui Ceaușescu — că doar chiar dacă nu ești de acord cu regimul este mai constructiv să i te încadrezi totuși prin muncă decât să protestezi degeaba — și pe care Revoluția îl eliberase tot ca să se apuce de treburile lui, dar mai puțin stressat de regim ca înainte. „Omul de bine”, ai cărui strămoși pot fi lesne identificați în literatura românească, este un om care-și vede de treaba lui, lăsând pe mai marii săi să cîrmuiască. El pune umărul dacă este solicitat, dar nu dă dovadă de inițiativă, iar inițiativa altora îl sperie. El a asimilat ușor ideea că „toți am făcut Revoluția”, deoarece aceasta îl elibera de orice datorie, ca și de orice culpabilitate privind regimul anterior, în care la drept vorbind el nu se descurcase rău. „Omului de bine” i s-a inventat o istorie completă, începând cu trecutul, în care el fusese deopotrivă de exploatat de regimul antebelic ca și de cel comunist. „Omul de bine” fusese injustițiat înainte de venirea comunismului de către privilegiții acelor vremi (partide istorice, proprietari de case

naționalizate și de teren agricol ș.a.m.d.). El continuase să o ducă greu sub comuniști, dar cel puțin atunci injustiția fusese repartizată egal. În plus, comunismul îi dăduse casă și loc de muncă, siguranța zilei de mâine ș.a.m.d. După răsturnarea lui Ceaușescu el n-avea în nici un caz de ce să se întorcă la perioada interbelică. Este evident că nu s-au circumscris acestui stereotip decât cei fără memorie sau cultură privind România de dinainte ca și situația celorlalți țări din Est. „Omul de bine” vede România scoasă din orice context, neavînd elemente pentru nici o comparație. Viziunea sa este una domestică și parohială, limitîndu-se la universul său cel mai familiar. El își face un titlu de glorie în a nu avea niciodată o altă părere decât ceilalți și gîndește în faimoasa limbă de lemn în care i s-au adresat superiorii săi aștepta zeci de ani, și în care a auzit radioul și televizorul, pentru că „omul de bine” nu prea citește cărți. Prototipul său perfect este „chiriașul” din casele naționalizate, dat adesea de exemplu de către propagandă post-revoluționară de sfînga ca un fel de „talpă” a societății românești. Chiriașul dintr-o casă naționalizată este un profitor involuntar al abuzurilor regimului: el a intrat într-o casă care nu îi aparține, dar care i-a fost atribuită de stat. Propaganda statului are deci rolul, pentru a păstra autoritatea statului, să întărească chiriașului ideea că nu are de ce să se simtă vinovat și de ce să cedeze casa proprietarului adevărat, el este „un om de bine” care a muncit cu modestie o viață, în vreme ce proprietarul, la drept vorbind, nu se știe pe unde a umbliat, cum a ajuns inițial în posesia casei — probabil o moștenire de la niște strămoși exploatați ș.a.m.d. Au fost autori post-revoluționari specializați în acest gen de adresare, la gazete ca *Adevărul*, *Dimineața* și chiar *Vocă României*, în genere provenind din fosta secție de presă a Comitetului Central al PCR, ca Marin Badea, Ion Crânguleanu, Ion Pavelescu, Marta Cuibus, Mircea Bunea etc.

Al doilea stereotip, opus celui dinfii, a fost creat de către presa de opoziție. Pe măsură ce tot mai mulți oameni înpelegeau că mișcarea din decembrie a fost deturmată de la sensul ei și că noua conducere a statului era conservatoare, a apărut necesitatea de a solidariza pe toți cei care doreau o continuare a schimburilor începute atunci. Această solidarizare a fost tot opera unor stereotipizări. Astfel, opozantul obișnuit al regimului Iliescu a fost asimilat revoluționarului din decembrie și opozantului anticomunist istoric, deși foarte puțini corespundeau acestei definiții. În realitate, deși mai toți revoluționarii din decembrie erau în

opoziție, ca și foștii deținutăți politici, aceștia nu constituiau totuși decât o minoritate. Cu toate acestea, opozanții obișnuiți, cititorii al ziarului generic *România liberă*, a ajuns destul de repede să se identifice și cu fostul deținut politic, și cu revoluționarul din decembrie, și cu toți cei persecutați sau defăimați de regimul comunist. Opozanții se identifică cu proprietarii sau defăimații de regimul comunist. Procenul de proprietari în rândurile opoziției este infim. În timpul manifestăției prin excelență cathartică din Piața Universității foști membri de partid au regăsit cu entuziasm acest nou tip de legitimitate și și-au dat uitării trecutul, identificându-se cu trecutul opozant al celor cu care se solidarizau. Răzvan Theodorescu avea oarecum dreptate afirmând că în Piața Universității protestau unii care nu avuseseră curaj să o facă înainte. El greșea însă în refuzul de a vedea aici o evoluție, o identificare a lipsei de adecvare a conduitei anterioare și o țesătură corespunzătoare dintr-un proiect care nu mai corespundea aspirațiilor momentane.

S-ar putea totuși obiecta că aici este vorba de oportunism. Obiecia este serioasă și merită discutată. Desigur că este ciudat, spre exemplu, ca foști activiști la Comitetele de Artă și Cultură sau secretari de partid în lumea universitară să devină în noul regim adepți fanatici ai monarhiei constituționale. Dar a fost totuși foarte clar după 1990 că monarhia constituțională este o cauză petentă și că oportunitatea este să fii de partea președintelui în funcție, și nu a regelui exilat. Este adevărat că pe lângă avantajele de care dispuneau și dispun oficialitățile există și o „lume bună“ paralelă, culturală, cu ierarhiile și chiar sistemul ei de recompense (prestigiul internațional, reputație internațională de care depind invitațiile în Occident ș.a.m.d.). Dar este totuși evident că, în penuria de adepți în lumea culturală partizană ai regimului Iliescu, recompensa celor de partea regimului ar fi fost mult mai mare. În realitate, aici este vorba nu de simplele „muștrări de conștiință“ de care vorbea președintele Iliescu, ci de ceva totuși apropiat, de preferarea *well-being*-ului ideologic celui material. Pentru majoritatea intelectualilor care fuseseră membri de partid regășirea adevărului, a unui sistem de valori autentic, a legitimității adevărate, s-a dovedit mai importantă după 1990 decât regășirea prosperității, cu atât mai importantă cu cât ei identificaseră și în timpul comunismului corect care erau acestea, dar nu avuseseră curajul să le urmeze pe față. De aici, extraordinara trănicie a aderenței la opoziție a unui mare număr de intelectuali foști PCR-iști, care și datorită aderenței lor formale la partidul comu-

nist știau suficient de bine ce înseamnă acesta pentru a considera orice întoarcere la asemenea ideologie o imposibilitate pentru ei.

Că această aderență nu a fost totuși o alegere pe deplin originală, ci urmarea unui stereotip media la care au aderat, este perfectă uitare de sine cu care intelectualii opoziției au atacat trecutul comunist al celor din tabăra puterii, uitând că, așa cum stăteau lucrurile și în cazul lor, acesta nu mai avea importanță. Important ar fi trebuit să fie pentru toată lumea, după 1990, alegerea prezentă, și nu cea trecută. Identificarea opozanților lui Iliescu, cei ai comunismului în general, a mers atât de departe încât pe lista Grupului pentru Dialog Social din mai 1990 au candidat un fost membru al CC al PCR, susținător acerb al *Proclamației de la Timișoara* (Octavian Paler), și un fost informator al Securității (Florin Gabriel Mărculescu). Demascarea acestuia din urmă avea să provoace un adevărat cutremur în rândurile opoziției doi ani mai târziu, dar judecata stereotipă avea să predomină, făcându-se în continuare diferența ilogică între „securiști răi“, ai celorlalți, cărora li se cere capul, și cei „ai noștri“, ai lumii „bure“, ca F.G. Mărculescu, Sorin Roșca Stănescu, reabilitat de Petre Mihai Băcanu, sau Daniel Dăianu, economist rămas apropiat de GDS chiar după publicarea angajamentului său față de Securitate.

Rolul de creator de stereotipi al mediei a fost esențial în definierea celor două tabere în care s-a scindat electoratul începând din 1990 și în solidarizarea lor internă. Astfel s-a pus în discuție coeziunea și coerența internă a fiecărei părți, informația necorespunzătoare fiind fie eliminată, fie integrată stereotipului propriu. În 1990 nimic nu era mai nenumărat decât realitatea zugrăvită de mass media. Contribuția unor editorialiști de la ziare independente a mai „spart“ puțin această monotonie, rămasă însă înghețată la zărele-lider ale celor două tabere: *România liberă*, *Cotidianul* și uneori 22 pentru opoziție, *Vocea României*, *Dimineața* și uneori *Adevărul* pentru putere.

EFICIENȚA PERSUASIUNII ELECTORALE PRIN MASS MEDIA

Am arătat că presa și-a luat rolul de agent de influență și persuasiune foarte în serios. Dar a avut persuasiunea exercitată de către mass media sau prin mass media eficacitate în campaniile electorale și, în general, în campaniile duse în acești cinci ani?

Dacă privim numai invazia publicitară într-o societate care era înaintea opusului societății de consum și creșterea enormă a vizărilor la unele produse sustinute de o reclamă consistentă, ca pasta de dinți Aquafresh sau televizoarele Samsung, am spune că această eficacitate s-a dovedit neîndoielnică. Acest fapt a creat iluzia că oricine dispune de mass media, în special de televiziune, devine un factor de influență nelimitată. Experiența a arătat însă, în cazul eșecului opoziției la alegerile din septembrie 1992, că numai accesul la televiziune nu este suficient. La fel, în primăvara lui 1993 o companie publicitară, „Graffiti”, a încercat să impună pe piață un nou cotidian — *Ultimul cuvânt* — printr-o campanie publicitară imensă (spoturi la televiziune de câteva ori pe seară la ore de vîrf timp de câteva luni, chiar cu o lună înainte de apariție). Aceasta nu a împiedicat cotidianul respectiv să falimenteze în mai puțin de trei luni de la apariție din lipsă de cititori.

Succesul enorm al FSN și al președintelui Hiescu din campania electorală din 1990 a fost atribuit în exclusivitate televiziunii. În realitate, cum am încercat să demonstrăm în capitolul consacrat mesajului, persuasiunea opoziției a eșuat nu din lipsă de canal de comunicare, ci pentru că cerea o schimbare de atitudine prea mare. Persuasiunea FSN a reușit pentru că a studiat temeinic publicul cărui i se adresa și i-a spus ce voia să audă: că totul va fi bine fără nici un efort.

În aceste condiții spațiul la televiziune, care a fost pîta unei continue lupte pentru influență, devenea important numai pentru cei care știau să îl folosească. Atunci cînd a apărut televiziunea alternativă SOTI, ea a avut de la început un public de dimensiunea cititorilor *României libere*, deoarece numai acesta era publicul care își dorea o televiziune alternativă. Singura posibilitate pentru SOTI de a cîștiga mai multă audiență ar fi fost să capteze publicul prin profesionalism, inclusiv prin emisiuni de divertisment superioare celor ale televiziunii naționale. Cum acest lucru nu s-a împlinit, SOTI îndrăgindu-se numai în persuasiune politică mergînd pînă la o propagandă insistență, audiența postului a mers în continuă scădere. Pentru înființarea postului manifes-taseră în 1990 sute de mii de oameni, și mai mult de zece făcuseră greva foamei. La desființarea sa cvasitotală prin mutarea de pe canalul doi al TVR pe frecvența limitată a postului Antena 1 București nu s-a înregistrat nici o reacție mai consistentă din partea societății civile.

La alegerile locale din februarie 1992, conform unui sondaj al CIS, cele mai numeroase informații au fost primite prin „discuții cu rude, prieteni, colegi” (43%). Pe locul doi veneau informațiile luate direct de la Televiziune (27%), urmată de presă (26%) la o diferență minimală. Pentru alegerile din 1990 nu avem din păcate un asemenea studiu. IRSOP, unica instituție profesională de sondaje existentă la acea vreme, a redactat un capitol despre informarea electoratului în care a omis să pună întrebările de bază ale domeniului. Dar pentru legislațiile din 1992, cei care au răspuns la un sondaj organizat de Oficiul de sondaje al televiziunii (metoda chestionarului prin poștă) și popularizat de Media Monitoring Institute din Marea Britanie (MMI) au arătat că sursa lor prioritară de informații electorale a fost televiziunea (40%), în comparație cu presa (8,2%) și radioul (doar 4,5%). Dintre cei care au urmărit campania electorală la televiziune, doar 31% au pus o bază absolută în informația TV, comparativ cu 26,5% care s-au încrezut relativ, 9,8% care au declarat că nu au depins de televiziune și un enorm procent de 32% nereșpondenți.

Diferența enormă între cei care s-au bazat pe informația orală la cele două tipuri de alegeri (doar 2% au răspuns că au utilizat surse de informare din afara mediei în stadiul MMI din septembrie 1992) se explică prin diferența generală dintre alegerile locale și generale și, de asemenea, prin felul în care televiziunea a înțeles să le acopere. La alegerile locale, întotdeauna informația locală, provenind din mediile în care *background*-ul candidaților este cunoscut, e predominantă. La fel, problematica este predominant locală. Televiziunea a avut proasta idee la alegerile din februarie 1992 de a difuza la ore de vîrf și pe tot teritoriul debateri locale sau programe citite de candidații locali. Conform unei anchete a CIS, majoritatea publicului nu a fost interesată să urmărească pe acei candidați care nu depindeau direct de votul său, deși un sondaj IRSOP din aceeași perioadă arată că majoritatea telespectatorilor au fost mai curînd mulțumiți de felul în care televiziunea a prezentat campania electorală. În campania electorală pentru legislație situația era mult diferită. Nu s-au mai votat candidați locali, ci partide naționale, chiar dacă personalitatea liderilor naționali a continuat să conteze enorm. Cunoașterea despre aceștia însă nu mai putea proveni din surse apropiate și familiare, ci numai de la televiziune. Ca atare, televiziunea a trecut din nou pe locul înfi ca sursă de informare. Conform unui

sondaj al CIS, informarea pentru alegerile din septembrie 1992 s-a făcut prin TV (68%), radio (45%), presă (18%), discuții la locul de muncă (5%). Conform unui sondaj al MMI efectuat la ieșirea din secțiile de votare, decisivă pentru opțiunea electorală a fost influența televiziunii (46%), urmată de presă (24%), radio (15%), opinia pur personală (17%) și opinia publică (5%). Conform aceleiași studiu, 48% au estimat că televiziunea a acoperit cel mai corect informația electorală, față de presă (34%) și radio (26%). În studiul menționat, femeile au avut încredere mai mare în televiziune, iar bărbații în presă. Televiziunea a fost continuu acuzată de opoziție că favorizează puterea. Într-o anchetă a IRSOP din decembrie 1990, 34% dintre respondenți erau de părerea aceasta, în vreme ce 45% erau de părerea că televiziunea nu este nici de partea puterii, nici împotriva ei; într-un alt sondaj din martie 1991, 49% considerau că televiziunea spunea în general adevărul despre situația din țară, iar 32% dimpotrivă; iar după un sondaj CIS, 31% considerau că emisiunea „Actualități” este părtinitoare. E limpede oricum că nimeni n-a rămas cu impresia că televiziunea ar favoriza vreun moment opoziției...

Avantajul televiziunii ca agent de persuasiune nu este numai cel al marii credibilități căpătate la revoluție, ci și acela al răspândirii ei mult superioare celorlalte organe media. Conform Comisiei Naționale de Statistică, în România sînt 61,9 televizoare la o sută de cămine, față de 93,1 aparate de radio. 79% dintre deținătorii de televizoare și 86% dintre cei de radio își plătesc anual taxa (conform unei anchete asupra bunurilor de utilitate casnică al Comisiei Naționale de Statistică din 1991). O anchetă a IRSOP a evidențiat că 75% dintre români urmăresc zilnic televiziunea, față de 66% radioul. 27% citesc zilnic cotidiene, și numai 6% săptămânale (IRSOP, iulie 1991). O alta mai recentă a Mediameetrie (dar numai în capitală) a indicat o audiență de 81,9% a TVR în mai 1994, față de 34% a TVR 2, 22,3% postul comercial Antena 1 și 14,8% SOTI (care ulterior a pierdut dreptul de a mai emite pe frecvența canalului 2 și a trecut pe cea mai greu accesibilă a Antenei 1). În zilele săptămînii aduși se uită în medie 2,7 ore la TV și ascultă trei ore radioul (IMAS, 1992). Dintre emisiunile curente, „Actualitățile” (jurnalul informativ de seară) au cea mai largă audiență (788 de opțiuni din 1112), urmate la o distanță considerabilă de filme artistice (448), emisiuni sportive (228) și Teledicționarul (116) (IRSOP, 1992). Deși 74% din public s-a declarat interesat de campania

electorală televizată pentru alegerile locale (cele generale din același an aveau să trezească un interes chiar mai mare), majoritatea a urmărit sub 30 de minute zilnic din programul electoral al TVR, iar 62% nu au urmărit nici programele stațiilor locale de televiziune existente.

Acest lucru dovedește un fapt important în bătălia pentru influență. Programele propriu-zis electorale, deci acelea în care televiziunea are rolul unui simplu intermediar, sînt mult mai puțin interesante și eficiente în formarea de opțiuni decît emisiunile proprii ale televiziunii despre actorii electorali, de exemplu „Actualitățile”, care au de departe cea mai mare audiență. În 1990 aceasta a fost emisiunea decisivă pentru formarea de opțiuni, aceasta fiind totodată anul în care ele au fost cele mai neprofesioniste și partizane, fiind redactate în continuare de crainicii care citeau și ultimele mesaje ale lui Ceaușescu. Ulterior, ei au fost fie trecuți pe linie moartă, fie avansați la Studioul TV al guvernului, la departamentul de publicitate ș.a.m.d. Lor le-a urmat o generație mult mai profesionistă (Radu Coșarcă, Anca Toader, Gabriel Giurgiu). Că miza era totuși prea mare s-a văzut imediat, prin destituirea de la șefia „Actualităților” a cuplului Coșarcă-Giurgiu pentru acoperirea nepartizană a unui eveniment nec electoral, vizita regelui Mihai de România.

Televiziunea ca simplu intermediar a contat infinit mai puțin decît televiziunea ca emițător, ceea ce ea nu a încetat să fie, deși din ce în ce mai puțin. În 1990, crainicii ceaușuși comentau liber manifestațiile de protest, condamnându-le ca și pe cele din decembrie 1989. În campania electorală televiziunea a jucat un rol șters. Deși distribuția minutelor între partide sau candidați a fost, mai ales în 1990, favorabilă partidului de guvernămînt (cu excepția localelor, unde timpul a fost distribuit egal între partide, și corespunzător între candidații independenți), emisiunile electorale erau formale și veneau doar în completarea celorlalte emisiuni TV despre candidați sau partide, fie înainte de campanie, fie în timpul campaniei, dar în emisiuni precum „Actualitățile”. Pentru alegerile din 1992, în care timpul între formațiunile politice a fost distribuit relativ echitabil, există un foarte conștiincios studiu, cel al MMI, care arată că președintele în funcție a fost tot timpul favorizat de către televiziune. Astfel, în turul întâi, la care participau șase candidați, președintele Iliescu i s-au atribuit 22,4% din timpul total acordat la „Actualități” știrilor despre candidații prezidențiali, față de 15,5% lui Emil Constantinescu, principalul

oponent. În jurul al doilea, când cei doi au rămas singuri, diferența a crescut aproape exponențial, 85,1% față de 14,9%. Paroxismul a fost atins la data deschiderii anului școlar și universitar, când redacția de la „Actualități” a preferat să dea imaginea președintelui la o școală provincială celei a oponentului său, înfrâmpător președinte al Consiliului Rectorilor, deschizând anul la cea mai importantă și mai veche instituție de învățământ superior românesc: Universitatea din București.

Televiziunea — radiografia unei obsesii naționale

Una dintre nedumeririle cel mai serioase ale observatorilor străini privind televiziunea română era abdicarea de la profesionalism a ziariștilor ei. În studiul MMI asupra reflecției campaniei electorale pentru generalele din 1992 la televiziune și radio, Radio București era remarcat pentru obiectivitate și profesionalism, în vreme ce TVR era criticată pentru lipsă de profesionalism, dar și abdicare de la funcția sa educativă, considerându-se că la penetrația sa extraordinară televiziunea ar fi trebuit să facă mult mai mult pentru a explica importanța alegerilor și miza lor. Patru ani după Revoluție, Televiziunea continua să nu aibă nici o bază legislativă de funcționare, pretinzând că este când televiziune de stat, când națională, când publică, când autonomă ș.a.m.d. A fost nevoie de greve ale Sindicatului Liber din TVR mergând până la întreruperea emisiilor pentru ca, în sfârșit, în prima parte a lui 1994 o lege de funcționare a societății de radio și televiziune, chiar dacă imperfectă, să fie trecută prin Parlament.

Din acest punct de vedere instituția televiziunii, vitală pentru putere, pare să fi fost tratată întotdeauna de către aceasta cu o neglijență pe care am putea-o chiar numi indolență, dacă în spatele ei nu ar fi stat probabil un plan precis. Numiri aberante din punct de vedere profesional, persistența unor pensionabili în funcții importante și cerând maximum de dinamism ale administrației, superficialitatea controalelor financiare care ar fi putut imediat demonstra administrarea catastrofală și sinucigașă a unei întreprinderi potențial rentabile, toate acestea, oricât ar fi fost România post-revoluționară o societate a incompetenței, nu aveau cum să fie întâmplătoare. Nici arminarea la nesfârșit a legii televiziunii și proiectele aberante care au circulat nu puteau fi un simplu accident.

Realitatea a fost că puterea a profitat de pe urma acestei situații confuze. A fost bună o televiziune fără suport legislativ, deoarece altfel nu ar mai fi fost posibil să se facă numiri aberante în fruntea ei (de genul lui Paul Everac, dramaturg comunist fără nici o experiență în domeniul audiovizual, sau Dumitru Popa, vechi profesor la Academia de cadre a PCR „Ștefan Gheorghiu” și secretar de stat în Departamentul informațiilor în guvernul Văcăroiu). A fost de asemenea profitabilă o televiziune săracă, deoarece una care ar fi început să se întrezeze financiar ar fi devenit repede din ce în ce mai autonomă și mai preocupată de interesele ei înaintea intereselor puterii; de o televiziune cu un personal supranumeric, chiar dacă, inevitabil, prost plătit, ca asupra capului unor largi categorii de salariați să poată afirma oricând amenințarea șomajului; de o televiziune condusă de o administrație coruptă (toate anchetele Gărzii financiare în televiziune au avut concluzii defavorabile, fără a avea și o urmare concretă), pentru că un funcționar corupt este mult mai ușor de manipulat; de o televiziune în care nivelul profesional să fie subcalitativ, deoarece un prost profesionist, care se știe atacabil, se va emancipa mult mai greu decât un profesionist adevărat.

Impasul televiziunii din societatea românească post-revoluționară nu a făcut însă decât să reflecte impasul societății, cum era și firesc. Într-o societate de masă, cum a fost în mare măsură România post-totalitară, nu există centre de opinii veritabile diferite a căror competiție să creeze mijlocul de comunicare cel mai avansat: discuția. Rolul televiziunii într-o societate de acest tip ar fi fost să fie amplificatorul acestei discuții. Rolul ei într-o societate de masă este însă acela de a se constitui într-un instrument unilateral între elementul activ — manipulatorii de opinie — și elementul pasiv — telespectatorii care recepționează propaganda. În acest caz televiziunea devine ceea ce Wright Mills a denumit prin sintagma *formal media*.

Lucrul acesta a devenit mai evident în intervalele în care s-a încercat mascarea sa. Din 1993, de exemplu, televiziunea a avut aerul că încearcă să prezinte mai multe puncte de vedere. În realitate nu s-a încercat pe această cale decât legitimarea punctului de vedere al autorității prin alăturarea formală a altor puncte de vedere. Așa s-a întâmplat de exemplu la un popular *talk-show* de pe canalul doi, „Veniți cu noi pe programul doi” (realizator Mihai Tatulici), având ca subiect protejarea minorităților și a drepturilor omului. Principalii invitați au fost însă reprezentanții unor

formațiuni extremiste și xenofobe, sprijiniți de secretarul general al guvernului, care au pus la zid pe reprezentanții minorităților cu pricina — aflați, bineînțeles, în minoritate. O altă încercare, a realizatorului profesionist Victor Ionescu, de a face o tribună a comentatorilor politici creditați de public a fost o răsunător eşec, el fiind obligat să încalce opțiunile publicului, reflectate lesne în tirajele gazetelor, și să invite o dată pe Ion Cristoiu, editorialist cu șase sute de mii de cititori, și a doua oară pe Adrian Riza, supraviețuitor al propagandei staliniste și redactor-șef al gazetei *Timpuț în șapte zile*, cu un tiraj sub șase mii de exemplare. Pentru a se scuza, Victor Ionescu a afirmat ulterior că a primit scrisori din partea publicului cu preferințe pentru Adrian Riza, toate purtând ștampila aceleiași unități militare.

Capitolul la care televiziunea și-a păstrat avantajul zdrobitor, datorită căruia a putut mereu surmonta orice fel de critici, oricât de întinse, a fost divertismentul, unde s-a dovedit mai puternică decât toată presa, radiourile, cinematografele și teatrele la un loc. Seriajul de televiziune „Dallas”, de exemplu, a fost vreme de doi ani cea mai populară emisiune după „Actualități”. Este semnificativ de altfel faptul că Paul Everac a fost schimbat nu pentru că își propaga de la tribuna televiziunii opiniile naționaliste, xenofobe și anieuropene, ci pentru că a ratat programul de divertisment de revelion, unul dintre cele mai urmărite. În urma protestelor concretizate prin numeroase scrisori și telefoane afit la ziare și televiziune, cît chiar la organele statului, schimbarea afit lui Everac, pe care Consiliul Europei o cerea de un an, a fost în sfîrșit operată.

Puterea televiziunii nu a fost — deși ea a consuit tot timpul aproape o obsesie națională — decât slăbiciunea societății și a membrilor ei. Ce a dezvoltat televiziunea la maximum, profitînd perfect de pe urma sa, a fost dorința evazionistă a telespectatorilor săi. Aceasta nici nu se putea compara, ca amploare, cu dorința de adevăr, de informare, de obiectivizare etc. Poliția s-a plîns odată că în timpul serialului „Dallas” se dădeau cele mai multe spargerii, nimeni nedezlipindu-se din fața televizorului chiar dacă se auzea zgomot. E o bună sinteză a situației. În toți anii postrevoluționari românii și-au uitat de necazuri și au întors spatele solicitărilor sfîjnitoare, cufundîndu-se în divertismentul ieftin oferit de televiziunea națională. Orice sondaj lunar al televiziunii privind audiența diferitelor emisiuni dovedește cu prisosimță aceasta.

MECANISME ALE COMUNICĂRII PERSUASIVE ÎN SISTEME PRIVATE DE LIBERTATE

Scopul fundamental al lumii totalitare este persuasiunea prin reeducare, ceea ce Schein, Schneider și Barker au numit într-un studiu din 1961 drept „persuasiune coercitivă”¹. Aceasta se realizează prin „completul control pe care experimentatorul călău îl are asupra sistemului de comunicare al victimei sale ca și asupra mecanismului distribuției pedepsei-recompensei”². Experimentul poate fi considerat reușit atunci cînd subiectul va accepta teza experimentatorului, considerînd sincer că aceasta este umarea unei alegeri libere și nu a unei constrîngerii. În procesul autentic de persuasiune coercitivă rolul autentic îl are sugestia, și nu constrîngerea, deoarece mecanismul care trebuie declanșat este un mecanism inconștient. Un torționar chinez i-a spus lui Jean Pasqualini, prizonier într-un lagăr maoist: „Cei care se slujesc de tortură sînt mai slabi decît victimele lor. Noi, dimpotrivă, sîntem mai tari ca voi, iar metodele de care ne slujim sînt de o sută de ori mai eficace.”³ Mărturisirea este crucială și ne dezvăluie un adevăr fundamental despre lumea totalitară, în care suferința este doar un mijloc, și nu un scop. Scopul primordial și de căpetenie al acestei lumi este însă cel pedagogic: ideologia totalitară vrea cucerirea sufletelor, și nu doar schimbarea lor, iar propaganda pusă în slujba ei, remarcă Arendt, este singura care vizează transformarea reală și profundă a naturii umane.⁴ Intellectului călău din romanul lui George Orwell, 1984, spulberă în mod explicit iluzia lui Winston că a fost adus în Ministerul Dragostei doar pentru a fi pedepsit pentru faptele sale. „Partidul

¹ Cf. Secord și Backman, *Social Psychology*, McGraw Hill, p. 221.

² *Idem*, p. 222.

³ Jean Pasqualini, *Prisonnier de Mao*, Gallimard, 1973.

⁴ Hannah Arendt, *Le Système totalitaire*, Seuil, cap. „La propagande totalitaire”.

nu este interesat de faptele pe față", spune el, „gândurile sînt ceea ce ne interesează. Noi ne distrugem adversarii doar accidental. Noi îi schimbăm.” Această doctrină idealistă este de multe ori însă dată uitării de slujitorii puterii totalitare, simpli slujbași sau tortionari instincțivi. Dar nu întotdeauna. În amintirile sale din lagăr Bruno Bettelheim povestește, de exemplu, următoarea istorie: într-un lagăr de muncă nazist, doi prizonieri sînt depistați de un ofițer gardian că își ușurează munca, alegînd numai pietre ușoare. Ofițerul va porunci altui deținut — care se întîmplă să fie un nobil polonez — să sape o groapă și apoi să-i îngroape de viu pe cei doi. Aristocratul polonez refuză, și atunci gardianul îi poruncește să intre în groapă el însuși. Cei doi se vor supune ordinului de a-l îngropa pe binefăcătorul lor fără discuții. Ofițerul intervine înainte de desăvîrșirea lucrului, ordonă dezgroparea nobilului și îi cere din nou să îngroape pe cei doi. De data aceasta el va executa ordinul.⁵

A fost încercată persuasiunea coercitivă și în România, în perioada totalitarismului comunist? Răspunsul este evident afirmativ, și de astăzi mai mare greutate cu cît de abia după eliberarea din 1989 s-au putut constata urmele acestei reeducări, fără ca o evaluare completă a distrugerii să fi fost făcută pînă astăzi. Între mecanismele cele mai cunoscute ale persuasiunii coercitive sîngural identificat în România ar fi cel descris teoretic de Anna Freud și M. Balint, al „identificării cu agresorul” (V. Dem. Zamfirescu, 1992). Dincolo de prelungirile experimentului Pitești la care se referă psihologul menționat și în alte închisori staliniste, cam în aceeași perioadă, reeducarea mai este descrisă pe larg și în cartea memorialistică a lui Constantin Noica, *Rugați-vă pentru frațele Alexandru* (publicată de editura Humanitas în 1990). În realitate noi credem că doar în acest ultim caz s-a încercat o adevărată persuasiune coercitivă — care a și dat rezultate — în vreme ce în cazul Pitești este vorba de predominanța torturii asupra persuasiunii, „experimentul” fiind finalmente ratat. Dar oare nu putem vorbi de persuasiune coercitivă la scara întregii societăți, identificînd în vreun fel urmele ei după dispariția sistemului totalitar? Să discutăm aceste situații în ordine.

⁵ Bruno Bettelheim, *The Informed Heart*, Penguin Books, London, 1971.

„EXPERIMENTUL” PITEȘTI

Modelul de la Pitești pare copiat după cel chinez, mai cu seamă prin utilizarea ca tortionari ai celorlalți deținuți: totuși el este diferit, în esență, și pare inspirat mai curînd de modelul sovietic, în URSS dominînd la acea vreme cultul generalizator al rolului reflexului condiționat în viața psihică.⁶ Chinezii au încercat și ei, de altfel, spălări ale creierului mai brutale, dar au renunțat din cauza rezultatelor sale inferioare procedeeilor mai subtile.⁷ Reeducarea brutală pare să nu dea rezultate decît în prezența sistemului coercitiv și/sau a fricii exercitate de acesta. Dimpotrivă, cei tratați cu metode mai subtile devin, după eliberarea din lagăr, propagandiști ai maoismului în Europa, iar foștii lor gardieni devin în amintirile lor „duhovnici” și „educatori”.

Nimic din toate acestea nu se întîmplă în posteritatea Piteștilui. Acesta este fie trecut sub tăcere sau mai crîncenă de către participanți, fie amintit ca un lăcaș al groazei. Chiar dacă reeducaților li se interzice amintirea trecutului mai îndepărtat, amintirea reeducării în sine era imposibil de suprîmat. Nu putea fi vorba de convingere, ci numai de impunerea unui punct de vedere și de cedare în fața forței: nimic din ceea ce poate fi convingător nu necesită o brutalitate atît de groaznică și o supraviețuire în fond nesfîrșită. Identificarea cu agresorul rămîne la Pitești exterioară și conștientă, nu este deci o identificare veritabilă, deoarece „este o eroare faptul că emulația conștientă poate duce cumva la identificare inconștientă”⁸. Pare deci mai întemeiat să afirmăm că la Pitești a fost vorba de un simplu dresaj pe baza mecanismului reflexului condiționat decît de o completă persuasiune coercitivă. Și, ca la orice dresaj, efectul — reflexul condiționat — dispare dacă nu este întărit. El este mult mai puțin durabil în timp decît persuasiunea veritabilă. Majoritatea celor de la Pitești și-au revenit, puțini continuînd să aplice comportamentul din închisoare și în condițiile lipsei de supraviețuire. Din acest punct de vedere se poate afirma că agresivitatea lor — care a fost generală, supraviețuitorii afirmînd că nimeni nu a scăpat

⁶ Secord și Backman, *op. cit.*, cap. „The Persuasive Coercion”.

⁷ *Idem*.

⁸ Campbell, J. și Hinsie, L., *Dictionary of Psychiatry*, Oxford University Press, 1971.

cu viață decât acceptând să tortureze pe alții — nu a fost o agresivitate veritabilă, ci ceea ce Erich Fromm numea *conformist aggression*, o pseudoagresivitate, „obediință ca urmare a nevoii de a se conforma”⁹. Că la acest tratament subiecții au reacționat diferit, este, iarăși, cum nu se poate mai firesc. O parte — destul de mică — dintre reeducați au dovedit ulterior că aveau o veritabilă vocație de călăi, cum este cazul lui Cornel Pop, relatat de Dumitru Bacu, în lucrarea sa despre Pitești. Ceea ce debutează ca o necesitate de adaptare la toată lumea ajunge la unii subiecți să mobilizeze o agresivitate preexistentă în stadiul latent.

Dacă „identificarea cu agresorul” nu s-a produs totuși la Pitești, atunci a avut loc un alt proces de adaptare inconștientă înfățișat frecvent la subiecții supuși persuasiunii coercitive. Este vorba de *ritualization of belief*, ritualizarea credinței, a convingerilor. Acest mecanism de apărare acționează ca „o cale de a îmbilnzi realitatea”¹⁰. Mecanismul se declanșează în condițiile în care forța care are control asupra persoanei îi cere să accepte credințele și atitudinile aprobate pentru a putea supraviețui sau funcționa adecvat. Individul reușește prin acest mecanism să-și controleze atât expresia exterioră, cât și expresia cea mai intimă a credințelor sale, refuzând valorile din sistemul său individual care nu sînt permise de autorități și permițându-le doar celor adecvate, „aprobate”, să iasă la iveală. Acesta este poate cel mai general proces înfățișat în cadrul persuasiunii coercitive. La Pitești îl înfățișăm într-o formă extremă, dar se poate afirma că întreaga populație care a trăit în regimul totalitar a suferit într-un grad mai mult sau mai puțin important consecințele acestui sindrom de adaptare.

SECHELELE SOCIETĂȚII POST-TOTALITARE

Identificarea cu agresorul sau cu opresorul, ca să revenim la termenii societății comune, din afara închisorilor unde agresivitatea putea fi mai lesne personalizată, este o trăsătură pe care o putem înșă regăsi și în societatea post-totalitară. Când anume a început acest fenomen este dificil de precizat. Poate mai important ar fi

⁹ Erich Fromm, *The Anatomy of Human Destructiveness*, Fawcett Green, 1975.

¹⁰ Cf. Secord și Backman.

să ne întrebăm dacă societatea totalitară, în ansamblul ei, poate fi considerată o închisoare și asimilată deci unui sistem privativ de libertate. Părerile noastre este că se poate afirma acest lucru imediat după închiderea și controlul granițelor din 1948. Ulterior, alte forme care aveau să restrîngă și mai mult libertatea individuală aveau să se dezvolte și să se modifice de la o epocă la alta. Astfel, după război, cînd oamenii aveau încă o oarecare independență materială, lichidarea acesteia a fost pînta primordială a regimului opresiv. Paralel, una dintre cele mai eficiente forme de luptă contra unei opoziții potențiale și totodată de dezvoltare a unei psihologii de pușcăriași la nivelul populației obișnuite a fost așa-numitul control al spațiului locativ, mecanism descris foarte bine de Adriana Georgescu în cartea ei memorialistică *La început a fost sfîrșitul*. Ulterior oamenii au devenit tot mai dependenți material, „bugetari”, cum se spunea pe atunci, și membri în fel de fel de organizații care le limitau autonomia ca persoane individuale. Crearea FDUS (Frontul Democrației și Uniunii Socialiste) ca formă de încadrare a tuturor celor neîncadrați avea să constituie lovitură finală dată celor care evitaseră pînă atunci să intre în partid, deși organizația nu a mai avut din fericire în față decît cîțiva ani de existență formală.

Putem deci afirma cu destulă convingere că România totalitară, aproape în întregul ei (fac de exemplu excepție țărani din regiunile necolectivizate care obișnuiau să glumească spunînd că în rest e România socialistă, iar la ei e România liberă), poate fi asimilată unui sistem privativ de libertate chiar pentru populația care nu se afla în închisorile sau lagărele de muncă propriu-zise. Se adaugă la aceasta și supravegherea extraordinară a Securității, dar mai ales convingerea populației că această supraveghere era atât de formidabilă. (Aici Michel Castex se înșală cînd afirmă că frica a fost atât de mare încît a făcut treaba celor doar zece mii de ofițeri de Securitate. După mărturia generalului Pacepa acestora li se mai adăuga un informator la șapte români.)

Spuneam deci că nu putem stabili cu precizie momentul în care a început identificarea. În a doua jumătate a anilor optzeci, Mihai Botez nota deja că „afta i s-a explicat omului simplu că (...) el este stăpînul țării, încît țărănul devenit muncitor industrial se simte purtător al progresului și solidar cu liderii comuniști, care, în definitiv, sînt cam ca el. Abuzurile și aroganța liderilor, deși îl revoltă, îl și liniștesc. Instinctiv, omul simplu ar face proba-

bil ca acești lideri de ar avea și el puterea fără control pe care o au ei".¹¹ Observația a fost confirmată de prima serie de grupuri focus realizate de noi în martie 1992, la care tematica liderului ideal, ca și a liderilor mai cunoscuți, a fost una dintre principalele aduse în discuție. La una dintre întrebările proiective ale ghidului de discuție, membrii unui grup de țărani (bărbați) au descris partidul pe atunci la putere și votat de ei (FSN) ca pe un tip splicuit, deși nu prea curat, care umblă să se îmbogățească, înaintea a fost "tot pe la primărie sau UTC", și care îi privește de sus, ba chiar îi ia "de fraieri". La întrebarea moderatorului de ce ar vota o astfel de persoană, membrii grupului au răspuns: "Păi dacă e de al nostru, ce să facem?" Iar la un alt grup, de femei (muncitoare), una dintre interlocutoarele noastre a formulat acest sentiment și mai clar, spunând: "E ca atunci când ai un bărbat rău. E bețiv și te bate, dar nu poți decât să sperii c-o să se îndrepte, că doar e al tău, n-ai ce face, nu poți să-l schimbi." Același grup de femei muncitoare care au declarat moderatorului că așteaptă o mare schimbare, dar se pregăteau să voteze în alegerile următoare pe cine votaseră și în precedentele, întrebate de unde va veni atunci schimbarea, au spus: "Păi poate vor fi mai buni cu noi de data asta, că doar sînt ai noștri."

Una dintre marile erori ale opoziției politice din România a fost să nu identifice la timp această recunoaștere ca *self* a fostului lider comunist și să-și construiască două campanii electorale pentru prezidențiale bazate pe prezumția că electoratul nu va vota pentru Ion Iliescu dacă i se va spune că acesta e un fost lider comunist. În prima campanie, cea pentru prezidențialele din 1990, greșeala enormă a fost de a opune ca adversari lui Ion Iliescu două personalități politice care lipsiseră din România vreme îndelungată și în care electoratul nu se recunoștea. La drept vorbind, Radu Cârpeanu nu arăta afit de mult ca un român întors din exil, dar arăta ca unul al vechiului regim, ceea ce este tot un fel de a spune din afară. Pentru electoratul românesc din 1990, vechea Românie era o țară străină. Cea familiară lui, pe care o alegea cu toate slăbiciunile ei, care nu îi erau necunoscute, dar pe care le prefera cum preferă omul simplu îndeobște răul cunoscut, era o Românie populată de gestionari hoți și activiști

¹¹ Cf. Mihai Botez, *Românii despre ei înșiși*, Editura Litera, București, 1992.

arbitrari, dar poate capabili (în mai multe grupuri focus din 1992 interlocutorii au afirmat că Iliescu este om capabil și cu „experiență” de conducere ca fost prim-secretar de partid), cu o putere practic nelimitată, care putea într-un moment de bună dispoziție să facă justiție omului de rînd.

La al doilea rînd de prezidențiale, din 1992, opoziția a avut inițial intenția de a proceda altfel, dar demersul ei tactic nu a fost coerent pînă la capăt. Alegerea ca și candidat a lui Emil Constantinescu, profesor universitar și fost secretar al B.O.B. la facultatea sa, era menită să arate electoratului că opoziția nu numai că nu va persecuta pe foștii membri de partid, dar este gata să integreze pe oricine vine în rîndurile ei, indiferent de trecut, și să-l promoveze chiar în cea mai înaltă poziție. Din păcate, atunci cînd a început campania electorală această tactică a fost dată uitării și împotriva președintelui Iliescu a fost iarăși dezgropat arsenalul anticomunist din timpul manifestației din Piața Universității, principala acuza care i s-a adus fiind din nou cea de fost membru al CC al PCR, deși mai multe cercetări, printre care cea a IMAS „România: Realitatea politică azi”, la care contribuiseră și investigațiile noastre de grup, arătasera că trecutul comunist nu este, în ochii electoratului, un handicap pentru un lider. În acest caz, ce să mai înțeleagă electoratul căruia i se oferea ca alternativă de data aceasta nu un anticomunist fost deținut politic ca Radu Cârpeanu, ci un fost comunist de circumstanță ca Emil Constantinescu? Pe de o parte o apropiere, pe de alta o diferențiere care nu își mai avea locul, căci Ion Iliescu avea dreptate atunci cînd i-a spus lui Emil Constantinescu la înflinirea televizată finală: „poporul român are de ales între doi foști comuniști.” Diferența între un secretar de partid pe facultate și un membru al nomenclaturii, de altfel cu excelență reputație, ca Iliescu, era prea fină ca să poată fi făcută de electorat, și la drept vorbind insuficient de semnificativă pentru orice observator imparțial.

Sînt exemplele invocate cazuri de identificare cu opresorul? Noi am spune că da. Tot Mihai Botez citează din interviurile realizate de el pentru lucrarea *Românii despre ei înșiși* nenumărate exemple de „ritualizare a credinței”, privind anumite locuri comune despre România ateistică sau despre regimul comunist, care nu mai par urmări directe ale îndoctrinării, ci opinii proprii ale interlocutorilor săi.

În investigațiile noastre de grup au fost de asemenea unii, deși o minoritate, care au afirmat la adresa foștilor deținuți politici că „trebuie să fi făcut ei ceva din moment ce au fost închiși”. A devenit de asemenea celebră o emisiune de televiziune „Reporter '90” în care puteau fi auzite comentariile directe ale trecătorilor, la desumarea umelor frunțașilor comuniști din mausoleul Eroilor din București pe care îl uzurpaseră. Majoritatea trecătorilor, cu excepția unui fost deținut politic, exprimasem aceleași sentimente ca participanții la focus-group citați mai sus și păreau înclinați mai curând să considere evenimentul un gest de răzbunare politică decât o redare a justiției. Un fel de a spune, de fapt, că publicul nu îi considera vinovați pe Gheorghiu-Dej, primul prim-secretar comunist, și pe acoliții săi, vinovate fiind „vremurile” și Occidentul. Această adevărată obsesie românească a Occidentului care a abandonat România pe mâna Sovietelor (deși, așa cum au subliniat observatorii ca profesorul Ghiță Ionescu, Occidentul nu avea nici o obligație particulară față de România, și Anglia nu putea în nici un caz elibera un teritoriu deja ocupat de Armata Roșie) este un alt exemplu de succes al persuasiunii comuniste. Este practic acceptarea antioccidentalismului comunist într-o formă integrată și mai apropiată valorilor proprii. Occidentul este culpabilizat nu pentru că este „capitalist”, cum afirmă propaganda, ci pentru că nu ține seama de alții când este vorba de a-și realiza interesele, lăsând pe români în voia soartei. Nu am discutat cu nici un român care să se culpabilizeze pe sine sau poporul român pentru vina de a fi declarat sub regimul Antonescu război Aliatilor (nu URSS, ci chiar Angliei și SUA). Se poate replica aici că aceste împrejurări au fost uitate, în vreme ce pactul de la Yalta între Churchill și Stalin, nu. Tocmai aici stă perversitatea propagandei comuniste, care a reamintit în orice circumstanță pactul de la Yalta trecând sub tăcere restul. În 1990, o întregă armată de propagandiști s-a pus în slujba cauzei antioccidentale. Lucrul este cu atât mai limpede cu cât acești foști adulatori ai lui Ceaușescu, de genul unui Dan Zamfirescu, de exemplu, servesc cauza reabilitării marelui Antonescu, fără a aminti vreun moment că acesta a declarat război aliaților, dar popularizând pactul de la Yalta și așa-zisa trădare a Occidentului prin toate mijloacele. Și astfel propaganda își atinge pe deplin scopul final: mai cu seamă că, deși nimeni nu condamnă pe față Occidentul că este capitalist, se subînțelege că această manieră de a-și urmări doar interesele proprii sacrificând pe ceilalți este proprie orânduirii capitaliste și lumii economiei de piață. Tema a fost foarte dezvolt-

ată de propaganda iliesciană. Ostracizat de Occident pentru metodele brutale folosite față de opoziții săi, președintele Iliescu a dezvoltat un contradiscurs care se referea la faptul că, așa cum o pot dovedi exemplele „istorice” (desigur, iarăși Yalta), Occidentul își urmărește doar propriul interes. Conform acestei teorii, capitaliștii occidentali nu vin să investească în România nu pentru că nu ar avea încredere în noua economie de piață implementată de guvernul de la București, ci pentru că nu ar putea câștiga destul. Tema a fost reluată frecvent de către interlocutorii noștri în grupurile focus. În general, nimeni nu ar accepta ideea ca antioccidentalismul este urmarea propagandei, el fiind dezvoltat ca un discurs propriu de către subiecți. Este un caz perfect de *ritualization of belief*.

Dar, desigur, nu este singurul. Un altul este acela al vieții grele de dinainte de război, de care comunismul a „scăpat pe oameni”. În grupurile noastre am avut doar de două ori oameni mai vârstnici de șaptezeci și cinci de ani, care au fost capabili să citeze prețurile alimentelor din perioada respectivă și să le spună celorlalți că în realitate traiul era înfinit mai ieftin decât în perioada post-totalitară și mai abundent în produse decât în cea comunistă. În ambele cazuri, vorbitorul a fost întrerupt și conțrăzis de către interlocutorii săi mai tineri, care păreau convinși de contrariu și îi îndemneau să-și răscrolească memoria în căutarea unor amintiri care să corespundă imaginii lor. Cei mai vehemenți în sprijinul acestor „pseudoamintiri”, în realitate clișee ale propagandei comuniste, sînt cei care au fost la vârsta educației școlare în timpul stalinismului românesc, oameni în jurul vârstei de șaiszeci de ani, care aduc în sprijinul unor amintiri despre perioada dinainte de război pe care nu au cum să le aibă, fiind copii în primii ani de viață pe atunci, autoritatea experienței lor „directe”. Aceștia devin chiar lideri de opinie, mai ales în mediul rural, pe temeiul acestei false experiențe directe, ca un bătrîn țăran din grupul efectuat de autor în 1994 în satul Galbenu (jud. Brăila), care afirma că regele „a fugit din țară alungat de popor, ca și Ceaușescu”. Grupul era mai degrabă înclinat să-l creadă, și în orice caz nu-l contrazicea, pînă cînd a ieșit la iveală că bătrînul „lider de opinie” participase ca adolescent la colectivizare, fiind deci un bătrîn comunist. În orice caz, oameni cu o experiență de viață mai lungă decât a sa nu mai trăiau la acea vreme în sat, și oricare dintre membrii grupului făcea afirmații de genul „liberalii de dinainte de război au fost chiar mai răi decât comuniștii”, cu credința că afirmă acest lucru din proprie convingere și nu ca

urmare a procesului de îndoctrinare la care fuseseră supuși. Un caz și mai semnificativ s-a produs într-un alt grup de pensionare, efectuat în aprilie 1994 la Iași, când o bătrână țărăncă din împrejurimile orașului, cea mai în vârstă din grup (65 de ani), a afirmat că îi e teamă de o eventuală revenire a regelui Mihai deoarece atunci „s-ar întoarce iarăși toată mizeria și relele de pe vremea aceea”, mărturisind însă ulterior că la abdicarea forțată a regelui și plecarea sa din țară pînsese foarte mult, laolaltă cu toată familia și colegii ei din adolescență. Întrebată cum de pînsese după un rege aflat de rău și de a cărui întoarcere se temea aflat de mult aproape cinzeci de ani mai tîrziu, nu a fost capabilă să furnizeze o explicație. În realitate, dată fiind tinerețea ei la acea vreme, este foarte probabil că singura experiență autentică era cea a arințirii lacrimilor la plecarea regelui. Restul credințelor privind „relele” din timpul monarhiei, pe care le prezenta ca fiind ale sale, erau urmarea internalizării clișeeilor propagandei antimonarhiste din tinerețea ei, reactualizate după 1990, când propaganda antimonarhistă a redevenit paroxistică.

SINDROMUL FRATELUI ALEXANDRU

În lucrarea memorialistică despre detenția sa, filozoful Constantin Noica povestește la un moment dat următoarele: „toți ceilalți colegi de detențiune erau supuși unei reeducări. În aparență reeducarea era foarte blajină, în fond însă era gravă pentru conștiința oamenilor”. Cît de gravă era în subtilitatea ei această reeducare realizăm și din faptul că Noica își imaginează că toți ceilalți erau supuși reeducării și numai el nu. În realitate, tratamentul la care a fost supus ar fi trebuit să-l facă suspicios: primește hîrtie și creion, cărți — operele complete ale lui Marx și Engels, în care găsește pagini „tulburătoare”, învață limba rusa pe care o găsește „extraordinară”, ba chiar, într-o paralelă fonetică, superioară altor limbi. Cei care l-au închis sînt „frații Alexandru”, învingători de care trebuie să ne fie milă. Încet-încet, fratele Alexandru se materializează luînd chipul concret al comandanților închisorii, idealizați puternic de Noica, pînă la a fi considerați mai buni decît el însuși. Prizonierul începe să pîngă de remușcare după ce un ofițer îi reproșează că a spus că nu mai are patrie tocmai în momentul în care ei, comuniștii români, făceau atîtea eforturi să elibereze această patrie de sovietici...

Cazul Noica pare să fi fost unul relativ facil pentru reeducatori. Cea mai mare parte din reeducare, aparent din necesitatea intelectuală de a obiectiva permanent realitatea, de fapt în încercarea de a-și proteja eul narcisic puternic amenințat de situația de totală dependență în care se afla, a făcut-o deținutul singur. Fenomenul de ritualizare a credinței este aici mult mai șters. Noica nu își refulează valorile anterioare experienței, ci le utilizează ca un fundal perfect pentru noua imagine a lumii care i se impune, le citește după un alt cod. Toată știința intelectuală a victimei este pusă în slujba adevărului călăilor. Deja scrisoarea adresată lui Emil Cioran, aflat la Paris, *Lettre à un ami lointain*, poate fi considerată o mostră de succes desăvîrșit al persuasiunii coercitive. Autorul încearcă să justifice în acest text starea în care se afla, ca și cum aceasta ar fi urmarea unei alegeri libere, și nu impusă de forțe exterioare, mergînd pînă la a afirma că „ni se pare acum că omului nu-i e proprie libertatea, ci necesitatea; că el se ridică nu împotriva celui care-i ia libertatea, respectiv libertățile, ci împotriva celui care-i ia necesitatea, sensul de viață necesar, sau chiar, dacă preferați, cu libertățile voastre, nonsensul de viață necesar”. În acest text al lui Noica lumea victimizată în care trăiește devine una cu cel care o violează, cu agresorul ei. Autorul se identifice cu acesta atunci cînd afirmă că nu există nimic care să poată fi opus marxismului și că „încercăm să fim în poziția pe care ne-ar plăcea s-o știm a Occidentului, în cea de afirmare, pentru noi înșine, a dreptății noastre cu dreptatea adversarului cu tot, și nu contra ei”.

Finalul experienței amintește perfect de modelul chinez. Ofițerii americani reeducați în China aveau parte ca reeducatori de chinezi care-și făcuseră studiile în Statele Unite, vorbeau perfect englezește, tratau prizonierii de la egal la egal, cu maniere curtenitoare etc. Și în cazul Noica fratele Alexandru se materializează perfect în persoana unui anchetator trimis anume să se ocupe de el și căruia prizonierul i se adresează cu „domnule prizonier” și e surprins că un exemplar aflat de distins e trimis să-și piardă vremea cu el. Relația e fructuoasă, prizonierul declară că acele zile au fost „fericite”, iar la eliberare cere să fie lăsat să funcționeze ca „antrenor de marxism”. Recunoștința că celălalt nu-și folosește imensele puteri — practic infinite — pe care le are asupra sa acționează mai eficient decît orice formă de tortură. Fratele Alexandru este propria imagine idealizată cu care subiectul se identifice, „incorporează în el însuși imaginea

mentală a unui obiect și apoi gîndește, simte și acționează așa cum crede că gîndește, simte și acționează obiectul său.¹² Identificarea cu agresorul are un substrat defensiv și se realizează prin introiecție.¹³ „Subiectul devine cel de care i-a fost frică. Prin aceeași mișcare acesta este suprîmât, ceea ce înîmîștește.”¹⁴ „Această apărare presupune o atotputernicie magică și se află în raport cu distorsiunile instanțelor ideale care pregătesc secundar pentru conditiile masochiste.”¹⁵

Să fie sindromul fratelui Alexandru ceva mai mult decît o identificare cu agresorul, și anume un caz de masochism? Reich definea masochismul moral ca o acțiune a subiectului împotriva propriilor sale interese pentru a provoca pedepsirea din partea autorității. Cu alte cuvinte, un comportament provocator. Cuvîntul revine frecvent, aproape obsedant, în amintirile lui Noica din închisoare. El rîde atunci cînd un gardian îi pune să treacă cu fața la perete și îi amintește acestuia de o scenă asemănătoare din Koestler, în care mișcarea era completată de un pistol în ceață. „Provocatorul”, strigă atunci gardianul, și pe bună dreptate. Cînd este înțrebat ce ar face în caz de eliberare, Noica ar vrea să spună că va continua citirea operelor complete ale lui Marx, dar se teme că ar putea fi considerat provocator și așa mai departe.

Situația clasică din 1984, anume aceea a cuplului masochist călău-victimă, a fost puțin frecventă în gulagurile comuniste, care luaseră un aspect de masă de-a dreptul colectivist. Metoda se aplica totuși, după cum se vede, în cazul unor prizonieri cu totul deosebiți, cum era Constanțin Noica, sau, conform unei stenograme inedite publicată în 1992 de cotidianul *Evenimentul zilei*, Corneliu Coposu. Deținuților sau persoanelor în libertate a căror reeducare necesita un interes deosebit li se trimitea câte un „frate Alexandru”, un anchetator idealizat. Primul lucru pe care îl făcea acesta era stabilirea unei relații de cuplu între el și prizonier. Anchetatorul lui Noica îi oferă portocale, cel al lui Corneliu Coposu îl invită la Snagov pentru viitoarea înflînire. Noica o va caracteriza drept „fericită”, Corneliu Coposu drept „plăcută”.

¹² Campbell, J. și Hinsie, L., *Dictionary...*

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Bergeret et al., *Abrégé de psychopathologie*, Masson et Cie, 1972, p. 93-94.

¹⁵ *Ibidem*.

Rezultatul este mult mai eficient decît tortura. Editorul și comentatorul dialogului dintre Corneliu Coposu și colonelul Bucureescu, el însuși un fost colaborator al Securității, Sorin Roșca Stănescu, afirmă în *chapeau*: „este vorba de dialogul a doi oameni inteligenți, a doi adversari care se urăsc, dar se respectă.” Primul pas al comunicării persuasive într-un sistem privativ de libertate este convingerea victimei aflată cu totul în puterea călăului că e vorba de un dialog sincer și deschis, liber ales, cu doi parteneri de discuție egali. „În fond”, spune eroul lui Orwell despre călăul său, „nu avea nici o importanță dacă O'Brien îi era prieten sau dușman. O'Brien era o persoană cu care puteai să stai de vorbă (...). Într-un sens mai adînc decît prietenia, erau intimi: într-un spațiu sau altul, chiar dacă cuvintele propriu-zise s-ar putea să nu fie rostite niciodată, exista un spațiu comun unde se puteau înfîlni și sta de vorbă.”

Acolo unde relația se individualizează astfel, victima și călăul devin un cuplu. Ca să se apere, eul narcisic transformă umilința în plăcere.¹⁶ Noica povestește cum paznicul îi pune ochelarii de metal opaci pe ochi și îl duce de braț la anchetă, adăugînd: „dar ce bînd lucru este să mergi așa, călăuzit, prin necunoscut!” Călăuzit unde? Desigur, la anchetă și reeducare, dar tot Winston al lui Orwell spune mai precis: „la marginea nebuniei, și peste scurt timp avea să-l trimită la moarte. Niciodată însă nu-l inbise mai mult ca în acest moment și doar vag din cauză că oprise durerea.” Nu: îl inbuste din cauză că este celălalt, fără de care el, unul, nu ar mai avea sens. Părăsind închisoarea, ultimul om privit de Noica este comandantul cu care a avut de asemenea o relație privilegiată. Cei doi se regăsesc în afara relației lor obiective și a contextului istoric, într-un spațiu al purilor esențe, „prinși amîndoi în surfs”, un surfs final pentru doi, chiar dacă ei s-au înfîmplat să fie călăul și victima. Și Noica încheie cu aceste foarte semnificative versuri ale lui Blake:

„There is a smile of Love

And there is a smile of Deceit,

And there is a smile of smiles

In which these two smiles meet.”¹⁷

¹⁶ Erich Fromm, *The Anatomy...*

¹⁷ Citat în original de Constanțin Noica, *Rugați-vă pentru frațele Alexandru*, Humanitas, 1990.

După această trecere în revistă a tuturor elementelor din tabloul comunicării persuasive post-totalitare este cazul să ne întrebăm ce viitor mai are persuasiunea politică în România? Care anume categorii a populației mai este sensibilă la ea, și ce fel de mesaj anume ar mai avea șanse de succes? Care sînt, în fine, șansele unei deveniri democratice în acest context? Să încercăm să răspundem pe rînd.

ISTORIA PERSUASIUNII POSTCOMUNISTE

Ce a fost persuasiune și ce a fost propagandă în încercările persuasive ale ultimilor ani? Ce anume ar fi putut fi altfel dacă persuasiunea/propaganda ar fi fost mai profesionale? Să răspundem la acestea într-o succesiune istorică.

Alegerile de la 20 mai 1990 nu au fost o competiție persuasivă. Opinia publică a fost formată de la începutul lumii ianuarie, și avantajul unuia dintre competitori de a putea acorda gratificații de dimensiune națională — săptămîna de lucru de cinci zile sau scăderea prețului energiei — a avut o contribuție decisivă. Campania celor care au încercat persuasiunea — adică o schimbare a opiniei publice cu avertizarea acestui fapt — a fost extrem de bună, mai ales atunci cînd au făcut-o intelectualii (vezi *România liberă*, numerele din aprilie-mai 1990). Ea a apelat însă numai la comprehensiune, ceea ce nu putea atinge — și nici nu a atins — decît părțile cele mai educate ale populației-tîntă. Ar fi putut face opoziția altceva sau mai mult decît ceea ce a făcut în acea campanie electorală? Ne îndoiim. „Cînd oarmenilor într-adevăr le pasă de ceva, nu contează cît timp petreci încercînd să-i influențezi cum să voteze: vor vota așa cum le convine lor. Cînd subiectul nu atrage mari consecințe (asupra vieții votanților,

n.n.), a le cumpăra votul devine un fleac”, scrie John Naisbitt în *Megatendințe*.

Dacă miza a fost afit de mică, cum se explică propaganda neagră a mass mediei, mult ca agresivitate peste nivelul campaniei partidului de guvernămînt? Prin identificarea propagandiștilor, ceea ce lucrarea de față a încercat să facă pe cît posibil. Propagandiștii campaniei „negre” din 1990 au fost, cu mici excepții, propagandiști calificați și salarizați ani de zile sub regimul comunist pentru acest lucru. Violența nu a vizat înfrîngerea în alegeri a nou-născutei opoziții democratice (toate sondajele arătau că aceasta va suferi o înfrîngere zdrobitoare), ci a căutat să legitimizeze un regim autoritar, fie fără partide politice (ianuarie), fie, în orice caz, fără o opoziție (ulterior). Ea poate fi deci considerată o propagandă de tip totalitar, în genul celei descrise de Arendt pentru mișcările totalitare.

În ce privește situația de după mai 1990, lucrurile se modifică. Emițătorul concurent (opoziția) și mass media sa se izolează în monolog și în propagarea informației, renunțînd la cunoașterea receptorului și la difuzarea mesajelor sale. Dezamăgirea față de partidul de guvernămînt face ca acesta să piardă merul adepți în sondaje, dar foarte puțini din aceștia trec la opoziție. Aceste erori au o culme în campania electorală pentru alegerile din septembrie 1992, în care opoziția pleacă de pe o poziție favorită în sondaje și pierde după două luni de campanie electorală care reduce în actualitate radicalismul Pieței Universității, se pierde în metafore și abstracțiuni, și nu reușește să răspundă printr-o contrapropagandă eficientă celor două atacuri principale ale puterii: că C.D. nu e decît PNTCD cu o altă pălărie, și că Emil Constantinescu e doar un pion menit să dea locul regelui. Personalități impulare, dar asociate ideii de opoziție, ca Laszlo Tokes, se plasează în plină campanie electorală în atenția opiniei publice printr-o grevă a foamei pe un subiect care nu este de interes pentru aceasta (enigmele nedezlegate ale Revoluției). Factorul de risc principal pentru acest emițător, ca și pentru societatea civilă în curs de formare, rămîne cea singurătate și diviziune a membrilor ei, care se traduce uneori printr-o incapacitate patologică de colaborare, remarcată de toți analiștii, dar mai ales de Mary Ellen Fischer și J.F. Brown. Psihologie românească sau aport al comunismului, egoismul individualist pare mai dezvoltat la români decît în oricare din țările vecine. „Singurătatea colec-

tivistă", cum o numește Kideckel, pune o amprentă nefastă asupra evoluției perioadei postcomuniste românești.

Propaganda rămâne importantă și se oficializează, deși se mai "albește" în publicații guvernamentale sau prezidențiale de după 1992. Ea devine însă imediat "neagră" cum se ajunge la subiecte sensibile ca monarhia. Într-o astfel de încercare, în decembrie 1993, televiziunea difuzează la o oră de vîrf producția unui ofițer de armată, funcționar la Departamentul pentru Informații al Guvernului și oficial al partidului România Mare — Mircea Hamza. Această producție prezintă pe fostul suveran ca vinovat de execuția dictatorului militar Antonescu, devenit „un erou național”. Propagandiștii de extremă stînga sesizează popularitatea crescîndă a extremei dreapta și sar din mers în vagonul ei, abandonînd tradițiile ideologice.

Președintele pare să se adapteze mai greu. În 1994 popularitatea lui se prăbușește în sondaje. Conform acestora, i se reproșează slăbiciunea în fața corupției și diferențele sociale care se accentuează pe zi ce trece. Președintele își continuă repertoriul de succes — vizite și adresări pe un ton popular. Dar priza sa urbană a scăzut foarte mult și efectul nu e mai e nici pe departe același. Numai un fapt spectaculos, și nu o nouă tactică propagandistică, l-ar mai putea redresa.

MASA

Această lucrare a pornit, între altele, să verifice ipoteza unor sociologi ca Bernard Paquette sau David Kideckel privind atomizarea și pierderea identității sociale a unor largi categorii de români. În mare măsură putem spune că acestea se verifică. Deși am discutat cu categorii diferite, am înfîșnat relativ puține diferențe. Percepția unei identități sociale aparte există cel mai mult la țărani, dar ea izvorăște mai ales dintr-un mod de viață rămas ca urmare a subdezvoltării extreme de deosebit de cel urban, și nu printr-o raportare la tradiție.

Este populația descrisă de noi o masă, așa cum afirmă Trond Gilberg? Termenul desemnează pe acei oameni care nu reușesc să se integreze în nici o organizație avînd ca fundament interesul comun, fie că e vorba de partide politice, de organizații locale, profesionale sau sindicale (Arendt, 1951). E vorba de oameni deperșonalizați, fără statut social clar, fără rădăcini într-un sistem de

valori tradițional sau într-o comunitate bine definită. În România, acest proces de pierdere a identității unor întregi categorii sociale a fost mai profund decît, să spunem, în Ungaria sau în Polonia, datorită lichidării totale a micilor proprietari, deopotrivă țărani sau meșteșugari, și a deplasării enorme de la sat la oraș ca urmare a industrializării masive. Așa cum au afirmat afit Mihai Botez, cît și Stephen Fischer-Galați, a existat un proiect deliberat de distrugere a orașului burghez, cu valorile sale, proces reușit în mare măsură. Urmarea acestei vicioase mobilități sociale a fost o populație care a pierdut memoria vechii Români ca sistem de referință și nu a cîștigat în loc altul. Perioada de referință pentru această populație este doar cea comunistă, și orice schimbare este raportată la ea.

Avînd predominant valori pasive, valorizînd mai presus de orice absența conflictelor de orice tip, această masă este deosebit de tăcută. Și tăcerea aceasta este înșelătoare. Omul de masă este invizibil pentru că nu desfășoară nici un fel de activitate, dar masa în totalitatea ei contează prin număr și inerție. În ultima sa campanie electorală președintele Iliescu nu a reușit să mai mobilizeze aproape pe nimeni la mitingurile electorale, în vreme ce cele ale opoziției au strîns sute de mii de oameni. La vot însă masa invizibilă s-a manifestat din nou, înclinînd balanța de partea președintelui în exercițiu.

Din ce fel de oameni este compusă masa? Din acele personalități autoritare (Adorno) sau sadomasochiste (Fromm), ale căror descrieri abundă în psihologia socială? „Asemenea oameni experimentează doar dominația sau supunerea”, scrie Fromm în *Escape from Freedom*, „niciodată solidaritatea. Diferențele, fie de sex sau de rasă, sînt pentru el semne necesare de superioritate sau de inferioritate. O diferență care să nu aibă această conotație este de negîndit pentru el.” Gîndirea acestui tip de oameni se realizează prin stereotipuri, iar comportamentul se conformează față de autoritate. Această conformitate poate duce pînă la aprobarea violenței sau ale unor măsuri represive ale statului autoritar. Masa se definește prin apolitism (68% dintre români nu sînt interesați deloc în politică, iar 40% nu pot preciza dacă sînt mai curînd de dreapta sau de stînga), deoarece a avea o opțiune politică înseamnă a opera un proces de diferențiere de care nu este capabilă. Votează cu „statul” pe care îl consideră undeva, deasupra politicii, și nu înțelege rostul a mai multe partide politice într-un sistem. Din proprie inițiativă masa nu prezintă un comportament naționalist sau șovin, cu toate acestea e victima ușoară a propagandei naționaliste, deoarece e veșnic în căutarea unor fași ispășitori care să

plătească pentru propriile ei limite. Nu ar fi capabilă să lupte pentru emancipare națională sau pentru orice proiect de tip național — cum ar fi reunificarea Basarabiei —, deoarece aceasta presupune o atitudine activă. Dimpotrivă, va sprijini prin vot naționalismul oficial într-un stat suveran, deoarece nu își poate preciza identitatea altfel decât identificându-se cu puterea și nu conține diferențele — care o neliniștesc — și caută permanent să le reducă. Pentru *wel-being*-ul său ideologic, senzația de securitate și absența oricărei solicitări, masa poate chiar sacrifica temporar situația sa economică, aici apărând acel fenomen descris ca un clivaj între situația economică și ideologie (Reich, 1946).

Din cine constă însă această masă? Din țărani care și-au pierdut pământul acum 45 de ani și care sînt prea bătrîni să o ia de la capăt; recuperarea a cinci hectare de pământ nu înseamnă și recuperarea unor valori pierdute. Țăranul redevenit mic proprietar va avea aceeași mentalitate cu cel colectivizat, va fi împotriva priorității mari și a prosperității urbane, de partea staulului autoritar și împotriva unui sistem pluripartinic, ceea ce confirmă studiile sintetice asupra electoratului rural ale multor autori, mai cu seamă Lipset și Huntington. Din muncitori în întreprinderi de stat care trăiesc doar datorită subvențiilor guvernului și a căror istorie urbană este foarte recentă, fiind transferați la oraș în perioada industrializării masive din anii șaptezeci și locuind în cartierele orwelliene construite de regimul Ceaușescu. Lor li se adaugă pensionarii, alți de la țară, cît și de la oraș, care și-au trăit toată viața activă în regimul comunist cu care se identifică în bună măsură, percepiind contestarea globală a regimului ca pe o contestare a sensului propriei lor vieți. Ne putem hazarda la o estimare numerică a masei? Judecînd după sondajele prezentate pe larg în această lucrare, am putea spune că toate aceste categorii însumate reprezintă aproximativ jumătate din populația României. De aici, diviziunea profundă a societății, care trece dincolo de comportamentul electoral și ne face practic să putem vorbi de două țări diferite, cu memorie și imaginar colectiv deosebite, cu sistem de valori și aspirații diferite.

ELITA

În capitolul consacrat emițătorului lucrarea de față a descris de fapt elitele postcomuniste, așa cum se înfrățisează ele astăzi în România. Concluzia autorului este că de fapt la această oră există

o singură elită consistentă, deși coruptă, cea compusă din vechii și noii profesori ai economiei centralizate (conform excelenței sistematizării făcută de Anthony Giddens, aceasta e mai curînd o clasă conducătoare decît o elită). Această clasă conducătoare este dezideologizată, deși provine în mare măsură din partidul comunist sau din corpul de informatori ai vechii Securități. Cu toate acestea, știe să se servească în continuare de tehnicile propagandistice persuasive care au la bază vechea ideologie anticapitalistă și antioccidentală, deoarece a moștenit întreg aparatul regimului precedent. În rezumat, succesul persuasiunii acestui emițător se datorează unei cunoașteri mai bune a receptorului (deci în bună măsură a masei), precum și funcționalității de rețea moștenită și păstrată din regimul anterior. Emițătorul concurent (opозиția) a fost un partener ușor de învins, deoarece a neglijat cunoașterea receptorului cărui a se adresa mesajele sale și nu a reușit în patru ani să formeze măcar un germene de rețea, lăsînd impresia exterioară de perpetuă divizare și luptă internă, de ineficacitate și opозиție sterilă, ceea ce corespunde destul de mult realității sale interne.

POPULAȚIA ȚINTĂ

O lideră de seamă a opозиției și o figură marcantă a campaniilor electorale, poeta Ana Blandiana, a declarat după alegeri că acestea au fost pierdute la țară și că ar fi putut fi cîștigate cu tractoare, și nu cu vorbe. Realitatea e destul de diferită de această estimare. În primul rînd, opозиția a pierdut alegerile în Capitală, nu la țară. Capitala, care votase la localele de cu cîteva luni înainte cu candidatul opозиției, a dat cîștig de cauză lui Ion Iliescu în fața lui Emil Constantinescu în al doilea tur de scrutin al prezidențialelor din 1992. Pînă la statul autoritar descris de noi în lucrarea de față, există la această oră, după estimările Centrului de Sociologie Urbană, un important fragment de nehotărîți (27%), care reprezintă populația țintă a viitoarei campanii electorale, și care nu se găsește așî în mediul rural cît în orașul mic și mijlociu, dezamăgit de președintele Iliescu, dar care nu găsește în prezent o alternativă consistentă către care să se îndrepte.

Tranziția a uzat suportul electoral al președintelui Iliescu, fără ca emițătorul alternativ să fi știut să profite de aceasta. Urmarea este la această oră o importanță categoric dezorientată și din ce în ce mai dezinteresată de politică. Interlocutorii noștri pensionari

și studenții ne-au spus de exemplu în mare parte că s-ar putea să se abțină de la vot, deoarece nu mai au încredere în rumeni. Ei sînt principalii perdantați ai tranziției, aceste generații ale vîrstelor extreme trăind în cotidian senzația că societatea nouă nu are loc pentru ei. Pensionarii și studenții nu citesc ziare centrale și urmăresc la televiziune emisiuni mai mult de divertisment decît de educație sau de politică. Adresarea către aceste categorii ar trebui să se facă prin urmare prin programe specifice, concepute și populizate din vreme, prin înființiri directe sau organe mass media locale (presă, radio și televiziune locală), cu adresabilitate precisă și limitată. Minerii nu s-au plîns, de exemplu, că parlamentarii o dată aleși, indiferent de care partid aparțin, nu mai pot fi găsiți ulterior niciodată în Valea Jiului pentru a recepționa vreun *feedback* de la alegători, fiind exemplul unei senații liberale ales în 1990. Așa cum reiese din studiul asupra parlamentarilor prezentat în capitolul asupra receptorului, este probabil adevărat. Persuasiunea emițătorului alternativ ar avea, după părerea noastră, șanse suficiente chiar în Valea Jiului. Cu condiția să nu dea abia în prezina campaniei electorale și să nu fie generală, abstractă și purtată exclusiv prin intermediul televizorului.

În ce privește muncitorii, ei sînt la această oră mult mai deschiși către privatizare decît acum patru ani și practic în așteptarea unei alternative. Este foarte puțin probabil că ei vor mai vota partidul de guvernămînt, identificat cu corupția generalizată a administrației de stat, dar există riscul ca voturile lor să se îndrepte către Partidul Socialist al Muncii. „Vom vota cu cine ne va convinge că poate crea locuri de muncă”, ne-au spus minerii, iar la alegerile locale de la Brăila din toamna 1994 votanții, în număr de o treime din total, au ales candidatul PSM, fostul prim-secretar PCR al județului. Aparținerea la fostul partid comunist nu mai are nici o relevanță la această oră. Muncitorii din sectorul privat și șomerii vor vota pentru o schimbare, dar pentru a evita lipsa de prezentare la vot și a menține adeziunea lor, ea trebuie înărită printr-o adresare specifică.

În ce privește țărani, situația este destul de complicată. Țărani din regiunile unde asociațiile s-au dovedit un succes vor vota cu partidul de guvernămînt. Țărani din regiunile necolectivate sau care s-au lovit și se lovesc de birocrația coruptă pentru a-și căpăta certificatele de proprietate pot fi o populație țintă. Dar, cum satul nu are încredere în străini și nu înțelege nimic din cam-

pania electorală televizată, singura cale de a ajunge la această populație este prin intermediul liderilor locali. După cum scrie Huntington, persuasiunea în mediul rural are mult mai multe șanse cînd liderului cosmopolit provenind din mediul urban i se subtitueie unul mai puțin educat care se va adresa unei populații care îl identifică drept *self*.

MESAJUL

Alcătuirea unui mesaj persuasiv de succes la această oră este un lucru pe cît de simplu, pe aînt de delicat, întrucît punctele *target* (țintă) ale persuasiunii pot fi vizate deopotrivă de un partid național-socialist (sau mai ales), cît și de unul democratic. Acest mesaj ar trebui în orice caz:

1. să fie concret, deoarece sensibilitatea la abstract a publicului este nulă (nimeni dintre interlocutorii noștri nu reușea să-și amintească măcar ultimul slogan al opoziției „Să construim împreună speranța”, care nu le spusesse absolut nimic);

2. să fie specific pentru anumite categorii de populație (șomerii sau muncitorii pe cale de a deveni șomeri, tineri, pensionari, țărani), adresîndu-li-se printr-un program particular;

3. să focalizeze asupra ordinii și siguranței publice, precizînd că statul mai are încă un rol important de jucat, mai cu seamă în combaterea corupției și a abuzurilor. Un mesaj prodescentralizare administrativă în sensul occidental al noțiunii ar fi la această oră un eșec în fața electoratului român. Singurul sector în care majoritatea electoratului a ajuns la concluzia că statul joacă un rol nefast este economia;

4. să fie sincer, în sensul că oferta trebuie să fie autentică și nu o mască pentru altceva. „L-am votat pe Emil Constantinescu, dar acum mi se pare că e doar o păpușă cu sforile trase de altcineva”, ne-a declarat un tînăr miner. Un candidat la președinție care candidează doar pentru a da locul altcuiva — în speță regelui — nu are nici o șansă. Nimeni nu poate fi convingător dacă nu este el însuși convins. Acea parte a opoziției care este sută la sută monarhistă nu ar trebui să prezinte deloc un candidat la președinție. Totodată este nedrept aînt pentru electoratul opoziției, care nu este integral monarhist, cît și pentru poporul român în general să aibă o singură alternativă la puterea actuală, și aceea neapărat monarhistă. Oferta politică trebuie divizată. Trebuie să

există atât o alternativă monarhistă, cât și una nemonarhistă. Fundarea lor este o catastrofă din punct de vedere electoral, deoarece îndepărtează de alternativă electori care în mod sincer caută o alternativă democratică. Același lucru în ce privește fundarea opoziției românești cu partidul etnic maghiar din Transilvania. Acesta poate fi un aliat, dar nu are ce căuta în interiorul ofertei alternativei românești. Cît lucrurile vor sta astfel, PUNR va câștiga în Ardeal, oricîte „Caritas”-uri vor mai da faliment;

5. să cuprindă și o ofertă de cadre noi. Dezamăgirea provocată de actualul Parlament nu se reflectă doar asupra clasei politice guvernamentale, ci asupra întregii clase politice. Credibilitatea pierdută de un emițător important ca Ion Iliescu se reflectă într-o neîncredere generalizată la adresa oamenilor politici. Soluția este scutirea *gap*-ului dintre centru și margine de care vorbește Trond Gilberg, a prăpastiei dintre lumea politică centrală și cea locală, a renunțării la liste alcătuite în capitală, oferirea electoratului de lideri locali, cu *background* asemănător lor;

6. să nu invoce sprijinul occidental, perceput ca un șantaj umilitor de către electorat, ci să realizeze o informare bună asupra stadiului reformei în celelalte țări din Est asemănătoare României;

7. să nu culpabilizeze electoratul nici pentru perioada comunistă, nici pentru votul postcomunist. Să realizeze cea minimă bază de consens fără de care orice persuasiune este sortită eșecului. Corupția (cazuri concrete, cît mai locale), ineficiența birocratică (distribuirea vicioasă de certificate de proprietate asupra pămîntului), privatizarea în folosul vechilor privilegiați (percepția de toate categoriile de populație cu care am discutat) pot fi o minimă bază de pornire. În orice caz, momentul declanșării persuasiunii trebuie să fie momentul zero al istoriei. Emițătorul nu trebuie să ceară un sprijin sau o aprobare retrospectivă pentru anticomunismul anului 1990 etc. Toate acestea pot culpabiliza electoratul, iar un elector culpabilizat se îndepărtează.

Tehnologia persuasiunii electorale, așa cum este înfățișată de majoritatea autorilor (vezi mai ales excelentul *review* al Monicăi Charlot)¹ cere ca, o dată acest mesaj elaborat, el să fie testat pe un public semnificativ înainte de campania electorală. Alte grupuri focus ar trebui să analizeze eficacitatea persuasivă a

¹ Monica Charlot, *La persuasion politique*, Armand Colin, 1970.

mesajelor politice, pînă la optimizarea lor. Această științificare nu este superfluă și nu este inutilă, dacă noua clasă politică nu vrea să rămîină la persuasiunea politică de tip balcanic descrisă ațt de savuros în literatura română.

*
*
*

Spre deosebire de perioada instalării comunismului în România, cînd lucrul s-a făcut forțat, pe o societate cu clase și norme sociale structurate, România contemporană are de abia acum condițiile propice pentru instalarea unui regim autoritar: o economie de tip weimerian, cum scrie Bukovski (inflație, șomaj, sindicate puternice), sechele totalitare ale structurii statului care au supraviețuit comunismului (separare formală a puterilor în stat; organe superioare ale justiției sub controlul puterii politice) și — mai ales — crearea acelei mase care constituie întotdeauna suportul unui regim autoritar, fie el de stînga sau de dreapta. Diferența față de 1947 este doar aceea a contextului internațional, favorabil unei dictaturi comuniste atunci cînd Armata Roșie era unica armată din Estul Europei, favorabilă democrației după colapsul economic și politic din 1991 al sistemului sovietic.

Este doar meritul acestui context faptul că România anulului 1994 este o democrație, deși încă în mare măsură una formală, și nu un regim autoritar. Trecerea la o democrație autentică presupune însă mai mult decît un hazard sau o șansă istorică, presupune un efort constant și autoexigent al tuturor membrilor lucizi ai unui popor. Cum însă orice proces de autodevenire trebuie să dezbuteze printr-o autocunoaștere, lucrarea de față a căutat să afe adevărul despre români chiar de la ei înșiși. Concentrîndu-se asupra masei post-totalitare și a tehnicilor de persuadare a ei, ea a debutat ca o lucrare de psihologie socială. Încheind prin a reflecta starea unei națiuni ea devine, poate, în lumina acelei definiții a lui Leo Strauss care scria că diferența între conceperea originară a democrației și democrația în forma ei existentă face obiectul științei politice, o lucrare de psihologie politică.²

² Vezi și Michel Louis Rouquette, *La psychologie politique*, Presses Universitaires de France, 1988.

ANEXO

Anexe

SECRETARIA DE ECONOMIA

ANEXO I

... de ...

... de ...

... de ...

... de ...

ADEVĂRUL

COTIDIAN SOCIAL-POLITIC INDEPENDENT

Anul I Nr. 12

Marti 9 Ianuarie 1990

Ediție I

4 pagini - 50 bani

REVOLUȚIA ÎNSEAMNĂ, ACUM, MUNCĂ

Din discursul rostit de președintele Consiliului Frontului Salvării Naționale, ION ILIESCU, la posturile de radio și televiziune, în seara zilei de 7 ianuarie a.c.

● Evenimentele din România, apreciate în lumea întreagă ca o realizabilă revoluție populară.

● În această etapă nu sînt necesari amend de producție, cu discriminări și purta de muncă, cu competențe și calificări organizatorice.

● Adepților unui larg set de măsuri în direcția ameliorării aprovizionării populare, impulsionării activității industriale, a unităților productive din agricultură.

● În toate unitățile economice și sociale, în unitățile agricole — un climat de mobilizare a tuturor forțelor în spiritul producției industriale.

● Tare activități politice și obștești trebuie desfășurate în afara orilor de program. Nimic nu trebuie să perturbă activitatea producătoare.

● Forță necesară în înfringerea greutăților actuale — unitățile și coeziunea tuturor în jurul programului de redresare socială, politică și spirituală.

Ca un prim bilanș, la numai două săptămîni de la începutul revoluției populare, trebuie să afirmăm că evoluțiile au fost deosebit de pozitive și sînt în curs de aprofundare. În primul rând, sînt în desfășurare activități de înfringere a dificultăților economice și sociale, în vederea asigurării aprovizionării populare. În al doilea rând, sînt în desfășurare activități de înfringere a dificultăților politice și obștești, în vederea asigurării coeziunii și solidarității tuturor. În al treilea rând, sînt în desfășurare activități de înfringere a dificultăților culturale și spirituale, în vederea asigurării dezvoltării și înălțării spirituale. În al patrulea rând, sînt în desfășurare activități de înfringere a dificultăților economice și sociale, în vederea asigurării dezvoltării și înălțării economice și sociale. În al cincilea rând, sînt în desfășurare activități de înfringere a dificultăților politice și obștești, în vederea asigurării coeziunii și solidarității tuturor. În al șaselea rând, sînt în desfășurare activități de înfringere a dificultăților culturale și spirituale, în vederea asigurării dezvoltării și înălțării spirituale. În al șaptea rând, sînt în desfășurare activități de înfringere a dificultăților economice și sociale, în vederea asigurării dezvoltării și înălțării economice și sociale. În al optilea rând, sînt în desfășurare activități de înfringere a dificultăților politice și obștești, în vederea asigurării coeziunii și solidarității tuturor. În al nouălea rând, sînt în desfășurare activități de înfringere a dificultăților culturale și spirituale, în vederea asigurării dezvoltării și înălțării spirituale. În al zecelea rând, sînt în desfășurare activități de înfringere a dificultăților economice și sociale, în vederea asigurării dezvoltării și înălțării economice și sociale.

(Contribuție în pag. A. XII-1)

„ADEVĂRUL” — marti 9 ianuarie 1990

Revoluția înseamnă, acum, muncă

(Urmasul din pag. D)

... în acest moment tehnocrata, a resurselor umane și a energiei în resursă capitală și, în consecință, este posibil să se realizeze un salt de dezvoltare din rezultatul activității economice. De aceea, toate activitățile politice și obștești trebuie desfășurate în afara orilor de program. Nimic nu trebuie să perturbă activitatea producătoare. Forță necesară în înfringerea greutăților actuale — unitățile și coeziunea tuturor în jurul programului de redresare socială, politică și spirituală.

... în primul rând, în înfringerea greutăților actuale — unitățile și coeziunea tuturor în jurul programului de redresare socială, politică și spirituală. În al doilea rând, sînt în desfășurare activități de înfringere a dificultăților culturale și spirituale, în vederea asigurării dezvoltării și înălțării spirituale. În al treilea rând, sînt în desfășurare activități de înfringere a dificultăților economice și sociale, în vederea asigurării dezvoltării și înălțării economice și sociale. În al patrulea rând, sînt în desfășurare activități de înfringere a dificultăților politice și obștești, în vederea asigurării coeziunii și solidarității tuturor. În al cincilea rând, sînt în desfășurare activități de înfringere a dificultăților culturale și spirituale, în vederea asigurării dezvoltării și înălțării spirituale. În al șaselea rând, sînt în desfășurare activități de înfringere a dificultăților economice și sociale, în vederea asigurării dezvoltării și înălțării economice și sociale. În al șaptea rând, sînt în desfășurare activități de înfringere a dificultăților politice și obștești, în vederea asigurării coeziunii și solidarității tuturor. În al optilea rând, sînt în desfășurare activități de înfringere a dificultăților culturale și spirituale, în vederea asigurării dezvoltării și înălțării spirituale. În al nouălea rând, sînt în desfășurare activități de înfringere a dificultăților economice și sociale, în vederea asigurării dezvoltării și înălțării economice și sociale.

... în primul rând, în înfringerea greutăților actuale — unitățile și coeziunea tuturor în jurul programului de redresare socială, politică și spirituală. În al doilea rând, sînt în desfășurare activități de înfringere a dificultăților culturale și spirituale, în vederea asigurării dezvoltării și înălțării spirituale. În al treilea rând, sînt în desfășurare activități de înfringere a dificultăților economice și sociale, în vederea asigurării dezvoltării și înălțării economice și sociale. În al patrulea rând, sînt în desfășurare activități de înfringere a dificultăților politice și obștești, în vederea asigurării coeziunii și solidarității tuturor. În al cincilea rând, sînt în desfășurare activități de înfringere a dificultăților culturale și spirituale, în vederea asigurării dezvoltării și înălțării spirituale. În al șaselea rând, sînt în desfășurare activități de înfringere a dificultăților economice și sociale, în vederea asigurării dezvoltării și înălțării economice și sociale. În al șaptea rând, sînt în desfășurare activități de înfringere a dificultăților politice și obștești, în vederea asigurării coeziunii și solidarității tuturor. În al optilea rând, sînt în desfășurare activități de înfringere a dificultăților culturale și spirituale, în vederea asigurării dezvoltării și înălțării spirituale. În al nouălea rând, sînt în desfășurare activități de înfringere a dificultăților economice și sociale, în vederea asigurării dezvoltării și înălțării economice și sociale.

... în primul rând, în înfringerea greutăților actuale — unitățile și coeziunea tuturor în jurul programului de redresare socială, politică și spirituală. În al doilea rând, sînt în desfășurare activități de înfringere a dificultăților culturale și spirituale, în vederea asigurării dezvoltării și înălțării spirituale. În al treilea rând, sînt în desfășurare activități de înfringere a dificultăților economice și sociale, în vederea asigurării dezvoltării și înălțării economice și sociale. În al patrulea rând, sînt în desfășurare activități de înfringere a dificultăților politice și obștești, în vederea asigurării coeziunii și solidarității tuturor. În al cincilea rând, sînt în desfășurare activități de înfringere a dificultăților culturale și spirituale, în vederea asigurării dezvoltării și înălțării spirituale. În al șaselea rând, sînt în desfășurare activități de înfringere a dificultăților economice și sociale, în vederea asigurării dezvoltării și înălțării economice și sociale. În al șaptea rând, sînt în desfășurare activități de înfringere a dificultăților politice și obștești, în vederea asigurării coeziunii și solidarității tuturor. În al optilea rând, sînt în desfășurare activități de înfringere a dificultăților culturale și spirituale, în vederea asigurării dezvoltării și înălțării spirituale. În al nouălea rând, sînt în desfășurare activități de înfringere a dificultăților economice și sociale, în vederea asigurării dezvoltării și înălțării economice și sociale.

- Domenach, J.M., *La Propagande politique*, PUF, Paris, 1960.
- Doise, Willem, *Levels of Explanation in Social Psychology*, Cambridge University Press, 1986.
- Escarpti, Robert, *L'information et la communication*, Paris, 1978.
- Feldman, Robert, *Social Psychology*, McGraw Hill, New York, 1988.
- Fromm Erich, *The Anatomy of Human Destructiveness*, Fawcett Green, 1975.
- , *Escape from Freedom*, Avon Books, New York, 1961.
- , *May Man Prevail?*, Anchor Books, New York, 1961.
- , *A Sane Society*, Anchor Books, New York, 1969.
- Furham, Adrian, Patrick, „The Paradox of Socialism: the Relationship between Social and Economical Political Beliefs”, în *Psychological Reports*, 62, 1988.
- Gergen, J.K. și M.M., *Social Psychology*, Springer Verlag, New York, 1986.
- Gilbert, Nigel, *Researching Social Life*, London, 1993.
- Cirard, René, *The Scapegoat*, Athlone Press, London, 1986.
- Habermas, Jurgen, *Moral Consciousness and Communicative Action*, Cambridge, MA, 1990.
- Halloran, J.D., *Attitude Formation and Change*, Greenwood Press, 1970.
- Hollander E.P., *Principles and Methods of Social Psychology*, Oxford University Press, 1981.
- Hovland, Carl, Janis Irving, Kelley, H., *Communication and Persuasion*, Greenwood Press, 1982.
- Huntington, Samuel P., *Political Order in Changing Societies*, Yale University Press, 1968.
- , *The Third Wave*, Oklahoma Press, 1993.
- Goldfarb, Jeffrey C., *After the Fall. The Pursuit of Democracy in Central Europe*, Basic Books, 1992.
- Gozman și Etkind, *De la cultura puterii la puterea oamenilor*, Editura Anima, București, 1991.
- Ierunca, Virgil, *Fenomenul Pitești*, Humanitas, București, 1990.
- Jamieson, G.H., *Communication and Persuasion*, Croom Helm, 1990.
- Jaspers, Karl, *Texte filosofice*, Editura Poliției, București, 1986.
- Jowett, Garth, O'Donnell, V., *Propaganda and Persuasion*, SAGE, 1990.
- Kaplan, M., Sadock, B., *Synopsis of Psychiatry*, Williams & Wilkins, New York, 1989.
- Kideckel, David, *The Solitude of Collectivism*, Cornell University Press, 1993.
- Laplanche, Jean, *Vie et mort en psychanalyse*, Flammarion, Paris, 1989.

- Laswell, Harold D., *Psychopathology and Politics*, The Viking Press, 1953.
- Le Bon, Gustave, *Psihologia mulțimilor*, Anima, București, 1990.
- Lipset, Seymour Martin, *Political Man. Social Basis of Politics*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1981.
- , *Democracy and Working Class Authoritarianism*, Berkeley University Press, 1959.
- Mikula, Gerold, „Exploring the Experience of Injustice”, în *Issues of Contemporary German School Psychology*, London, 1987.
- Mills, Wright C., *The Power Elite*, Oxford University Press, 1956.
- , *The Marxists*, Penguin Books, 1958.
- Moran, John P., „The Communist Torturers of Eastern Europe”, în *Communist and Post Communist Studies*, nr. 27, 1994.
- Moscovici, Serge, *L'âge des foules*, PUF, Paris, 1976.
- , *Psychologie Sociale*, PUF, Paris, 1992.
- , *Social Influence and Social Change*, Academic Press, 1968.
- Neculau, Adrian, *A trăi printre oameni*, Editura Junimea, Iași, 1989.
- O'Keefe, Daniel J., *Persuasion*, SAGE, 1990.
- Papalia, Diane, „Social Psychology”, McGraw Hill, 1980 (în *Psychology*).
- Perloff, Richard, *The Dynamics of Persuasion*, LEA, 1993.
- Polanyi, Michael, *The Logic of Liberty*, The University of Chicago Press, 1951.
- Rokeach, Milton, *The Open and Closed Mind*, Basic Books, 1960.
- Rouquette, M.L., *La Psychologie politique*, PUF, Paris, 1988.
- Reich, Wilhelm, *Mass Psychology of Fascism*, Noonday Press, New York, 1991.
- Secord și Backman, *Social Psychology*, McGraw Hill, New York, 1964.
- Selejan, Ana, *Trădarea intelectualilor*, Editura Transpres, Sibiu, 1992.
- Sfez, Lucien, *Critique de la communication*, Seuil, Paris, 1988.
- Smith, J.C., *Psychoanalytical Roots of Patriarchy. The Neurotic Foundations of Social Order*, New York University Press, 1992.
- Stack Sullivan, H., *The Fusion of Psychiatry and Social Science*, Norton, 1964.
- Tismăneanu V., *Reinventing Politics. Eastern Europe from Stalin to Havel*, Free Press, Washington, 1992.
- Zander, Vanden, *The Social Experience. An Introduction to Sociology*, Random House, New York, 1988.
- *** *Developments in East European Politics*, Duke University Press, 1993.

- *** *La Persuasion*, Université de Lausanne et de Genève, Delachaux et Niestlé, 1994.
- *** *Romania in the 1980's*, ed. Daniel Nelson, Westview Press, 1981.
- *** *Romania after Tyranny*, ed. Daniel Nelson, Westview Press, 1992.
- *** *Renasterea unei democrații, Alegerile din România de la 20 mai 1990*, Editura IR SOP, 1991.

Pentru metodologia interviurilor focalizate de grup:

- Greenbaum, Thomas L., *The Practical Handbook and Guide to Focus Group Research*, 1988.
- Merton, Robert K, Marjorie Fiske, Patricia Kendall, *The Focused Interview*, ediția a doua, Free Press, 1990.
- Templeton, Jane Farley, *Focus Groups*, Probus Publishing Company, 1987.

Colecțiile de ziare și reviste:

- 22, 1990-1994.
- *Adevărul*, 1990.
- *România liberă*, 1990-1994.
- *Azi*, 1990.
- *Europa*, 1991-1993.
- *România Mare*, 1990-1994.

Cronologie 1989-1994*

1989

23 decembrie — Constituirea Frontului Salvării Naționale (FSN), cu scopul „instaurării democrației, libertății și demnității poporului român”. O dată înființat, întreaga putere în stat este preluată de FSN, lui subordonându-i-se Consiliul Militar Superior care coordonează întreaga activitate a armatei și a unităților Ministerului de Interne, precum și toate ministerele și organele centrale. Printre punctele propuse în programul FSN se numără: statomnicirea unui sistem democratic pluralist de guvernământ, organizarea alegerilor libere, separarea puterilor în stat și alegerea conducătorilor politici pentru unul sau cel mult două mandate, restructurarea economiei pe baza criteriilor rentabilității și eficienței, eliminarea metodelor administrativ-birocratice de conducere economică centralizată, restructurarea agriculturii și sprijinirea micii producții țărănești, reorganizarea învățământului românesc, trecerea presei, radioului și televiziunii în mâinile poporului, respectarea drepturilor și libertăților minorităților naționale, încetarea exportului de producție agro-alimentară și reducerea exportului de produse petroliere, acordând prioritate satisfacerii nevoilor oamenilor. Politică externă va servi promovării bunei vecinătăți, prieteniei și păcii în lume, cu respectarea angajamentelor internaționale, cu prioritate cele privitoare la Tratatul de la Varșovia, respectul deplin al drepturilor și libertăților omului, inclusiv al dreptului de deplasare liberă.

25 decembrie — În urma unui proces sumar, președintele Nicolae Ceaușescu și soția sa sînt condamnați la moarte de un tribunal militar extraordinar și executați la Tîrgoviște.

26 decembrie — Noua putere instalată se organizează sub forma unui Consiliu al Frontului de Salvare Națională (CFSN) prezidat de Ion Iliescu. Printr-un decret-lege al CFSN, Petre Roman este numit prim-ministru al României.

28 decembrie — CFSN anunță că va asigura conducerea țării pînă la primele alegeri libere, prevăzute atunci pentru luna aprilie.

30 decembrie — Prima ședință a guvernului provizoriu.

* Elaborată de Marian Chiriac.

31 decembrie — Intră în vigoare Decretul lege nr. 8/1989 privind înregistrarea și funcționarea partidelor politice și a organizațiilor obștești din România.

1990

12 ianuarie — Zi de dooliu național în memoria eroilor Revoluției. În Piața Victoriei din București se desfășoară un miting la care participă câteva mii de persoane. Sub presiunea străzii, Ion Iliescu anunță scoaterea în afara legii a Partidului Comunist și organizarea unei scoaterii naționale asupra pedepsei cu moartea.

17 ianuarie — Reunit în sesiune plenară, CFSN anulează cele două decizii luate printr-un decret anterior, din 12 ianuarie, respectiv scoaterea în afara legii a Partidului Comunist și organizarea unui referendum asupra pedepsei cu moartea.

— Tribunalul municipiului București a dezbătut și admis până în data de 19 ianuarie cererile de înscriere și funcționare a 13 partide create potrivit reglementărilor legale de instituire a pluralismului politic în România (dreptul la asociere liberă, prevăzut în Constituție și decretul-lege 8/1989). Dintre acestea, cele mai importante sînt: Partidul Național Tărănesc Creștin Democrat (președinte, Corneliu Coposu); Partidul Național Liberal (secretar general, Radu Câmpeanu); Mișcarea Ecologistă din România (președinte, Toma George Maiorescu); Partidul Socialist Democrat Român; Uniunea Democrat Creștină; Partidul Ecologist Român; Partidul Social Democrat Român (președinte activ, Sergiu Cuneșcu).

24 ianuarie — Cu 128 voturi pentru, 8 contra, 5 abțineri, CFSN a hotărât participarea Frontului Salvării Naționale la alegeri. Cu 139 voturi pentru, nici un vot contra și două abțineri, s-a hotărât amânarea alegerilor prevăzute inițial să aibă loc în luna aprilie, pentru data de duminică, 20 mai. Reglementarea subvenționării campaniei electorale a partidelor de către stat și a interdicției primirii de subvenții din străinătate a fost aprobată de CFSN cu 139 voturi pentru și două abțineri. Pentru acceptarea de observatori din partea ONU, în vederea supravegherii aspectelor tehnice, procedurale, ale desfășurării alegerilor au votat 135 de membri ai Consiliului, 4 contra și doi s-au abținut.

28 ianuarie — În Piața Victoriei din Capitală, are loc un miting al opoziției anticomuniste organizat de partidele istorice, PNȚCD, PNL, PSDR. În paralel se desfășoară o contramanifestație a simpatizanților FSN. Ciocnirile dintre cele două tabere sînt violente.

29 ianuarie — În urma apelurilor lansate prin mass media de către Ion Iliescu, are loc prima mîneriadă. Peste cinci mii de mineri sosesc în București pentru a apăra Frontul.

8 februarie — La Palatul Parlamentului din Dealul Mitropoliei încep lucrările primei sesiuni a Consiliului Provizoriu de Uniune Națională (CPUN). Din noul organ legislativ și al puterii de stat fac parte 105 reprezentanți ai partidelor și formațiunilor nou create (45 formațiuni la acea dată), 105 reprezentanți ai CFSN, 27 ai uniunilor minorităților naționale, 3 ai Asociației foștilor deținuți politici, la care se adaugă un vot al președintelui, în total 241 membri. S-a mai hotărât ca partidele ce se vor constitui în continuare să intre în componența Consiliului cu statut de observatori.

18 februarie — În fața sediului guvernului se desfășoară o manifestație antiguvernamentală și antiprezidențială. Grupuri de persoane înarmate cu răngi, topoare și bâte profită de slăbiciunea nejustificată a forțelor de ordine și pătrund în sediul executivului. A doua zi începe cea de-a doua mîneriadă. Peste 4.000 de mineri din Valea Jiului sosesc la București pentru a apăra CPUN.

14 martie — După 20 de ore de dezbateri, în cadrul lucrărilor CPUN este adoptată noua lege electorală pe baza căreia urmau să fie organizate alegerile de la 20 mai.

20 martie — Prima criză de guvern. Datorită dezacordului ivit în legătură cu strategia liberalizării preșterilor, ministrilor Anton Vățășescu, Theodor Stolojan și Mihai Zisu își dau demisia din guvernul Roman.

22 aprilie — În Piața Universității începe demonstrația maraton a demonstrațiilor anticomuniste. Pentru prima dată, în acest perimetru, se oprește circulația în semn de protest.

5 mai — Deși puternic contestat, președintele Ion Iliescu încearcă să demonstreze disponibilitatea sa de a dialoga, invitînd reprezentanți ai manifestațiilor din Piața Universității la o discuție, care eșuează însă în momentul în care manifestații cer ca dialogul să fie televizat.

20 mai — Alegeri generale și prezidențiale. Ion Iliescu este câștigătorul detașat al alegerilor (obține 12.232.498 voturi - 85,07%), urnat de Radu Câmpeanu (1.529.188 voturi - 10,64%) și Ion Rațiu (616.007 voturi - 4,29%). Frontul Salvării Naționale (FSN) se impune clar (obține 66,31% din voturi pentru Adunarea Deputaților și 67,01% pentru Senat). Alte partide sau alianțe electorale care au intrat în Parlament: UDMR (7,23% din voturi pentru Adunarea Deputaților și 7,20% pentru Senat), PNL (6,41%, respectiv 7,06%), PNȚCD (2,56%, respectiv 2,50%), MER (2,62%, respectiv 2,45%), AUR (2,12%, respectiv 2,15%). Cele 396 locuri ale Adunării Deputaților au fost repartizate la 18 formațiuni politice și 9 reprezentanți ai minorităților naționale, iar cele 119 locuri ale Senatului au fost împărțite de către 7 formațiuni, plus un independent. Pe listele electorale au fost înscrise 71 de partide și formațiuni politice. Participarea la vot a fost de peste 85%.

8 iunie — Procuratura Generală cere trimiterea în judecată a celor 24 de membri ai Comitetului Politic Executiv. Acuzația inițială, complicitate la genocid. După 248 de zile, procesul ia sfârșit prin condamnarea unei părți a inculpaților la pedepse cu închisoarea pentru infracțiunea de favorizare a infractorului, iar 6 dintre aceștia sînt achitați. Ulterior, majoritatea foștilor membri CPEX vor fi eliberați din motive de sănătate.

9 iunie — Prima sesiune a Parlamentului ales la 20 mai.

13 iunie — Ca urmare a intervenției brutale a trupelor de poliție și jandarmi, în Piața Universității au loc ciocniri între acestea și demonstrații. Grupuri de manifestații devastează sediul Poliției Capitalei, care este și incendiat, apoi atacă sediile Ministerului de Interne și al TVR.

14-15 iunie — A treia mineriadă. Două garnituri de tren cu mineri din Valea Jiului sosesc în București. Din balconul sediului guvernului, Ion Iliescu îi îndeamnă pe mineri să meargă în Piața Universității „pentru a face curățenie”. Bucureștii trăiește o atmosferă de teroare și groază, minierii devastînd clădira Universității și a Institutului de Arhitectură, sedii de partid, redacții de ziare etc.

20 iunie — Potrivit legii electorale, în fața Camerelor reunite ale Parlamentului, președintele ales al României îl desemnează pe Petre Roman ca prim-ministru.

18 octombrie — Premierul desemnat Petre Roman prezintă în plenul Parlamentului raportul guvernului privind stadiul aplicării reformei economice și necesitatea accelerării acesteia.

1 noiembrie — Ridicarea subvențiilor la o serie de produse. Sînt exceptate produsele de primă necesitate și materiile prime.

25 decembrie — Prima vizită ratată a fostului suveran al României, Mihai I. Intrat în țară fără acordul autorităților politice, Regele este întors din drum pe autostrada București-Pitești.

1991

20 februarie — Intră în vigoare Legea Fondului Funciar (L. 18/1991). Legea stabilește dreptul de proprietate privată asupra terenurilor (dar nu mai mult de 10 ha din fostele proprietăți); cu toate acestea aplicarea sa în practică este înfrînată nepermis de mult.

26 februarie — În fața Camerelor reunite ale Parlamentului, premierul P. Roman prezintă Raportul privind stadiul reformei și programul Guvernului pe anul 1991. Dezbaterile asupra Raportului nu se concretizează printr-o hotărîre a Legislativului.

7 august — Legea Siguranței Naționale devine operațională. Prin această lege se stabilesc categoriile de informații cu caracter secret și modalitățile de prevenire a scurgerii lor.

22 august — Președintele României, Ion Iliescu, convoacă Consiliul Suprem de Apărare a Țării în legătură cu puciuul de la Moscova. În urma acestei ședințe se elaborează un comunicat ambiguu, care nu ia o poziție clară împotriva puciștilor. Premierul P. Roman lipsește de la aceste discuții, fiind plecat în Spania, însă, imediat după sosirea în țară, în opoziție cu I. Iliescu, se alătură în mod direct și fără nici un echivoc partizanilor președintelui sovietic Mihail Gorbaciov. Este primul semn major al crizei ce va interveni între cei doi oameni politici și va conduce ulterior la „spargerea” FSN.

23-27 septembrie — Cea de-a patra mineriadă. Invocînd revendicări sindicale, minierii din Valea Jiului, conduși de Miron Cosma, devastează orașul Petroșani, ocupă cu forța trenurile de călători și se îndreaptă spre București. În Capitală, după ce au purtat lupte de stradă cu trupele regulate ale Poliției, minierii ocupă Palatul Adunării Deputaților, atacă Televiziunea și Palatul Cotroceni. Guvernul Roman își depune mandatul, act pe care președintele Iliescu îl consideră o cerere formală de demisie și care este satisfăcută cu acordul președinților Camerelor.

17 octombrie — Theodor Stolojan, fost ministru de Finanțe, este investit în funcția de prim-ministru. Guvernul pe care-l va forma cuprinde pe lângă membrii FSN, majoritari, și reprezentanți ai unor partide de opoziție (PNLAT, MER, PDAR).

28 noiembrie — Intră în vigoare Legea privind alegerile locale (L. 70/1991) și Legea administrației publice locale (L. 69/1991). Consiiliile locale și primăriile se aleg prin vot universal, egal, direct, secret și liber exprimat. Consiliile județene se aleg prin vot indirect.

8 decembrie — Noua Constituție a României este aprobată cu o largă majoritate în cadrul unui referendum popular.

1992

7 ianuarie — Primul recensămînt al populației după 15 ani. România are o populație de 22.760.449 locuitori dintre care 89,4% români, 7,1% maghiari, 1,8% țigani și, în procent de sub 1%, alte naționalități (germani, ucraineni, ruși-lipoveni, turci, sîrbi, tătari, slovaci, bulgari, evrei etc.).

9 și 23 februarie — Alegerile locale pentru posturile de primar și consilieri locali se desfășoară în două tururi de scrutin. Opoziția reunită în cadrul Convenției Democratice din România cîștigă posturile de primar în principalele orașe mari din țară. Participarea la vot a fost de aproape 65%.

28-29 martie 1992 — Convenția Națională a FSN. Moțiunea „Viitorul- Azi” prezentată de fostul premier Petre Roman întrunește 64% din voturile participanților și, conform noului statut, Roman devine

președinte al FSN. Din partid se desprinde o grupare - caracterizată prin sprijinul arătat șefului statului - care va forma Frontul Democrat al Salvării Naționale (FDSN).

26 aprilie — Vizita în țară a fostului suveran al României, Mihai I, cu ocazia sărbătorilor pascale. Regele s-a recules la mormintele strămoșilor săi din Mănăstirea Curtea de Argeș, iar în București a fost întâmpinat și aclamat de sute de mii de persoane.

22 mai — Parlamentul adoptă legea privind organizarea și funcționarea Curții Constituționale. Primul președinte al acestui organism va fi ales Vasile Gînocea.

13 iulie — Intrarea în vigoare a Regulamentului de funcționare al Consiliului Superior al Magistraturii, prin care se stabilesc principiile organizării judecătorești.

16 iulie - Prin publicarea în Monitorul Oficial, devin operaționale Legea privind alegerea Camerei Deputaților și a Senatului și Legea privind alegerea Președintelui României.

30 iulie — Se emite Hotărârea Guvernului nr. 421, de unificare a cursului dolarului pe întreaga economie, măsură care va antrena un uriaș val de scumpiri ale tuturor produselor, cu indicii cuprinși între 1,5 și 2,1.

1 septembrie — A doua etapă a reducerii subvențiilor la principalele produse de consum.

27 septembrie și 7 octombrie — Alegeri prezidențiale și parlamentare. Șef al statului devine Ion Iliescu (obține 61% dintre voturile exprimate), care îl învinge în cel de-al doilea tur de scrutin pe candidatul Opoziției, Emil Constantinescu. Partide parlamentare devin: FDSN (obține 27,7% din voturile exprimate), alianța Opoziției — CDR (20,1%), FSN(10,2%), PUNR(7,7%), UDMR(7,5%), PRM(3,9%), PSM(3,1%) și PDAR(3%). Participarea la vot a fost de aproximativ 75%. Din cele 144 de partide înregistrate până la alegerile parlamentare, doar 88 au prezentat liste de candidați pentru Camera Deputaților și 74 pentru Senat.

16 octombrie — Prima sesiune a celei de-a doua legislaturi a Parlamentului României.

19 noiembrie — Guvernul premierului Nicolae Văcăroiu, constituit majoritar din reprezentanți ai FDSN, primește votul de investire din partea Parlamentului (260 voturi pentru și 203 împotriva).

1993

4 martie — Guvernul prezintă Parlamentului strategia reformei economice și sociale a Programului de guvernare. Structurat pe secțiuni, dintre care cele mai importante sînt programul de stabilizare și restructurare economică, strategia protecției sociale și obiectivele strategice și

direcțiile reformei sociale, programul suferă de lipsa oricăror referiri concrete.

19 martie — Prima moțiune de cenzură introdusă de Opoziție la adresa guvernului Văcăroiu este dezbătută de plenul celor două Camere ale Parlamentului. Moțiunea a fost generată de refuzul partidului de guvernământ de a-și asuma în mod clar responsabilitatea politică, prin supunerea Programului de guvernare unui vot de încredere. Votul cu bile al parlamentarilor a înregistrat un scor de 260 voturi împotriva și 192 pentru moțiunea de cenzură, insuficient pentru adoptarea acesteia (față de minimum legal de 242).

6 aprilie — Prin hotărâre de Guvern este înființat Consiliul pentru Minoritățile Naționale, constituit din „reprezentanți ai organizațiilor cetățenilor aparținând minorităților naționale din România, legal constituite la data alegerilor generale din 27 septembrie 1992” și din reprezentanți ai Guvernului. Principala formațiune a minorității maghiare, UDMR, se retrage ulterior din Consiliu.

21 aprilie — Cu 224 voturi pentru, 156 împotriva și 3 abțineri Parlamentul României a votat bugetul de stat pe anul 1993.

1 mai - Eliminarea subvențiilor guvernamentale la pâine, lapte, unt și resurse energetice generează peste patru zile ample mișcări sindicale. Principalele confederații sindicale: Frăția, Alfa, CNSLR, BNS declanșează o grevă generală.

28 mai — La Constanța are loc Convenția Extraordinară a Frontului Salvării Naționale. Partidul își schimbă numele, devenind Partidul Democrat — PD(FSN). Este prezentată o ofertă politică privind orientarea doctrinară și o alternativă la guvernarea în curs.

9 iunie — Conferința Națională a Frontului Democrat al Salvării Naționale. Și acest partid își schimbă numele, în Partidul Democrației Sociale din România (PDSR). Președintele executiv este ales Adrian Năstase, președintele Camerei Deputaților, care prezintă manifestul „Cum realizăm schimbarea în bine”.

1 iulie — Se introduce taxa pe valoarea adăugată (TVA), formula modernă de impozitare, ce are o valoare unică indiferent de produs, iar cota aplicată este de 18%.

19 iulie — Principala grupare a partidelor de opoziție, Convenția Democratică din România prezintă un program alternativ la guvernare, intitulat „Programul pentru ieșirea țării din criză”.

28 august — Remaniere guvernamentală. Mircea Coșea îl înlocuiește pe Mișu Negrișoru în funcția de președinte al Consiliului pentru Strategie și Reformă Economică, iar Alexandru Mironov și Petre Sălcudeanu sînt noii titulari ai Ministerului Tineretului și Sportului și respectiv Culturii.

30 august — Se desfășoară o sesiune parlamentară extraordinară, dedicată fenomenului corupției, care urma să ia o decizie în urma

declarațiilor fostului șef al Gărzii Financiare, Gheorghe Florică, privind implicarea unor demnitari în acte de corupție. Decizia este anunțată *sine die*. Sesiunea ordinară începe la 1 septembrie.

27 septembrie — Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei recomandă Consiliului de Miniștri acceptarea României ca membru cu drepturi depline, dar împune unele amendamente. Pe 4 octombrie, Consiliul de Miniștri votează acceptarea României în acest organism.

7 octombrie — Cu 5 voturi pentru și 3 abțineri, 1 vot contra, Comisia pentru controlul activității Serviciului Român de Informații (SRD) îl recomandă pe Virgil Măgureanu pentru funcția de director al Serviciului Român de Informații. Ulterior, Măgureanu este confirmat de către Parlament în această funcție.

25 octombrie — Senatul și Camera Deputaților încep, separat, dezbaterea unei moțiuni simple introduse de opoziție, prin care se solicită validarea noilor miniștri numiți în urma remanierii guvernamentale din 28 august. După enunțarea textului moțiunii s-au ridicat probleme procedurale în ceea ce privește constituționalitatea acesteia. În cele din urmă, moțiunea a fost respinsă la vot, pe motive procedurale.

28 octombrie — Parlamentul european validează, cu doar patru voturi împotriva, Acordul de Asocieră a României la Comunitățile Economice Europene.

8 noiembrie — Intră în vigoare Acordul Comercial româno-american, care reinstituie clauza națiunii celei mai favorizate pentru România.

19 decembrie — O moțiune de cenzură inițiată de partidele de opoziție este dezbătută în plenul Parlamentului. Textul moțiunii cuprindea opt „capete de acuzare”, dintre care menționăm: stoparea reformei, scăderea de sub control a inflației, imposibilitatea deblocării financiare și a descentralizării. La capătul a 13 ore de dezbateri, moțiunea de cenzură este votată și respinsă cu 223 de voturi în favoarea moțiunii și 236 contra.

1994

15 ianuarie — Adoptarea de către NATO a Parteneriatului pentru Pace, formula de colaborare între Alianța nord-atlantică și țările fostului Tratat de la Varșovia. România este prima țară semnatară a Parteneriatului.

8 februarie — Memorandumul Guvern-FMI este aprobat de către coaliția majoritară în Camera Deputaților. A doua zi, Senatul aprobă ca dezbaterile Memorandumului Guvern-FMI să fie finalizate printr-un proiect de hotărâre.

28 februarie — Cu 205 voturi pentru, 9 împotriva și 3 abțineri proiectul Legii valorilor mobiliare și a burselor de valori este aprobat în Camera Deputaților.

2 martie — Parlamentul adoptă Ordonanța nr. 2/1993 de rectificarea bugetului de stat pe anul 1993.

6 martie — Remanieră a guvernului Văcăroiu. Sînt schimbăți: Nicolae Spiroiu, ministrul Apărării Naționale, Petre Ninosu, ministrul Justiției, Paul Teodoru, ministrul Transporturilor, George Ioan Dănescu, ministrul de Interne. Noii miniștri sînt: Gheorghe Tinca — Apărare; Iosif Gavril Chiuzbalan — Justiție; Aurel Novac — Transporturi; Doru Ioan Tărăciță — Interne.

16 martie — Raportul activității Fondului Proprietății de Stat (FPS) pe anul 1993 este votat cu mari dificultăți în ședința comună a celor două Camere legislative. A fost adoptat, de asemenea, programul de privatizare pe 1994 al FPS.

28 martie — Ministrul Apărării din Federația Rusă, generalul Pavel Graciov, semnează, împreună cu omologul său român, Acordul militar româno-rus.

18 aprilie — Legea impozitului pe veniul agricol este adoptată de către Parlament.

1 mai — Instanța a treia civilă a Tribunalului București aprobă cererea de înregistrare ca persoană juridică a Partidului Comunist Român.

5 mai — Parlamentul adoptă Legea bugetului asigurărilor sociale de stat pe 1994 ca lege ordinară, cu 192 voturi „pentru”, 118 abțineri și un vot împotriva. Tot acum este adoptată și Legea sponsorizării.

9 mai — Cu unanimitate de voturi, Camera Deputaților a adoptat Proiectul de lege privind ratificarea Convenției pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale și a Protocoloalelor adiționale la această Convenție.

31 mai — Președintele Ion Iliescu promulgă Legea impozitului pe veniul agricol.

Pe de altă parte, tot în această zi, Parlamentul adoptă bugetul pe anul 1994.

5 iunie — Președintele Statelor Unite ale Americii, Bill Clinton, semnează și trimite Congresului american scrisoarea de recomandare pentru continuarea acordării și în anul 1995 a cînzii națiunii celei mai favorizate pentru România.

17 iunie — Președintele Ion Iliescu promulgă Legea Societății Române de Radiodifuziune și a Societății Române de Televiziune.

29 iunie — Președintele Ion Iliescu promulgă Legea apărării naționale.

30 iunie — Cu 208 voturi pentru și 227 împotriva, o nouă moțiune de cenzură a opoziției parlamentare, la care s-a aliat și PDAR, este respinsă. În textul moțiunii se menționa că guvernul Văcăroiu, în act.

vitatea sa, nu respectă Constituția și legile țării prin: încălcarea Legii finanțelor publice prin înfriziera cu 7 luni a prezentării proiectului de Lege a Bugetului de Stat pe 1994; prezența în guvern a unui număr de 8 miniștri care nu au fost validați în Parlament; extinderea corupției, promovarea unei politici economice și financiare care duc la perpetuarea și adâncirea crizei, întârzierea integrării României în organizațiile internaționale etc.

7 iulie — Camerele reunite ale Parlamentului încep dezbaterile pe marginea cererii de suspendare din funcție a președinției Ion Iliescu, inițiată de 167 de parlamentari ai opoziției, care apreciau că prin unele declarații publice șeful statului a încălcat Constituția. Rezultatul votului a fost de 166 de voturi „pentru” și 242 „contra”. Anterior, Curtea Constituțională declarase că președintele Iliescu a încălcat Constituția, „dar nu grav”.

15 iulie - Președintele Ion Iliescu „dă verde” Legii investitorilor străini.

1 august — Începe să funcționeze, cu unele greutăți, piața valutară interbancară. Piața valutară interbancară a leului se definește ca o piață continuă în care se efectuează vânzări și cumpărări de valute contra monedei naționale, la cursuri de schimb determinate liber de intermedieri bancari autorizați de Banca Națională a României.

18 august — Primul ministru al României, Nicolae Văcăroiu, pe baza prerogativelor sale, procedeză la o remaniere guvernamentală. Ioan Oancea, ministrul Agriculturii și Alimentației, este înlocuit cu Valeriu Tabără, iar Andrei Chirică, ministrul Comunicațiilor, care vor fi privatizate în cadrul programului guvernamental. Lista cuprinde 2.934 de societăți comerciale, care la data de 31 decembrie 1993 aveau un capital mai mare de 10 milioane lei.

25 august — Parchetul General de pe lângă Curtea Supremă de Justiție dispune arestarea preventivă a inculpatului Ioan Stoica, pentru „infracțiunile de înșelăciune în dauna avutului particular, fals intelectual și banerută frauduloasă, săvârșite în calitate de patron al Societății comerciale «Caritas»”.

5 octombrie — Camerele reunite ale Parlamentului hotărăsc să trimită Raportul Anti-Corupție instituțiilor abilitate pentru investigare și soluționarea cauzelor prezentate.

7 octombrie — Regele Mihai I și Regina Ana aterizează la ora 14.30 pe Aeroportul Otopeni, dar autoritățile române le refuză accesul în țară.

22 octombrie — Petre Roman obține un nou mandat de doi ani în funcția de președinte al PD(FSN). Moțiunea prezentată de fostul prim-ministru la Convenția Națională de la Cluj a întrunit 726 de voturi pentru și 19 împotriva.

30 octombrie — Aprobat cu două zile înainte de către Guvern, proiectul bugetului de stat pe 1995 este introdus în Parlament.

1 noiembrie — Camera Deputaților adoptă articolul 200 din Codul Penal, articol referitor la relațiile sexuale între persoane de același sex.

8 noiembrie — Guvernatorul BNR, Mugur Isărescu, prezintă în fața camerelor reunite ale Parlamentului raportul Băncii Naționale asupra situației monedei și creditului în 1993 și prelininat în 1994.

23 decembrie — A patra moțiune de cenzură împotriva guvernului Văcăroiu este din nou respinsă cu 249 de voturi pentru și 206 contra. Moțiunea a fost argumentată prin degradarea nivelului de trai al populației și prin neîmplinirea de către Executiv a obiectivelor economice propuse.

Indice de nume

- ADORNO**, Theodor 14, 161, 164, 176, 177, 283
ALEXANDRU, Ioan 68
ALLPORT, Gordon 18
ALMOND 12
ANA (regina) 308
ANDERSEN 15
ANDON, Sergiu 83
ANDREESCU, Gabriel 97
ANGHEL, Paul 89
ANTONESCU, Ion 11, 47-49, 57, 82, 88, 90, 108, 127, 144, 166, 187, 216, 274, 282
APOSTOL, Cătălin 67
ARACHELIAN, Vartan 32, 73, 217
ARENDT, Hannah 29, 204, 205, 223, 225, 230, 267, 281, 282
ARGHEZI, Tudor 234
ARKOFF 74
ARONSON 36
AZJEN, I. 17
- BACKMAN** 18, 75, 267, 269, 270
BACONSKY, Theodor 197
BACU, Dumitru 58, 270
BADEA, Marin 257
BAKER, James 64
BALINT, M. 268
BALLACHEY 18
BALLADUR, Édouard 236
BANDURA 19
BARBU, Eugen 65, 86
BARKER 267
BARON 189
- BĂCANU**, Petre Mihai 242, 243, 245-247, 259
BĂDESCU, Ilie 89
BĂDJIN, Andrei 235
BĂRBULESCU, Emilia 158
BĂRLĂDEANU, Al. 43
BERGERET 278
BERINDEI, Mihnea 84, 110, 197
BETTELHEIM, Bruno 268
BETTINGHAUS 16
BLAKE, William 279
BLANDIANA, Ana 61, 97, 98, 285
BOSTROM 16
BOTEZ, Mihai 13, 95, 96, 104, 107, 124, 125, 138, 139, 143, 271-273, 283
BRAJA, Doru Constantin 58-60, 74
BRÂNCUȘI, Constantin 130
BREHM 38
BROWN, J. F. 85, 93, 156, 281
BRUCAN, Silviu 26, 32, 80, 95, 96, 205, 234
BUCURESCU (colonelul) 279
BUDUCA, Ioan 97
BUKOVSKI 289
BUNEA, Mircea 206, 227, 257
BUREBISTA 127
BURTEA, Sandu 5
- CACCIOPO** 31, 79
CAMPBELL, J. 188, 269, 278
CANTRIL, Hadley 186
CARAMITRU, Ion 25, 70, 95
CAREY, Henry 24

312 ROMÂNII DUPĂ '89

- CARLSMITH 36
 CAROL II, rege al României 10, 108
 CASTEX, Michel 255, 271
 CATHALA, Henri-Pierre 218, 220
 CĂLUIANU, Dumitru 99
 CĂMPEANU, Pavel 23, 84, 110,
 111, 115, 138, 160, 182, 224, 248
 CĂMPEANU, Radu 92, 94, 143,
 194, 272, 273, 300, 301
 CEAUȘESCU, Ilie 48, 216
 CEAUȘESCU, Nicolae 13, 26, 29,
 34, 41, 45-47, 49, 50, 52-55, 59,
 60, 63-65, 69, 70, 72, 74, 75,
 78-81, 83, 86, 88, 89, 93, 96,
 103, 113, 116, 122, 123, 125-128,
 130-132, 137-143, 148, 150, 152,
 153, 157-161, 167, 171, 174, 175,
 177, 190, 205, 208, 213, 222-226,
 232, 235, 238-243, 249, 252, 254,
 256, 257, 263, 275, 284, 299
 CEONTEA, Radu 88
 CHARLOT, Monica 288
 CHIUZBAIAN, Iosif Gavril 307
 CHURCHILL, Sir Winston Leonard
 Spencer 274
 CIACHIR 68
 CIOABĂ, regele 187
 CIORAN, E. M. 11, 130, 277
 CÎRȘTEA, Vasile 158
 CLINTON, Bill 307
 CODREANU, Corneliu 52
 CODY 16
 COJA, Ion 87
 COMAN, Mihai 73, 74
 COMĂNECI, Nadia 238
 COMBES, Ariadna 84, 110, 197
 CONSTANTINESCU, Emil 94, 100,
 101, 143, 145, 263, 273, 281,
 285, 287, 304
 COPOȘU, Corneliu 31, 92, 96, 37,
 73, 91, 92, 110, 146, 195, 197,
 235, 236, 278, 279, 300
 CORNEA, Doina 34, 61, 63, 73, 95,
 97, 128, 146, 222, 226
 CORUȚ, Pavel 223
 COSMA, Miron 303
 COȘARCĂ, Radu 263
- COȘEA, Mircea 305
 CRĂNGULEANU, Ion 257
 CREANGĂ, M. 212
 CREEL, George 203
 CREȚU, Corina 47
 CREȚU, Gheorghe 155
 CRISTIȚI, Cristian 201
 CRISTORU, Ion 250, 253, 266
 CRUTCHFIELD 18
 CUBUS, Marta 257
 CUNESCU, Sergiu 300
 CUZA, Alexandru Ioan 126, 144
- DAHL, Robert 13
 DATCULESCU, Petre 119, 120, 150,
 187, 243
 DAVIDS, Anthony 163
 DĂIANU, Daniel 259
 DĂNESCU, George Ioan 307
 DĂRINGĂ, Ana 194
 DEBONO 19
 DECEBAL 127
 DELLETANT, Dennis 87, 179, 181
 DIACONESCU, Ion 93
 DINESCU, Mircea 25, 68, 95, 98,
 194, 222
 DINU, Valeria 158
 DIUVARA, Neagu 135
 DOINAȘ, Ștefan Augustin 156
 DOLLARD, John 188
 DOMENACH, J. M. 78, 101, 202
 DRAKE 18
 DRĂGAN, Iosif Constantin 47, 88,
 89
 DRĂGHICESCU, Dumitru 10, 131,
 132
 DROWNING 18
 DUMITRESCU, Ilie 186
 DUMITRU, N. S. 80, 85
 DUMITRESCU, Sorin 67, 97
 DUNCAN, J. S. 87
 DURKHEIM, Émile 137
- EAGLY 34
 EFTIMESCU, Gh. 223
 ELIADE, Mircea 130
- ELLUL, Jacques 203
 EMINESCU, Mihai 56, 130, 133
 ENESCU, George 130
 ENGELS, Friedrich 276
 ERIKSEN, Charles 163
 ETKIND 96, 98, 221
 EVERAC, Paul 41, 89, 265, 266
- FEHER 34
 FESHBACH 75
 FISCHER, Mary Ellen 81, 93, 139,
 140, 144, 281
 FISCHER-GALATI, Stephen 10,
 128, 283
 FISHBEN, M. 17
 FLORESCU, Eugen 235
 FLORICĂ, Gheorghe 306
 FREUD, Anna 268
 FREUD, Sigmund 9, 188
 FROMM, Erich 14, 164, 193, 270,
 279, 283
 FRUNTELATĂ, Nicolae Dan 88
 FUNAR, Gh. 85, 88, 94
- GANȚĂ, Viorel 101
 GALAT, Mara 5, 106
 GALBRAITH 245
 GAULLE, Charles de 101
 GAVRA, Ioan 99
 GAVRILESCU, Gheorghe 200
 GEORGESCU, Adriana 271
 GEORGESCU, Marius 161
 GERGEN, J. K. 31, 34, 75
 GHEORGHE, Ion 27
 GHEORGHIU-DEJ, Gheorghe 82,
 83, 125, 126, 129, 274
 GIDDENS, Anthony 285
 GILBERG, Trond 10, 156-158, 162,
 282, 288
 GIONEA, Vasile 304
 GIRARD, René 182, 184
 GIURGIU, Gabriel 263
 GOEBBELS, Joseph 202
 GOMA, Paul 96
 GONTA 34
 GORBACIOV, Mihail 81, 238, 303
- GOZMAN 96, 98, 221
 GRACIOV, Pavel 307
- HALAICU, Crin 145, 146
 HALLONEN 207
 HALLORAN, J.D. 19
 HAMZA, Mircea 282
 HARTMANN 72
 HAVEL, Vaclav 12
 HAULICĂ, Dan 95
 HERSENI, Traian 11
 HINSIE, L. 269, 278
 HITLER, Adolf 202
 HODICKSA, Tibor 218
 HOLLANDER, E. P. 31, 38, 75, 211
 HORNEY, Karen 164
 HOROMNEA, Dragomir 50
 HOVLAND, Carl 18, 37, 75, 247
 HULEA, Horațiu 5
 HUNTINGTON, Samuel 10, 11, 14,
 100, 163, 284, 287
 HUSSEIN, Saddam 49
 HYMAN 63, 164
- IANCU, Avram 90
 IERUNCA, Virgil 58
 ILIESCU, Ion 8, 30, 33-35, 38, 39,
 45, 46, 49-51, 54, 61, 69, 70, 72,
 80-85, 88-91, 93, 94, 100, 105,
 110, 113, 114, 119, 141-146, 165,
 169, 179, 182, 185, 196, 198,
 201, 205, 206, 210, 212, 213,
 229, 231, 243, 246, 247, 252,
 256, 257-260, 263, 272, 273, 275,
 283, 285, 288, 299-304, 307, 308
 INSKO 74
 IONESCU, Adrian 159
 IONESCU, Cazimir 145
 IONESCU, Dan 86
 IONESCU, Emil 36
 IONESCU, Eugen 130
 IONESCU, Ghiță 274
 IONESCU, Victor 266
 IONTĂ, Gh. 46, 229
 IORDACHE, Roxana 235
 IORDĂCHESCU, Octavian 240
 IORGA, Nicolae 5
 ISĂRESCU, Mngur 90

314 ROMÂNII DUPĂ '89

- IUGA, Dumitru 51
IULIAN (împăratul) 187
- JANIS 75
JANSSON 54, 207, 208
JONES 38
JOWEIT, Garth 15, 17, 18, 20, 202, 203
JOWITT, Ken 146
JUDD 18
- KAPLAN, M. 188
KARPINSKI, Jakub 13
KATZ, Daniel 18
KENDALL 22
KIDBECKEL, David 282
KIVU, Mircea 5, 106
KLUCKHOLN 17
KNUPFER 164
KOESTLER, Arthur 58, 278
KONIG 54, 207, 208
KRECH 18
KROSNICK 18
- LAINDEL LAVASTINE, Alexandra 88
LASWELL, Harold 12, 203
LÂNCRĂNIAN, Ion 89
LE BON, Gustave 193, 210
LEE 204
LEHRER, Milton 216
LENIN, Vladimir Ilici 202, 210
LEVENTHAL 74
LIICEANU, Aurora 5
LIICEANU, Gabriel 5, 43, 61, 63, 64, 98, 156, 196
LIPPMAN 20
LIPSET, Martin Seymour 14, 162, 163, 164, 284
LOFLAND 22
LUMSDAINE 37
LUPAN, Victor 71
- MAIORESCU, Toma George 300
MALCOLM, Noel 196
- MANOLESCU, Nicolae 96, 253, 254
MARIN, Ion 46, 197, 233
MARINEASA, Viorel 157
MARSHALL 45
MARTIAN, Dan 80
MARX, Karl 230, 276, 278
MATIȘ 151
MAZILU, Dumitru 81, 226
MĂGUREANU, Virgil 80, 85, 212, 252, 306
MĂRCULESCU, Florin Gabriel 259
MCGUIRE 19, 37
MELINESCU, Nicolae 198
MERTON 22
MEWBORN 75
MICHELS, Roberto 11
MIHAI I de Hohenzollern, rege al României 30, 43, 127, 148, 245, 247, 263, 276, 302, 304, 308.
MIHAI VITEAZUL 126
MIHAILESCU, Ioan 23, 111, 112, 118, 119, 140, 141, 153, 154, 183
MIHAILESCU, Vintilă 147
MILITARU, Nicolae 27, 212
MILLER, Clyde 203
MILLER, G. R. 16
MILLS, C. Wright 29, 249, 251, 255, 265
MIRONOV, Alexandru 305
MITCHELL 20
MITTERAND, François 195
MOLOTOV, V. M. 40
MONNEROT, Jules 203
MONTESQUIEU, Charles-Louis de Secordat, baron de 100
MORAN, John P. 12
MOSCOVICI, Serge 137, 176, 177, 202, 247
MOTDIANU, Ioana 5
MUNTEANU, Ion Alexandru 48
MUNTEANU, Marian 92, 195, 219
MUNTEANU, Mihai Cristian 215
MUȘAT, Mircea 89
- NAISBITT, John 281
NĂSTASE, Adrian 5, 54, 90, 100, 146, 232, 305
- NEACȘU, Ilie 88
NEACȘU, Iulian 57
NECULAU, Adrian 5
NEGRITOIU, Mișu 305
NELSON, Daniel 81, 119, 139
NEMEȘ, Călin 52, 151, 200
NICOLAESCU, Sergiu 255
NICULESCU, Adrian 43
NICULESCU, Dragoș 200
NINOSU, Petre 307
NOICA, Constantin 268, 276-279
NOVĂCEANU, Dărie 46, 66, 71, 74, 232, 245
- OANCEA, Ioan 308
O'DONNELL, V. 15, 17, 18, 20, 202, 203
OPREA, Ene 194
ORKWELL, George 267, 279
OSKAMP 19
- PACEPA, Ion 74, 77, 271
PALEOLOGU, Alexandru 135
PALER, Octavian 26, 27, 64, 65, 156, 222, 245, 259
PAPU, Edgar 42
PAQUETEAU, Bernard 282
PASCU, Mircea Ioan 90, 231
PASQUALINI, Jean 58, 267
PASTI, Vladimir 90, 231
PAVEL, Roxana 5
PAVELESCU, Ion 257
PĂUNESCU, Adrian 99
PERLOFF, Richard 18, 19, 36, 75
PETRESCU, Dan 97
PETRESCU, Ion 158
PETTY 31, 79
PIPPIDI, Andrei 5
PIRU, Al. 246
PLANCHE, Anne 197
PLEȘU, Andrei 29, 95, 98
POP, Comel 270
POP, Marius Angustin 84, 124
POPA MIȘĂN, Florian 57
POPA, Dumitru 265
POPESCU, C. T. 83
- POPESCU, Marieta 158
POPESCU, Petru 207
POPOVICI, Titus 255
PORTOCALĂ, Radu 71
- RADEL, Lucien 10, 12, 13
RADY, Martyn 87
RALEA, Mihai 11
RATES, Nestor 71
RATIU, Ion 36, 143, 178, 191, 217, 218, 219, 237, 301.
RĂCEANU, Mircea 226
RĂDULESCU-MOTRU, Constantin 10
REICH, Wilhelm 14, 164, 193, 208, 278, 284
RIBBENTROP, Joachim von 40
RIGBY 34
RIZA, Adrian 266
ROGERS 75
ROXEACH, Milton 14, 17, 18, 176, 177
ROLOFF, M. E. 16
ROMAN, Petre 51, 68-70, 72, 80-82, 86, 91, 99, 145, 146, 182, 205, 212-214, 222, 231, 299, 301-303, 308
RORSCHACH 136
ROSEN, Moses 57
ROSENBERG, Alfred 18, 230
ROȘCA STĂNESCU, Sorin 259, 279
ROUQUETTE, Michel Louis 289
RUSSO, Alecu 130
- SABĂU, Flavian 228
SADOCK 188
SAKOTIN 78
SĂLCUDEANU, Petre 305
SCHAFIR, Michael 86, 169
SCHEIN 267
SCHNEIDEL 15
SCHNEIER 267
SCOTT 19
SECĂREȘ, Varile 90, 231
SECORD 18, 75, 267, 269, 270
SEVERIN, Adrian, 81
SFEZ, Lucien 100

- SHEATSLEY 63
 SHEFFIELD, 37
 SELEJAN, Ana 234
 SHERIF 18
 SIMION, Eugen 65
 SMITH 16
 SNYDER 19
 SORESCU, Constantin 245
 SPIROIU, Nicolae 307
 STALIN, Iosif Vissarionovici, 205, 274
 STANCU, Zaharia 127
 STĂNCULESCU, Victor 29
 STĂNESCU, C. 66
 SHEATSLEY 164
 STOICA, Ioan 40, 170, 308
 STOILIAN, Theodor 301, 303
 STRAUSS, Leo 100, 289
 ȘTEFAN CEL MARE 126, 144
- TABĂRĂ, Valeriu 308
 TANCO, Teodor 78, 148, 155, 197
 TARAS, Roy 85
 TATULICI, Mihai 265
 TAYLOR 74
 TĂNASE, Stelian 116, 246
 TĂNASE, Virgil 207
 TĂRĂCILĂ, Doru Ioan 307
 TEOCITIST (patriarhul) 150
 TEODORESCU, Alin 5, 23
 TEODORU, Paul 307
 THEODORESCU, Răzvan 51, 258
 THEODORU, Radu 89
 THOM, Françoise 233
 TINCA, Gheorghe 307
 TISMĂNEANU, Vladimir 10
 TÎRLESCU, Aurel 155
 TOADER, Anca 263
 TODOROV 117
 TOKES, Laslo 56, 281
 TOPLICEANU (generalul) 53, 151
 TOTU, Ioan 224
- TRAJAN 41
 TROTKI, Lev Davidovici 202
 TUDOR, Corneliu Vadim 48, 52, 55-57, 81, 86, 87, 89
 TURICU, Adrian 308
 TURNER 36
 TUTTWILLER, Margaret 215
- TIRIAC, Ion 146
 TUTEA, Petre 151
- ULIERU, Nicolae 223
 UNGHEANU, Mihai 89
- VĂCARU, Vasile 99
 VĂCĂROIU, Nicolae 115, 165, 206, 245, 265, 304, 305, 307-309
 VĂTAȘESCU, Anton 301
 VERBA 12
 VERDERY, Katherine 89
 VERDEȚ, Ilie 81
 VIGHI, Daniel 157
 VULCĂNESCU, Mircea 11
 VULPESCU, Ileana 89
 VULPESCU, Romulus 225
- WEBER, Max 12
 WIESEL, Elie 187
 WINKLER 74
- ZAMFIR, Cădălin 23, 84, 124, 191
 ZAMFIR, Elena 84, 124
 ZAMPIRESCU, Dan 89, 274
 ZAMPIRESCU, Vasile Dem. 268
 ZINOVIEV, Aleksandr 14
 ZISU, Mihai 301
 ZMEU, Florin 200

Abstract

Since Romania's rebirth along other European nations has proved painfully difficult, denying both Romanian and western analysts' expectations, people came to speak — rather concerned about her future — of a „Romanian exception“. As a follow-up to the September 1992 general elections, things grew even more confusing, and what in the beginning was merely dubbed an exception, turned out to be a real enigma. Subsequent developments — Communist parties back from the dead in Bulgaria, Lithuania and Hungary; the first free Russian elections, a.s.o. — showed that Romania was by no means a singular case. If conjunctural rather than structural factors are to be blamed for the Communist parties' comeback in the Czech Republic, Hungary and Poland, it is no less true that Communism has been cast off by the public in those countries, for good and all. But, see what happens in ex-Soviet republics, where old systems are still active and transition takes unpredictable turns: one would perceive some similitudes with Romania.

So, here we are, trying to solve the puzzle: Did Romanians really behave in an inexplicable way after December 1989? If they did, then why? Answers should be sought in more than one field, but either Romanian society is not concerned about its present condition or it cannot yet afford achieving multidisciplinary studies, being short of the necessary resources. It would be hard for an analyst to approach such an intricate subject from a singular vantage point. One cannot possibly judge the state of mind of a population irrespective of its socioeconomic background and political strings. Thus, whenever necessary and within the limits of our own adequacy, despite all scarcity of information, we tried, of course, to look into the backgrounds, but keeping an eye out for mental — social and political — phenomena.

What do Romanians expect from and how do they react to developments have been two questions everybody apparently had the right answer to, after the 1990 electoral campaign. Some wisecracks overplussed the electorate's political maturity, though 60 per cent of that body are unable to perceive the right from the left on the political stage, while 30 per cent prefer authoritarian rules to democratic ones; less than 50 per cent are sure that a multiparty system is vital for a democratic government. Others decided that a misinformed public has been easy prey for opinion-handlers, who prompted people cast a vote against their own interests. But this fails to explain the violence put up by some categories or professions (e.g. women, miners) in defending their opinion against the Opposition. Schemes of manipulation have been forged, nobody can deny it anymore after disclosures made by Romanian and foreign mass media. However, can successful schemes explain everything? Even their success asks for an explanation. Could persuasion and manipulation alone change the fate of electoral returns? Could communication be so important in the first post-revolutionary years as to cause U-turns in attitudes and behaviours in a society inherited from the late régime? Or did old attitudes survive and prevail in the new era? Could president Iliescu come out victorious owing to clever persuasion, to his unlimited means of propaganda, had he not known the public so well and had not his message looked like the answer to their prayers? Had the Opposition's persuasive power been a constant failure only due to its limited access to mass media, or had its message simply overlooked the receiver's aspirations and mood? Was it by mere chance that the public took for granted all rumours discrediting Opposition leaders or former political prisoners?

Highly probable, in the light of established facts following our investigations, the requirements of the political opposition, of the intelligentsia, of western agencies have not been up to the Romanians' image of their own interests and future. This image was imbued with the spirit of the communist years, with their characteristic attitudes and values. As long as one part was aware of this situation — the post-communist ruling class — the history of this period of time was a sort of perpetual competition, the public itself being at stake; one competitor was encouraging the public to stick to its old way of thinking, while the other asked it to

operate a radical change of mentality and adopt western, non-communist values.

This work tries to probe the picture as a whole, as complex as it might be; by resorting to classical components of communication: the communicator, having two main competitive sources and consisting of several distinct categories; the receiver, the messages and the means of communication used. Emphasis was laid particularly on receivers, investigated by focus groups. Secondary analysis of opinion polls comes to complete this picture.

According to the last census returns (1992), Romania's population was 22,760 million people (1.620 million — Magyars; 0.409 — Gypsies and a majority formed of Romanians — 20,535 million). Over 16 million enjoyed the right to vote in the three successive elections after Ceușescu's downfall. The largest participation to the polls was recorded at the first elections (May 20, 1990), while participation in the local elections (1994) fell to 20 per cent or even less.

A brief description of the voters subjected to this persuasion competition may prove useful. According to the Romanian National Commission of Statistics, 47 per cent of the Romanian population is rural. 1984 estimates show that 11.141 million Romanians live in urban areas, while 10.789 million in rural ones, and 0.693 million are suburbanites. An 1992 estimate records 3.300 million people active in industry and 3.361 million in agriculture. Noteworthy, an important section of the population has been only recently urbanized. Urban population increased from 6.3 million in 1964 to 11.1 million in 1984, in wake of Nicolae Ceaușescu's forced industrialization policy. This migration wave consisted mostly of young peasants turned „proletarian“ in less than twenty years. One should not forget, Mihai Botez emphasises it too, young peasants take this course for a progress and their personal history as being successful.

Perhaps the major conclusion we have been able to make is that with the population studied by us we noted a consistence of attitude and behaviour. Electoral behaviour is only the top of the iceberg: the population falls within two distinct types in point of their collective and personal memory and their representation of contemporary events and realities. First, the majority formed of the „new“ population: people who lost all reminiscences of old Romania and declare as ideal the early years of the Ceaușescu régime. Their values were decisively shaped by the Communist

system and their political culture is of an authoritarian type. They do not consider themselves as part of any definite class or category, rebuke any urge to change and resent the new freedom as hard to cope with, as stressful. Second, the minority, familiar with pre-war Romania through family links or cultural ties. This minority is better educated, sees the Communist period as an interval in a long history and places Romania in the larger context of European nations. The first category has a low political participation, or none at all, in the new political life, gets its electoral information solely from the Romanian National Television (official). The second one resorts to various and alternative sources of information, mostly from the independent press.

We made a thorough analysis of the role played by television and other media in shaping opinions and attitudes after 1989, together with the adequacy of political messages to their targeted public. Special heed was given to coercive persuasion, as practiced in political prisons, but with society as a whole as well.

As for communicators, the present book distinguishes professional politicians or propagandists of the Communist régime, and lesser ones — informers of the former secret service or collaborators of the Communist régime, who turned into a very effective rumour conveyors, discrediting the democratic opposition and encouraging anticapitalist and antiwestern mentalities after 1990.

When communism was enthroned in postwar Romania, with the decisive support of the Red Army, there were no pre-requisites for a totalitarian régime in the Romanian society. It was well stratified, with individuals reasonably independent from the state and a healthy economy that survived the war better than other ones. Paradoxically, the present situation looks more favourable to an authoritarian régime: a Weimar-type economy (high inflation and unemployment, restless trade unions), a post-totalitarian state (formal separation of powers; a judiciary controlled by political power); and, above all, a substantial portion of the population flattened into an amorphous mass, the eternal support of authoritarian régimes, either leftist or rightist. The difference is made by the international context, favourable to Communist dictatorship in 1948, favourable to democracy now, after the economic and political collapse of the Soviet Empire.

It goes to the credit of this very international context that present-day Romania is a formal democracy rather than an authori-

tarian system. However, real democratization needs more than a historical opportunity, implying constant effort and self-control. The focus of the present investigation was cast on this Romanian nation, its author trying to find out the truth about Romanians from themselves. Hundreds of voices present in this book speak of their truths and lack of truths perfectly free of restraint or dissimulation, bearing testimony, consciously or unconsciously, to what was done to them by a totalitarian régime.

Cuprins

Cuvînt înainte..... 5

I. O IPOTEZĂ DE CERCETARE 7

Introducere.....	7
Premise teoretice.....	7
1. Psihologia românească.....	10
2. Mentalitatea democratică, totalitară și autoritară.....	10
Definirea propagandei și persuasiunii.....	12
Strategiile propagandei.....	15
Material și metodă.....	19
	21

II. MESAJUL 23

Campania electorală permanentă.....	23
Ce poate fi considerat mesaj.....	25
Calitățile mesajelor - inteligibilitatea.....	29
Tipuri de mesaje.....	31
1. Mesaje ofensive și mesaje defensive.....	35
2. Mesaj principal și mesaj adiacent.....	35
3. O clasificare politică.....	37
Mesajul populist.....	39
Mesajul naționalist.....	39
Mesajul conservator.....	40
Mesajul liberal.....	42
4. Alte tipuri de mesaje.....	43
Mesajul mobilizator.....	44
Mesaj autoritar și mesaj fascist.....	44
Mesajul xenofob.....	47
Mesajul demascator.....	53
Mesajul contestatar.....	58
Mesajul moralizant.....	60
Mesajul misticizant.....	64
Mesajul „în oglindă”.....	67
	68

Mesajul generator de teamă (teama ca agent persuasiv).....	70
III. EMITĂTORII	
Emițători principali și emițători secundari.....	77
Successorii.....	77
Naționaliștii comuniști.....	80
Oportuniștii.....	86
Supravețuitorii.....	90
Intelctualii disidenți.....	91
Noua clasă politică.....	95
	98
IV. RECEPTORUL: O DESCRIERE CLINICĂ	
Încercare de identificare.....	103
Gradul de informare. Conștiința politică a electoratului.....	103
Societatea civilă în România. Conștiința civică a electoratului.....	108
Percepția.....	116
Căndirea.....	121
1. Memorie colectivă și memorie individuală.....	125
2. Sistem de valori.....	125
Mândrie națională și patriotism.....	129
Românii despre ei înșiși.....	129
Preocuparea pentru imaginea României.....	131
3. Reprezentările sociale ale tranziției.....	133
Nicolae Ceaușescu și epoca sa.....	137
Statul de tranziție.....	137
Liderul ideal.....	140
Străinul.....	142
4. Aspirățiile tranziției.....	146
Liberalism și justiție morală.....	148
Marxism și justiție socială.....	148
5. Sistemul valorilor autoritare.....	152
6. Temeri și anxietăți.....	157
7. Grad de maturizare.....	166
Dispoziția. Voința.....	168
Comportamentul.....	171
1. Românii și minoritățile.....	175
Minoritățile în opinia publică.....	175
Minoritatea politică.....	176
Minoritățile etnice.....	177
2. Agresivitate și violență în România postrevoluționară.....	178
	188

Determinanții sociali ai agresivității.....	188
Percepția agresivității și statistica ei.....	190
Agresivitatea potențială și agresivitatea conformistă.....	191
Agresivitatea verbală.....	193
Comportamentul agresiv.....	195
Violența stradală.....	197
Autoagresivitatea.....	200
V. PROPAGANDA POST-TOTALITARĂ. TEHNICI	
PROPAGANDISTICE.....	202
Definiție. Generalități.....	202
Cele două fronturi ale propagandei.....	205
Un univers al coerenței.....	210
„Focalizarea adevărului“.....	211
„Mășinarea cântărilor“. Paradoxul. Inventarea parădoxilor de opinie.....	215
Zvonul calomnios.....	218
Dezinformarea — context general. Diversiunea și înscenarea.....	220
Pretextul agresivității. Scenariul conspirației internaționale.....	221
Limbajul demagogic. Scientismul. Transferul autorității.....	230
Propaganda taberei adverse.....	235
Utilizarea elementului vizual.....	237
VI. MIDLOACE DE COMUNICARE	
Luarea consensului.....	238
O țară în liniște.....	238
Ascensiunea și declinarea presei scrise.....	239
1. Asunarea rolului persuasiv.....	240
2. Scindarea.....	244
3. Triumful pieței.....	246
Rolurile mass media în perioada de tranziție.....	248
1. Mass media omnipotentă.....	251
2. Mass media creatoare de stereotipuri.....	253
3. Mass media creatoare de stereotipuri.....	254
Eficiența persuasiunii electorale prin mass media.....	259
Televiziunea — radiografia unei obsesii naționale.....	264
VII. MECANISME ALE COMUNICĂRII PERSUASIVE ÎN	
SISTEME PRIVATIVE DE LIBERTATE.....	267
„Experimentul“ Pitești.....	269
Sechelele societății post-totalitare.....	270
Sindromul fratelui Alexandru.....	276

VIII. CONCLUZII.....	280
ANEXE	291
Bibliografie.....	295
Cronologie.....	299
Indice	311
Abstract (<i>Rezumat în limba engleză</i>)	317

Culegere și paginare HUMANITAS

Tipărit la
Editura și Atelierele Tipografice
METROPOL